

MUSEER OCH OMSTRIDDA KULTURARV

Fedir Androshchuk

Fedir Androshchuk

Museer och omstridda kulturarv

Kulturhistoriska Bokförlaget

Omslagsbild:
Vasyl Tjalijenko, ”Antireligiös karneval”. 1930–1931. Papper, olja. 108 x 140.
Foto: Ukrainas nationalkonstmuseum (NHMU), ЖС– 2613.

Bidrag för utgivning av denna bok har erhållits från Torsten Söderbergs stiftelse.
© 2026 Fedir Androshchuk, Statens historiska museer och Kulturhistoriska Bokförlaget
Redaktion Kirsi Ylioja, Pildammarna Text & Media för Kulturhistoriska Bokförlaget
Grafisk form och layout: Karin Seigerlund och Torbjörn Sköldefors, Jomsborg AB
Tryck: Italgraf media, 2026

ISBN 978-91-87151-23-1

Innehåll

Inledning 11

DEL I FRÅN MINNESPLATSEN TILL NATIONALMUSEET

1 *Minnesplatser och landets biografi* 19
Inledning 19. *Minnesplatsen i krönikan 21.*
Tiondekyrkan och dess arkitektoniska föregångare 23.
Reliker från Tiondekyrkan 34.

2 *Striden om kyrkan som en kamp om historien* 43

3 *På jakt efter den gyllene knappen*
– Tiondekyrkan som det första offentliga museet 53

4 *Ukrainska museer och arkeologisk forskning i det ryska imperiet* 67

5 *Museet grundas i Kyiv* 78

6 *Museet som ett nationellt projekt* 85

7 *Från förråd med konfiskerad egendom till sovjetiskt museum* 91
Inledning 91. Krisen i det ”gamla” museet 93.

8 *Förstörelsen av Taras Sjevtjenko all-ukrainska historiska museum* 99

9 *Förbundet för Ukrainas frigörelse och det historiska museet* 106

10 *Pavlo Pototskyj och det historiska museet*
– en välgörares öde i en totalitär stat 113

11 *Centralhistoriska museet i målet mot ”nationalisten” Volodymyr Hrintjenko* 118

12 *Regionalmuseet och ockupationsmaktens kulturpolitik i Kyiv 1942–1943* 133

13 *Från sovjetiskt museum till Nationalmuseet för Ukrainas historia* 143

14 *Museet och krig* 152

DEL II UKRAINA OCH DESS MUSEER GENOM EN UTLÄNDSK SYN

Inledning 164

1 *Fredrik Martin och Ukraina* 167

2 *Ture Arnes utgrävningar i Ukraina* 174

3 *Charkiv* 186

4 *Lviv* 189

5 *Kyiv* 193

6 *En resa mot söder* 201

7 *Ture Arnes intryck av Ukraina 1913* 208

8 *Resan till Ukraina år 1926* 214

9 *Resan till Ukraina år 1928* 225

DEL III SVERIGE OCH UKRAINA I VARANDRAS UTSTÄLLNINGSNARRATIV

Inledning 232

1 *Vikingar i österled* 235

2 *Olga och Ingegerd* 239

3 *Ukraina och Sverige i två utställningsprojekt* 242

DEL IV UTSTÄLLNINGAR SOM POLITISKT BUDSKAP OCH PROPAGANDA

Inledning 255

Ryssland och Krim – den politiska bakgrunden 257

Ryssland – projektet ”Det nya Chersonesos” 260

Ukraina – tatarernas arv och Krimskatternas återkomst 262

Slutsatser 265

BILAGOR

Bilaga 1 274

Bilaga 2 292

Bilaga 3 299

Bilaga 4 307

KÄLLOR OCH LITTERATUR

Otryckta källor 321

Litteratur 321

Webbplatser 330

Inledning

Den här boken är resultatet av ett forskningsprojekt som genomfördes i Ukraina och Sverige under åren 2023–2025. Bakgrunden till projektet är dels utbrottet av Rysslands fullskaliga krig mot Ukraina, dels en allmän oro och en pågående diskussion om kulturarvets status och roll i krigförande handlingar och retorik. Trots att Sverige inte är direkt indraget i det rysk-ukrainska kriget, har det starkt påverkat landets allmänna beredskap och strategier. Efter Rysslands plundringar och målmedvetna förflyttningar av museisamlingar, monument och även gravar i ockuperade trakter i Ukraina, framstår de en gång i tiden trendiga, problematiserade och postmodernistiska diskussionerna om kulturarvets olika sanningar och definitioner som ansvarslösa och säkerhetshotande. Detta i sin tur gör många museitjänstemän oroliga och osäkra över museernas status och utställningarnas mål under kriget. Ett talande exempel på detta är utställningen ”Korsvägar: Sverige–Ukraina genom 1 000 år” som invigdes den 22 februari 2024 på Armémuseum och som blev kritiserad av vissa för att representera en för Sverige ovanlig kulturpropaganda. I boken kommer vi att titta närmare på denna och andra utställningar i Sverige och Ukraina vars teman berör känsliga ämnen som krig, politik och kultur.

Redan i den ryska regeringens retorik före kriget, tydligast uttryckt i Vladimir Putins artikel ”Om ryssarnas och ukrainarnas historiska enhet”, publicerad den 12 juli 2021[1], förnekades Ukraina och ukrainare rätten till självbestämmande och sin egen speciella väg till existens och utveckling, skild från Ryssland. Denna slutsats drogs i artikeln på grundval av ”ett gemensamt historiskt, kulturellt, religiöst och språkligt förflutet” som ägde rum inom ett enda stadsrum. Enligt detta synsätt är rysk historia en berättelse om bildandet och förändringen av den ryska staten, dess långa resa från den ”gammalryska” staten till den moderna ryska federationen. Denna stat, som grundades på 800-talet, skiftade sitt territorium och sina huvudstäder under århundradenas lopp och förenades till en början av en gemensam furstedynasti (Rurikiderna) och den ortodoxa tron. Med tiden hamnade betydelsen av den dynastiska enigheten i bakgrunden, medan den ortodoxa tron förblev en viktig statsbyggande faktor och en hävstång för Moskovien i de områden i Ukraina och Vitryssland som ingick i det polsk-litauiska samväldet på 1300–1700-talen.

1 http://kremlin.ru/events/president/news/66181

Putins artikel väckte upprördhet bland ukrainska diplomater och politiker, men fick nästan inget kritiskt gensvar bland ryska yrkeshistoriker och experter inom kulturarvsstudier. Detta är mycket olyckligt eftersom det var kulturarvet som framfördes som ett argument för vissa territoriella och juridiska anspråk och den ideologiska grunden för Rysslands invasion av Ukraina i februari 2022.

Frågan ”vems är kulturarvet?”, ”ryskt eller ukrainskt?”, fick ett tydligt politiskt sammanhang år 2014, då det i samband med Rysslands annektering av Krim uppstod en fråga om återlämning av utlånade föremål från museer på Krim till utställningen ”Krim – en gyllene ö i Svarta havet”, som visades i Tyskland och Nederländerna 2013–2014. Föremålens rättsliga och territoriella tillhörighet har behandlats i domstolar under många år och löstes till förmån för Ukraina år 2023. Det måste dock erkännas att innan det fullskaliga kriget och museiarbetarnas upprop om behovet att skydda kulturarvet som en viktig del av suveräniteten, gav ukrainska politiker det inte någon vederbörlig uppmärksamhet och skapade inte de nödvändiga förutsättningarna för dess bevarande och existens i ett krigsläge. Å andra sidan har också västländerna begått misstag i sin romantiska uppfattning av den så kallade ryska världen, som innebar att främja alla områden av intellektuell verksamhet – vetenskap, kultur och utbildning – ett resultat av ett tydligt propagandainflytande från den ryska statens sida.

Strax efter Rysslands invasion av Ukraina stod det klart att rysk kultur inte existerar utanför politiken. Detta uttrycktes tydligt av direktören för Eremitaget Mihail Piotrovskij i en intervju som publicerades den 23 juni 2022 i *Rossiyskaja Gazeta*.[2] Här underbyggde han i synnerhet idén om en rysk kulturell ”front”, ”kulturell offensiv” eller ”specialoperation”. Med det sistnämnda menar han museiutställningar arrangerade utomlands: ”Innan specialoperationen i Ukraina inleddes fanns det utställningar av ryska museer överallt. Vi hade en Morozov-utställning i Paris och en utställning i Italien. Det fanns en Fabergé-utställning i London, som orsakade mest oro. Ryska museet hade en utställning i Spanien. Detta var vår ’specialoperation’, om ni så vill, en stor kulturell offensiv.”

Piotrovskijs uttalande om förhållandet mellan begrepp som ”kultur”, ”Ryssland”, ”Europa”, ”EU” och ”specialoperation” är anmärkningsvärt. Tillsammans med sina ryska kollegor ifrågasätter han Europas kulturella innehåll med EU:s identitet. I stället förklaras Ryssland som mer Europa än Europa självt: ”[...] vi är oupplösligt förbundna med den europeiska kulturen och med Europa självt. En specialmilitär

2 https://rg.ru/2022/06/22/kartina-mira.html

operation förändrar ingenting här. Inom Europa har det funnits mer än tillräckligt med olika röster och krig, från trettioåriga kriget till första världskriget. Vi är Europa, och på vissa punkter är vi mer Europa än många av dess klassiska länder. Och förvisso mer än EU, som nu håller på att förvandlas till Sovjetunionen. Rysslands rätt att vara Europa ligger i det faktum att i södra Ryssland har vi ett forntida arv – Chersonesos, Kertj, Taman. Och den som har ett forntida arv är Europa. Norge, till exempel, har inget antikt arv, det fanns inga grekiska kolonier eller romerska legioner där. Så allt är vårt, vi måste förvalta det som om det vore vårt, och inte tro att vi motsätter oss Europa." Det är anmärkningsvärt att Piotrovskij inte bekymrar sig över det faktum att två av de tre antika städer han nämner ligger på Krim, som är en legitim del av Ukraina. Men ett självständigt Ukraina är uppenbarligen inte en del av Eremitage-direktörens "ryska värld".

Alla dessa idéer i deras värsta propagandistiska form präglar Vladimir Putins dekret "Grunderna för Ryska federationens statliga politik på området för historisk utbildning" som publicerades den 8 maj 2024. I dekretet finner vi definitioner av nyckelbegrepp som "historisk utbildning" och "statlig politik på området för historisk utbildning". Här förtydligas även målet för den statliga politiken, nämligen att skapa en nationell rysk identitet baserad på gemensamma traditionella ryska värderingar. Den ledande rollen i genomförandet av denna politik tilldelas teatrar, film, massmedia, arkiv och museer.[3]

I den här boken är författaren intresserad av tre huvudfrågor:

- Hur och av vem konstrueras begrepp och kunskap om kulturarv?
- Vilken roll spelar "kulturarvet" och i synnerhet museerna för utformningen av den nationella identiteten och begreppet "nationell säkerhet"?
- Vilken roll spelar museerna när det gäller att främja "kulturarvet" och motverka moderna propagandaberättelser?

Sedan de första dagarna av Rysslands fullskaliga aggression mot Ukraina har ett antal västländer, däribland Storbritannien och USA, visat oro över Ukrainas kulturarv. Det gjorde även ett antal institutioner och enskilda medborgare i Sverige och startade insamlingar för att stödja Ukrainas kulturarv, på initiativ av Nordiska museet. Jag har svårt att tro att allt detta hände bara för att jag, som dåvarande chef för Nationalmuseet för Ukrainas historia, hade anknytning till båda dessa länder – jag är född i det ena och har bott i det andra i nästan 25 år. Mitt intryck var att

3 http://kremlin.ru/acts/news/73989

människor motiverades av olika skäl – vissa hade en önskan att hjälpa till i nöd, andra gick samman för att de förstod ländernas historiska samband och/eller kände personlig sympati för Ukraina.

För första gången i historien blev Ukraina särskilt välkommen som ett medlemsland i kretsen för vikingatidens civilisation till den internationella kongressen om vikingatidens studier (s.k. Viking Congress), som hölls i Liverpool i augusti 2022. Under kongressen hölls en offentlig diskussion om Ukrainas historiska samband med Norden och landets mångfacetterade kulturarv relaterat till en mängd olika folkslag och länder.[4] Allt detta visade tydligt att Rysslands anspråk på Ukrainas ”kulturarv” är grundlöst och bör betraktas som ett exempel på manipulation med historia.

I boken fokuserar jag på frågorna om Ukrainas kulturarv i relation till två länder – Sverige och Ukraina.

Utgångspunkterna för forskningen är Statens historiska museer i Sverige och Nationalmuseet för Ukrainas historia. I det första fallet kommer jag att intressera mig för hur idéer och kunskaper om Ukrainas kulturarv skapades bland svenska arkeologer, som vid sekelskiftet 1899/1900 samlades kring verksamheten vid Statens historiska museer i Stockholm. I det sammanhanget kommer jag att intressera mig för frågan hur den kunskap som enskilda svenska arkeologer skaffade sig i Ukraina kan vara till nytta i dagens kamp för att bevara kulturarvet. I det andra fallet vill jag spåra historien bakom grundandet av Historiska museet i Kyiv och dess roll för att forma ukrainarnas nationella identitet och sprida kunskap om de gemensamma sidorna i skandinavisk och ukrainsk historia. Slutligen tänker jag också undersöka hur Ukrainas förflutna har representerats i svenska utställningsprojekt och vice versa – hur svensk och bredare skandinavisk historia behandlats i utställningarna på Nationalmuseet för Ukrainas historia. Boken består således av fyra sammanhängande tematiska delar.

Jag vill ta tillfället i akt att tacka ett antal personer och institutioner vars insatser gjort detta projekt möjligt, däribland Torsten Söderbergs stiftelse, som finansierat projektet, Statens historiska museer som ställt upp som en av projektets spelplatser samt Antikvarisk-topografiska arkivet i Stockholm. Jag är också tacksam för hjälp från ett antal kollegor, bland andra Anders Andrén, Elin Fornander, Sanne Houby Nielsen, Ingmar Jansson, Sven Kalmring, Maryna Lucyk, Julia Lytvynets och Antje Wendt.

4 https://www.youtube.com/watch?v=Cv9RRAdfZbc&t=1s



Utsikt mot höjden, där Kyivs historiska museum byggdes 1939 (nu Nationalmuseet för Ukrainas historia); i bakgrunden syns Sankt Andreas kyrka och nedanför stadsdelen Podil med floden Dnipro. Målning av Michail Clodt von Jürgensburg, ”Landskapsvy i Kyiv”, 1871. Källa: Wikipedia/Commons.

I

Från minnesplatsen till Nationalmuseet



Bild 1. Utsikt över området för Nationalmuseet för Ukrainas historia från luften. (Foto: Mychajlo Pavlenko.)

KAPITEL I

Minnesplatser och landets biografi

Inledning

Innan historia fick status som vetenskap förmedlade minnesplatser om människors sociala erfarenheter. Dessa platser bevarade minnet av människor i form av gravar, uppresta stenar, ödelagda boplatser, ruiner och namn på fält, kullar, floder och sjöar. Det finns gott om sådana minnesplatser förknippade med särskilda personer, händelser och naturfenomen i olika länder. Det var kring dessa platser som muntliga traditioner utvecklades och så småningom skrevs ned för eftervärlden. Denna muntliga och skriftliga historia påverkade och fortsätter att påverka utformningen av det kulturlandskap som skapades och förändrades runt minnesplatserna.

Ukraina har också sådana minnesplatser, och den mest ikoniska av dem är tomten för Nationalmuseet för Ukrainas historia, där resterna av fundamenten till den berömda Tiondekyrkan ligger, i hjärtat av Kyiv (bild 1).[5]

Platsen där det forna Kyiv grundades är ett historiskt viktigt område som förknippas med både ukrainsk och skandinavisk historia. Här har man hittat rester av de äldsta slaviska bosättningarna och befästningarna, vikingatida gravar, rika skatter tillhörande Kyivs stadselit, furstliga palats, spår av bostäder och stadsgårdar samt verkstäder för hantverkare.[6] Under århundradenas lopp har lämningarna efter Tiondekyrkan i Kyiv i varierande grad påverkat och bidragit till uppkomsten av ett allmänt intresse för kultur och historia, och de har använts och används fortfarande som symboliska föremål i interreligiösa tvister och propaganda. Under 1600-talet började Kyivs kyrkliga antikviteter och reliker som var knutna till de första kristna furstarna gradvis att uppmärksammas av de kyrkliga kretsarna och tsarhovet i Moskva.[7] De arkeologiska realiteterna var dock annorlunda än de som skildrades i medeltida krönikor och av deras tidigmoderna läsare från det ortodoxa prästerskapet.

---

5 Федір Андрощук, *Музей і національний проєкт* (Київ: Національний музей історії України, 2024), 12–14.

6 Михаил К. Каргер, *Древний Киев. Очерки по истории материальной культуры древнерусского города*. Том I–II. (Москва–Ленинград,1958–1961); Стефания Р. Килиевич, *Детинец Киева IX-первой половины XIII веков* (Киев: Наукова Думка, 1982).

7 Ярослав Затилюк, ”Київські посольства XVII ст. з мощами Володимира до Москви”, *Україна в Центрально-Східній Європі*, Вип. 15, 2015, 165–190.

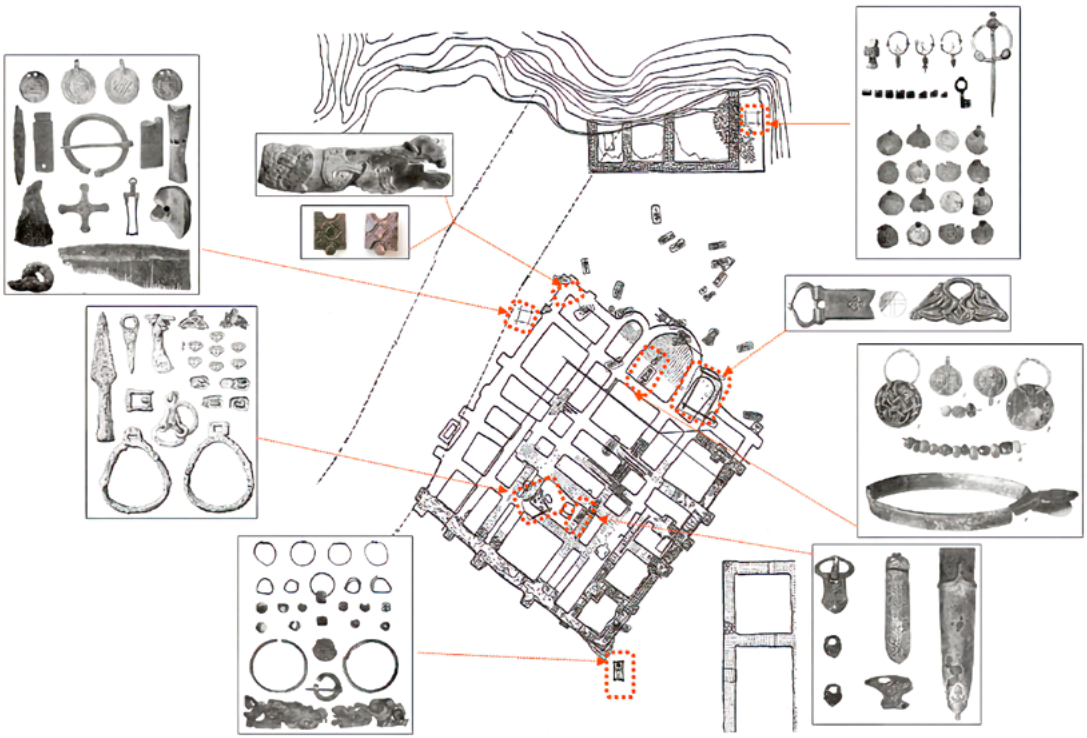


Bild 2. Plan över Tiondekyrkan med de undersökta resterna av furstepalats och gravar från 900-talet. (Illustration av författaren.)

Det är allmänt accepterat att kristnandet var en lång process som omfattade olika former av bekantskaper och manifestation av religiös identitet. Det är också känt att kristendomen infördes i Rus i slutet av 900-talet under Volodymyr Sviatoslavytjs regeringstid (980–1015) i Kyiv. Kristendomen hade ett avgörande inflytande på politiken, ekonomin, kulturen, städernas framväxt och statsbildningsprocessen i landet.[8] Jungfru Marias födelsekyrka, eller Tiondekyrkan, är den äldsta stenkyrkan i Rus. Den byggdes 996 i Kyiv av furste Volodymyr och förknippas därmed med början av Rus som rike. Kyrkan grundades på en av stadens kullar, på platsen för en gravgård som uppenbarligen innehöll både kristna och hedniska gravar (bild 2).[9]

Många av de gravar som har undersökts på Tiondekyrkans område innehöll skandinaviska föremål, liknande dem som vi känner till från utgrävningarna av den svenska handelsstaden Birka. Den största kammargraven påträffades under en av kyrkans tre absider. Inga mänskliga kvarlevor påträffades i den, endast några få föremål och ett islamiskt silvermynt med ett ristat kors. Storleken på gravkammaren var avsedd att understryka den begravdes extraordinära status. Frågan om vem som kan ha begravts i den har jag diskuterat i ett separat verk och här nämner jag bara att furste Jaropolk (död 980) verkar vara den mest sannolika kandidaten.[10] Enligt Jacob Munk döptes Volodymyr tio år efter mordet på Jaropolk: ”Den välsignade furste Volodymyr ångrar sig och gråter över allt han gjorde i sin hedendom, utan att känna Gud.”[11] Kyrkans grundande var således direkt kopplat inte bara till Volodymyrs omvändelse till kristendomen utan också till årsdagen av mordet på hans bror Jaropolk.

Minnesplatsen i krönikan

Prinsessan Olga dog omkring år 969, men hennes gravplats är inte tydligt angiven någonstans. I en skriftlig källa från 1300-talet står det: ” … hennes sonson Volodymyr döpte hela det rusiska landet och byggde en kyrka i den heliga jungfruns

---

8 Ihor Ševčenko, *Byzantine Roots of Ukrainian Christianity* (Ukrainian Studies Fund, Harvard University, Cambridge, Mass, 1984); Simon Franklin, Jonathan Shepard, The Emergence of Rus 750–1200 (London-New York: Longman, 1996), 161–163, 166–167, 170–171, 174–177, 209–216, 218–219, 303–305, 352–356.

9 Сергей Вельмин, ”Археологические изыскания Археологической комиссии в 1908 и 1909 гг. на территории древнего Киева”, *Военно-исторический вестник,* №7–8, 1910, 121–144; 138–140.

10 Fedir Androshchuk, *Vikings in the East. Essays on Contacts along the Road to Byzantium* (800–1100). Studia Byzantina Upsaliensia, 14, Uppsala, 2013, 202–203.

11 Александр А. Зимин, ”Память и похвала Иакова Мниха и Житие князя Владимира по древнейшему списку”, *Краткие сообщения Института славяноведения АН СССР,* № 37, 1963, 72.

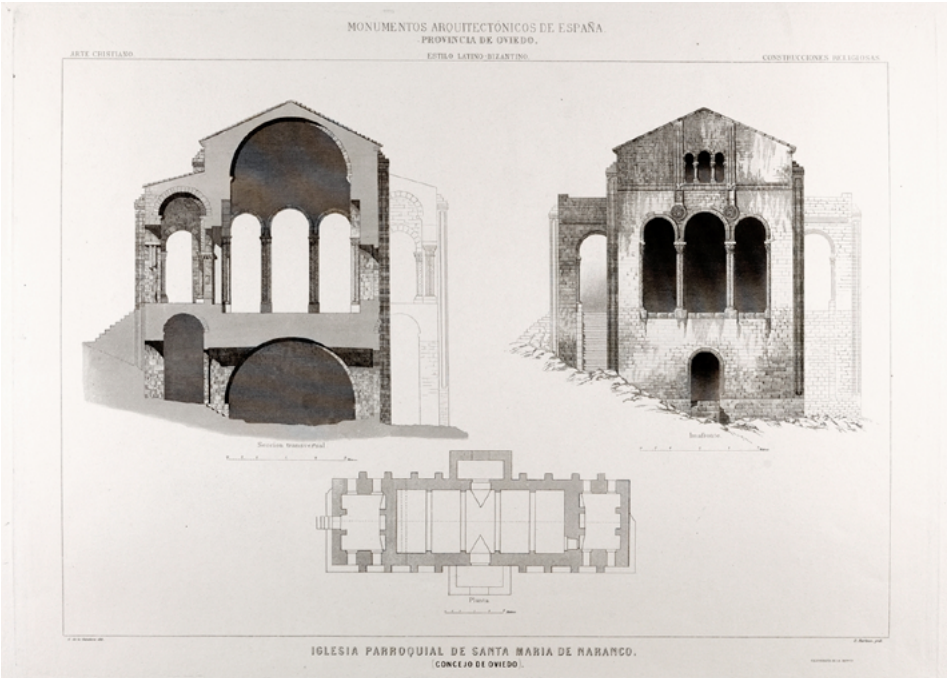


Bild 3. Palatset Santa María del Naranco (enligt José Amador de los Ríos).

Källa: Amador de los Ríos, José. Iglesia De San Miguel De Linio Y Palacio De Ramiro I, Actualmente Destinado Á Iglesia Parroquial, Bajo El Nombre De Santa María De Naranco. Monumentos Latino-Bizantinos De La Monarquia Asturo-Leonesa. Madrid: Imprenta De T. Fortanet Y Calcografía Nacional, 1877, Pl. III-VI.
Se även https://hiddenarchitecture.net/church-of-santa-maria-del-naranco/.

namn, och tog sin mormors kropp från jorden och lade den oförgänglig i en träkista och placerade den i den heliga jungfruns kyrka, som han själv byggde."[12]

Enligt *Berättelserna om förgångna år*, eller *Nestorskrönikan*, uppgav Olga i sitt testamente att hon ville begravas enligt kristen sed, vilket skulle övervakas av hennes präst.[13] Det kan därför antas att Olga, som var kristen, kan ha begravts i denna del av gravgården och senare flyttats av Volodymyr till den kyrka han byggde. Vid tiden

12 *Чтение въ историческом обществе Нестора-Летописца,* Книга 2, 1888, 68; Сергей Вельмин, "Археологические изыскания Археологической комиссиии", 127.

13 *Nestorskrönikan.* Översättning av Gabriella Oxenstierna, förord av Per-Arne Bodin. Stockholm/Stehag: Brutus Östlings Bokförlag Symposion, 1998, 62.

för krönikans tillkomst fanns prinsessan Olgas kvarlevor ”i Tiondekyrkan i en liten stenkista med ett litet fönster ovanpå”.[14]

I ljuset av krönikan framstår ovannämnde furste Jaropolk som ett offer vars våldsamma död förde Volodymyr till makten i Kyiv. I detta sammanhang blir Volodymyrs beslut att bygga en kyrka på de kristnas begravningsplats och på sin mördade brors grav ganska förståeligt.

Krönikan berättar att år 1044 ”grävde man upp två furstar, Jaropolk och Oleg, söner till Svjatoslav, och döpte deras ben och lade dem i den heliga Gudaföderskans kyrka”.[15] Oleg blev mördad år 980 under sammandrabbningar med sin bror Jaropolk. Den senare lät begrava honom i en hög (”Mogyla”) vid staden Vrutjij (dagens Ovrutj) och graven fanns fortfarande vid tiden för när krönikan skrevs (1100-talet). Det sägs ingenting angående Jaropolks gravplats men det finns en hänvisning om att han blev mördad år 980 av två väringar på palatsets tomt i Kyiv. Det är viktigt att påpeka att detta är samma område där gravgården hade legat och där Tiondekyrkan grundades. Båda dessa furstar var bröder till Volodymyr. Jaropolk var den enda legitima efterträdaren till sin far, medan Volodymyr var Svjatoslavs son med en slavinna. Jaropolks hustru var grekiska och före detta nunna. Man kan alltså anta att platsen för kyrkan valdes med tanke på de kristna och furstliga begravningar som fanns i staden Kyiv under andra hälften av 900-talet.

Tiondekyrkan och dess arkitektoniska föregångare

Vi vet inte mycket om hur kyrkan såg ut på Volodymyrs tid. Enligt den tidigare nämnda krönikan, som skrevs i början av 1100-talet, det vill säga hundra år efter de händelser som beskrivs i den, bjöd Volodymyr in olika hantverkare från Grekland och dekorerade kyrkan med ikoner efter att den hade färdigställts. Under sitt fälttåg mot staden Korsun, eller Chersonesos, på Krim intog han staden och förde relikerna av den helige Clemens och hans lärjunge Phobios samt ikoner, kyrkoredskap och andra föremål till Kyiv.[16] Chersonesos, eller Korsun, med sina bysantinska kyrkor och gamla stenbyggnader, var den enda stad i det bysantinska riket som Volodymyr besökte, och denna personliga upplevelse var en av de viktigaste källorna till hans kunskap om hur en kristen stad skulle se ut.

Enligt krönikorna stod kyrkan på en kulle mitt i staden Korsun, där Volodymyr

---

14 Зимин ”Память и похвала Иакова Мниха”.

15 *Nestorskrönikan,* 128.

16 *Nestorskrönikan,* 99, 103, 105.



Bild 4. Det bysantinska processionskorset från V.V. Chvojkas utgrävningar i Kyiv. (Foto: D. Klotjko.)

döptes och där han troligen också gifte sig. Hans fästmö, kejsarinnan Anna, syster till de bysantinska kejsarna Basilius II och Konstantin VIII, bodde vid detta tillfälle i palatset bakom kyrkans altare. Före bröllopet bodde Volodymyr själv i ett annat palats som låg intill kyrkan.

När Volodymyr återvände till Rus försökte han återskapa Chersonesos stadskärna i Kyiv. På den tidigare nämnda platsen för prins Jaropolks grav, utanför de gamla stadsbefästningarna, byggdes därför under hans regeringstid två rektangulära palats bestående av tre inre rum av olika storlek. Ytterligare ett rektangulärt palats byggdes med hänsyn till Tiondekyrkans västra fasads orientering. Detta skedde någon gång under 1000-talet och troligen i samband med Volodymyrs byggnadsverksamhet.

Trots att palatsen byggdes enligt typiska bysantinska byggnadstekniker var de helt okarakteristiskt utformade för den tidens bysantinska aristokratiska arkitektur. De bysantinska palatsen i Konstantinopel hade ganska komplexa arkitektoniska strukturer som integrerade atrium, kolonnader, kyrkor och salar.[17] Den närmaste

17 Jonathan Bardil, ”Visualising the Great Palace of the Byzantine Emperors at Constantinople. Archaeology, Text, and Topography” in Bauer F.A. (Hrzg.) *Visualiseringen von Herrshaft* BYZAS 5 (2006), 5–45, bild1.

analogi jag kan hitta för palatsen i Kyiv är palatset Santa María del Naranco i Asturien i norra Spanien (bild 3).[18]

Palatset byggdes omkring 842 av kung Ramiro I, som blev känd för sitt hårda motstånd mot vikingarna. Byggnaden omvandlades senare till Santa María-kyrkan. Med tanke på likheten mellan palatsens utformning i Kyiv och Santa María del Narancos multifunktionalitet kan man anta att gudstjänster och andra riter ägde rum i palatsbyggnaden, som låg utanför kyrkans absid, innan själva Tiondekyrkan byggdes.[19] En möjlig indikation på kyrkliga riter som ägde rum i byggnaden är ett stort bysantinskt processionskors som hittades under Vikentij Chvoikas (1850–1914) utgrävningar av palatsen (bild 4).[20]

Det är känt att det i det stora palatset i Konstantinopel förvarades processionskors, tillsammans med andra reliker och insignier från den kejserliga makten i palatsets Sankt Stefanskyrka. Korsen användes vid kröningar, ceremoniella mottagningar och processioner i samband med vissa högtider. Den närmaste motsvarigheten till fyndet i Kyiv är ett processionskors i silver från Adrianopel från 900-talet.[21]

Utgrävningar har visat på minst två olika stadier i byggandet av palatsbyggnaden, som låg öster om Tiondekyrkans absid. Enligt de tidigaste versionerna av krönikor var platsen där Tiondekyrkan senare byggdes en herrgård som ägdes av en

---

18 Sabine Noack-Haley., Achim Arbeiter, *Asturische Königsbauten des 9. Jahrhunderts: Abbildungen, Tafeln und Beilagen* (Mainz am Rheim, 1994); John Wreglesworth, *The Chronicle* of *Alfonso III* and *its Significance* for the *Historiography* of the *Asturian Kingdom 718–910 A.D.*, A *Critical Study* Of *The Content*, *Purpose And Themes Of A Late 9th Century Historical Text*, unpublished PhD thesis, Leeds University, 1995, 6, 347; Isaac Sastre de Diego, "La construccion de Santa Maria del Naranco (Oviedo). Su función y significación a través del análisis arquitectónico", in *Iglesias altomedievales en Asturias: arqueología y arquitectura* Utrero Agudo, Mariá de los Angeles (eds) (Madrid, 2016), 63–80; Javier Martínez Jiménez, Isaac Sastre de Diego, Carlos Tejerizo García, (eds), *The Iberian Peninsula between 300 and 850*: An Archaeological Perspective (Late Antique and Early Medieval Iberia), (Amsterdam, 2018), 286, 288; Федір Андрощук, *Десятинна церква: відома і невідома* (Київ: Laurus, 2021), 18–23.

19 Михаил К. Каргер, *Древний Киев*. Том. 2. (Москва-Ленинград, 1961), 60-67; Павел А. Раппопорт, *Русская архитектура X-XIII вв. : каталог памятников* (Ленинград: Наука., 1982, 9, №3; Стефания Р. Килиевич, *Детинец Киева IX - первой половины – XIII вв*. (Киев: Наукова думка, 1982), 36; Віталій Козюба, "Східний" палац у давньому Києві: новий погляд на відому пам'ятку", *Opus Mixtum* 6 (2018), 28; Денис Йолшин, "Палаци» на Старокиївській горі: відкриті питання реконструкції архітектурних форм", *Opus Mixtum* 8 (2020), 39–50.

20 Вікентій В. Хвойка, *Древние обитатели Среднего Поднепровья в доисторические времена* (Киев, 1913), 75–76; Людмила В. Пекарська, Віра В. Павлова,. "Процесійний хрест із Київського дитинця", *Археологія* №4, 2004, 94–99.

21 John A. Cotsonis, *Byzantine Figural Processional Crosses*. Edited by S.A. Boyd and H. Maguire. Dumbarton Oaks Byzantine Collection Publications, No. 10 (Washington, D.C., 1994), 8–9, 52–53, bild 21a–b.

kristen väring som kom till Kyiv från Grekland. Han och hans son mördades av hedniska Kyivbor och blev därmed de första martyrerna i Rus.[22] I sägner om furstarna Boris och Hlib som skrevs ned under 1100-talet kallas Tiondekyrkan för en ”katholike ekklesia”, inte i den meningen att den var en katedral, utan att den hade de nödvändiga relikerna och var komplett i den meningen.[23] Kanske är det detta som metropolit Hilarion menar i sitt *Ord om lag och nåd* när han nämner den heliga jungfru Marias kyrka, som Volodymyr grundade ”på en trogen grund”. Därför är det möjligt att den första stenbyggnaden är förknippad med den första kyrka som byggdes och bekostades av den kristna församlingen av väringar i Kyiv.

I ett senare skede byggdes ett rektangulärt palats på denna plats, med en väggläng på över 20 meter. Byggnaden var dekorerad med lokal skiffer och importerad marmor, fresker, mosaiker och runda fönster. Nära palatsets norra vägg hittades en lerplatta med bilden av en treudd, som förekommer på Volodymyrs mynt (bild 5), vilket ger anledning att datera palatsbyggnaden från denna period till tiden för Volodymyrs regeringstid (980–1015).

Det finns inte mycket information om vad som fanns i de andra två palatsen, som är sämre bevarade. Av deras orientering att döma byggdes ett av dem efter Tiondekyrkan. Torget mellan de tre palatsen var en plats för offentliga sammankomster. Det är troligt att Volodymyr här ställde upp fyra hästar och två bronsstatyer som han hämtade med sig från Chersonesos och som skulle symbolisera hans triumf över staden.[24] Andra inspirationskällor till Volodymyrs imitation av den bysantinska staden i Kyiv kan ha varit prästen Anastasius eller Volodymyrs hustru Anna.

År 1007 överfördes de heliga relikerna till kyrkan, troligen från det närliggande palatset.

År 1015 dog Volodymyr, fyra år efter sin hustru Anna. Deras stensarkofager som stod ”mitt i martyren påven Clemens kyrka” (dvs. Tiondekyrkan), sågs år 1017 av en informatör till Thietmar av Merseburg (975–1018), som innan sin död sammanställde krönikan för perioden mellan 908 och 1018.[25]

---

22 *Nestorskrönikan,* 73.

23 Om *καθολική εκκλησία* betydelse, se – Tristram H. Engelhardt, *The Foundations of Christian Bioethics* (Lisse/Abingdon/Exton, Penn./Tokyo: Swets & Zeitlinger Publishers, 2000), 191–192, 223, note 100.

24 Se viktiga arbeten som ger en viktig bakgrund för denna tolkning – Michael McCormick, *Eternal Victory. Triumphal Rulership in Late Byzantium and the Early Medieval West* (Cambridge, 1990); Michael Greenhalgh, *Marble Past*, *Monumental Present*: Building With Antiquities in the Mediaeval Mediterranean (The Medieval Mediterranean, V. 80) (Brill, 2009), 144, 149.

25 *Ottonian Germany: Chronicon of Thietmar of Merseburg*, translated and annotated by D.A. Warner (Manchester & New York: Manchester University Press, 2001), 359 (Ch. 74).



Bild 5. Lerplatta med avbildningen av Volodymyrs tecken. (Foto: D. Klotjko.)

Vi har alltså anledning att tro att ett av de rektangulära palats som låg öster om den senare stenkyrkan både var en kyrka och en aristokratisk byggnad där olika fester och högtider tillägnade Guds Moder hölls. I detta palats bjöd Volodymyr under festmåltiderna generöst med mat, kläder, silver och guld till stadens fattiga och rika invånare samt till sin hird. Tiondekyrkan i sten färdigställdes långt senare. Detta skedde av flera skäl. Ett av dem är att Tiondekyrkan var den första stenkyrkan i Rus. Det tog tid att hitta rätt sorts sten, lära sig bearbeta den, tillverka tegelstenar och utbilda den nödvändiga arbetskraften. Dessutom hade furst Jaroslav, Volodymyrs efterträdare, uppenbarligen ett eget byggprogram som genomfördes i området kring Sofiakatedralen och som utformades för att bli metropolitanatet för hela landet.

Det finns anledning att tro att han, med tanke på det höga priset på marmor och svårigheterna att transportera den från Krim eller andra platser i det bysantinska riket till Kyiv, använde ett antal marmordetaljer från Tiondekyrkan i utsmyckningen av Sofiakatedralen.

Arkeologiska utgrävningar har visat att Tiondekyrkan hade huvuddragen av en typisk korsformad kyrka, som kröntes med kupoler över det centrala rummet (bild 6). Den hade 37 meter långa sidor och tre halvcirkelformade absider i öster. Dekorativa tegelstenar användes i kyrkans utsmyckning; innerväggar, valv och absider var dekorerade med marmor, fresker och mosaiker.[26]Alla dessa arbeten fördröjde invigningen av Tiondekyrkan. Det är möjligt att Jaroslav också kan ha ersatt Volodymyrs marmorsarkofag med en enklare version gjord av röd skiffer från Ovrutj-området. I vilket fall som helst har vi två vita marmorsarkofager i Sofiakatedralen. Den ena av dem tolkas traditionellt som Jaroslavs och hans hustru Iryna-Ingegerds grav (bild 7).

Omkring år 1037 anlände metropolit Theopemptus till Kyiv från Konstantinopel. Troligen invigdes Tiondekyrkan i samband med hans ankomst år 1039. Invigningen av kyrkan kan ha varit en del av ett större byggprogram. Enligt krönikan grundade furste Jaroslav, Volodymyrs son, Gyllene porten och Sofiakatedralen, St. Ireneklostret och St. Göranklostret. Inspirationskällan till dessa byggen, med tanke på Konstantinopel där alla de ovan nämnda byggnaderna fanns, var förmodligen den nyanlände metropolit Theopemptus.

Vid den här tiden ser vi tydliga tecken på Jaroslavs intresse för sin familjs och hela landets historia. Enligt krönikan bjöd han in präster och munkar – skriftlärda som kunde grekiska – som påbörjade ett stort arbete med att översätta böcker till slaviska. Det finns anledning att tro att en del av dessa källor var grekiska illustrerade

---

26 Елизавтеа Архипова, *Резной камень в архитектуре древнего Киева* (Киев, 2005), табл. 10, 31–54.



Bild 6. Rekonstruktion av utseendet på Tiondekyrkan (enligt V. Kolybenko och O. Kyryljuk).

krönikor som berättade om de första grekiska kontakterna med Rus och Olgas besök i Konstantinopel 955 (bild 8).

Några av de illustrerade krönikorna användes troligen som källor för målningarna i trappan i Sofiakatedralen, som ledde till katedralens översta våning, där furstens bibliotek och boksamling fanns. Dessa målningar var en visuell berättelse om Konstantinopel och kejsarens liv. Det är anmärkningsvärt att metropolit Hilarion i sitt lovtal tillägnad Sofiakatedralen, där han nämner Jaroslavs föregångare, furstarna Volodymyr, Svjatoslav, Olga och Igor, också nämner Jungfru Marias kyrka som Volodymyrs begravningsplats.[27]

27 Митрополит Иларион, *Слово о Законе и Благодати* (Киев: Laurus, 2015), 131–132.



Bild 7. Marmorsarkofag från Sofiakatedralen i Kyiv.
(Foto: Fedir Androshchuk.)



Bild 8. Konstantinopel (scen från hippodromen) avbildad i freskomålningen i Sofiakatedralens torn. (Foto: Myhajlo Pantjenko.)

I många av krönikans berättelser framstår Tiondekyrkan som ett viktigt topografiskt landmärke för betydelsefulla händelser i det förflutna. Detta tyder på att kyrkan börjar ses som en väsentlig minnesplats som är förknippad med både stadens tidigare historia och ett antal historiska händelser. I synnerhet nämns kyrkan som ett landmärke för att beskriva den tidigare platsen för Olgas stenpalats, Derevljanernas trolovning med Olga och hennes hämnd (945). Det är också här som krönikan lokaliserar gårdsplanen och platsen för två kristna väringars martyrdöd (983). Själva kyrkobyggnaden, med två sarkofager som innehöll Volodymyrs och Annas kvarlevor, symboliserade Volodymyrs fälttåg till Korsun-Chersonesos, hans dop och äktenskap med den bysantinska prinsessan Anna, och platsen där verk av grekiska mästare koncentrerades. De heliga reliker som överfördes till kyrkan år 1007 var heliga vittnen till den helige Clemens liv och död. Slutligen var kvarlevorna av två av Volodymyrs bröder, furstarna Jaropolk och Oleg, som döptes och överfördes till kyrkan år 1044, viktiga materiella bevis på maktkampen mellan Volodymyr och hans bröder, liksom bevis på väringarnas ankomst till staden och deras blodiga aktiviteter här, som ledde till brodermord.

En annan viktig funktion som kyrkan hade var att den fungerade som ett slags bank för furstarna. Till en början var det greken Anastasius som ansvarade för att samla in tiondet av furstarnas inkomster till kyrkan och han anförtroddes också tillsynen av furstarnas egendomar. Tiondet fortsatte att betalas till kyrkan även senare.

Kyrkan fick sitt ”andra liv” under Volodymyr Monomachs regeringstid, mellan 1113 och 1125. Den sydvästra delen av kyrkan reparerades och interiören renoverades. Den snidade reliefen som föreställer Jungfru Maria härstammar också från den här tiden.[28] Det finns anledning att tro att en del av byggnadsmaterialet och de dekorativa elementen från den gamla St. Volodymyrs kyrka användes vid reparationerna. Det rör sig troligen om marmorkapitäl, kolonner och stora grekiska bokstäver som var inmurade i kyrkans framsida och som hade en stark visuell inverkan på betraktaren.[29]

Samtidigt samlades alla muntliga sägner som rörde kyrkans historia in och integrerades senare i *Berättelserna om förgångna år*, som sammanställdes under Volodymyr

28 Василий Г. Пуцко, ”Каменный рельєф из киевских находок”, *Советская археология* №2 (1981), 223–232; Архипова,147, №68.

29 Андрей Ю. Виноградов, Денис Д. Ёлшин, ”Греческая эпиграфика Десятинной церкви”, *Византийские очерки. Труды российских учёных к XXIII Международному конгрессу византинистов* (Санкт Петербург, 2016), 43–60, 51–55. Det finns emellertid en hypotes om att bokstäverna murades in under restaureringsarbeten som utfördes på 1600-talet av metropolit Petro Mohyla. Se – Ярослав Затилюк, ”Старовинні грецькі літери на фасаді Десятинно’ церкви та їх перші дослідники” *Ruthenica* (2023). Seminarium, 131–161.



Bild 9. Ruiner i stadens landskap i Kyiv från 1600- och 1700-talen (kopia av gravyr av A. Vasterfeld).

Monomachs regeringstid.[30] Detta gjorde i sin tur kyrkan till en attraktiv plats för furstliga processioner. Man kan anta att kyrkan berikades genom ytterligare donationer från olika furstar. Staden Polonne i Volynien, som tidigare tillhört furstehovet, skänktes på 1100-talet till Tiondekyrkan. Kyrkan byggdes på furstlig mark i omedelbar närhet till furstliga verkstäder som specialiserade sig på tillverkning av guld- och silversmycken. Runt kyrkan har arkeologer hittat ett tiotal skatter från 1100–1200-talen.[31]

Några av dem gömdes under de krigiska furstekoalitionernas plundringar av staden 1168 och 1203. Det är känt att kyrkan under dessa ödeläggelser förlorade iko-

30 Алексей П. Толочко 1) ”Перечитывая приписку Сильвестра 1116 г.”, *Ruthenica* VII (2008), 154–165; 2) *Очерки начальной руси* (Киев, Санкт Петербург: Лаурус, 2015).

31 Гали Ф. Корзухина, *Русские клады IX-XIII вв*. (Москва-Ленинград: издательство Академии Наук СССР, 1954), 105–111.

ner, böcker, kyrkklockor och de ”första välsignade furstarnas” kläder.[32] År 1240 blev kyrkan den sista bastionen och begravningsplatsen för stadens försvarare mot den mongoliska invasionen.[33] Några av stadsborna, bland annat juvelerare, krigare och andra, samlades här med sina tillhörigheter och begravdes under de raserade kyrkomurarna.

Reliker från Tiondekyrkan

Under 1300–1600-talen var kyrkoruiner ett viktigt inslag i stadens landskap (bild 9). Många resenärer och besökare betraktade kyrkoruinerna som en påminnelse om stadens rika historia.[34] Ukraina blev en del av storhertigdömet Litauen och sedan av det polsk-litauiska samväldet, vilket ledde till att katoliker och uniater spred sig i landet. I början av 1600-talet tillhörde den förstörda Tiondekyrkan den unierade kyrkan (bild 10).

År 1605 upprätthöll prästen i denna kyrka, Pylyp, fyra kyrkor på ”Sofiakullen”, inklusive Sofiakyrkan och ”Tionde Mykolaikyrkan”. Prästen anklagades för att olagligt ha sålt reliker och byggnadsmaterial som tillhörde kyrkorna, och kung Sigismund beordrade i sitt brev till borgarna i Kyiv den 16 november 1605 att de skulle återlämna till St. Sofia ”ett silverskrin med reliker och ben från helgon”.[35] Arkeologisk forskning har visat att material från den gamla Tiondekyrkan återanvändes vid byggandet av en katolsk kyrka i stadens nedre del.[36] Detta bekräftar det faktum att medeltida monument i övre Kyiv förstördes vid den tiden.

Uppgifterna om försäljningen av reliker från kyrkorna i Kyiv är viktiga i samband med att den mirakulösa ikonen av Guds Moder plötsligt dök upp i staden Chelm (bild 11).

---

32 Алексей П. Толочко, ”Порты блаженных первых князей”. К вопросу о византийских политических теориях на Руси, *Южная Русь и Византия* (Киев: Наукова думка, 1991), 34–42.

33 Михаил К. Каргер, ”Киев и монгольское завоевание”, *Советская археология* XI (1949), 55–102, 78; Олексій Комар, Віталій Козюба, ”Братські могили 1240–1241 років біля Десятинної церкви” *Opus Mixtum* 4 (2016),122–137.

34 *Сборник материалов для исторической топографии Киева и его окрестностей* (Киев., 1874), 9, 12–13, 16–18, 23–24, 72, 77–83, 94–95.

35 Орест Левіцкій, ”Къ исторіи водворенія въ Кіеве уніи”, *Чтения въ историческомъ обществе Нестора Летописца*. Книга пятая (Киев, 1891), 137–143.

36 Гліб Ю. Івакін, ”До історичної топографії пізньосередньовічного Києва”, Толочко П.П. (ред.) *Археологічні дослідження стародавнього Києва* (Київ: ”Наукова думка”, 1976), 214–221, 219.

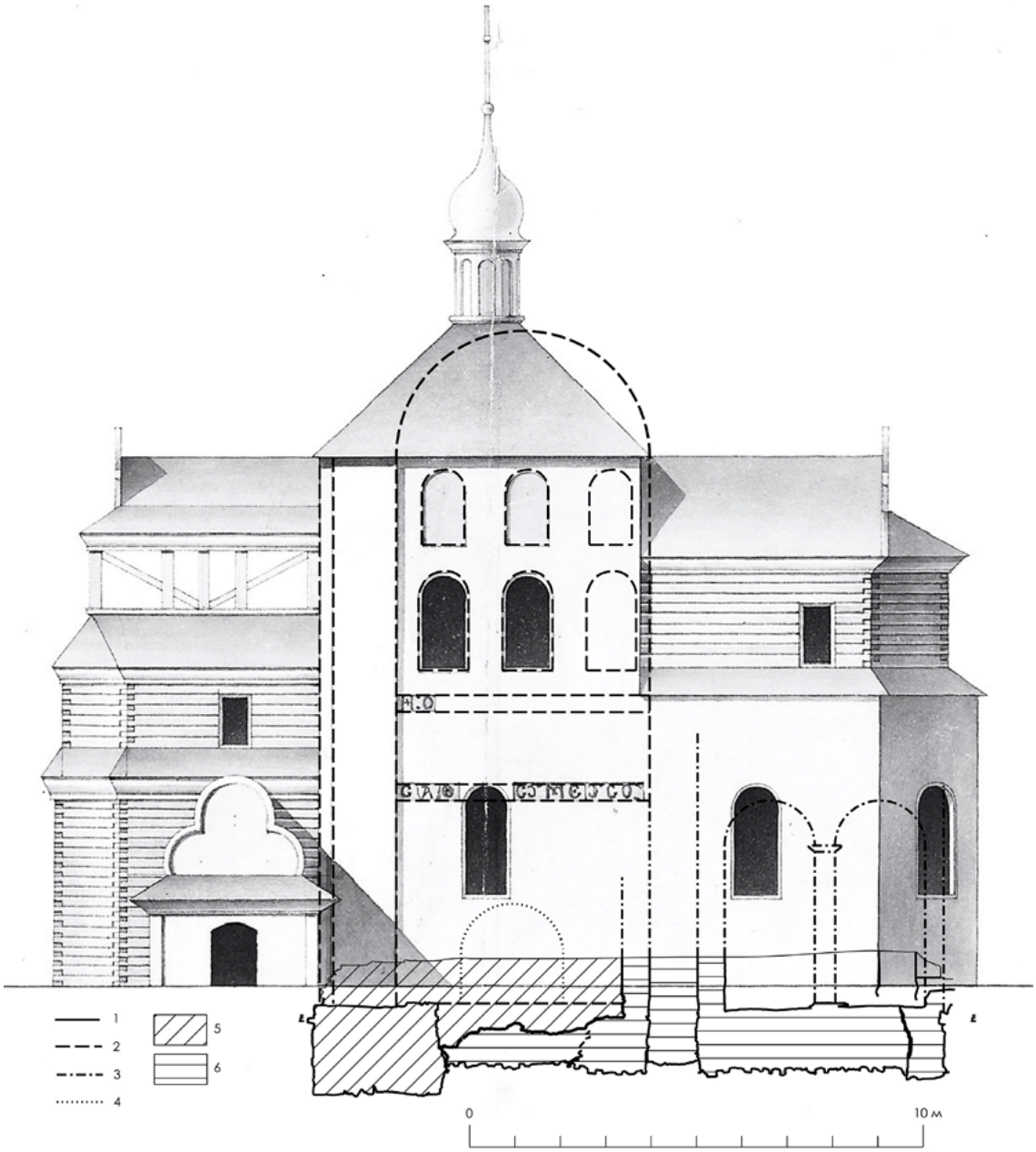


Bild 10. Rekonstruktion av fasaden på den södra väggen till Tiondekyrkan under 1600-talet: 1-1 – gränserna mellan väggarnas och fundamentets murverk som bevarats; 2 – rekonstruktion av murverket från 1100-talet; 3 – rekonstruktion av murverket från 900-talet; 4 – arkosial nisch inuti kyrkan; murverk från 1100-talet; 5 – murverk från 900-talet; (enligt Hlib Ivakin och Denis Jolsjn).



Bild 11. Gudaföderskans ikon från Chelm. (Foto: Myhajlo Andrejev.)



Bild 12. Förgyllda beslag av Gudaföderskanss ikon från Chelm. (Foto: Myhajlo Andrejev.)

År 1646 tillägnades denna helgedom en avhandling av den unierade biskopen av Chelm, Jakob Susza.[37]

Tanken med verket var att rättfärdiga erkännandet av ikonen som mirakulös, och den unierade kyrkan i sig som grundad under Volodymyr Svjatoslavytjs tid och hans kristnande av Rus. I sin bok hävdar Susza att staden Chelm fanns redan på furst Volodymyrs tid och att det var denne som grundade Jungfru Marias kyrka och St. Basilius kyrka i staden. Enligt samma källa tog fursten också med sig en ikon från Konstantinopel till staden, målad av aposteln Lukas själv. Författaren anger osäkra källor till sin information – gamla pergamentböcker från St. Görans kyrka i Liuboml. Andra ”vittnen” hävdade att kyrkan grundades år 1000, vilket framgår av det datum som stått skrivet på grekiska på väggen vid altarets högra pelare, som dock varit i förfall sedan urminnes tider. Sambandet mellan legenderna om ikonen och Jungfru Marias och Sankt Basilius kyrkor, liksom omnämnandet av den grekiska inskriptionen, är slående. Kombinationen av allt detta finns dokumenterat i den

37 Jan Susza, *Phoenix redivivus albo obraz starożytny chełmski Panny i Matki Przenajświętszej* (Zamość 1646); Олександр Баран, ”Холмський єпископ Яків Суша - дослідник минувшини Холмської землі” in *Kościoły wschodnie w Rzeczypospolitej XVI–XVII wieku: Zbiór studiów*. Gil Andrzej (redakcja) (Lublin, 2005), 21–29, 24.

enda tillförlitliga källan, Guillaume Levasseur de Beauplans *Beskrivning av Ukraina*, där han nämner ruinerna efter gamla katedraler och kyrkor i Kyiv och skriver följande: ”Andra ligger i ruiner, som Basiliuskatedralen, vars väggar är 5–6 meter höga, gjorda av alabaster och innehåller grekiska inskriptioner som är mer än 1 400 år gamla och som nästan har raderats på grund av sitt åldrande. Furstarnas gravar finns fortfarande bevarade i kyrkoruinerna.”[38] Det är allmänt vedertaget att detta syftar på ruinerna efter Tiondekyrkan.

Suszas och Beauplans böcker publicerades nästan samtidigt, men den förstnämndas information är konstruerad och tydligt ideologiskt driven. Det finns inga dokument från 1600-talet som nämner den mirakulösa ikonen i Chelm. Men i *Hypatian codex*, i berättelsen om grundandet av Chelm och prins Danylos uppförande av Johannes Chrysostomos kyrka, nämns de ikoner som han tog med sig från Kyiv och som han dekorerade med ädelstenar och gyllene pärlor.[39] Vissa forskare tenderar att tro att detta är tiden för när Jungfru Marias ikon dyker upp i staden.[40] Samma källa nedan uppger dock att alla dessa ikoner brändes ner 1259 och att endast en ikon av St. Mikael återstod. Därför är det mest troligt att ikonen dök upp i Chelm först på 1600-talet.

Jungfrun av Chelms klädedräkt är dekorerad med tre applikationer – två förgyllda rektangulära armbandsformade beslag och en rundad platta som är fastspikad på brädan med guldspikar (bild 12).

Alla tre applikationer är dekorerade med färgade emaljer, men deras spektrum skiljer sig åt. De rektangulära beslagen har tre stilistiskt avbildade träd i blått, ljusblått, vitt och rött. Den rundade plattan har ett annat motiv. I mitten finns ett träd med två förgrenade grenar som är böjda nedåt och en stam med två förgrenade rötter. En hjärtformad knopp är avbildad i mitten ovanför grenarna. Mellan rötterna och grenarna finns två fåglar symmetriskt placerade mitt emot varandra. Emaljfärgerna är brun, vit, ljusblå och blå. Kanterna på den rundade plattan är ojämna och dess placering är asymmetrisk. Det sistnämnda är sannolikt en rest av ikonens metallklädsel. Den närmaste analogin är dekorationerna till ikonen Guds Moder,

---

38 *Гійом Левассер де Боплан Опис України. Проспер Меріме Українські козаки та їхні останні гетьмани. Богдан Хмельницький* (Львів: ”Каменяр”, 1990), 22.

39 *Ипатьевская летопись*. Полное собрание русских летописей. Том второй (Москва: ”Языки русской культуры”, 1998, 844 (ПСРЛ II).

40 Людмила Міляєва, Марія Гелитович, *Українська ікона XI-XVIII ст*. (Київ: ”Духовна спадщина України”, 2007), 12, 98–99; Володимир Александрович, *Холмська ікона Богородиці з Емануїлом*. Студії з історії українського мистецтва. Том. 5 (Львів: Інститут українознавства ім. І.Крип’якевича, 2018), 16, пос.16,124–125.



Bild 13. Guldhänge från skatten som hittades 1842 vid Tiondekyrkan i Kyiv. (Foto: NMIU.)

daterad till 1200–1400-talen, som förvaras i ”Oruzjejnaja palata” i Moskva, som består av åtta runda sekundärt använda emaljplattor.[41] Som forskare redan har påpekat är dock den närmaste ikonografiska analogin till den runda emaljplattan av ikonen från Chelm ett guldhänge (”kolt”) från den skatt som hittades 1842 på Tiondekyrkans område[42] (bild 13).

Kopplingen mellan emaljdekorationerna på Chelm-ikonen och Tiondekyrkan är ingen tillfällighet. Faktum är att minst tre verkstäder specialiserade på emaljsmycken, inklusive ovannämnda ”kolt”, grävdes ut i närheten av kyrkan, nordväst om dess norra galleri.[43] En av verkstäderna förstördes av en brand, efter att ha blivit plundrad. Den andra, som också brann ned, låg på en plats närmare ytterväggen i kyrkans norra galleri. Här hittades en stor uppsättning stenformar för tillverkning av örhängen, halsband, armband, handband, ”kolt” och emaljbitar. Från denna verkstad kommer en gjutform för halsband, vars ena hälft påträffades i Tiondekyrkans gömma. Eftersom gjutformen bär hantverkarens namn, Maxym (bild 14), har vi en unik möjlighet att lära oss mer om det tragiska öde som drabbade en av de sista invånarna i denna del av Kyiv: han dog krossad av rasmassorna från den förstörda Tiondekyrkan och resterna av hans verkstad begravdes under kyrkans raserade murar.

En tredje utbränd emaljverkstad hittades nära den plats som begravdes under spillrorna av väggar med fresker av helgon och ornament.[44] Med tanke på att dessa verkstäder låg på prinsens hovområde kan vi dra slutsatsen att emaljtillverkningen kontrollerades av furstar och blomstrade inför den mongoliska invasionen.

Själva ikonen anses vara ett bysantinskt verk från 1100-talet. Som nämnts ovan dateras renoveringen av Tiondekyrkan tillbaka till 1100-talet, till Volodymyr Monomachs tid. Troligtvis donerades ikonen till kyrkan vid den tiden. Dräkterna kan ha tillverkats senare – i början av 1200-talet. Lite senare, efter att dräkterna förlorats, integrerades deras enskilda delar i ikonen som en votivgåva. Detta kan ha skett i mitten av 1200-talet.

---

41 Татьяна И. Макарова, *Перегородчатые эмали Древней Руси* (Москва: Наука, 1974), 80; рис. 9, №110.

42 Александрович, *Холмська ікона Богородиці з Емануїлом*., 127. Порівн. - Макарова Т.И. *Перегородчатые эмали Дреней Руси*, №11, Таблица 2:4; Андрощук, *Десятинна церква*, 81, іл. 42: б.

43 Гали Ф. Корзухина, ”Новые данные о раскопках В.В. Хвойко на усадьбе Петровского в Киеве”. *Советская археология* XXV (1956), 318–342, 324, 326–329, рис. 6

44 Корзухина, ”Новые данные”, 340, №20.



Bild 14a-b. Gjutform av mästaren Maxym, som bodde nära Tiondekyrkan i Kyiv. (Foto: Jurij Dekantjiiv.)



Bild 15. Porträtt av metropolit Petro Mohyla. (Foto: NMIU.)

KAPITEL 2

Striden om kyrkan som en kamp om historien

På 1600-talet blev Tiondekyrkan ett viktigt föremål för konfessionella konflikter mellan uniaterna och ortodoxa anhängare i staden Kyiv. I detta sammanhang utfördes utgrävningar och proklamerades sensationella fynd av furste Volodymyrs grav, vilket blev ett viktigt materiellt ”bevis” i egendomstvister mellan de två religiösa grupperna.

År 1635 författade uniaternas metropolit Józef Weliamin Ruckis en protest mot den ortodoxe metropoliten Petro Mohyla (bild 15). Den senare erövrade, tillsammans med sina anhängare och tjänare, Sankt Nikolaus kyrka, kallad Desjatynna, det vill säga Tiondekyrkan, som enligt honom ”sedan århundraden tillbaka tillhörde Kyivs uniaters metropoliter”.[45] Metropolit Petro Mohyla beordrade att alla kyrkans skatter och egendomar till ett värde av hundra tusen polska pengar skulle konfiskeras och tog kyrkan från uniaternas metropolit.

Det bör noteras att kyrkorna i den övre delen av staden länge hade stått under beskydd av Kyivs ortodoxa metropolit, så när Sofiakatedralen övertogs av den ortodoxe metropoliten från uniaterna år 1633, skulle resten av kyrkorna i denna del av staden automatiskt ställas under hans beskydd.

Underhållet av kyrkorna och den ortodoxa församlingen krävde pengar, som var knappa. För att förbättra situationen vände sig ortodoxa hierarker med ideologisk propaganda till både den lokala eliten och tsarerna i Moskva och främjade aktivt idén om religiös gemenskap och familjekontinuitet mellan dem och de gamla Kyiv-furstarna. Idén om Volodymyrs koppling till den dåvarande eliten i Ukraina fördes aktivt fram i början av 1600-talet av Zaharia Kopystenskij (1590–1627), arkimandriten vid grottklostret i Kyiv. I sina genealogiska berättelser om Chetvertynsky-furstarna påminner han dem om att de är ättlingar till Volodymyr och därför måste ta hand om den ortodoxa tron.[46]

En viktig text från denna period är Athanasius Kalnofojskijs (slutet av 1500-talet

---

45 Сергей Голубев, ”Материалы для истории западно-русской церкви”, *Чтения въ историческомъ обществе Нестора Летописца*. Книга пятая (Киев, 1891), 144–227, 223–224.

46 *Київський Атеней. Мистецький Київ XVII-XVIII ст.* (Київ: ”Родовід”, 2015), 102, 104–106.

– efter 1638) verk *Teraturgima eller de mirakel som skedde i det mycket heliga mirakulösa grottklostret i Kyiv,* som trycktes år 1638.[47] Boken var tillägnad en representant för den tidigare nämnda Chetvertynsky-familjen, furste Heliasz Svjatopolk-Chetvertynsky. Detta är ett antikatolskt polemiskt verk med en komplex struktur, där helgedomarna i grottklostret i Petjersk och kyrkor i Kyiv står i centrum. Kyrkoruinerna med helgonens reliker nämns i verket. Bland de kyrkor som var synliga i staden nämner författaren Sofiakatedralen, Sankt Mikael Arkangel, Sankt Teodor, Sankt Basil, ”den heligaste jungfruns Tiondekyrka” och Sankt Symeons kyrkor. Resten, enligt Kalnofojskij, ”ligger i gravar, till synes täckta för evigt”.[48] Tiondekyrkan spelar i detta verk en nyckelroll för att påminna människor om behovet av donationer. Här nämns också att furste Volodymyrs reliker blev återfunna år 1636.[49] Metropolit Petro Mohyla var en nyckelperson som stod bakom intressen för gamla kyrkor i Kyiv och som initierade deras återbyggande och restaurering.[50]

Den av Petro Mohyla återuppbyggda Tiondekyrkan var rektangulär och långsträckt från väst till öst och mätte 14,35 x 6,30 meter, med en tornliknande form i den västra delen. Nära den västra fasaden gjordes en tillbyggnad i trä. Arkeologiska studier av kyrkans lämningar visar inte på några betydande byggnadsarbeten under 1600-talet.[51] Detta ger i sin tur anledning att dra slutsatsen att återfinnandet av Volodymyrs grav förklarades av den ortodoxa kyrkan som återfinnandet av heliga reliker. Minimala kosmetiska reparationer av väggarna i den gamla tidiga medeltida kyrkan, som fortfarande existerade vid den tiden, var allt metropoliten kunde göra. I stället är det uppenbart att kyrkoruinerna som sådana var viktiga i den ortodoxa ideologiska retoriken som uppmuntrade att materiellt stödja det lokala ortodoxa samhället.

Tsarerna i Moskva hade blivit viktiga donatorer som stödde ortodoxa församlingar i Kyiv. Detta framgår av de täta besöken av sändebud från enskilda kyrkor och kloster i Kyiv till Moskva.

Efter en överenskommelse mellan hetman Bohdan Chmelnytskyj och tsar Alexei Mihajlovitj skickades år 1654 en garnison till Kyiv. Viktiga administrativa byggna-

---

47 *Київський Атеней*, 138–187.

48 *Київський Атеней*, 158–159.

49 *Київський Атеней*, 176.

50 Голубев, 411–425

51 Денис Ёлшин, Глеб Ивакин, ”Церковь Рождества Богородицы Десятинная митрополита Петра Могилы: история, археология, изобразительные источники” *Ruthenica* IX (2010), 74–109.



Bild 16. Liturgisk bok (menaion) för juli utan inledande sidor, från 1600-talet, som tillhörde Tiondekyrkan. (Foto: Jaroslav Zatyljuk.)

der för Moskva-administrationen byggdes nära Tiondekyrkan, såsom ”vojevodens gård”, ”Prykaznaja palata” och ”Gosudarev dvor”, som alla är markerade på Fjodor Usjakovs karta från 1695.[52] Vid den här tiden vädjade man upprepade gånger från kyrkans församling till tsarerna i Moskva om pengar, som skulle underhålla kyrkan. I sökandet efter motiv för ett sådant stöd användes aktivt hänvisningar till kyrkans gamla historia och dess koppling till Volodymyr, den första kristna fursten. I en stadga från tsarerna Ivan och Peter Alexeevitj 1689 beviljades ett uppehälle till prästerna av Tiondekyrkan.[53]

I manuskriptsamlingen vid Ukrainas nationella vetenskapsbibliotek finns bevarad en gudstjänstbok för juli månad utan de första sidorna, som tillhörde 1600-talets Tiondekyrka (bild 16).[54] År 1767 publicerades i Ryssland ett utdrag ur *Radziwiłłkrö-*

52 Гали В. Алфёрова, В.А.Харламов, *Киев во второй половине XVII века* (Киев: Наукова думка, 1982), 10.

53 ЦДІАК. Ф. 128. Оп. 1 грам., од. зб.20.

54 Boken har 217 handskrivna sidor. IP НБУВ. Ф. 311 (Д.ц.), №575 п/VII.



Bild 17. Porträtt av metropoliten i Kyiv Jevgenij Bolhovitinov. Gravyr från 1800-talet.

nikan från 1400-talet.[55] Syftet med publikationen var att visa den ryska monarkins historia, det vill säga utgivarens fokus låg på de ryska tsarernas och furstarnas ursprung. Två år senare skickade riksrådet Grigorij Teplov på kejsarinnans begäran en order till Kyiv om att kopiera och översätta en gammal inskription observerad på Tiondekyrkans vägg. Detta faktum, tillsammans med ett andra krav på att skicka register över gamla manuskript och uppgifter om kyrkliga antikviteter, vittnar om kejsarinnans växande intresse för Kyivs antikviteter.[56] År 1787 besökte Katarina II staden, vilken hon betraktade som huvudstad för de första ”ryska furstarna”. I slutet av 1700-talet uppfattades inkludering av staden i det ryska imperiet som en ”återkomst”.

---

55 *Библиотека российская историческая: Содержащая древния летописи и всякия записки, способствующая к объяснению истории и географии российской древних и средних времен* (Санкт-Петербург: Императорская Академия наук , 1767) Часть 1: [Летопись Несторова с продолжателями по Кенигсбергскому списку, до 1206 года].

56 Ярослав Затилюк, ”Старовинні грецькі літери”, 131–161.



Bild 18. Porträtt av Maksym Berlinskyj. (Foto: NMIU.)

I det ryska imperiet under 1800-talet präglades samhället av ett allmänt intresse för historia, särskilt kyrkohistoria.[57] Initiativtagaren till de första arkeologiska utgrävningarna av Tiondekyrkan var metropolit Jevgenij Bolhovitinov (1767–1837) (bild 17).

Bolhovitinov var historiker och författare till beskrivningar av Petjersk-klostret och Sofiakatedralen i Kyiv.[58] Bland hans vänner fanns läraren Maksym Berlinskyj och statstjänstemannen Kondratij Lohvitskyj.[59] Den förstnämnde var författare till den första historien om staden Kyiv och en av dem som intresserade sig för de mystiska grekiska bokstäverna i Tiondekyrkans gamla murar (bild 18). Den andra var

57 Алексей Толочко, *Киевская Русь и Малоросия в XIX веке* (Киев: LAURUS, 2012).

58 Болховітінов Євгеній, митрополит. *Вибрані праці з історії Києва*. Упор., вст. ст. та додатки Т. Ананьєвої (Київ: Либідь, 1995).

59 Тетяна Ананьєва, ”Десятинна церква: коло витоків археологічних досліджень (1820–1830-і рр.)”. *Церква Богородиці Десятинна в Києві. До 1000-ліття освячення* (Київ.: ”Артек”, 1996), 15–23.



Bild 19. Karta som gjordes den 26 november 1824 med beteckningar: 1 – Andrijivska kyrkan, 2 – privata tomter, 3 – Tiondekyrkans gravgård, där fundamentet för den gamla kyrkan hittades, 4 – kyrkan som Alexander Annenkov planerade att "återuppbygga", 5 – tomt som tilldelades de högre guvernörska myndigheterna för kyrkliga tjänstemän att bebygga, med två markerade kvadratiska områden där Annenkov föreslår att anlägga en trädgård, 6 – obebyggda tomter, delvis skadade av gropar (skattletare?) och raviner. (Karta: ДАКО. Ф. 1542. Оп. 1. Спр. 530.) [61]

en amatörarkeolog som fascinerades av historia och genomförde arkeologiska utgrävningar av Tiondekyrkan, Sankt Iryna, Sankt Göran-kyrkorna samt Gyllene porten i Kyiv.

Utgrävningarna av Tiondekyrkan genomfördes under tre säsonger: 1823, 1824 och 1826, och resulterade i upptäckten av ett altare och ett dekorerat golv med plattor i olika färger samt tre ritningar över den gamla kyrkans fundament. Andra fynd, som så småningom överfördes till Antikvitetsmuseet vid universitetet i Kyiv, omfattade ett urval av byggnadsdetaljer och mosaiker.

År 1820 dök en ny person, Alexander Annenkov, upp i Kyiv och blev en del av den antikvariska kretsen. Han var en pensionerad officer som skickades till Kyiv – dåvarande imperiets provins – på grund av sin hårda attityd mot bönderna.[60] Troligen betraktade han återuppbyggnaden av Tiondekyrkan som en god gärning. Församlingsmedlemmarna inom den Tiondekyrka som byggdes av Petro Mohyla uttryckte en stark önskan om att återuppbygga den gamla kyrkan. Det råder ingen tvekan om att Alexander Annenkov, som hade förvärvat den nämnda gården nära kyrkan, hade ett stort inflytande över denna önskan (bild 19).

Ursprungligen var idén att återuppbygga kyrkan på de gamla fundamenten. För detta ändamål skickades arkitekten Nikolaj Efimov från Sankt Petersburg till Kyiv. Han grävde fram hela ytan för de gamla fundamenten och upptäckte olika arkeologiska fynd, bland annat mosaik, marmor, röd skiffer, polska mynt och två stenkistor (se Kapitel 3). Projektet utgick från en plan att bevara och inkorporera de kvarstående gamla kyrkoväggarna i den nya kyrkan, som samtidigt skulle ha en klassisk stil. Ovanför kyrkans entré planerades en halvrund inskription på ryska: ”Vozobnovlen Nikolaem”, vilket betyder ”Förnyad av Nikolaj”. Tsar Nikolaj besökte Kyiv flera gånger under sin regeringstid. Han grundade universitetet i Kyiv, det första gymnasiet, en militärskola, Volodymyr-katedralen och initierade en ny stadsplan för hela staden. Den ökande dominansen av rysk kultur i Ukraina, som hade en nationalaktiv polsk befolkning, var en del av den inrikespolitik som rådde vid den tiden. Detta påverkade även beslutet att återuppbygga Tiondekyrkan. Det visade sig vara tekniskt svårt att inkludera de gamla murarna i den nya kyrkan, så de demonterades och ett helt nytt projekt i rysk-bysantinsk stil utarbetades av arkitekten Vasylij Stasov. Under arbetets gång grävdes två långa schakt för det nya fundamentet. I schak-

---

60 Тетяна Ананьєва, ”Десятинна церква”, 17; Віталій Козюба, ”Олександр Анненков і Десятинна церква: пристрасть чи розрахунок?” *Opus Mixtum* 8 (2020), 55–74.

61 https://opisi.dako.gov.ua/opisi/list-files/index?folder=Fond_F-1542&subfolder=opys_1&delofolder=F1542_1_530#lg=1&slide=1



Bild 20. Ett av projekten för byggandet av den nya Tiondekyrkan på tomten för Nationalmuseet för Ukrainas historia, som godkändes av metropoliten i Kyiv och hela Ukraina av Moskva-patriarkatet, Volodymyr (1935–2014). (Foto: Jurij Dekantjiiv.)

ten hittade Annenkov marmor, mosaik, fragment av en ristad grekisk inskription i sten med två bokstäver, TO, samt grekiska och polska silver- och kopparmynt, en ”hryvna” av silver, en guldkedja och ett korshänge i guldinfattning. Samtliga dessa fynd överlämnades av Annenkov till den nya Tiondekyrkan. Tyvärr gavs en del av dessa föremål som gåvor till den ryska kejsarinnan Alexandra Fedorovna och till sällskapet för ryska antikviteter i Moskva. Beslutet om gåvorna fattades av guvernören i Kyiv, generallöjtnant Zjeltuhin, och den tidigare nämnde metropolit Jeugenij.

En ny ideologisk våg uppstod till följd av arkeologiska utgrävningar som utfördes i närheten av Tiondekyrkan under åren 1907–1908 av Vikentij Chvojka. Han lyckades upptäcka spår av ett furstligt palats samt omfattande smyckesproduktion. Mellan år 1909 och 1911 genomfördes ytterligare arkeologiska utgrävningar runt den nya kyrkan, ledda av den ryska arkitekten Dmitrij Mileev. Han fann ytterligare två palats, många gravar som föregick kyrkan och dokumenterade rester av fundamentet. Efter de preliminära publikationerna av utgrävningarna började området kring kyrkan och den omgivande marken kallas för ”Ryska Kapitolium” eller ”Ryska Forum”. Diskussioner inleddes om att samla in pengar för att köpa marken av den lokala markägaren Petrovskij. Initiativet fick stöd från Kyivavdelningen i ”Ryska nationalisternas klubb”. År 1911 signerade 65 representanter från Statliga Duma en ansökan om statligt bidrag för inköpet. Förhandlingarna drog ut på tiden, och med första världskriget blev hela initiativet inte längre aktuellt.

År 1934 demonterades den nybyggda kyrkan. Detta skedde i samband med flyttningen av huvudstaden från Charkiv till Kyiv. Efter demonteringen av kyrkan genomfördes arkeologiska utgrävningar på platsen mellan 1936 och 1939.

År 1944 flyttade Historiska museet in i konstskolans byggnad, och hela det kringliggande området blev en del av museet. Den gamla kyrkans fundament markerades på marken med röda stenar.

År 1999 utfärdade Ukrainas ministerium ett dekret om återuppbyggnad av de viktigaste historiska och kulturella monumenten i Ukraina. Den 12 februari 2000 undertecknade president Leonid Kutjma ett dokument som inkluderade Tiondekyrkan i detta program. Den 17 september 2004 undertecknade han ett direktiv angående museifieringen av Tiondekyrkans lämningar samt annulleringen av det föregående dekretet om återuppbyggnaden av kyrkan. Forskningsarbete planerades att genomföras inom ett år. Dock tog Kyivs borgmästare Olexander Omeltjenko redan året därpå initiativet till att återuppbygga Tiondekyrkan igen. Byggandet av den nya kyrkan beräknades ta två år och kosta 17 miljoner dollar. Det ledde till diskussioner om lämpligheten och möjligheten att återuppbygga kyrkan i dess ursprungliga form.

Under påsken 2006 reste den ryska kyrkan ett tält i närheten av fundamenten till den gamla Tiondekyrkan, på mark som tillhörde Nationalmuseet för Ukrainas historia. Tältet omvandlades senare till ett kapell. År 2009 etablerades ett kloster på platsen utan hänsyn till gällande lagstiftning. De nya planerna för att återuppbygga Tiondekyrkan fick nytt liv 2011 när en arkitekttävling arrangerades och olika förslag diskuterades. Enligt planerna, som drevs av den ryska ortodoxa kyrkan, skulle en ny kyrka byggas på platsen, med ett arkeologiskt museum anordnat i den nybyggda kyrkans nedre våning (bild 20).

Eftersom inget bygglov beviljades hamnade kapellets församling i en rättslig tvist med Nationalmuseet för Ukrainas historia. Kapellet, som var en del av den ryska kyrkan, hade en stark lobby inom den ukrainska regeringen. Det var först under det pågående kriget i Ukraina som det rättsliga läget förändrades. Enligt ett beslut som fattades av domstolen i Kyiv den 2 november 2023, och som den ryska ortodoxa kyrkan försökte överklaga, måste det olagliga kapellet flyttas och marken överlämnas till Nationalmuseet för Ukrainas historia.

Det dåvarande kapellets präst, Hedeon, hävdar att Tiondekyrkan är moder till alla ryska kyrkor och betraktar de gamla Volodymyr- och Vasil Stasov-kyrkorna som en och samma, trots att de inte stod på den plats där kapellen byggdes. Han menar att eftersom den senaste förstördes olagligt, bör den återuppföras på sin ursprungliga plats.[62] Den 16 maj 2024 demonterades det olagligt byggda kapellet på marken som tillhör Nationalmuseet för Ukrainas historia, och platsen reserverades för kommande arkeologiska utgrävningar.

Det material som presenterats ovan visar att Tiondekyrkan och dess omgivning har spelat en viktig roll som minnesplats sedan 1000-talet. Med de första arkeologiska utgrävningarna och uppförandet av den återuppbyggda kyrkan, har kyrkan och platsen haft en symbolisk betydelse i att skapa det ryska imperiets identitet, särskilt med idéerna om Kyiv som det ”ryska landets” Jerusalem.

62 https://pravoslavie.ru/93220.html



Bild 21. Utsikt över Tiondekyrkan före utgrävningarna 1824. (Foto: Jaroslav Zatyljuk.)

KAPITEL 3

På jakt efter den gyllene knappen – Tiondekyrkan som det första offentliga museet

I litteraturen beskrivs Alexander Annenkov som en skurk och skattjägare, vars strävan att återuppbygga Tiondekyrkan anses vara en täckmantel för hans skattjakt.[63] Trots att hans beteende kan verka tvivelaktigt utifrån moderna etiska normer, kan liknande anklagelser riktas mot hans samtida, såsom metropolit Jevgenij och särskilt Kondratij Lohvitskyj.

Alexander Annenkov, en pensionerad officer och markägare från Kurskområdet i centrala Ryssland, förvisades till Kyiv för sin grymma behandling av bönder. För att förbättra sin image bestämde han sig för att investera en del av sin förmögenhet i välgörande ändamål. Att bygga en kyrka framstod som ett effektivt sätt att vinna respekt och inflytande, både i Kyiv och Sankt Petersburg. Platsen för bygget valdes strategiskt; ruinerna av Tiondekyrkan låg i närheten av hans egendom, som han hade köpt tidigare.

År 1824 genomfördes de första officiella utgrävningarna av Tiondekyrkan (bild 21). Syftet med utgrävningarna var att ta fram fundamentet till Tiondekyrkan och att

63 Ананьєва, ”Десятинна церква”, 17; Козюба, ”Олександр Анненков”, 55–74.

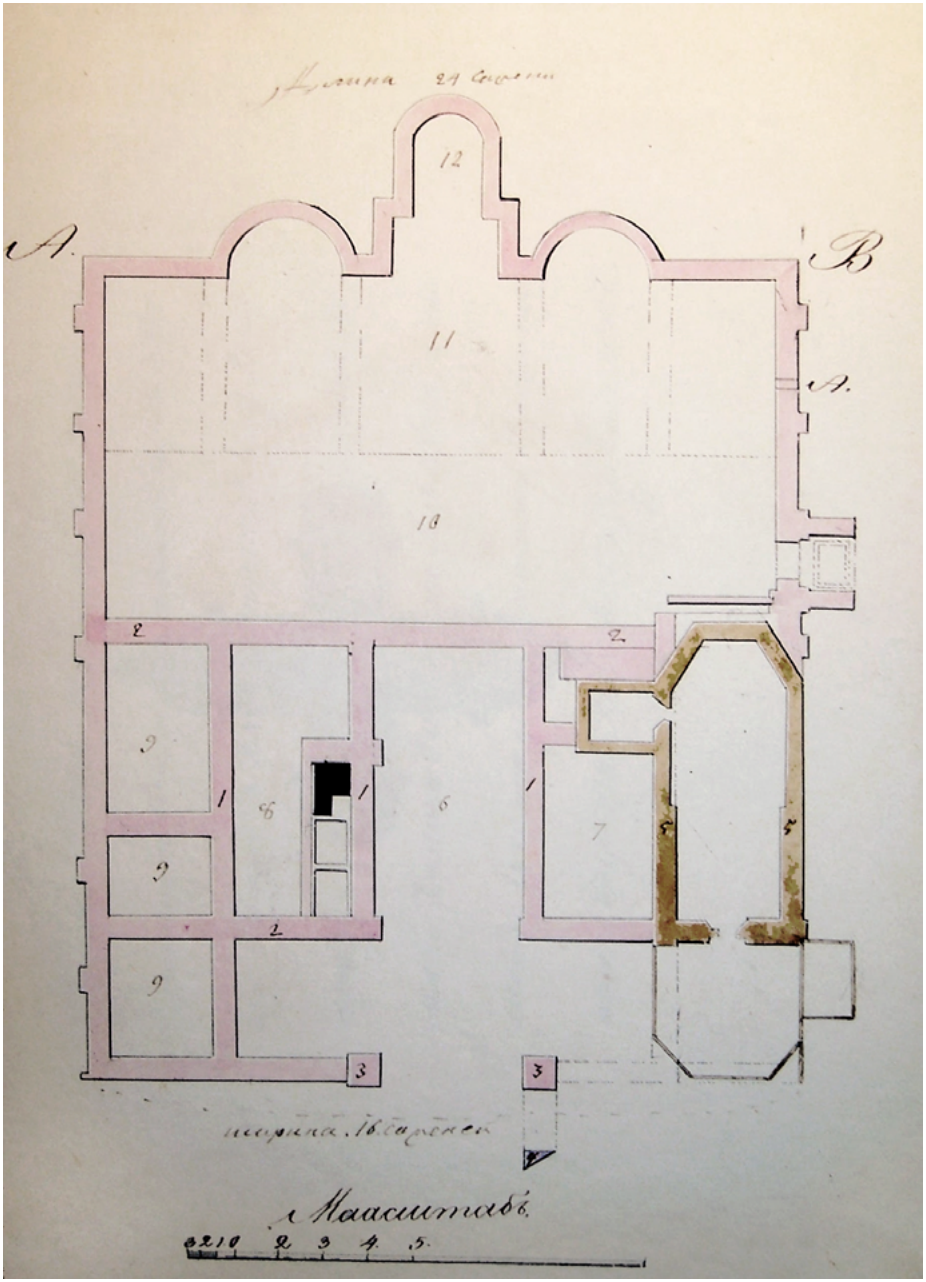


Bild 22. Karta över det utgrävda fundamentet av Tiondekyrkan med förklaringar av Kondratij Lohvitskyj. (Foto: Jaroslav Zatyljuk.) ІР НБУВ. Ф. 301. ДА. Спр. №692 Леб.

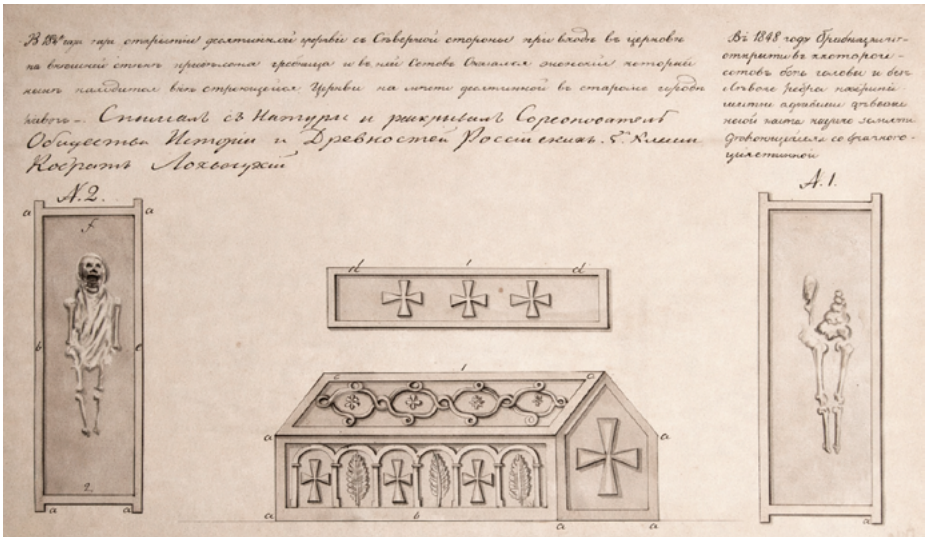


Bild 23. Teckningar av K. Lohvitskyj över sarkofager som hittades under utgrävningar av Tiondekyrkans fundament. (Foto: Jaroslav Zatyljuk.) ІР НБУВ. Ф. 301. ДА. Спр. №692 Леб.

grafiskt dokumentera dess struktur. Den tidigare nämnde Kondratij Lohvitskyj bjöds in för att utföra dessa arbeten. Resultatet av utgrävningarna visade fyra väggar av kyrkans fundament (bild 22).

I altaret i kyrkans mellersta absid upptäcktes ett mosaikgolv dekorerat med färgstark marmor. Fragment av guld- och flerfärgade mosaiker som påträffades under utgrävningarna antydde att de en gång dekorerade altarets väggar. Hela kyrkan var målad med pittoreska fresker, inklusive två fragment som föreställde en ängels huvud och hand.[64]

Utgrävningarna avslöjade även platsen för bema (nr 12). De rekonstruerade måtten på kyrkan var 51 x 34 meter. Streckade linjer på ritningen markerade de delar av väggarna som inte upptäcktes under grävningarna. Det konstaterades också att Petro Mohylas kyrka, som var bevarad vid tiden för utgrävningarna, låg i anslutning till de gamla murarna.

En lista med 20 föremål som upptäcktes under dessa utgrävningar har bevarats och överlämnades till storhertiginnan Elena Pavlovna, hustru till storhertigen

64 Андрощук, *Музей і національний проект*.

Mihail Pavlovitj, Paul I:s yngste son, med Lohvitskyjs tolkning av dem.[65] Baserat på beskrivningen av dessa föremål och deras tolkning, initierade Lohvitskyj efter utgrävningarna produktion av minnesvärda souvenirer, som han presenterade som gåvor till representanter för den kejserliga familjen och andra högt uppsatta personer. Föremålen var delvis modifierade och åtföljdes av förklarande texter.

Samma år hittades två sarkofaggravar under utgrävningarna av Tiondekyrkan (bild 23).[66] Den ena graven låg på norra sidan av yttermuren och innehöll resterna av en kvinna, medan den andra, som saknade huvudet och vänster revben, upptäcktes på östra sidan av altardelen till den gamla kyrkan. Antalet och sammansättningen av fynden som gjordes under de första utgrävningarna är dock okända, liksom deras vidare öde. Förutom den tidigare nämnda listan finns det information om flera gyllene hängen, så kallade kolt dekorerade med emalj, vilka omnämndes i metropolit Jevgenijs rapport till Moskvas historiska sällskap.

Det diskuterades att bygga en ny kyrka på den gamla kyrkans fundament, med avsikt att bevara resterna av de gamla väggarna. Genom metropolit Jevgenijs förmedling skickades därför planen till konstakademin i Sankt Petersburg för granskning. Lohvitskyjs ritningar väckte förmodligen frågor, vilket ledde till att en ung arkitekt, Nikolaj Jefimov, skickades till Kyiv för att undersöka resterna av fundamentet på platsen.

När Jefimov anlände till staden år 1826, tack vare rekommendationen från metropolit Jevgenij, fick han stöd av Lohvitskyj. Tillsammans undersökte de tidigare utgrävda fundament och genomförde ytterligare utgrävningar, inklusive de två sarkofager av röd skiffer från Ovrutj-området som nämndes tidigare. Den ena sarkofagen, av enklare arbete, innehöll ett mänskligt skelett utan huvud, utan höger arm och höger revben, samt rester av brokadväv, läderstövlar och en gyllene sfärisk knapp nära halsen. Den andra sarkofagen, som hade en husliknande form och var dekorerad med en kombination av kors och cypresser, innehöll ett täcke och skor av läder.[67]

De utgrävningar som Jefimov och Lohvitskyj genomförde 1826 väckte stor upprördhet hos Annenkov. Han kände sig utestängd från processen och som byggherre och huvudsponsor för kyrkans återuppbyggnad såg han ingen praktisk nytta med utgrävningarna. I sina brev till det andliga konsistoriet i Kyiv och till metropolit Jevgenij uttryckte han att återöppnandet av de sarkofager som hittades 1824 var ett

65 Андрощук, *Музей і національний проект*.

66 Андрощук, *Музей і національний проект*.

67 ІР НБУВ. Ф. 301. ДА. Спр. №692 Леб.

obehörigt initiativ av Jefimov och Lohvitskyj.[68] Med tillstånd från tsaren och synoden kom man överens om att Annenkov skulle få delta i utgrävningarna. Men när han återvände till Kyiv hade arbetet tyvärr redan avslutats. I ett brev till kyrkoherden i Kyivs metropol, biskop Athanasius av Tjyhyryn, daterat den 12 november 1826, nämnde Annenkov att gravarna hade åter öppnats och att en guldknapp samt rester av en guldbrokad som hittats i en av sarkofagerna saknades i registret över föremål som överlämnats till prästen i Tiondekyrkan, Mihail Kotjerovskyj. Annenkov anklagade också Lohvitskyj för att ha förskingrat fynden från utgrävningarna av Tiondekyrkan och för att ha tillverkat souvenirer av dem. Han påstod: ”Han tog många stenar och mosaikfragment och gjorde kors och ikoner, som han sedan sålde efter eget gottfinnande.” Annenkov uppmanade därför biskopen att kräva att Lohvitskyj skulle återlämna alla fynd från Tiondekyrkan som hade förskingrats.[69]

Annenkovs anklagelser visade sig vara välgrundade. År 1834 skickade Lohvitskyj ett antal föremål från utgrävningarna av Tiondekyrkan till en visning i Sankt Petersburg. En lista över dessa föremål inkluderar Lohvitskyjs tolkning av dem, enligt följande:

- ”Stenar av jaspis” från de utgrävda fundamenten av Tiondekyrkan
- Tegel och mosaiker från marmorgolvet i altaret
- Gyllene mosaiker från väggarna
- ”Framställning av den helige store ryska fursten Volodymyr utförd i mosaik” (troligen en replik tillverkad av Lohvitskyj av äkta mosaik)
- ”Korshängen i rosa färg av stenplatta som hela kyrkan var dekorerad med”
- ”En del av takfoten från St. Volodymyrs gravkista av marmor”
- En silverring och en silvertacka – så kallade hryvnia
- En ritning över kyrkoplanen och ”den sista vyn av kyrkan som byggdes och invigdes den 12 maj 996 av den helige jämlike till apostlarna, furst Volodymyr Sviatoslavytj”.[70]

Det är anmärkningsvärt att Lohvitskyj distribuerade denna uppsättning av ”souvenirer” främst bland representanter för den kejserliga familjen. Detta tyder på att han uppenbarligen räknade med att erhålla karriärutdelning och personlig berömmelse genom sina handlingar.[71]

---

68 ЦДІАК України. Ф. 127. Оп. 220. Спр. 99. Арк. 8.

69 ЦДІАК України. Ф. 127. Оп. 220. Спр. 99. Арк. 8.

70 ІР НБУВ. Ф. 2. Спр. 22946. Арк. 7-8.

71 Тетяна Ананьєва, ”Сей камень от церкви Десятинной”: археологические находки начала XIX века - ”древности ископаемые” и символические”, *Opus Mixtum* (2016) № 4, 89–97.

Från rapporten till biskop Athanasius, skriven den 4 januari 1827 av prästen i Tiondekyrkan, Mihail Kotjerovskyj, får vi värdefull information om de arkeologiska fynden från kyrkans tomt. Enligt Kotjerovskyj stod alla fynd till förfogande för starostan, som förvarade dem i ett specialtillverkat skåp som Annenkov hade beställt. Endast ”några tunga och otåliga skifferplattor” lämnades kvar på fundamentet samt den nämnda knappen och blekta små bitar av knappt märkbar brokad. Kotjerovskyj noterade också att ”knappen och de nämnda brokadbitarna skickades av den tidigare nämnde Jefimov till konstakademin på dess begäran”. Detta rapporterade han till metropolit Jevgenij, och sändningen av dessa föremål var välkänd för Jefimov. Dessutom nämnde han att de som var involverade i upptäckten av antikviteterna, inklusive statsrådet ”Kodrat Andrejevitj Lohvitskyj” och gymnasiets professor ”Maksim Fedorovitj Berlinskij”, inte skulle tveka att bekräfta hans berättelse om fyndens hantering.[72]

Den 7 januari 1827 skrev starostan av Tiondekyrkan, Mihail Masjutin, sin rapport som klargjorde situationen kring de arkeologiska fynden. Enligt hans rapport hade alla föremål som hittades under utgrävningarna varit i Jefimovs ägo och överlämnades senare till prästen Mihail Kotjerovskyj, tillsammans med en lista över fynden. När Masjutin fick överlämnat dessa föremål, upptäckte han emellertid att de enligt hans uppfattning endast bestod av ”mosaikfragment och lite silver och andra saker”. Han bekräftade att han hade tagit emot och förvaltat dem i kyrkan. Däremot rapporterade starostan om de saknade fynden: ”Jag hade sett guldknappen och resterna av brokadkläderna, men jag vet inte vart de tog vägen och var de är nu, och jag tog inte emot dem, därför finns de inte med i registret.” Denna situation ledde honom till att ”ödmjukt be om att få frias från ytterligare frågor kring fyndens hantering”.[73]

Således försvann fynden från sarkofaggravarna på ett mystiskt sätt, och de sista som såg dem var prästen Mihail Kotjerovskyj och arkitekten Nikolaj Jefimov. Annenkov hade verkligen anledning att misstänka Jefimov, särskilt med tanke på de instruktioner som undertecknades av Alexej Olenin, presidenten för den kejserliga konstakademien. Dessa instruktioner reglerade Jefimovs arbete i Kyiv och nämnde en helt annan uppgift. I synnerhet punkt 7 i instruktionerna, som Kotjerovskyj hänvisade till i sin rapport, stipulerade att ”om det under öppnandet av fundamenten, vilket bör ske så mycket som möjligt under din personliga övervakning, påträf-

72 ЦДІАК України. Ф. 127. Оп. 220. Спр. 99. Арк. 13.

73 ЦДІАК України. Ф. 127. Оп. 220. Спр. 99. Арк. 14.

fas några antika ting, inskriptioner, mynt, vapen, klänningar, eller rester av dem, någon form av smycken, såsom halsband, örhängen, fingerringar, ringar och liknande, delar av mosaiker eller fragment av marmor och andra typer av gesimser, och kistor med kroppar; eller dock utan kroppar, allt ovanstående och med största noggrannhet skulle noggrant ritas och beskrivas". Det framgick också att föremålen skulle överlämnas till prästen Mihail Kotjerovskyj med hans underskrift, och att platserna för sådana upptäckter skulle rapporteras till civilguvernören.[74]

Det var således klart att det inte fanns någon order om att de upphittade föremålen skulle skickas till Sankt Petersburg; i stället skulle de överlämnas till kyrkans präst, vilket inte skedde. Denna brist på efterlevnad av instruktionerna, tillsammans med det mystiska försvinnandet av fynden, förstärkte misstankarna och skapade en atmosfär av misstro och förvirring kring hanteringen av dessa viktiga historiska artefakter. Annenkovs oro för att Jefimov skulle ha agerat i eget intresse och avvikit från de givna riktlinjerna blev därmed ännu mer berättigad.

Den första installationen av antikviteter i Tiondekyrkan beskrivs i en rapport av ärkeprästen Mykhailo Semenovskyj, daterad den 7 januari 1827.[75] På uppdrag av det andliga dipiskopatet besökte han Tiondekyrkan för att kontrollera förvaringsplatsen för de arkeologiska fynden. Semenovskyj rapporterade att han undersökte de olika fragmenten och stenar som förvarades i kyrkan. Vissa av dessa föremål förvarades i ett specialtillverkat skåp, medan andra var placerade på en plattform i kyrkan. Han nämnde också att prästen Mihail Kotjerovskyj hade en inventarieförteckning över föremålen, men när det gällde guldknappen och resterna av brokadkläder, var det oklart vart de hade tagit vägen. Kotjerovskyj förklarade att starostan Masjutin hade mottagit dessa fragment enligt registret och en del förvarades i ett träskåp på andra våningen i apostlarna Peter och Paulus kapell.

Semenovskyj bekräftade att starostan Misjutin hade sett den gyllene knappen och brokadplaggen, men han visste inte vart de hade tagit vägen, vilket han redogjorde för i sin rapport. Med bifogade autentiska förklaringar från både Kotjerovskyj och Misjutin rapporterade Semenovskyj respektfullt detta till de andliga dipistrierna i Kyiv.

År 1828 inleddes byggandet av en ny kyrka, som stod klar 1842 (bild 24). Innan kyrkan invigdes genomfördes omfattande arbete med att planera området runt kyrkan och bygga ett staket. Under arbetet gjorde arbetarna en betydelsefull upptäckt:

---

74 ЦДІАК України. Ф. 122. Оп. 220.

75 ЦДІАК України. Ф. 122. Оп. 220. Спр. 99.

de stötte på en skatt. Annenkov, som enligt den allmänna uppfattningen var involverad i hanteringen av fynden, ska ha samlat ihop och gömt skatten för allmänheten. Enligt ögonvittnen hittades skatten i en nischliknande fördjupning i marken.

Det är i dag omöjligt att fastställa det exakta antalet och sammansättningen av föremålen som ingick i skatten från 1842. Däremot finns en kopia av en teckning, som nu förvaras i Nationalmuseet för Ukrainas historias arkiv (bild 25).[76] Teckningen ger en viss insikt om de typer av föremål som kan ha ingått i skatten.

Nr 1 föreställer uppenbarligen en gyllene emaljerad ”kolt” med koniska ”tagar” med kulor. På kolten finns avbildning av en fantastisk fågel. En annan kolt av liknande typ, men utan fågel, visas på nr 4. Bilden under nr 2 föreställer också en mindre kolt utan tagar med kulor. På framsidan finns en schematisk framställning av en fågel. Under nr 3 ser vi ett halvcirkelformat hänge med ett rörformat öra dekorerat med två halvcirkelformade bälten, som är fyllda med triangulära figurer inuti. Det ovala medaljonghänget med avbildningen av Kristus och inskriptionen ”IC XC” finns under nr 5. Slutligen, under nr 6, ser vi länkade rundade smycken uppträdda på ett snöre och dekorerade, troligen, med små pärlor runt kanten. Enligt vittnet fanns det i den centrala delen av vart och ett av dessa runda ornament bilder av mörkbruna helgonansikten.

Vissa forskare har försökt att rekonstruera den fullständiga sammansättningen av denna skatt, som passerade genom händerna på både privatpersoner och för museisamlingar i Kyiv, Lubny, Moskva och New York. Enligt deras beräkningar innehöll den: två guldkärl, 2 silverhryvnias av ”Kyiv-typ”, 12 guldhängen med genomborrad emalj, 2 stjärnformade guldhängen och guldmedaljonger dekorerade med cloisonnéemalj och små pärlor, en guldkedja, 6 silverörhängen och 4 silverarmband dekorerade med niello på ändarna. Det har föreslagits att de fyra grupper av föremål som Annenkov på 1840-talet skickade till Livrustkammaren och universiteten i Moskva och Kyiv utgör delar av samma skatt.[77] Detta, liksom gissningen att skatten hittades i absiden, är ogrundade antaganden. Mest sannolikt är att 1842 års skatt hittades utanför kyrkans tomt, eftersom allt som hittades på dess territorium betraktades som kyrkans egendom. Annenkov var mycket noga med att samla in alla fynd i Tiondekyrkan.

Efter att utgrävningarna avslutats 1825 fortsatte Annenkov sina ansträngningar för att återföra de antikviteter som hade hittats under utgrävningarna till den kyrka han byggt. Det finns bevarade brev från honom till metropolit Filaret av Kyiv och

---

76 Андрощук 1) *Десятинна церква*, 78–83, іл. 41; 2) *Музей і національний проєкт*, 52–53, іл. 25.

77 Гали Ф. Корзухина, *Древнерусские клады*, №65.



Bild 24. Tiondekyrkan, byggd 1842 enligt projekt av V. Stasov. (Foto: arkivet för reservatet ”Sofia Kievska”.)

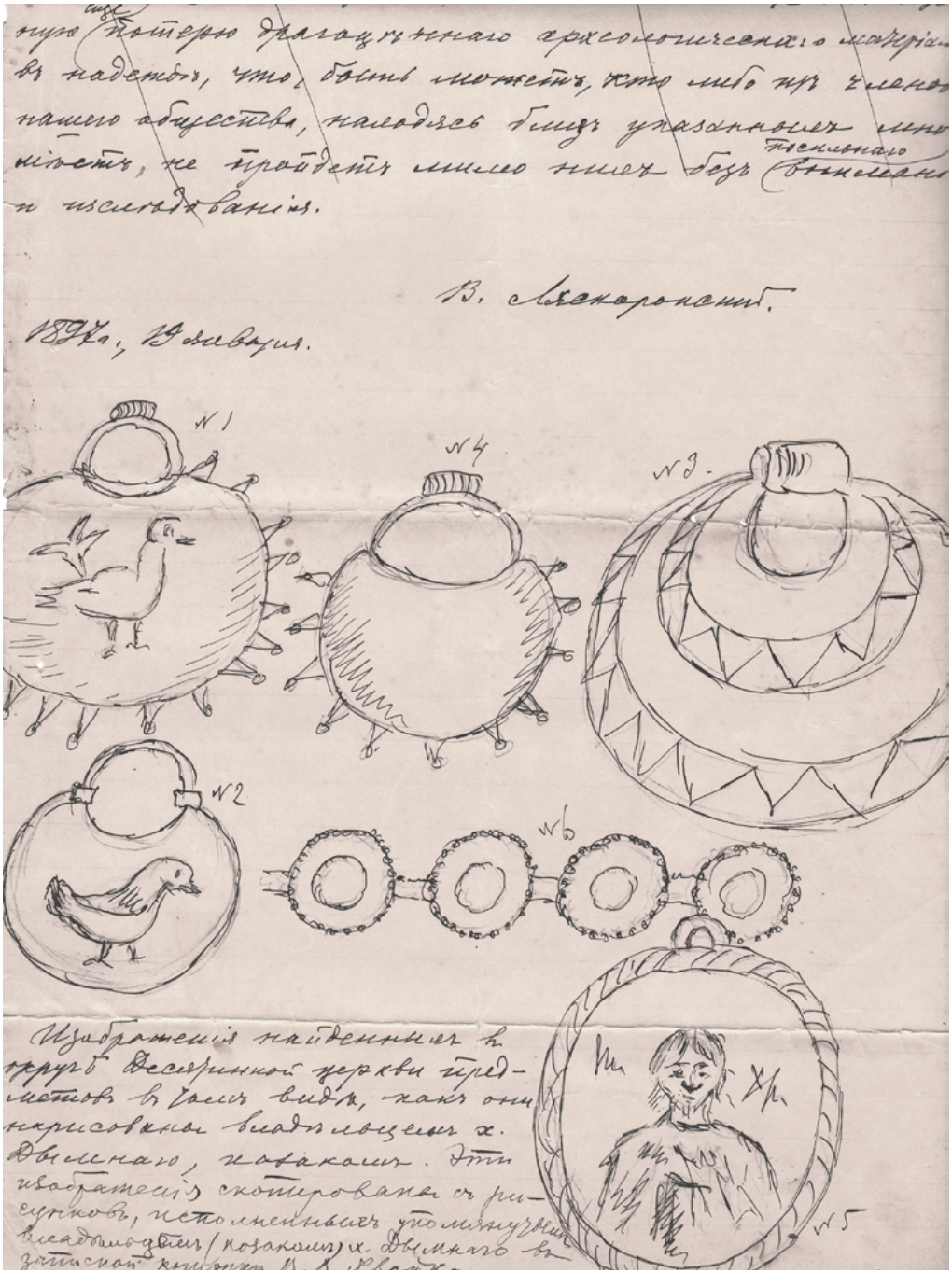


Bild 25. Avbildningar av smycken som hittades i skatten från 1842. (Arkiv: NMHI.)

Galizien, där han nämner två silverhryvnias – ”två silverhryvnias från det forna Kyiv, silverplattor med sexkantig form” – som hade upptäckts av Jefimov och Lohvitskyj.

Annenkov berättade också att han under 1828, när platsen för den nya Tiondekyrkan utjämnades och grunden grävdes, hittade en liknande hryvnia tillsammans med andra föremål. Dessa föremål överlämnades till kyrkvärden Aleksej Rzjevskyj. Enligt Annenkovs rapporter överlämnades alla tre hryvnias till sakristian i St. Sofiakyrkan på order av metropolit Jevgenij. I sitt brev såg Annenkov till att de skulle återföras till ett specialtillverkat skåp i Tiondekyrkan.[78]

I en kommentar till Annenkovs brev föreslog ärkeprästen Tymofej Suhobrusov, nyckelinnehavaren i Sofiakatedralen, att en av hryvnias skulle tas bort från sakristian för att överföras till Tiondekyrkan. Han angav att ”de andra två hryvnias skulle förvaras i Sofiakatedralen”, med hänsyn till att många gudstjänstbesökare och andra besökare länge hade varit vana vid att undersöka antikviteter där. Suhobrusov ansåg att dessa föremål, med tanke på det stora antalet andra attraktioner i katedralen, skulle kunna ha mycket större betydelse där än någon annanstans. Den 18 juni 1842 fattade konsistoriet i Kyiv ett betydelsefullt beslut angående de tre antika hryvnias från Kyiv som Annenkov hade begärt. Enligt beslutet konstaterades att dessa hryvnias hade hittats i ruinerna av den tidigare Tiondekyrkan och därför mer tillhörde den nybyggda kyrkan på platsen än Sofiakatedralen. Konsistoriet beslutade att två av dessa hryvnias skulle ges till den restaurerade Tiondekyrkan för att läggas till dess övriga antikviteter. De skulle inkluderas i kyrkans inventarieförteckning och exkluderas från katedralens inventarieförteckning. Den tredje hryvnia skulle bevaras i katedralens sakristia som ett minne och överlämnas till metropoliten.[79]

Annenkovs vision för återuppbyggnaden av Tiondekyrkan inkluderade en strävan att samla alla reliker och föremål som var kopplade till kyrkan. Han ville att dessa föremål skulle spela en betydande roll i den nya kyrkan, som han såg mer som ett mausoleum för de första kristna furstarna snarare än en vanlig kyrka.

Tiondekyrkan hade en unik betydelse, eftersom den i huvudsak fungerade som det första offentliga arkeologiska museet i Kyiv. Annenkov insåg vikten av att bevara och visa upp de historiska artefakterna som hade upptäckts under utgrävningarna. På hans begäran byggdes delar av en grekisk inskription in i väggen i den nybyggda kyrkan, vilket bidrog till att skapa en atmosfär av historisk kontinuitet och kulturell

78 ЦДІАК України. Ф. 127. Оп. 805. Спр. 171. Арк. 2.

79 ЦДІАК України. Ф. 127. Оп. 805. Спр. 171. Арк. 3.



Bild 26a–c. Kyrkgolv dekorerat med mosaik (a), sarkofag med kvarlevor (b), träskåp med arkeologiska fynd som ställdes ut i den nya Tiondekyrkan (c). (Foto: arkivet för reservatet "Sofia Kyevska".)

betydelse. Dessutom ställdes ett urval av funna byggnadsmaterial, inklusive fragment av stenplattor från det antika golvet, ut i den nya kyrkan[80] (bild 26a–c).

Det enda kända porträttet av Aleksandr Annenkov hängde i Tiondekyrkan, vilket dokumenterades genom en inskription på porträttets baksida. Denna inskription var gjord av hans syskonbarn, Tatjana och Klavdija Mihailovna Annenkova, under deras besök i kyrkan den 2 juni 1909. De bekräftade porträttets identitet med orden: "Detta porträtt är verkligen ett porträtt av Alexandr Semyonovitj Annenkov, tempelbyggaren av Kyiv-Tiondekyrkan, som certifierades av hans barnbarn Tatjana och Klavdija Mihailovna Annenkova, som besökte detta tempel den 2 juni 1909 med sin signatur, 1909, Tatjana Annenkova, Klavdija Annenkova." (Bild 27).

År 1934 revs den nybyggda Tiondekyrkan, ett beslut som sammanföll med överföringen av huvudstaden från Charkiv till Kyiv (bild 30). I centrum av staden planerades ett nytt regeringskvarter, där monumentala statyer av Lenin och Stalin skulle resas. I samband med detta krävdes att alla närliggande medeltida kyrkor demonterades av både ideologiska skäl och på grund av bristen på byggmaterial i det sovjetiska

80 Константин В. Шероцький, *Кіевъ. Путеводитель* (Кіевъ, 1917), 98–99.



Bild 27. Porträtt av O. Annenkov med inskrift på baksidan:
”Detta porträtt är verkligen ett porträtt av Aleksandr Semjonovitj Annenkov, byggmästare av Tiondekyrkan i Kiev, vilket intygades av hans egna barnbarn, Tatjana och Klavdija Michajlovna Annenkova, som besökte denna kyrka den 2 juni 1909 och bekräftade detta med sina underskrifter. Staden, den 2 juni 1909.” (Foto: NMIU.)

Ukraina.[81] Platsen för Tiondekyrkan skulle omvandlas till en monumental konstskola i klassicismens stil. För detta ändamål demonterades kyrkan från 1800-talet, och dess tegel användes i byggandet av konstskolan, som senare, 1944, överlämnades till Historiska museet.

Efter att kyrkan hade rivits genomförde ukrainska arkeologer mellan 1936 och 1939 utgrävningar på dess plats och runt dess fundament (bild 28–29). Utgrävningarna leddes av Teodosij Movtjanivskyj, som dock arresterades 1938 och förtrycktes för ”omstörtande och skadlig verksamhet inom vetenskapens område.”[82] Efter hans arrestering fortsatte utgrävningarna under ledning av Mihail Karger, en nyanländ arkeolog från Leningrad. Karger publicerade senare resultaten av sina och Movtjanivskyjs utgrävningar i två omfattande volymer, vilka fortfarande betraktas som den enda heltäckande källan till förkrigsutgrävningar i Kyiv.

---

81 Артур Кукуішко, ”Знесення Десятинної церкви в контексті заходів та подій антирелігійної кампанії кінця 1920 - 1930-х років”, *Opus Mixtum* 9 (2021), 85–91, 90.

82 Віра Павлова, ”Мовчанівський Теодосій Миколайович (1899–1938)” - http://prostir.museum/ua/post/27662



Bild 28. Tiondekyrkan under rivning av tegel. Foto från cirka 1934. (Arkiv: NMIU.)



Bild 29. Utgrävningarna av Tiondekyrkan 1936–1939. (Arkiv: NMIU.)

KAPITEL 4

Ukrainska museer och arkeologisk forskning i det ryska imperiet

Att samla forntida föremål har en rik och lång tradition som sträcker sig långt tillbaka i historien och är ofta orelaterad till den moderna idén om ett museum. I Ryssland förvarades många antika objekt i kyrkornas sakristior, där de skyddades och bevarades för religiösa och kulturella ändamål.[83] I Europa började de första museerna att framträda under renässansen, en tid präglad av ökad fascination för antiken och vetenskaplig upptäcktslusta. I Moskovien samlades forntida föremål i tsariska skattkammare, där de fungerade som symboler för makt och rikedom.

Under Peter den stores tid (1672–1725) grundades Kunstkameran, som anses vara ett av de första museerna i Ryssland. Detta museum syftade till att samla och bevara olika vetenskapliga och konstnärliga föremål. Dessutom ingick gamla föremål i Livrustkammaren i Moskva, där de förvarades som en del av det ryska imperiets kulturella arv. År 1702 utfärdade Peter den store ett dekret för att avlägsna troféer från arsenalerna i Kyiv och Baturin i Ukraina. Troféerna, som hade erövrats ”från de turkiska sultanerna och från de polska och schwabiska kungarna i strider”, skulle ställas ut i det nybyggda Zeihaus i Moskva som en påminnelse om ”evig ära”. År 1707 skickades även mynt från skatten som hittades i Kyiv till Sankt Petersburg. Under 1718 utfärdade Peter den store två dekret: det första, daterat den 13 februari, beordrade överlämnandet av forntida föremål till kommendanter, medan det andra, daterat den 16 februari, beordrade insamling av gamla manuskript i stiften.[84] Enligt Synodens dekret den 6 juni 1804 skulle krönikor och andra värdefulla manuskript som hittades i kloster och kyrkor skickas till Samfundet för rysk historia och antikviteter i Moskva.

År 1764 grundade Katarina den stora Eremitaget som ett centralt förråd för dyrbara konstföremål, inklusive antikviteter.

Den 24 december 1786 utfärdade Hryhorij Potemkin en order om rannsakningar

---

83 Филипп А. Терновский, ”Откуда ведёт своё начало обычай вешать княжеские одежды в храмах, о существовании которого упоминается в летописях под 1203 и 1237 гг.” *Труды Третьего археологического съезда в России, бывшего в Киеве в августе 1874 года* (Киев, 1878) Том 1,111–113.

84 Сергій Кот, Олександр Нестуля, *Українські культурні цінності в Росії : перша спроба повернення 1917–1918* (Київ: Соборна Україна, 1996), 18.

efter mynt och medaljer i Taurien (ett historiskt namn på Krimhalvön), vilket resulterade i att dessa föremål senare överfördes till Eremitagets samlingar. För att ytterligare berika samlingarna inrättades Kejserliga arkeologiska kommissionen 1859, vars huvuduppgift var att identifiera och välja ut de mest värdefulla arkeologiska fynden. Efter att kejsaren hade godkänt dem, överfördes de antingen till Eremitaget eller till andra ryska museer. Kertj-museet i Krim var underordnat Eremitaget i Sankt Petersburg.

Även i senare tid har Eremitaget fortsatt att fyllas på med fynd från Ukraina. Bland de mest anmärkningsvärda föremålen finns de som hittades nära Sofiakatedralen (Esykorskijs gård) samt fynd från utgrävningarna av Zjytomyr-högarna, som genomfördes av Serhij Hamtjenko år 1886.[85]

Under kejsar Alexander I:s regeringstid grundades 1804 Samfundet för rysk historia och antikviteter vid Moskvas universitet. Samtidigt blev Livrustkammaren (Oruzjejnaja palata) den huvudsakliga platsen för förvaring av antikviteter i Ryssland.[86]

Under Nikolaj I:s tid kom antikvitetskompetensen att tillhöra inrikesministeriet. Arkeologisk forskning utfördes på uppdrag av denna institution, vilken bedrev systematiska utgrävningar, insamlingar av artefakter och centraliserade kontroll över all arkeologisk verksamhet i Ryssland.

Fram till början av 1800-talet var kunskapen om Ukrainas forntid starkt präglad av en boklig tradition och djupt integrerad i den ryska imperialistiska historieskrivningen. För att förbättra förståelsen för regionens historia och hitta materiella monument inrättades 1809 en speciell kommission. Bland dess medlemmar fanns Konstantin Borozdin och Alexander Jermolaev, som genomförde en vetenskaplig resa till flera historiskt viktiga platser, inklusive Staraja Ladoga, Belozersk, Vologda, Vladimir, Rostov, Kyiv och Tjernihiv. Resan resulterade i att ett omfattande 4-volymsalbum skapades som dokumenterade antikviteter från de här områdena (bild 30).[87]

Under den här tiden framträdde de första beskyddarna av vetenskapen, däribland greve Nikolaj Rumjantsev (1754–1826), som spelade en avgörande roll i bevarandet och studiet av antikviteter. Rumjantsev hade vänskapliga relationer med metropolit

85 Владимир С. Иконников., *Опыт русской историографии.* Том первый. Книга Вторая (Киев, 1892),1354, 1369.

86 Владимир С. Иконников, *Опыт русской историографии*. Том первый,1354, 1357.

87 Владимир С. Иконников, *Опыт русской историографии*. Том первый. Книга Первая (Киев, 1891), 133.



Bild 30. Sankt Andreas kyrka med rester av jordvallen från slutet av 1600-talet. Postkort i akvarell från början av 1800-talet. Från gamla samlingen i Kyivs stadsmuseum.

Jevgenij Bolhovitinov (1767–1837), som tjänstgjorde i flera stift i både Ryssland och Ukraina, inklusive Novgorod, Vologda, Pskov och Kyiv. Jevgenij blev en nyckelfigur i att väcka intresset för antikviteter och historia i Kyiv och bidrog till att etablera en akademisk miljö för studiet av regionens kulturarv. En viktig aspekt i deras samarbete var Jevgenijs roll som medlare i Rumjantsevs förvärv av antikviteter från utgrävningarna av Tiondekyrkan, som leddes av Kondratij Lohvitskyj (1774–1849). Dessa föremål var viktiga för att dokumentera och förstå Kyivs rika historia. Rumjantsev inledde också korrespondens med lokala antikvarier, inklusive Maxym Berlinskyj (1764–1848) i Kyiv. Berlinskyj är känd för att ha bidragit till den första historien om Kyiv, där han särskilt fokuserade på stadens topografi. Korrespondensen och samarbetet mellan Rumjantsev och Berlinskyj var avgörande för att främja forskningen om Kyivs historia och antikviteter, vilket i sin tur lade grunden för framtida studier och bevarandeinsatser i regionen. Greve Rumjantsev bad Maxym Berlinskyj att uppmärksamma och dokumentera forntida materiella bevis, såsom antika manuskript, dokument, mynt och andra artefakter.[88]

88 Владимир С. Иконников, *Опыт русской историографии*. Том первый. Книга Первая,187.

I Kyiv samlades en grupp entusiaster och antikvitetsälskare kring metropolit Jevgenij, som blev en centralgestalt i denna rörelse. Bland dessa individer fanns äventyrare och karriärister som Kondratij Lohvitskyj, som gjorde anspråk på att ha funnit aposteln Andreas kors i Kyiv (bild 31).

År 1835 grundades Tillfälliga kommittén för rannsakningar efter antikviteter i Kyiv, vilket markerade ett organiserat försök för att utforska och bevara regionens rika kulturarv. Redan tidigare, år 1820, publicerade Maxym Berlinskyj en beskrivning av Kyiv som bidrog till förståelsen för stadens historia, och 1833 publicerade Mykola Zakrevskyj sin bok om staden. Denna bok låg senare till grund för en reviderad upplaga som publicerades 1869 och ytterligare ökade intresset för Kyivs historiska betydelse.[89]

Intressant nog inleddes museilivet i Ukraina inte i Kyiv, utan i Kremenets, och är förknippat med namnet på den siste polske kungen, Stanisław August Poniatowski (1732–1798). År 1799 såldes kungens samling av antikviteter, och Tadeusz Czacki (1765–1813) köpte den för Kremenets lyceum (Krzemieniec på polska). Kremenets lyceum (1805–1831) blev en viktig institution för att stödja utbildningen och den nationella identiteten hos den polska befolkningen i Ukraina.

Under tsarregeringens förtryck av den polska nationella befrielserörelsen drabbades lyceumet hårt. Institutionen stängdes, och dess museisamling av antikviteter och bibliotek överfördes till St. Volodymyr-universitetet, som grundades i Kyiv 1834. Vi talar först och främst om den numismatiska samlingen, som markerade början på universitetets myntkabinett.[90]

Utöver den numismatiska samlingen, började en samling antikviteter senare att ta form vid St. Volodymyr-universitetet. Grundstenen för samlingen lades genom fynd från amatörutgrävningar av Gyllene porten, St. Iryna och Tiondekyrkan, utförda av Kondratij Lohvitskyj. Dessutom samlades artefakter in eller köptes på initiativ av Tillfälliga kommittén för rannsakningar efter antikviteter.[91] Trots att museet vid universitetet officiellt inrättades den 17 mars 1837, förblev dess material otillgängligt för besökare under de följande 30 åren, och många av föremålen

89 Николай Закревский, *Описание Киева* (Москва, 1868).

90 *Письма-распоряжения императорской канцелярии Министерству народного Просвещения о ликвидации Волынского лицея и передаче его материалов коллекции мюнц-кабинета и библиотеки Киевскому университету*, 25 июня - 5 декабря 1835 г., Науковий архів НМІУ ф. №1, опись 1, од.зб. 2; Maria Meclewska, ”Cabinet starożytności oraz królewska kolekcją numizmatyczną, I jej księgozbiór”. *Splendor I wiedza. Biblioteka królewska Stanislawa Augusta* (Warszawa, 2022), 209–227.

91 Закревский, *Описание Киева*, 553–559.



Bild 31. Akvarell som framställer platsen för utgrävningarna av K. Lohvitskyj vid ”stället för uppsättningen av korset av aposteln Andreas”. (Foto: Jaroslav Zatyljuk.) ІР НБУВ. Ф. 301. ДА. № 692 Леб.

publicerades inte förrän mycket senare. Några av dem publicerades 1847 av Ivan Funduklej, som i sin bok presenterade en rad viktiga artefakter.[92] Bland dem fanns teckningar av sex kors, ett gyllene ikon-hänge med bilden av frälsaren samt en järnhjälm som kallades varjagisk och som hittades i en av Kyivs vallar. Dessutom dokumenterades tre sexuddiga silverhryvnjor från Tiondekyrkan och St. Theodorkyrkan, tillsammans med ett silvermynt och ett guldmynt präglat för furste Volodymyr samt ett silvermynt präglat under furste Jaroslavs tid. I samma publikation inkluderades även bilder av tre guldringar från utgrävningarna av St. Theodorkyrkan, ett guldörhänge, några ”kolt”, det vill säga hängen, och två armband från Mykhailivska-höjden i Kyiv, varav ett var av guld och blev sedan presenterat som en gåva till kejsaren. Totalt publicerades 29 föremål (bild 32).

Målet med ukrainska studier under denna tid präglades starkt av en antipolsk inriktning, som officiellt stöddes av den ryska tsarismen.[93]

Universitetet i Kyiv leddes av Myhailo Maksymovytj (1804–1873), som hade

---

92 Иван Фундуклей, *Обозрение Киева в отношении к древностям* (Киев, 1847), 91–92.

93 Det är intressant att se hur den ryska officiella uppfattningen om polackerna under denna tid präglades av en blandning av misstänksamhet och xenofobi: ”Det återuppbyggda, eller bättre sagt, nygrundade Kyiv, som en odödlig stad, i förhållande till denna stad i allmänhet och återställandet av den ryska folkheten i den sydvästra delen av Ryssland – av kejsar Nikolaj, hade under ledarskapet av Dmitrij Gavrilovytj Bibikov (1837–1853) en rent rysk karaktär. Polackerna, som betraktades som fiender av den ryska nationaliteten, var endast några hundra och ingen av dem kunde öppet identifiera sig som polack i det kyivska samhället utan att riskera att bli misstänkt av myndigheterna för bristande lojalitet mot kejsaren och sitt naturliga fädernesland Ryssland. Ty den bosatte på rysk mark, oavsett hans ursprung, blev de jure och de facto rysk så snart han en gång svurit trohet till Ryssland. När det kommer till de lokala polackerna är det knappt värt att nämna: alla är antingen ryssar eller av rysk härkomst – som de som konverterat från ortodoxi till katolicism, eller ryssar genom adoption – såsom de gamla invandrarna från Polen som genom polska soldater och olika olagliga kungliga privilegier tagit över de lokala ryska invånarnas land och gjort dem till tjänstefolk (holopy). Men när den nämnda patrioten försvann, började polackerna strömma in i Kyiv från alla håll och med sin vanliga list och sitt smygande började de infiltrera alla samhällsskikt och administration, särskilt under de senaste sju till åtta åren. Genom att utnyttja den modiga, kortsynta humanismen hos ryssarna, blev de så starka i denna rent ryska, ortodoxa stad att de, trots att de var en enorm minoritet gentemot ryssarna, blev det dominerande folket, även i moraliskt avseende. Alla offentliga platser, kontor, högkvarter och polisstationer fylldes av polacker, från de högsta till de lägsta positionerna. På offentliga platser, på gatorna och vid offentliga möten hördes ständigt polskt tal. Alla de bästa butikerna på Hresjtatyk-gatan ockuperades av polacker, och de mest populära affärerna var polska. Till och med teatern, som skapades med pengar från den ryska regeringen, blev en exklusiv nöjesplats för enbart polacker [...] Ändå behandlade alla dem vänligt, brödrakärligt, ja, de till och med tillfredsställde dem, och de kyivska medborgarna, som nästan bestod av enbart ortodoxa, valde en romersk-katolik till stadsöverhuvud i syfte att främja brödraskapet med polackerna [...] Under tiden utgjorde de i tysthet ett revolutionärt sällskap och planerade ett allmänt uppror mot Ryssland och till och med utrotning av de ryssar som skyddade dem eller såg mellan fingrarna på deras revolutionära planer.” Anmärkning till s. 129 i tredje upplagan av Maxym Berlinskyis bok Beskrivningen av Kyiv: Arkivet vid Nationalmuseet för Ukrainas historia.



Bild 32. Arkeologiska fynd från samlingen tillhörande museet vid St. Volodymyr-universitetet i Kyiv (enligt Ivan Funduklej).

utbildat sig vid Moskvas universitet. Där studerade han litteratur, fysik med matematik och medicin, vilket lade grunden för hans ideologiska ”lillryska perspektiv” på ukrainsk historia. Denna syn reflekterades i hans många publikationer. I sina verk framhöll Maksymovytj särskilt Kyivs betydelse i Rysslands historia: ”Bland de många städerna i det ryska imperiet utmärker sig Kyiv, Moskva och Petersburg som tre stora monument från tre perioder av ryskt liv. Dessa tre celler, från vilka det ryska livet utvecklats, i sin forntida, medel- och moderna tid, utvecklades särskilt, men alltid med samma, mäktiga och vida kraft; tre kraftfulla steg genom vilka Ryssland, med Guds hjälp, nådde dagens höjdpunkt av sin storhet.”[94]

År 1835 betonade ministern för nationell utbildning, greve Sergej Uvarov (1786–1855), den politiska betydelsen av att studera Kyivs antikviteter i en anteckning riktad till den ryske tsaren: ”Ingenstans är det akuta politiska behovet av att bevara monumenten från den ryska forntiden mer uppenbart än i den västra delen av Ryssland, där alla antikviteter som har överlevt tidens gång utgör ett tydligt bevis på imperiets rättigheter att besitta landet, som sedan urminnes tider tillhört den helige Volodymyrs välsignade ätt. I detta avseende är Kyiv särskilt betydelsefull, eftersom staden för närvarande koncentrerar den högre utbildningen för ungdomar från de provinser som nyligen återgått från Polen. Dessa sevärdheter, som har skonats av tidens påverkan, är inte många, men deras antikviteter överträffar allt som är känt i Ryssland.”[95] Samtidigt kallade ministern Kyiv för ”Södra Rysslands Rom” och krävde att stadens forntid skulle bevaras. Även om 1830-talet kan betraktas som en tid för de första arkeologiska undersökningarna, var de av amatörmässig natur. Själva aktiviteten, vilket framgår av livshistorierna hos initiativtagare som Kondratij Lohvitskij och Aleksandr Annenkov (bild 33), syftade ofta till att förbättra deras karriärmöjligheter och personlig materiell berikning.[96]

Kyivs arkeografiska kommission, som grundades 1843 vid kontoret för generalguvernören i Kyiv, Podilja och Volynien, hade stor betydelse för bildandet av en källbas som lade grunden för studiet av Ukrainas historia och kultur.[97] Från och med 1845

---

94 Михайло О., Максимович, *Киев явился градом великим*…Вибрані українознавчі твори (Київ: Либідь, 1994), 74.

95 ЦДІАУК, Ф. 707оп.1 од. 773 арк.5–7; Андрощук, *Музей і національний проект*, 68–69.

96 Тетяна Ананьева, ”Сей камень от церкви Десятинной”: археологические находки начала XIX века - ”древности ископаемые” и символические. *Opus Mixtum* 4 (2016), 89–97; Віталій Козюба, ”Олександр Анненков”, 55–74.

97 Петро Курінний. *Історія археологічного знання про Україну* (Мюнхен, 1970), 20–25; Олег І. Журба, *Київська археографічна комісія 1843—1921. Нарис історії і діяльності* (Київ: Наукова думка, 1993).



Bild 33. Akvarell av ruinerna av Gyllene porten, utgrävda av K. Lohvitskyj 1832. (Foto: Jaroslav Zatyljuk.) ІР НБУВ. Ф. 301. ДА. № 692 Леб.

publicerade kommissionen ett antal arkivhandlingar både i sina officiella rapporter och i separata böcker. Det är ett välkänt faktum att Taras Sjevtjenko, Ukrainas nationalskald, var inblandad i kommissionens arbete som konstnär. En av kommissionens första chefer var Mihail Juzefovytj (1802–1889), som var en av initiativtagarna till öppnandet av monumentet över kosackernas ledare Bohdan Chmelnytskyj (1595–1657) i Kyiv. Samtidigt var han en ganska reaktionär figur som spelade en ledande roll i att begränsa användningen av det ukrainska språket genom Emsdekretet från 1876 och i kampen mot den polska nationella rörelsen (bild 34).

På grund av de betydande restriktionerna för kultur- och utbildningsaktiviteter i de ukrainska territorier som var en del av det ryska imperiet, fick ukrainsk arkeo-



Bild 34. Postkort med ett monument med en minnestavla "till Bohdan Chmelnytskyj, [från] det enade och odelade Ryssland".

logisk aktivitet i Österrike-Ungern stor betydelse. Här deltog både polska och ukrainska forskare. Intresset för slavisk arkeologi ökade dramatiskt, delvis tack vare den sensationella upptäckten av stenidolen i floden Zbrutj år 1848. Denna upptäckt tolkades som en framställning av den slaviska hedniska guden Svantevit. Privata museisamlingar började bildas, och de första arkeologiska utställningarna hölls, särskilt av Ossolińskiinstitutet grundat år 1817 och Lyubomirski-museet i Lviv år 1823. Slavisk arkeologi blomstrade tack vare det ökade intresset för fornlämningar i Halytj. Den första ukrainskspråkiga publikationen som ägnades åt folksagor om Halytj publicerades 1850 av fader Omeljan Levytskyj (1821–1891). Denna riktning fick en fortsatt utveckling i arbetena av fader Antin Petrusjevytj (1821–1913) samt professorn vid Lvivs universitet, Isydor Sjaranevytj (1829–1901). År 1873 grundades Taras Sjevtjenko vetenskapliga sällskap i Lviv, liksom ett museum vid folkets hus i Lviv (bild 35).

Samma år inrättades Centralkommissionen för undersökning och bevarande av konstskatter och historiska monument, "Komisją Centralną dla Badania i Konserwacji Zabytków Sztuki i Pomników Historycznych", vilket visade på det växande intresset för studiet och skyddet av monument i Galicien bland den polska intelligentian. Aktiviteten hos polska arkeologer framträdde även i grundandet av Arkeologiska sällskapet i Lviv, "Towarzystwo archeologiczne we Lwowe", år 1875, som hade sin egen publikation, *Przegląd archeologiczny* (1876–1888). Geografiskt foku-



Bild 35. Postkort med bild av Muzeum Przemysłowe i Lviv.

serade sällskapet på Galicien, Volynien och Podilja och organiserade år 1885 en kongress för ukrainska och polska arkeologer i Lviv. Sällskapets verksamhet avslutades av den österrikiska myndigheten år 1892 på grund av skulder och antistatlig aktivitet.[98]

År 1873 grundades i Kyiv Nestorskrönikans historiska sällskap, som initialt hade en officiell, allrysk karaktär (studier av rysk, snarare än lokal historia) och fick först senare, under ledning av Oleksander Kotlyarevskyj och Volodymyr Antonovytj, en ukrainsk inriktning.[99] Den lokala vetenskapen i Kyiv började formas från och med 1882 kring tidskriften *Kievskaja starina*. Materialet som publicerades i denna tidskrift påverkade uppkomsten av intresset för historia och kultur samt definierade tematiken för privata samlingar.

98 Петро Курінний, *Історія археологічного знання*, 28–32; Булик Н. *Діяльність Крайового археологічного товариства у Львові в останній чверті XIX ст. Археологічні дослідження Львівського університету* Вип. 6 (2003), 196–203.

99 Любов, Федорова. *З історії пам'яткоохоронної та музейної справи у Наддніпрянській Україні. 1870–1910-і рр.* (Київ: Інститут історії України. НАН України, 2013), 26.

KAPITEL 5

Museet grundas i Kyiv

Tanken på att skapa ett museum i Kyiv uppstod i slutet av 1880-talet bland lokala entusiaster för antikviteter. Efter generalguvernör Aleksander Drentelns (1820–1888) död, uttryckte den nya stadsledningen angående grundandet av museet att ”enligt de uppgifter som samlats in i guvernementet, finns det inget behov av en sådan institution”. Först år 1894 togs frågan upp igen och fick stöd av viceguvernören Dmitrij Fedorov (1855–1908). Samtidigt skapades en kommitté för att samla in donationer. Så småningom övergick ansvaret för att skapa museet till det särskilt grundade Sällskapet för antikviteter och konst i Kyiv, vars hedersordförande blev storfurste Vladimir Aleksandrovytj (1847–1909).

Platsen för museet besöktes av kejsare Nikolaj II och kejsarinnan, som också fick ta del av byggnadsprojektet. Staden donerade 100 000 rubel till museet, och ytterligare 143 000 rubel kom från privata individer, varav familjen Teresjtjenko donerade 108 000 rubel. I utvecklingen av projektet deltog arkitekterna Aleksander Pomerantsev (1848–1918), Pjotr Bojtsov (1849–1918?), Vladimir Nikolaev (1847–1911), Vladislav Gorodetskyj (1863–1930) och Pavel Gollandskyj (1861–1939).[100]

Museet fick en något perifer placering – inte på huvudgatan eller torget, utan längs vägen från byggnaden för Köpmannaföreningen (”Kupetjeskogo sobranija”) till Kejsarpalatset. Projektet för palatset återspeglade de dåvarande uppfattningarna om det klassiska arvets roll i det utbildnings- och kulturmässiga livet (bild 36).

Palatset är utformat som en antik tempelbyggnad med friser som föreställer museerna. Utformningen av museibyggnaden inkluderade även flera bostäder för personalen, och i en av dem bodde fram till sin död museets första direktör, Mykola Bilyasjivskyj (bild 37).

Innan museet grundades, skapades 1896 under generalguvernören Kyiviska sällskapet för antikviteter och konst, vars syfte var att ”samla minnen av antikviteter och konst både i vetenskapens intresse och för att utveckla den estetiska smaken samt konstutbildningen”, samt att inrätta ett museum med arkeologiska, historiska, konstnärliga och konstindustriella samlingar.[101] Sällskapet hade vid olika tidpunk-

---

100 *Освящение и открытие Киевского Художественно-Промышленного и Научного Музея Императора Николая Александровича*. Киев, 1905, 6–7.

101 Лариса Федорова. *З історії пам'яткоохоронної та музейної справи*, 123–125.

ter mellan 108 och 180 medlemmar, inklusive forskare, lokalhistoriker, pedagoger, kulturella, politiska och statliga aktörer som Volodymyr Antonovytj, Dmytro Bahalij, Karl Bolsunovskyj, Serhij Holubev, Volodymyr Ikonnykov, Vasyl Ljaskoronskyj, Ivan Ohienko, Mykola Petrov, Aleksandr Prahov, samlare som Vasyl Tarnovskyj, arkitekter som Pavel Gollandskyj och Vjatjeslav Gorodetskyj, utgivaren Stefan Kulzjenko samt familjer till entreprenörer såsom Teresjtjenko, Brodski och Hudym-Levkovytj.

Innan byggnaden för museet uppfördes, sysslade sällskapet med utställningsverksamhet och arbetade med att komplettera samlingarnas fonder. Ansvaret för detta arbete fram till 1902 hade Vikentij Chvojko (1850–1914). Byggandet av museibyggnaden pågick från juli 1898 till sommaren 1899.

I samband med den XI arkeologiska kongressen i Kyiv organiserade Vikentij Chvojko den 5 augusti 1899 en utställning i fem salar i det nya museet. Utställningen visade material från hans utgrävningar av en stenåldersboplats vid Kyrylivskagatan i Kyiv samt en boplats från eneolitikum vid Trypillia söder om Kyiv, totalt 2 017 föremål. Samma år förberedde han en annan utställning där 145 konstverk och målningar presenterades.

Året därpå öppnades ytterligare en arkeologisk utställning på museets första våning. Den var uppbyggd enligt ett kronologiskt system och fokuserade på utställ-



Bild 36. Postkort med stadsvy. Stadsmuseet i Kyiv i bakgrunden.

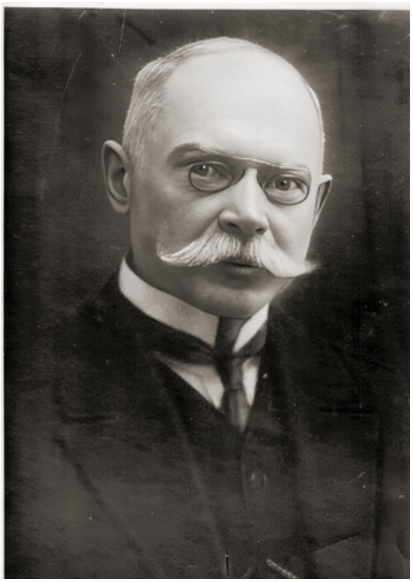


Bild 37. Direktören för Kyivs konst- och industri- samt vetenskapsmuseum Mykola Biljasjivskyj. (Foto: NMIU.)

Bild 38. Foto av interiören i den arkeologiska avdelningen i stadsmuseet. (Foto: NHMU.)



ningsföremålens regionala ursprung. Chvojko ledde själv utgrävningarna på egen bekostnad och var ägare till en stor privat samling (4 000 föremål), som han sålde till museet. Pengarna för detta gavs av entreprenören Mykola Teresjtjenko (1819–1903). En sådan gärning beslutade man att hedra genom att namnge ett av museets salar efter Teresjtjenko.

I början av förra seklet, redan innan det officiella öppnandet, blev museet en attraktiv plats för besökare. I februari 1901 rapporterade Chvojko att omkring 500–600 personer besökte museet dagligen.[102] Vid den officiella invigningen av museet, som ägde rum den 30 december 1904, talade museets mecenat Bohdan Chanenko (1849–1917) och betonade vikten av offentligt tillträde till kulturens mästerverk samt de betydande förluster som uppstod genom privat ägande av sådana samlingar. Museets uppdrag formulerades på följande sätt: ”Museet bör, genom att ställa ut föremål, samtidigt ge nödvändiga förklaringar så att dessa föremål blir förståeliga för samhället, eftersom avståndet mellan vår tid och tiden för skapandet av det utställda föremålet, utan historia, ibland gör själva betydelsen av det utställda föremålet otydlig. Därför har ett offentligt museum två skyldigheter: för det första, att presentera föremål för samhället på ett väl organiserat och grupperat sätt och för det andra, att erbjuda besökarna kataloger som förklarar föremålen [...] Museet ska representera det förflutnas helgedom och ge det en förklaring. Museet bör inte bara vara en samling av rariteter eller exempel, utan som namnet antyder, ska det vara en tillflykt för muserna, det vill säga det ska vara både en skola och ett tempel, en helig plats dit alla ska strömma för att studera det vackra och för att tillbe skönheten, för att sedan i livet kunna förstå och älska skönhet.”[103]

Museet var tänkt som ett regionalt centrum med fokus på centrala Ukraina. Föremålens territoriella ursprung var det huvudsakliga kriteriet för samlingen. Tanken var att visa människans utveckling i området från dess tidiga uppkomst, exemplifierat genom stenåldersboplatsen vid Kyrylivska-gatan, förändringen av kulturer som uppstod och fördes hit (Trypillia, Zarubyntsi, Tjernyahiv), samt deras koppling till de kända folken från skriftliga källor: grekerna, skyterna, sarmaterna, goterna, hunnerna, slaverna och den turkisktalande befolkningen (bild 38).

Före 1914 fanns det i museets personal, utöver direktören, en förvaltare och en vakt samt en kassör som också fungerade som bokhållare. Det fanns planer på att skapa ytterligare tjänster för antikvarier inom de befintliga avdelningarna och assis-

---

102 Лариса Федорова, *З історії пам'яткоохоронної та музейної справи*, 125.

103 *Освящение и открытие Киевского Художественно-Промышленного и Научного Музея*, 9.

tenter för att stödja dem samt att anställa frilansare för att registrera och organisera samlingarna. Men på grund av krigets utbrott blev det inte möjligt att genomföra dessa planer. Under detta år bestod museet av följande avdelningar: konsthantverk, konst, arkeologi, historia, numismatik, etnografi, ”Gamla Kyiv”, bibliotek och fotoarkiv. Många arbetade på museet på frivillig basis. Ett exempel är Karl Bolsunovskyj (1838–1924), som ansvarade för numismatikavdelningen.

Från och med 1910 arbetade Danylo Sjtjerbakivskyj (1877–1927) som förvaltare av den historiska och etnografiska avdelningen. Efter Chvojkos död i oktober 1914 utsågs Valerija Kozlovska till förvaltare av den arkeologiska avdelningen. Från 1917 arbetade filologen och etnografen Ilarion Sventsytskyj (1876–1956) deltid på museet. Tjänsten som bibliotekarie infördes först 1910, och på den posten arbetade historikern och den politiska aktivisten Dmytro Dorosjenko (1882–1951). Innan kriget började besökte cirka 50 000 personer museet årligen.[104]

Grunden till museets samling utgjordes av fynd från Chvojkos arkeologiska utgrävningar, som finansierades av familjerna Teresjtjenko och Chanenko. Utöver detta överlämnades samlingar från Ivan Lynnytjenko (1857–1926), Aleksander Bobrynskyj (1823–1903), Bohdan Chanenko (1849–1917), Vasyl Tarnovskyj (1838–1899) och Ivan Teresjtjenko (1854–1903). Mellan 1896 och 1906 överlämnade Kejserliga arkeologiska kommissionen 9 173 arkeologiska fynd från Ukrainas territorium till museet.

Arkeologiska avdelningen grundades 1901 och bestod av mer än 40 000 föremål som kom från utgrävningar och privata samlingar. Denna samling omfattade fynd från stenåldersboplatsen vid Kyrylivska-gatan, trypillia-eneolitiska bosättningar, gravhögar och gravfält från förromersk och romersk järnålder funna i Zarubyntsi och Tjernyahiv, skatter från 500–700-talen, tidigmedeltida gravar samt skatter som hittades i området utmed floden Ros (Dyvytj Hora), floden Dnipro (Knyazja Hora, Kyiv) och Tjernihiv-regionen. Den första systematiseraren av dessa fynd, Vikentij Chvojka, var övertygad om deras lokala ursprung, vilket återspeglades i hans bok *De forntida invånarna i området kring den mellersta delen av Dnipro-floden*.

År 1906 organiserades en etnografisk avdelning på museet, som från 1910 leddes av Danylo Sjtjerbakivskyj. Starten för den etnografiska utställningen blev den hantverksutställning som hölls 1906, där exempel på ukrainsk ornamentik, keramik, sömnad, vävning, kläder med mera visades, och som omfattade omkring 30 000 föremål.

---

104 Лариса Федорова, *З історії пам'яткоохоронної та музейної справи*, 129.

Den historiska avdelningen hade funnits sedan museets grundande och hade år 1909 sex hundra föremål. Den representerades av en stor samling porträtt från det tidigare slottet till furstarna Vysjnevetskyj, porträtt av representanter från den ukrainska eliten och flera tusen exempel på ukrainsk ikonkonst från 1500- till 1800-talet. Samlingen inkluderade också föremål av kyrklig och sekulär karaktär, guldsmide, vardagsliv, vapen, antika kläder och broderier.

Numismatikavdelningen, som också omfattade sfragistiska material, hade år 1909 över 3 000 antika och moderna mynt och medaljer samt skatter som hittats i området kring den mellersta delen av Dnipro-floden.[105]

I februari 1909 var en utställning planerad i museets salar, som skulle ägnas åt folkkonst och slöjd.[106] Målet var att visa upp gamla föremål som kunde fungera som förebilder för konstnärer och hantverkare samt dåtida produkter från bönderna. Det planerades också att skapa en avdelning för kyrkliga föremål tillverkade av folkmästaren, som vid den tiden förvarades i kyrkor och kloster i Kyiv och andra platser i stiftet.

År 1912 skapades en avdelning kallad ”Gamla Kyiv” på museets andra våning, bestående av en samling målningar och teckningar med vyer av staden, planer och arkitektoniska ritningar. Bland denna samling fanns fanor från skomakarmästarnas (1859), smedernas (1858), keramikmästarnas (1859), fiskarnas (1859) och snickarnas (1860) gillen samt gillenas insignier och sigill. Idén med denna avdelning, som innehöll 500 föremål och existerade fram till 1930, var att visa stadens utveckling under 1600- och 1800-talen. En motsvarande tematisk avdelning skapades också i museets bibliotek. Detta bibliotek hade 196 handskrifter av ukrainskt ursprung år 1916, den äldsta av dem var ett evangelium från 1400-talet.

Denna mångsidighet i museets samlingar blev värdefull i samband med idéerna om att skapa olika museer i staden. Samlingen var av nationell betydelse och hade en allukrainsk sammansättning. Detta underströks också av tematiken i flera utställningar som visades på museet vid den tiden. Bland annat fanns en utställning av Taras Sjevtjenkos konstverk, tillägnad 50-årsjubileet av hans död (3 mars 1911) samt ”Första ukrainska konstutställningen” (10 december 1911–10 januari 1912). Utställningen visade många verk av Vasyl Krytjevskyj, inklusive målningar och skisser från Poltava, Krim, Venedig, Verona och Florens samt ett projekt för Hrusjevskyjs-huset och omslaget till *Ukrainas illustrerade historia*, skriven av den ukrainska historikern och politikern Myhailo Hrusjevskyij (1866–1934).

---

105 Федорова, *З історії пам'яткоохоронної та музейної справи*, 140–143, 149.

106 Дело объ устроении кустарной выставки въ залахъ Киевскаго музея императора Николая II въ Киеве ЦДІАК України. Ф. 127. Оп. 870.

Utställningar som var tillägnade galiciska ikoner från 1400- till 1600-talet hade också en viktig förenande betydelse. Dessa ikoner samlades in av Danylo Sjtjerbakivskyij under hans militärtjänstgöring i Galicien (1915) och utställningen ”Folkets konst från Bukovina och Galicien” (1917).

Varje år anordnades utställningar med målningar av ukrainska, ryska och utländska konstnärer, med syftet att förbättra museets ekonomiska situation. Bland dessa utställningar bör nämnas den av den norska konstnären Christian Cornelius (Xan) Krohn (1882–1959) och hans fru Julia De Holmberg Krohn (1882–1956).[107] Båda, uppmuntrade av den ukrainska avantgardekonstnären och formgivaren Oleksandra Ekster (1882–1949), kom till Kyiv 1908 efter deras utbildning i Paris. Ekster introducerade paret för museets direktör Mykola Biljasjivskyj. Deras första utställning öppnade i stadens museum den 1 november 1911 och visade 102 verk av Christian och 18 målningar av Julia Holmberg. I de flesta av de presenterade målningarna dominerar ukrainska och kyivitiska motiv, även om Norge också var representerat. Denna utställning visades senare i sin helhet i Oslo, där besökarna särskilt intresserade sig för de kyivitiska motiven. På grund av Krohns frekventa flyttningar, förvarades deras verk och möbler tillfälligt i Kyivs stadsmuseum under åren 1909–1911.

Under denna tid kom museets pedagogiska och utbildande funktion i fokus. Här hölls lektioner för elever vid Kyivs konstskola, konst- och hantverksskolor, Varvara Chanenko Olenivskas utbildnings- och vävningsverkstad samt för studenter vid de historisk-filologiska fakulteterna vid de högre kvinnokurserna och universitetet. Lektionerna ägde rum både i utställningen och i biblioteket.

Museet i Kyiv grundades relativt sent i jämförelse med museerna i Stockholm i Sverige och Moskva och Sankt Petersburg i Ryssland. Orsaken var Kyivs provinsiella ställning och avsaknaden av politisk vilja. Museet grundades huvudsakligen som en arkeologisk samling med fokus på forntiden i centrala Ukraina. Fram till 1917 bestod det av flera tematiska avdelningar som styrde insamlingen av olika föremålskategorier, inklusive arkeologi, historia, numismatik, studier av Kyiv samt äldre och modern konst och hantverk. I takt med att samlingen växte och den politiska situationen förändrades, förändrades även synen på museets status och dess huvudsakliga uppgift.

---

107 Om den kyivska perioden i livet för konstnärsparen och deras målningar: Kari Lien, *Liv og kunst: kosmopoliter i medgång og motgång* (Bergen: Bodoni, 2015), 35–46,55–62, 68–71; Григорий Коваленко,. ”Киевский Пер Гюнт”, Серія мистецтвознавча №6 (120) 2014, 1231–1251; Олена Кашуба-Вольвач, ”Атрибуція твору Крістіана Крона”, *Мистецтво. Музей. Діалоги* №1 (2021), 138–145— https://www.artnet.com/artists/xan-christian-cornelius-krohn/

KAPITEL 6

Museet som ett nationellt projekt

I samband med händelserna under den ukrainska revolutionen förändrades idéerna kring stadsmuseets syfte och verksamheten. För första gången offentliggjordes dessa den 3 oktober 1917 i tidningen *Nova Rada* av Mykola Biljasjivskyj, som då ledde Avdelningen för museer och bevarande av gamla minnen och konst vid generalsekretariatet för folkutbildning i Ukrainska folkrepubliken (1918–1921).[108] Här förklarade Biljasjivskyj att museet ”skulle bli ett nationellt ukrainskt museum”. För att fullt ut realisera denna idé uttrycktes behovet av att revidera museets stadgar och att omvandla det till en statlig institution. Det föreslogs också strukturella förändringar. I det nya formatet skulle museet ha följande avdelningar: kulturhistoria, arkeologi, numismatik, historia, ”Gamla Kyiv”, etnografi samt ett bibliotek. Redan i detta projektstadium påpekade Biljasjivskyj bristen på utrymme för samlingarna och föreslog bland annat att det byggs en särskild lokal för den etnografiska samlingen på andra sidan dåvarande Alexandrovskaja-gatan (nuvarande Hrusjevskyij-gatan), på området vid den Kejserliga trädgården (Tsarskij sad): ”En liten del av trädgården som skulle avsättas för museet (främst en kulle) skulle inte skada trädgården, och i trädgården nära museet skulle man kunna placera utställningar som exempelvis en hel ukrainsk gård, enskilda hus, kapell, träkyrkor – som det har gjorts vid Nationalmuseum i Stockholm.”

Enligt Biljasjivskyj borde man särskilja konstverk och konsthandelsföremål från museets samlingar och grunda ett separat ”nationellt galleri” och placera det i det tidigare palatset. Möjligheten att senare inrätta ett eget konst- och hantverksmuseum uteslöts inte. Biljasjivskyj nämner också ett annat museum som han anser skulle kunna bildas av stadsmuseets samlingar. Han kallar det ”Sjevtjenkoskyj”, eller ”Minnesmuseum”, som skulle vara tillägnat framstående ukrainska personer – författare, forskare, konstnärer och samhällsledare – och som skulle rymma deras porträtt, autografer och publikationer.

Baserat på museets samlingar skulle man vidare kunna skapa en separat avdelning för ”Ukrainas återuppvaknande”, som skulle ägnas åt den ukrainska revolutionen och den ukrainska rörelsen. Platsen för ett sådant museum föreslogs nära Histo-

108 https://libraria.ua/issues/921/44566/

riska museet, Offentliga biblioteket och palatset, vid ”Petrovska Aleja”, där ”Château des Fleurs” och Oswald Wessers trädgårdsarbete då låg.

I sin artikel uppmärksammar Mykola Biljasjivskyj behovet av ukrainisering av de regionala ukrainska museerna, särskilt de som vid den tiden uppvisade svag ukrainsk karaktär (Charkiv, Cherson, Volynien och Odessa). Han föreslår att skapa nya museer (Chelm och Kamianets) samt distrikts- och lokala museer med utbildningsinriktning, omorganisering och eventuell sammanslagning av gamla kyrko-arkeologiska museer. Inte alla dessa idéer fick stöd från regeringen i Ukrainska folkrepubliken. Ett projekt för att omorganisera det kommunala museet och skapa Ukrainas nationella museum med sex avdelningar: plastiska konster, arkeologi, historia, etnografi, konstindustri och numismatik diskuterades. Hösten 1918 utvecklade Huvudstyrelsen för konst och nationell kultur en stadga för Nationella museet, vars godkännande hindrades av att stadens självstyre i Kyiv inte gick med på att överlåta museet till statens ägo. Jag presenterar nedan en översättning av utkastet till stadgarna, som för närvarande bevaras i arkivet för Ukrainas nationella konstmuseum.

PROJEKT TILL STADGAR FÖR UKRAINSKA NATIONELLA MUSEET

1. Ukrainska nationella museet är en statlig, vetenskaplig och upplysande institution. Museet är beläget i Kyiv och står under Ministeriet för konst.
2. Museets syfte är att samla in föremål av antikvarisk och konstnärlig betydelse, att vetenskapligt undersöka dem och att ge möjlighet att använda dem för vetenskapens och konstens behov, för att främja utbildning och smak bland breda kretsar av medborgarna samt för att sprida verkliga exempel på nationell ukrainsk konst bland industriutövare.
3. Ukrainska nationella museet består av sex sektioner och ett bibliotek. Museets sektioner är: arkeologi, historia, numismatik, etnografi, konstindustri och plastiska konster.

Sektionerna delas i sin tur in i följande avdelningar:

- ARKEOLOGI: 1. föremål från förhistorisk tid, 2. föremål från antiken och folkvandringstiden, 3. föremål som representerar slaviska kulturer.
- HISTORIA: 1. föremål från vardagslivet, 2. religiösa föremål.
- NUMISMATIK: 1. numismatik, 2. sfragistik.
- ETNOGRAFI: 1. föremål från vardagslivet, 2. föremål från folkkonst.
- KONSTINDUSTRI: 1. produkter av lokala tillverkare, 2. slöjd.
- PLASTISKA KONSTER: 1. ukrainskt måleri och skulptur, 2. ryskt måleri och skulptur, 3. utländska konstnärer och 4. grafik.

4. Samlingarna som tillförs museet utgör dess egendom, men kan också förbli egendom till stiftelser, föreningar och privatpersoner. Samlingar som inte utgör museets egendom ingår i dess samlingar på särskilda villkor, i samförstånd med ägarna.

5. Föremål tillförs museets samling genom köp och som gåvor. För att öka samlingarna har museet rätt, i samförstånd med berörda institutioner, att genomföra utgrävningar, forskningar och organisera expeditioner.

   ANMÄRKNING: Museet har företrädesrätt till föremål som erhållits vid alla utgrävningar och undersökningar som genomförs med statliga medel.

6. Museets angelägenheter leds av museets råd. I spetsen för rådet står museets direktör; bland medlemmarna finns sektionsansvariga och bibliotekarien samt representanter från Ministeriet för konst, Ukrainas vetenskapsakademi, Ukrainas konstakademi, Kyivs guvernala förvaltning (Zemstvo), Kyiv stads självstyrelse och hedersmedlemmar av rådet. Museets vetenskaplige sekreterare är sekreterare med rösträtt.

7. Hedersmedlemmarna i museets råd väljs av rådet vid dess årliga ceremoniella sammanträde bland personer som genom sin verksamhet eller på annat sätt har bidragit till utvecklingen av museet och ökat dess samlingar. Hedersmedlemmar väljs på förslag av minst två rådsmedlemmar, vanligtvis med majoritet av rösterna.

8. Rådets uppgifter innefattar: 1. allmän tillsyn över museets tillstånd och behov, 2. sammanställning av särskilda instruktioner för den interna förvaltningen av museet, 3. granskning av museets årsredovisningar, och 4. behandling av frågor som anges i punkt 20 i denna stadga.

9. Museets råd sammankallas av dess ordförande – museets direktör – vid behov. För att sammanträdet ska vara giltigt krävs närvaro av minst fem medlemmar, inklusive ordföranden. Beslut i rådet fattas med en majoritet av rösterna, där ordförandens röst har företräde vid lika röstetal. Rådet väljer en kassör bland sina medlemmar, vars ansvar är att hantera museets ekonomiska angelägenheter.

10. En gång om året hålls ett ceremoniellt sammanträde av rådet för att höra den årliga rapporten och välja hedersmedlemmar till rådet.

11. För att hantera ekonomiska frågor väljer museets råd en ekonomisk kommission från sitt medlemskap, bestående av minst tre medlemmar, vars verksamhetsområde definieras genom en särskild instruktion.

12. För att behandla frågor rörande förvärv av föremål till museets samlingar tillsätter rådet en inköpskommission bestående av minst fem medlemmar, som har rätt att bjuda in experter med rådgivande rösträtt till sina sammanträden. Kommissionens befogenheter definieras genom en särskild instruktion från museets råd.

13. Utöver ovanstående kan museets råd också inrätta andra särskilda kommissioner vid behov.

14. Den direkta förvaltningen av museet och dess tillgångar anförtros museets direktör. Direktören utses av den högsta myndigheten på rekommendation av Ministeriet för konst. Museets direktör ser till att alla regler som berör museets interna förvaltning efterlevs. Alla anställda på museet godkänns på sedvanligt sätt på direktörens förslag. Vid sjukdom eller frånvaro av museets direktör ersätts han av en ställföreträdare, som är en av rådets medlemmar vald av museets råd.

15. Museets vetenskaplige sekreterare står i spetsen för museets kansli, för protokoll över rådets sammanträden och sammanställer museets årliga rapporter.

16. I spetsen för varje sektion av museet finns en sektionsansvarig, vars uppgift är att verka för sektionens tillväxt, övervaka ordningen inom sektionen och säkerställa integriteten hos samlingarna. Den sektionsansvariga sammanställer årliga rapporter för sektionen som ingår i museets övergripande årsredovisning. I spetsen för museets bibliotek, med samma rättigheter som sektionsansvarig, står bibliotekarien. Både den sektionsansvariga och bibliotekarien ingår i museets råd som ordinarie medlemmar.

17. I spetsen för museets avdelningar finns avdelningsansvariga, som i sin verksamhet följer anvisningarna från sektionsansvariga.

18. Museets direktör, vetenskapliga sekreterare, sektionsansvariga och avdelningsansvariga, bibliotekarie och hans assistent har rättigheter som akademiska tjänstemän, där all statlig tjänst, oavsett var den utfördes, räknas för pensionsberäkning.

19. För museets behov finns det: ett fotografiskt labb, en restaureringsverkstad, en monteringsverkstad och en desinfektionskammare.

20. Museet har rätt att organisera vetenskapliga expeditioner, kurser, föreläsningar, utställningar och tävlingar inom alla sina verksamhetsområden, samt att ge ut vetenskapliga och konstnärliga publikationer.

21. Museet har rätt att utan tullavgift beställa samlingar av böcker, instrument och andra nödvändiga föremål från utlandet.

22. Paket som väger upp till tre pund (ungefär 48 kg) och brev som väger upp till tre pund (ungefär 1,2 kg) skickas per post från museet och till museets adress utan några postavgifter.

23. Museet ges rätt att utfärda rabatterade intyg till de personer som skickas av dem samt rätt till transport, likaså att transportera gods som är riktat till museet, till de lägsta tillgängliga tarifferna.

24. Museet har alla rättigheter som juridisk person. Det ges rätt att förvärva, avyttra och belåna både lös och fast egendom, ingå förpliktelser, stämma i domstol och svara i domstol.

25. Museets medel består av: 1. anslag från statskassan, 2. offentliga och privata donationer och insättningar, 3. intäkter från museets publikationer och försäljning av dubbletter, 4. rester från budgeten, 5. räntor från museets oföränderliga fond och 6. andra intäkter.

26. Museets årliga budget består av två delar: personalbudget och belopp för vetenskapliga och administrativa behov; den senare fastställs årligen i budgetordning. Resterna av både personal- och budgetbeloppen förblir under museets förvaltning.

Ministern för Folkbildning

Huvudförvaltaren för Konst och nationell kultur

Petro Dorosjenko

Ordförande för Avdelningen för bevarande av antikviteter och konst

Mykola Biljasjivskyj

(Källa: Nationalmuseet för Ukrainas konst, arkivet.)

Det är viktigt att komma ihåg att dessa stadgar representerar en idealisk bild av den önskvärda verksamheten för museet snarare än verkligheten. Museets råd, med representanter från olika kompetensområden, är definitivt en återspegling av den ukrainska revolutionära rörelsen för demokratiska rättigheter. I dagens ögon är museets status svår att förstå. Å ena sidan är museet en självständig ägare av sin samling, men samtidigt är det underordnat Ministeriet för konst. Museets uppdrag skiljer sig inte mycket från uppdraget under tsartiden och är begränsat till insamling av föremål och deras studier för vetenskapliga och utbildningssyften. Utställningsverksamheten nämns inte som en viktig del av museets arbete.

Hösten 1918 uppmärksammades, tack vare insatserna från huvudförvaltaren för konst och nationell kultur Petro Dorosjenko, frågan om utförsel av Ukrainas kulturarv utomlands. För att förhindra detta beviljade regeringen 500 000 karbovanets till det Nationella museet med syftet att förvärva antikviteter.[109] För att välja ut de föremål som skulle köpas in skapades en kommission bestående av: Petro Dorosjenko (ordförande), professor Mykola Biljasjivskyj, professor Myhailo Bojtjuk (1882–1937), professor Heorgij Narbut (1886–1920), Vadym Modzalievskyj (1882–1920), professor Hrygorij Pavlutskiyj (1861–1924), Danylo Sjtjerbakivskyj och Anton Sereda (1880–1961). Som ett resultat av detta förvärvades följande föremål: ett självporträtt av Taras Sjevtjenkos vän Vasylyi Sjternberg (1818–1845), en blyertsskiss av

109 *Наше минуле* 2 (1918), 200.

Dmitriev med titeln ”Sjevtjenko i kistan”, daterad den 26 februari 1861, en förgylld översteherrestav från slutet av 1600-talet till början av 1700-talet, ett kosackbälte från Slutsk, en sjuarmad ljusstake i koppar från 1600-talet, ett kopparbläckhorn, tre förgyllda silverskedar från slutet av 1600-talet till början av 1700-talet, tre silverbägare från 1700-talet, tjugo akvareller av Djadtjenkos föreställande Kyrylivka – Taras Sjevtjenkos födelseort, en kopparplatta från Tyskland från 1300-talet samt ett porträtt från 1700-talet av sotnik Tymtjenko-Pronevytj i kosackdräkt. År 1918 förvärvades totalt 407 föremål för den historiska avdelningen av museet, 433 för den etnografiska avdelningen och 194 för den arkeologiska avdelningen.

Den korta perioden för Ukrainas folkrepublik (1917–1918) var utan tvekan höjdpunkten i museets historia, eftersom museets ambitioner mötte både ideologisk förståelse och materiellt stöd från regeringen. Även om inte alla planer blev verklighet, var detta en unik period när landets kultur och museer betraktades som strategiskt viktiga för den nya nationens verksamhet, särskilt under kristiden, när resurserna var knappa och lätt kunde omprioriteras. Man kan anta att förklaringen ligger i att det var första gången museets verksamhet förknippades med Ukrainas historia som ett självständigt land. Efter Sovjetunionens fall och med Ukrainas självständighetsförklaring, tog konstigt nog inte den ukrainska regeringen till sig denna erfarenhet. Denna ignorans har sina rötter i den syn på museer som spreds under det sovjetiska styret, vilket vi ska granska i nästa kapitel.

KAPITEL 7

Från förråd med konfiskerad egendom till sovjetiskt museum

Inledning

Vid början av sovjetmaktens etablering i Ukraina togs museerna under statlig kontroll och användes som lager för rekvirerad egendom. Enligt en artikel publicerad i tidningen *Vårt förflutna* 1919 var museets huvudverksamhet vid den tiden inriktad på att skydda konstnärliga och antika föremål, huvudsakligen i Kyiv: ”Många gamla målningar, bronsföremål, porslin och antika möbler fördes till museets lager av instruktörerna vid Avdelningen för skydd av fornminnesmärken och konst, som var en del av Utbildningskommissariatet. Föremålen hämtades huvudsakligen från ’borgerliga’ hem och lägenheter som övergivits av sina ägare samt från byggnader som rekvirerats för olika statliga institutioner.”[110] Efter registreringen av objekten upprättades en fond för att komplettera både stadsmuseer och provinsmuseer. Dessutom planerades att överföra alla antikviteter av ukrainskt ursprung till Första statens museum.

Förändringarna i hanteringen av inventeringsböcker för museet under denna tid är anmärkningsvärda. Särskilt en av böckerna, som registrerade föremål i ”historiska avdelningen”, har sedan den 25 februari 1919 förts enbart på ukrainska. Den sista posten på ryska avser ett porträtt med nummer 3930. Ett par flintlåspistoler och andra vapen (nr 3931–3933, 3936 och 3942) kom till museet från stadsbefälhavaren i Kyiv och befälhavaren för högkvarteret för 1:a divisionen. År 1927 överfördes ett silverförgyllt nattvardskärl, så kallat diskos, som tagits från hemlösa, till museets samling. Källorna för komplettering av museisamlingen var således varierande, ofta tvångsborttagna och i regel utan information om tidigare ägare och förvaringsplatser.

Samma år återuppbyggdes utställningen ”Gamla Kyiv” på museet. Utöver de tidigare visade målningarna, teckningarna och litografierna av Kyiv, samt gamla tryck från 1600–1700-talen och gildemärken, ställdes även nyförvärv ut. Dessa inkluderade akvareller och teckningar från 1850- och 1860-talen, nycklar till Kyivs citadell och dess portar och torn samt ett broderat arbete från skomakarens gille daterat 1794.

---

110 *Наше минуле* 1–2 (1919), 181.

År 1924 döptes Första statens museum om till Taras Sjevtjenko all-ukrainska historiska museum. Den 1 oktober 1926 hade det registrerat 80000 föremål, varav 17000 (21 %) användes i olika utställningar, medan resten förvarades i museets källare eller kontor på grund av brist på utrymmen för visning. Frågan om att bygga ut museets lokaler lyftes på nytt, eftersom de befintliga lokalerna inte var anpassade för förvaring av utställningsföremål, vilket ledde till att de förstördes eller till och med gick förlorade. Enbart den arkeologiska samlingen på museet hade ökat till 40 000 föremål, och det fanns inte tillräckligt med utrymme för att visa upp den.

Den 29 september 1926 förvandlades det gamla ortodoxa klostret Kyiv-Petjersk Lavra till en ny museistruktur, kallad ”All-ukrainska museistaden” eller bara Museistaden, som gav rum åt flera museer. Bland dessa fanns Lavramuseet för religiösa kulter och vardag, med avdelningar för: 1) Sömnad och textil, 2) Metall och sten, 3) Skrift och tryck, 4) Bordsmålning, 5) Lavras historia, 6) Jämförande religionshistoria och 7) Numismatik. Dessutom ingick Museet för gammalukrainsk byggteknik, Museet för ukrainska antikviteter (Pototskyj-samlingen) samt Ukrainska teatermuseet. Samma år planerades även skapandet av Arkeologiska museet vid All-ukrainska vetenskapsakademien (VUAN), Museet för ukrainska vetenskapsmän och konstnärer samt Kontor för antropologi och etnologi.[111]

I slutet av 1920-talet fanns det fortfarande ingen central myndighet i sovjetiska Ukraina som skulle ha översyn över museerna. En del av dem tillhörde ”Ukrnauka” (förkortning för myndigheten ”Ukrainsk vetenskap”), medan andra var under ”Ukrpolitosvit” (står för myndigheten ”Ukrainsk politisk upplysning”). Vissa museer fortsatte att existera vid universiteten, som bytt namn till ”Institutet för folkutbildning” (”Instytut Narodnoji Osvity” – INO) sedan före revolutionen. Bland dessa fanns det arkeologiska kabinettsmuseet vid Kyivs INO, det paleontologiska museet vid Odessas INO, det antropologisk-geografiska kabinettsmuseet vid Charkivs INO och naturhistoriska museet vid Dnipropetrovsks INO. Deras verksamheter var avskilda från institutionernas arbetsinriktning och försvårades av bristen på finansiering.

År 1925 inleddes en diskussion om huruvida museerna skulle underordnas Ukrnauka. Särskilt betonades deras utbildningssyfte och att de inte skulle vara ”passiva vetenskapliga kabinett”, utan mer användas i politiskt och upplysande arbete. Tvivel

111 Петро Курінний, ”Всеукраїнський державний культурно-історичний заповідник ”Всеукраїнський музейний городок”, *Український музей*. Збірник перший за редакцією Петра Курінного, Федора Ернста, Данила Щербаківського, Михайла Рудинського, С. Гілярова (Київ: Київ-Друк, 1927), 212–215.

uttrycktes kring huruvida museerna överhuvudtaget kunde betraktas som vetenskapliga institutioner. Samtidigt lyftes frågan om behovet av att reformera de kaotiskt skapade museisamlingarna med olika överordningar. Bland annat diskuterades det så kallade ”sociala museet”, där det första var det All-ukrainska sociala museet i Charkiv, namngivet efter ”kamrat Artem” (bolsjevik Fedor Sergeev 1883–1921). Museet fick i uppdrag att belysa mänsklighetens utveckling i ett globalt sammanhang. Detta uppdrag kunde dock inte genomföras på grund av bristen på nödvändiga utställningsföremål, finansiering och framför allt den nödvändiga intellektuella kapaciteten. Som resultat ”såg 'utställningslokalerna' ut som exempel på ett ologiskt konglomerat av möbler, gravyrer, ikoner, målningar, medicinska preparat, skolmaterial, porslin, textilier, moderna produkter och mycket mer. Blandningen av principer – kronologisk, komplex, systematisk och till och med helt felaktig placering och hantering av föremålen – skapade en tryckande stämning och vittnade om en otydlighet i önskemålen, även hos dem som skapade detta experiment, samt om slumpmässigheten i deras arbete”.[112]

Diskussionerna om nya former av museiarbete, särskilt deras implementering baserad på gamla museer som skapades före revolutionen, ledde till oundvikliga tjänstekonflikter, som för vissa av deltagarna slutade tragiskt. Detta blev särskilt tydligt efter Danylo Sjtjerbakivskyjs självmord – en av de främsta experterna i sin tid och en av de nyckelfigurer som bidrog till utvecklingen av museiverksamhet och kulturarvsskydd i Ukraina.

Krisen i det ”gamla” museet

I samband med en utredning av orsakerna till Danylo Sjtjerbakivskyjs självmord i juni 1927 skapades en särskild kommission som skulle granska Första statens museums verksamhet. Bland de många frågor som diskuterades var kommissionens medlemmar särskilt intresserade av principerna för komplettering av museets samlingar och hur ordentligt bokföringen sköttes. Detta gjordes för att kontrollera rykten om att anställda vid museet, särskilt föreståndare Andrij Vynnytskyj och avdelningschef Fedir Ernst, sålde konstverk till privatpersoner och ägare av antikaffärer. Enligt vittnesmål handlade de aktuella fallen huvudsakligen om återlämnande av dessa verk till tidigare ägare som återvänt till Ukraina från utlandet eller till deras släktingar, som fick dem från museet och genast sålde dem till ägare av antikaffärer eller

112 Василь Дубровський В, ”Чергові завдання сучасного музейного будівництва на Вкраїні. *Український музей*, 15–26, 19–20.

återförsäljare.[113] Frågan om hur lagliga dessa återlämnanden var förblir öppen, eftersom en del av egendomen hade rekvirerats av ”Hubkopys”[114] och därför tillhörde staten. Eftersom bokföringen på museet sköttes dåligt är det inte osannolikt att registreringen endast gjordes selektivt. Det är särskilt anmärkningsvärt att de föremål som överlämnades eller såldes av museet var framför allt verk av rysk eller västeuropeisk konst. Till exempel fick medborgaren Tarovska följande målningar som ”Hubkopys” hade rekvirerat från hennes släktingar: en landskapsmålning av konstnären Aleksej Savrasov (1830–1897), ”Landskap med en tupp” av konstnären Simeon Platonov (1860–1925) och en nederländsk målning från 1600-talet, ”Vindruvor”. Totalt fick hon 10–12 målningar, som hon omedelbart sålde till olika personer i staden.[115] Spekulanten Levitskyj fick en bronsklocka från Ludvig XVI:s tid, 15 målningar av Vladimir Orlovskyj (1842–1914), 2 målningar av Juliusz Kossak (1824–1899) sålda till spekulanterna Glevaskyj och Bystrytskyj samt målningar av Ivan Sjisjkin (1832–1898), ”ett porträtt av Pototskyj”, engelska gravyrer från 1600-talet och porslin från olika fabriker som överlämnades till spekulanten Glevaskyj. Sju vittnen namngavs, inklusive den kända arkeologen och konsthistorikern Mykola Makarenko, samt adresser till tre antikhandlare som köpte dessa verk.[116] I denna historia är den nämnda Glevaskyj en särskilt intressant figur. Han visade sig, medan han var anställd vid ”Hubkopys”, ha sysslat med olaglig vidareförsäljning av rekvirerade verk. Bland annat sålde han till spekulanten Hejman, som reste utomlands, målningar, varav en (ett verk av Eugene Delacroix, 1798–1863) togs med och såldes där för stora pengar. Efter att ha blivit avskedad från ”Hubkopys” öppnade Glevaskyj en antikaffär och upprätthöll ”stor vänskap” med museets anställda Vynnytskyj och Ernst.

Vittnesbörden från Fedir Ernst är av särskilt intresse.[117] Enligt honom samlades den konstsamling som han ansvarade för ihop på ett kaotiskt sätt, även om det fanns ett fokus på ukrainska konstverk. Många av föremålen, särskilt de som kom

---

113 Se anteckning i Fedir Ernsts dagbok, daterad 26.01.27: ”Glevaskyj tog temporärt porträttet av Borovykovskyj under hedersorden att återlämna den vid första påstötning. Tog det enligt ägarens krav”. http://lostart.org.ua/ua/research/570.html

114 Förkortningen för ”Hubernskyj komitet pamjatok istoriji i kultury”, dvs. Guvernements kommitté för historiska fornminnen och kultur.

115 ЦДАВО. Ф. 166. Оп. 7. Спр. 585. Арк. 34.

116 ЦДАВО. Ф. 166. Оп. 7. Спр. 585. Арк. 33.

117 Протокол ч. 3 Засідання Комісії призначеної Укрнаукою для обслідування стану Всеукраїнського історичного музею ім. Шевченка 12 червня 1927 року. ЦДАВО. Ф. 166. Оп. 7. Спр. 585.

till museet under det inbördeskrig som följde, saknade information om var och under vilka omständigheter de förvärvades. Den enda formen av bokföring var en mottagningsbok för föremålen, som först fördes av museets direktör Mykola Biljasjivskyj och därefter av Ivan Svintsytskyj mellan 1914 och 1918. Insamlingen av ukrainsk konst inleddes år 1918 av Biljasjivskyj under ett kortvarigt styre av Ukrainska staten av hetman Pavlo Skoropadskyj i Kyiv och under existensen av ”Huvudförvaltningen för konst och nationell kultur”.

Den konstnärliga samlingen på museet ökade avsevärt efter 1919, tack vare att museets anställda deltog som experter i All-ukrainska kommittén för bevarande av kulturminnen, vars fonder var placerade i museets lokaler. Tyvärr angavs ursprunget för de föremål som förvärvades under denna tid sällan. År 1923 utsågs konstnären Antin Sereda (1890–1961) till chef för den konstindustriella avdelningen. Han upprättade även det första registret över föremålen i två av museets salar, som bestod av 264 enheter. Från och med december samma år började Fedir Ernst leda avdelningen. Enligt hans uppgifter var inventariet av museets samlingar ännu inte upprättat under 1923–1924, ”och i utställningshallarna hängde det i ganska kaotisk ordning omkring två hundra målningar, det fanns inget separat förvaringsrum för övriga föremål, och det befintliga magasinet var överfullt med kistor, möbler, arkivmaterial, målningar, böcker, och så vidare”.[118]

På grund av bristen på utrymme (samlingen upptog två salar på andra våningen) beslutade Fedir Ernst tillsammans med Danylo Sjtjerbakivskyj att anordna en serie tematiska utställningar som skulle ägnas åt ukrainsk porträttkonst, landskapsmåleri och genrebilder, för att på så sätt informera allmänheten om rikedomarna i museets samling.[119] I samband med utställningen av Hrygorij Narbuts konstverk organiserades vetenskapliga möten vid All-ukrainska vetenskapsakademien (VUAN) samt en rad guidade turer och föreläsningar för den breda allmänheten.

Generellt sett var de guidade turerna, som initierades av museets direktör Vynnytskyj, dåligt bemannade med kvalificerad personal. Fedir Ernsts tolkningar av museets politiska och vetenskapliga verksamhet var intressanta. Han definierade den första som en bred information till samhället om museets uppdrag, och den andra som ”anordnandet av vetenskapliga möten av museet”. Ernst insåg behovet av att fastställa kriterier för kompletteringen av samlingen. Även om han hade som mål

---

118 Федір Л. Ернст, ”Доповідь. Сучасний стан внутрішньої організації Відділу”. ЦДАВО. Ф. 166. Оп. 7. Спр. 585. Арк. 20-21.

119 ЦДАВО. Ф. 166. Оп. 7. Спр. 585. Арк. 9 зв.

att samla verk av ukrainsk konst, betonade han otydligheten i vad som egentligen utgör ”den ukrainska konsten”.

Valerija Kozlovska, som under arbetet med den nämnda kommissionen var chef för den arkeologiska avdelningen, betonade den ständiga bristen på medel, särskilt för att förvärva nya föremål till museet. Som exempel nämner hon fyndet av två kärl från järnåldern (Latènekulturen) i Tjerkasy-regionen, som erbjudits museet för 25 rubel. Eftersom museets direktör avslog begäran om finansiering, köptes kärlen i stället för Sjtjerbakivskyjs egna pengar, men de har aldrig blivit återbetalda. Kozlovska lyfte fram den internationella betydelsen av museets arkeologiska samling och nämnde namn på utländska forskare som hade studerat den, inklusive de finska arkeologerna och professorerna Julius Ailio (1872–1933) och Aarne Tallgren (1885–1945) samt den svenska doktorn Ture Arne (1879–1965).

Under åren 1919 och 1920, när museet stod utan uppvärmning och taket läckte, förstördes många föremål av fukt. Detta ledde till personliga tragedier, som i fallet med Danylo Sjtjerbakivskyj, som anklagades av museets administration för tjänstefel, för att 31 mattor förstörts på grund av fukt. Den konstnärliga avdelningen hade två salar på andra våningen, som vid den tidpunkt den nämnda kommissionen arbetade användes för utställningar. Solljuset hade en negativ effekt på pastell- och akvarellmålningar, som därigenom förlorade färg. Väggen där porträtten av konstnären Nikolaj Ge (1831–1894) hängde ansågs vara fuktig. På grund av behovet av att ordna en utställning med ukrainska porträtt flyttades många föremål ner till avdelningens förråd, som låg i det första källarutrymmet. Under detta fanns museets centrala uppvärmning, vilket gjorde att det var mycket torrt och varmt i förråden. Detta orsakade att målningar sprack och skadades. Ventilationen skapade förhållanden med plötsliga temperaturförändringar, vilket också hade en skadlig inverkan på de målningar och teckningar som förvarades i förråden. I tre salar i den arkeologiska avdelningen var 15 000 av 35 000 arkeologiska föremål utställda. I en av salarna fanns ett ”laboratorium” som också fungerade som plats för avdelningens chef och där ett väggskåp var installerat för förvaring av föremål av ädelmetaller. De resterande föremålen förvarades i ”gömmor” – väggskåp och ”förråd” i källarutrymmet. De föremål som var utställda i de två salarna syftade till att illustrera förändringar i människans kulturella utveckling, medan den andra visade förändringar i produktionen samt vissa föremål från den slaviska forntiden, inklusive den tidiga medeltida perioden.[120]

120 ЦДАВО. Ф. 166. Оп. 7. Спр. 585. Арк. 115.

Förutsättningarna för ett effektivt arbete på museet under de nya sovjetiska förhållandena såg den dåvarande museidirektören Andrij Vynnytskyj i planeringen av verksamheten, tillämpningen av bokföring och kontroll över genomförandet av de uppsatta målen samt uppdateringen av den materiella basen. Enligt honom fortsatte museet att existera ”i en inerta av tidigare existens” på grund av Biljasjivskyijs sjukdom. Han menade att det saknades planering för arbetet, kollektiva principer för organiseringen av verksamheten och tydligt definierade uppgifter för medarbetarna. En annan brist som Vynnytskyj ansåg vara problematisk var ”överlevande rester av den gamla psykologin hos museiarbetarna, som betraktade museet som en uteslutande vetenskaplig institution, där publiken och guidade turer i hög grad betraktades som en störande faktor”.[121]

Under perioden 1924–1926 genomfördes 1 243 guidade turer på museet för 41 345 personer. Detta skedde samtidigt som antalet anställda ökade från 11 till 23, varav de flesta inte var direkt involverade i att leda turer. Det totala antalet personer som besökte museet under denna tid var 57 040. Museet besöktes av olika kategorier av besökare – bönder, arbetare, studenter, partifunktionärer och forskare. Bland de senare fanns också kända personer, däribland historikern Myhajlo Hrusjevskyj. Vi vet inte mycket om hans intryck av museet. I Fedir Ernsts dagbok finns en ganska kort notering daterad den 11 november 1928: ”Var på museet Myhajlo S. Hrusjevskyj (blev upprörd över att hans fru bads ta av sig sin päls och lämnade museet).”[122]

Under åren 1924–1925 låg huvudfokus på inventering av utställningarna. År 1924 registrerades 19 789 föremål, 9982 år 1925 och 4 502 år 1926. Mellan 1924 och 1926 tillkom 7 191 nya föremål i museets samling, inklusive mästerverk som tre självporträtt av Taras Sjevtjenko, porträtt, autografer och ett album med landskapsbilder från Orenburg utförda av samma konstnär.

Bland de framtida planer som dåtida museets föreståndare Andrij Vinnitskyj nämnde fanns avslutandet av museets utbyggnad; installation av uppvärmning i källarvåningen; utflyttning av boende som inte hade rätt att bo i museets byggnad; erhållande av större anslag för renovering av byggnaden och utländsk utrustning – montrar och skåp för placering av avdelningarnas föremål; ökning av antalet anställda; fastställande av interna regler; installation av ventilation och inrättande av en plats för förvaring av föremål; utveckling av museets stadgar; utvidgning av samarbetet med vetenskapliga institutioner inom USSR samt med utlandet; publicering

---

121 ЦДАВО. Ф. 166. Оп. 7. Спр. 585. Арк. 57.

122 Федір Людвігович Ернст ”Щоденник «Художній відділ» 1925–1933 рр.” – https://lostart.org.ua/ua/research/570.html

av material i museets tidskrifter; organisering av vetenskaplig expertis och konsultationer; avslutande av inventering och revision av museets egendom; konservering och restaurering av föremål; publicering av årsrapporter; inledande av systematiska offentliga föreläsningar baserade på museets material; stöd för samarbete med utbildningsinstitutioner – museets avdelning vid Kyivs konstinstitut samt öppnande av forskarutbildning och kurser för kompetensutveckling av museipersonal.[123]

Utifrån ovanstående kan man dra följande slutsats: I samband med de revolutionära händelserna och befrielsekampen i Ukraina, under åren 1917–1919, togs konstverk från privata ägare tillfälligt i förvar av museets ledning. Det verkar som att det inte upprättades några överlåtelseavtal för dessa tillgångar. På grund av bristande finansiering såldes en del av de konstverk som tillhörde de utflyttade privata ägarna. Därtill anklagades museets direktör Andrij Vynnytskyj samt chefen för Konstavdelningen Fedir Ernst. Det faktum att det inte fanns några verk som representerade ukrainsk konst bland de sålda föremålen kan ytterligare indikera Ernsts delaktighet, eftersom det ansågs vara prioriterat i uppbyggnaden av museets samling, både av Biljasjivskyj och Sjtjerbakivskyj. Det råder ingen tvekan om att Ernst delade denna syn. Det har också dokumenterats andra fall av vårdslös hantering med museiföremål eller till och med försök till stöld. Den 10 december 1926 fann museivaktmästaren D. Haljan i städskjulet på museet ”ihoprullade dukikoner av enkel folkmålning i antal av 19 stycken”, som tillhörde museet sedan 1924 och som tillsammans med andra ikoner skulle överlämnas till Lavramuseet. Enligt vaktmästaren kan föremålen ha glömts att läggas i bilen under transporten till Lavra (tidigare ortodoxt munkkloster). Dock uteslöt Sjtjerbakivskyj inte möjligheten att dessa föremål försökte stjälas.[124]

Föreställningen om museets arbete som enbart handlar om samlandet, avsaknaden av en tydlig förståelse för syftet med museets verksamhet, samlingsarbetet, redovisning, principerna för utställnings- och publikarbete – allt detta präglade museets verksamhet i början av dess tillkomst och under de första tre decennierna av dess existens. Därför var det inte förvånande att en sådan inställning hade få chanser till stöd, både från staten och från allmänheten. Ovilligheten att erkänna dess felaktighet ledde både till personliga tragedier (som i fallet med Danylo Sjtjerbakivskyj som begick självmord) och till omorganisationen av själva institutionen, som inleddes med den tvångsmässiga flytten av den arkeologiska samlingen till det nyskapade museiområdet i Lavra och slutade med etableringen av flera nya museer.

---

123 ЦДАВО. Ф. 166. Оп. 7. Спр. 585. Арк. 59 зв.

124 ЦДАВО. Ф. 166. Оп. 7. Спр. 585. Арк. 80.

KAPITEL 8

Förstörelsen av Taras Sjevtjenko all-ukrainska historiska museum

Arkeologiska museet vid All-ukrainska vetenskapsakademien (VUAN) blev ett av de nya museerna som skapades i dåvarande Museistaden i ett tidigare munkkloster i Lavra. Samlingar från den arkeologiska avdelningen vid Taras Sjevtjenko all-ukrainska historiska museum samt arkeologiska samlingar från det tidigare Kyiv-universitetet och Den andliga akademin (Duhovna Akademija) lade grunden för det nya museet. Dessvärre sträckte sig instiftandet över flera år. Först år 1930 avsattes lokaler för museet. Mellan oktober 1930 och november 1931 överfördes 238 lådor med utställningsföremål och enskilda saker till Arkeologiska museet, inklusive modeller av gravar och den paleolitiska fyndplatsen på Kyrylivska-gatan (”station”).

Museet grundades juridiskt den 15 maj 1931. Valerija Kozlovska (1889–1956) utarbetade projektet för museets stadgar. Utställningen skulle delas in i perioder: förhistorisk, eneolitisk, skytisk-sarmatisk, folkvandringstiden, slavisk med mera. Denna ”gammaldags” konceptualisering blev snart föremål för kritik. I stället för att belysa kulturell särart, påpekade kritikerna nödvändigheten för det sovjetiska museet att visa dynamiken i den historiska processen enligt principen för dialektisk materialism.

Från andra halvan av 1931 till första halvan av 1933 förblev museet stängt för besökare. Dess personal bestod av en direktör, en forskare, en laboratorieassistent, en ”preparator” och två tekniker. Till en början var Valerija Kozlovska tillförordnad direktör, men från den 1 augusti 1933 tog Sylvester Magura (1897–1937) över som direktör.

År 1933 kritiserades museets utställning i tidningen *För den sovjetiska akademin* (*Za Radjansku Akademiju*). Det påpekades att man inte kunde betrakta en utställning som en enkel uppställning av föremål i kronologisk ordning, de flesta av de 42 000 utställningsföremålen saknade nödvändig vetenskaplig dokumentation, med undantag för inventarienummer. Samtidigt kritiserades själva idén om att särskilja Arkeologiska museet från Historiska museet. Utställningen av det senare skulle återspegla processerna i samhällets evolutionära förändring från det primitiva ursamhället till slavsamhälle och vidare till feodalism och kapitalism.[125]

---

125 Анна Яненко, *Археологічний Музей Всеукраїнської академії наук: дослідження і матеріали* (Київ: НКПІКЗ, 2017), 27, 31.

År 1934 fattades beslut om att omplacera 400 000 utställningsföremål till området för Museistaden i Lavra för att ge ett utrymme i det gamla museets byggnad för en stor utställning tillägnad Röda arméns 15-årsjubileum. Föremålen placerades i munkceller – lokaler som inte var anpassade för detta (bild 39).[126]

Museets direktör Andrij Kostjutjenko skickade ett telegram till sekreteraren för Centrala kommittén för Ukrainas kommunistiska parti (KP(b)U) Pavlo Postysjev med följande innehåll: ”Det All-ukrainska historiska museet i Kyiv är välkänt i USSR och utomlands. Det vräks från de lokaler som byggdes speciellt för museet och som varit i bruk i fyrtio år. I stället får museet två små rum i Lavra på olika ställen, upptagna av andra museer, fuktiga, svampinfekterade, mörka och olämpliga. De värdefullaste 400 000 utställningsföremålen (av världsvärde) hotas av förstörelse. I våra lokaler flyttar ett sekundärt museum in. Jag ber om åtgärder. Direktör Kostjutjenko.”[127]

I museets lokaler blev endast konstavdelningen kvar och blev grunden för Kyivs statliga museum för Ukrainas konst, som skapades 1935. Samma år bytte Taras Sjevtjenko all-ukrainska historiska museum namn till Centrala historiska museet. Den senare övertog de arkeologiska och etnografiska samlingarna från Institutet för historia av materiell kultur och All-ukrainska vetenskapsakademin.[128]

I det tidigare munkklostret i Lavra inkvarterades de arkeologiska samlingarna i tre rum i byggnad nr 19. Så här beskrevs de av en särskilt upprättad kommission:

”Källaren är djup, 80–90 % under jorden, extremt fuktig och kall. Väggarna är fuktiga upp till mer än halva höjden, leran på dessa ställen har fallit av på grund av fuktigheten. Innan museets samling flyttades hit låg det en tvättstuga här. I ett av rummen finns fortfarande en bassäng i det cementerade golvet, som är halvfullt med vatten [...] I källaren förvaras keramik från neolitikum, bronsåldern, eneolitikum[129], skytisk, grekisk och romersk tid samt andra tidsperioder. Denna keramik är placerad på golvet. En del av den är hel, en del är restaurerad och limmad. På grund av placeringen i den fuktiga källaren har keramikens yta blivit fuktig, delvis har den separerats, och vissa föremål har gått sönder (bild 40).

---

126 Тетяна .М. Радієвська, Світлана А. Сорокіна, О.М. Завальна, ”Мандри археологічних колекцій Національного музею історії України”, *Праці Центру пам'яткознавства*, вип. 29 (2016), 194.

127 Н. Ковтанюк, Ганна Шовкопляс, ”Скарбниця історичної пам’яті України”, *Київська старовина* 4 (1999): 63–80, 75.

128 Радієвська., Сорокіна, Завальна. ”Мандри археологічних колекцій”, 194.

129 I texten står ”trypillia”, vilket syftar på en särskild arkeologisk eneolitisk kultur som dateras till 5500–2750 f.Kr. och upptäcktes av forskare i Rumänien, Moldavien och Ukraina.



Bild 39. Museets fasad dekorerad i samband med en konstutställning tillägnad Röda arméns15-årsjubileum. (Foto: NHMU.)



Bild 40. Tillståndet för den arkeologiska keramiken efter att den flyttats från det gamla museet till Museistaden i Lavra. (NMIU:s arkiv.)



Bild 41. Krukor från trypilliakulturen efter att ha flyttats till källarlokalen i Museistaden i Lavra. (NMIU:s arkiv.)



Bild 42. Lådor med arkeologiska samlingar i källarlokalen i Museistaden i Lavra. (NMIU:s arkiv.)

Etiketterna på de flesta föremålen har lossnat och gått förlorade. I en av de trypilljanska krukorna, varav hälften är fuktiga, hittades ett ax av råg, som av en slump hamnat där, med frön som grott till blekgröna stjälkar upp till 15 cm långa (bild 41).

Förutom keramik förvaras i källaren (källarutrymme 1) 109 lådor med arkeologiska material från utgrävningar av olika forskare från olika tidsperioder. Lådorna innehåller material från utgrävningar av Bobrynskij, Mileev, Chvojka, Biljasjvskyj och andra arkeologer. Innehållet utgör huvudsakligen oklassificerade och inte inventerade samlingar och arkivdokumentation, bestående av sten-, ler-, brons-, järn- och glasföremål, mestadels i fragment. Träet på vissa lådor, där materialet är förpackat, har ruttnat på grund av fuktighet. Förpackningen, papper och spån, samt de arkeologiska materialen i dessa lådor har i vissa fall blivit så mögliga att det ibland är svårt att se vad det är utan att först skrapa bort möglet. Detta gäller exempelvis lådorna med stenåldersredskapen av flinta från de neolitiska fyndplatserna vid Jaremivka och Petrivske från Izjum-regionen, som kom in till det tidigare Arkeologiska museet 1931, och material från Bobrynskij, Biljasjivskij och andras utgrävningar. I dessa fuktiga förpackningar har det kommit in mjölbaggar i lådorna. I det andra källarrummet finns en stor träkista. Vid öppnandet av den hittades: dagböcker från Bobrynskijs utgrävningar, en planritning, fotonegativ, affischer, illustrationer, olika papper. Allt detta var fuktigt, nästan blött. Fotonegativen har blivit fuktiga och blöta. Allt detta material lades in i källaren i december 1935. Sedan dess har fönstren i källaren inte öppnats för att torka utrymmena, och ingen vård har givits åt materialen" (bild 42).[130]

På det sättet orsakade den sovjetiska makten i Kyiv en förödande förstörelse av ukrainska museer under mitten av 1930-talet. Dess politik i denna riktning återspeglas i en rapport från biträdande utbildningsminister i Ukrainska SSR, Andrij Hvylja, till Centrala kommittén för Ukrainas kommunistiska parti, daterad den 4 november 1934. Enligt hans mening befann sig museerna vid den tiden i händerna på "grova nationalister-kontrarevolutionärer". Bland dessa nämndes namnen Petro Kurinnyj, Kost Mosjtjenko, Juhym Sitsynskyj (alla verksamma i den All-ukrainska museistaden), Fedir Ernst, Danylo Sjtjerbakivskyj, Valerija Kozlovska och Jakiv Struhmantjuk (Kyivs historiska museum). Hvylja anklagade denna grupp för att med ett tendentiöst urval av utställningsföremål demonstrera "europeismen" i den ukrainska kulturen, "dess icke-bourgeois-karaktär och skillnaden i utvecklingsvägar från den ryska kulturen". Denna idé var särskilt inbäddad i de etnografiska

130 Радієвська, Сорокіна, Завальна,. "Мандри археологічних колекцій", 197–199; Науковий архів НМІУ. Ф. 1260. Оп. 1-д. Од. Зб. 17-Б.

utställningarna och konstutställningarna, som till exempel ”Ukrainsk målning från 1600–1900-talen”, ”Ukrainska porträtt” (bild 43) och ”Gamla Kyiv”, som ägde rum i Kyivs historiska museum. Dessa idéer såg författaren också i en rad publikationer författade av museets anställda, däribland ”Det Ukrainska museet” tillägnad minnet av Danylo Sjtjerbakivskij, Fedir Ernsts böcker *Ukrainska porträtt*, *Ukrainsk konst*, *Narbut* och tryckta arbeten av Sjtjerbakivskyj och Kozlovska. Hvylja påpekade även bristen på inventariedokumentation för samlingarna och bristen på kvalificerad personal. All denna kritik berörde museets arbete före utflyttningen från sina lokaler i samband med den ovan nämnda jubileumsutställningen om Röda armén.[131]

År 1936 fattades beslut om sammanslagning av det arkeologiska respektive det historiska museet. Vid den tiden låg båda museernas samlingar nedpackade, sedan 1933, i Lavra. År 1937 blev de historiska samlingarna öppna för besökare i fem byggnader (nr 6, 7, 9, 10 och 24). De arkeologiska samlingarna visades i lokalerna i Uspenskyj-katedralen och placerades på läktaren till vänster, dit de flyttats 1936.

Tillståndet för museet och dess samlingar väckte kritik. Särskilt i tidningen *Kommunist* publicerades den 5 augusti 1937 en artikel med rubriken ”Kyrkogården för historiska värden”. Dess författare, V. Baumshtein, uppmärksammade allmänheten på att museet med sina avdelningar – vapenhistoria, urprimitivsamhälle, slavsamhälle, feodalism och numismatik – som fanns i Museistaden sedan fyra år förblivit stängt, trots en befintlig personalstyrka på 40 anställda: ”Det historiska museet, där de mest värdefulla föremålen av historisk och kulturell betydelse samlats, har varit stängt i fyra år. Det har flyttats flera gånger från ett rum till ett annat, tills det trycktes in i ett fåtal olämpliga rum som mest påminner om ett lagerutrymme. Under de oändliga flyttningarna har många värdefulla föremål skadats och gått förlorade. Och än idag ligger det på olika platser många museiföremål som inte får någon vård.” Författaren avslutar sin artikel med följande ord: ”Som en följd av det faktum att det Historiska museet är utan tillsyn, har många misstänkta personer lyckats ta sig in där. Det historiska museet har varit stängt i fyra år. Det har förvandlats till något slags kyrkogård för viktiga historiska och materiella dokument.”

Inom Ukrainas kultur, utbildning och forskning kan perioden mellan 1930 och 1937 karakteriseras som en omfattande och aggressiv ideologisk attack mot de gamla traditionerna och etablerade institutionerna, med deras rötter i nationalro-

131 Ковтанюк, Шовкопляс, ”Скарбниця історичної пам’яті України”, 76.

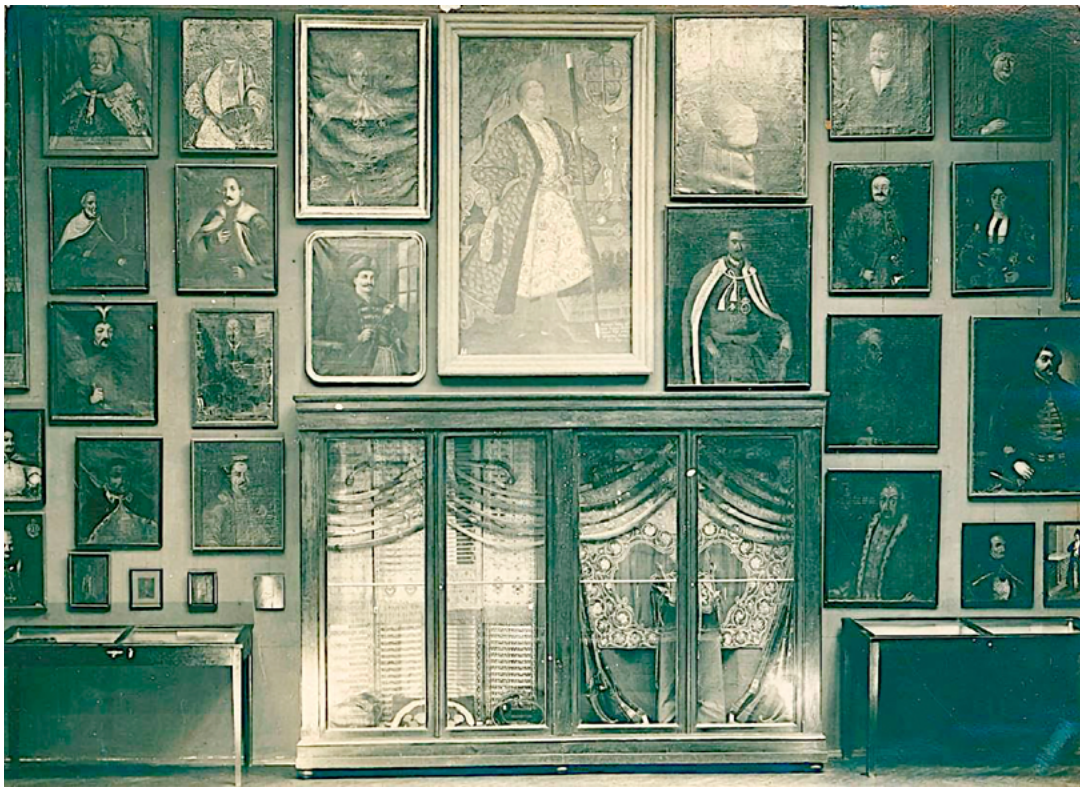


Bild 43. Interiör från utställningen "Ukrainska porträtt", som arrangerades vid Taras Sjevtjenko all-ukrainska historiska museum. (Foto: NHMU.)

mantik och regional historia. Alla dessa idéer betraktades som produkter av en gammal, föråldrad värld och var främmande för den dogmatiska, nya sovjetiska staten. Implementeringen av marxistiska idéer i museiutställningar, forskning och undervisning var eftertraktad, men saknade nödvändig materiell grund. Samtidigt var den traditionella antikvariska forskningen vid museerna inte redo för de nya utmaningarna. Eftersom klagomål på bristande resurser knappast kunde ändra situationen, kunde anklagelser om fel ideologi eller felaktiga politiska sympatier betraktas av somliga som en tillfällig lösning för att överleva kommande repressalier.

Kapitel 9

Förbundet för Ukrainas frigörelse och det historiska museet

Tro inte på någon,
frukta främst din närmaste vän,
den närmaste personen i detta ”paradis”.
Serhij Jefremov – Dagbok 1923–1930, 69.

För att förstå varför det största historiska museet i sovjetiska Ukraina var nedlagt och bokstavligen förstört under 1930-talet, är det nödvändigt att beakta den allmänna politiska situationen i landet vid den tiden.

Från den 9 mars till den 19 april 1930 hölls en rättegång i operahuset i Charkiv mot det så kallade Förbundet för Ukrainas frigörelse (Spilka vyzvolennja Ukrainy, eller SVU), vilket resulterade i att 45 representanter för ukrainska intellektuella kretsar, ledda av akademikern Serhij Jefremov, dömdes. Jefremov anklagades för att leda denna organisation, vars verksamhet kopplades till avsättningen av den sovjetiska makten och upprättandet av ett självständigt Ukraina (bild 44).

Av de som stod åtalade var trettioen personer tidigare medlemmar i olika ukrainska politiska partier, en var tidigare premiärminister, två var ministrar i Ukrainska folkrepubliken (UNR) och sex var tidigare medlemmar i Centralrådet (”Centralna Rada”). Stalins regim identifierade All-ukrainska vetenskapsakademin (Vseukrainska Akademija Nauk, eller VUAN) och den Ukrainska autokefala kyrkan som centra för den subversiva verksamheten för ”Förbundet för Ukrainas frigörelse”. Eftersom organisationen ansågs ha flera regionala och institutionella filialer, hamnade många fler under misstanke. Totalt greps omkring 700 personer i samband med förbundet-fallet. Dessa arresteringar skedde i samband med kampen mot bondeoppositionen på landsbygden, som genomfördes under parollen om klasskamp mot ”rika” bönder, så kallade kulaker.[132]

För att förstå den konstgjorda karaktären och syftet med den fabricerade politiska processen är det värt att citera ett uttalande av vittnet Viktor Petrov: ”Processen mot det aldrig existerande ’Förbundet för Ukrainas frigörelse’ var början på alla senare.

---

132 Володимир Пристайко, Юрій І. Шаповал, *”Спілка визволення України”: невідомі документи і факти*. Київ: Інтел, 1995, 44.

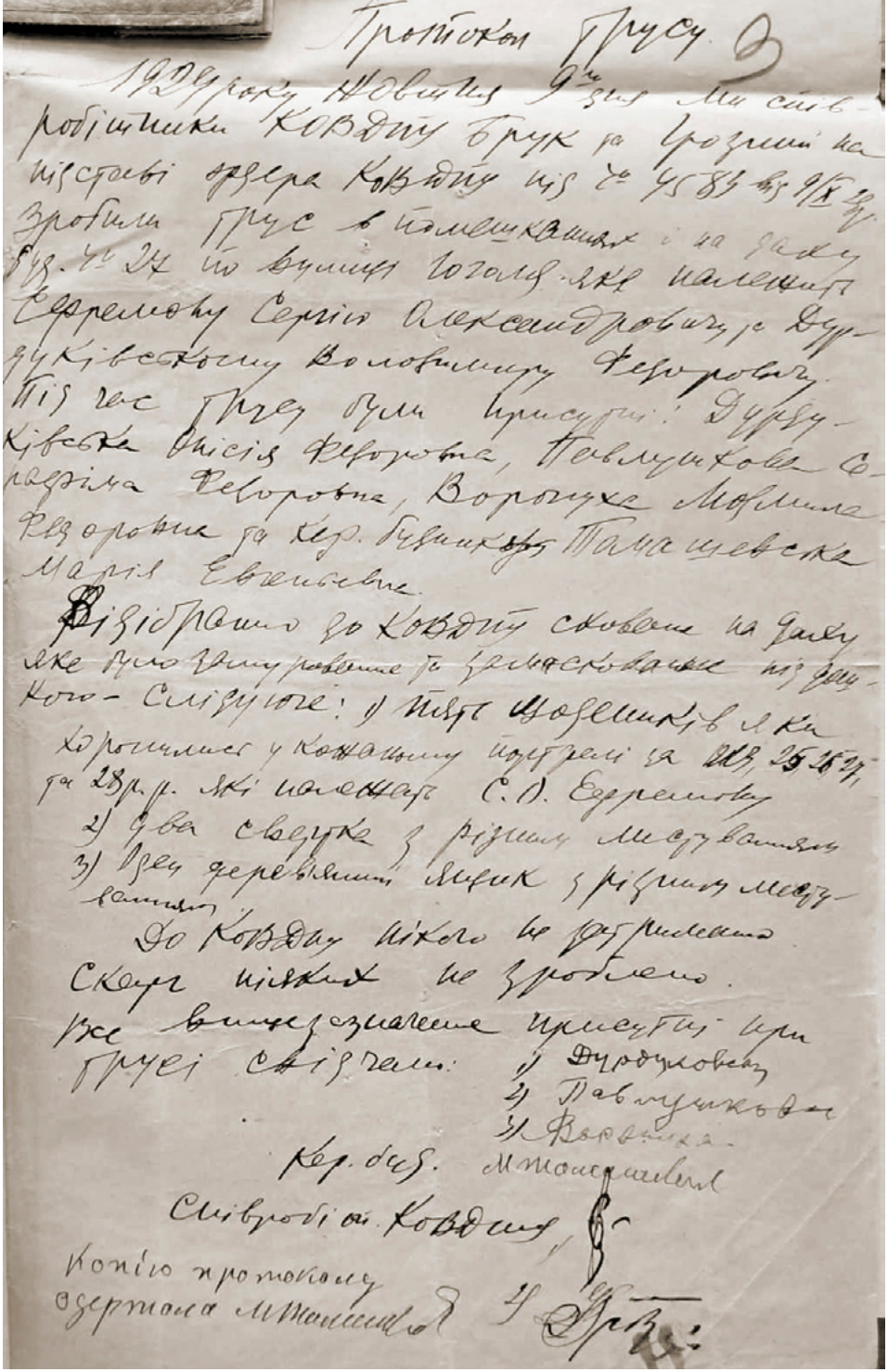


Bild 44. Protokollet för beslagtagning av Serhij Jefremovs dagböcker under en husrannsakan i hans lägenhet. Förvaras i KGB:s ärende om Myhajlo Rudynskyj. (Foto: Marija Prokopenko.)

Denna rättegång och den situation som uppstod från slutet av 1920-talet, genom hela 1930-talet, har en analogi med året 1847, med processen mot Kyrylo-metodievska sällskapet, och inte bara i den bemärkelsen att både då och nu var rättegången organiserad som en administrativ åtgärd, och deltagarna i båda dessa rättegångar fick veta om sin tillhörighet till organisationen först efter sin arrestering, utan huvudsakligen i att dessa arresteringar våldsamt och konstgjort avbröt den naturliga utvecklingen av den ukrainska andliga renässansen, både på 40–50-talet under förra seklet, såväl som på 30-talet idag."[133]

I KGB:s arkiv i Kyiv finns ärendet för arkeologen och museimannen Myhajlo Rudynskyj (1887–1958), som anklagades för att tillhöra en kontrarevolutionär organisation som syftade till subversiv verksamhet och avsättning av den sovjetiska regimen.[134] Rudynskyj, som efter februarirevolutionen 1917 flyttade från Sankt Petersburg till Ukraina, arbetade en tid vid Poltava-museet. År 1921 arresterades han första gången av Poltava-guvernantens extra utomordentliga kommission (tjekan) anklagad för att tillhöra en kontrarevolutionär organisation; 1925 drogs han inför rätta men friades.

År 1924 flyttade Rudynskyj till Kyiv där han blev utnämnd till chef för avdelningen för sömnad och textilier på Lavramuseet. Enligt hans egna ord motsvarade arbetet på museet inte hans arkeologiska intressen, så han blev ganska snart – hösten 1924 – flyttad till arbetet vid Fedir Vovks antropologikabinett. Där arbetade vid den tidpunkten de vetenskapliga medarbetarna Anatolij Nosov, Vovks elev, och en invandrare från Galicien, Andrij Onysjtjuk, som Rudynskyj inte kände. Vid den tiden var kabinettet en ganska svag struktur, där helt okända vetenskapliga medarbetare tjänstgjorde. I slutet av samma år valdes Myhajlo Rudynskyj som vetenskaplig sekreterare till den arkeologiska kommittén, som vid den tidpunkten bestod av akademikerna Oleksandr Novytskyj och Danylo Sjtjerbakivskyj. Kommitténs akademiska verksamhet var inriktad på arkeologi och konsthistoria, men dess "fatala" egenskap var att alla dess medlemmar var uppfostrade i gamla förrevolutionära liberala idéer, som ivrigt försvarade ukrainsk litteratur, vetenskap och tryck, vilka förbjöds och medlemmarna förföljdes under tsarregimen. Bland de relativt "unga" arbetarna i kommittén fanns endast Petro Kurinnyj, som dock var elev till Sjtjerbakivskyj och delvis till Mykola Biljasjivskyj, vilket också gjorde att

---

133 Віктор Петрів, "Сучасний стан української поезії", *Краківські Вісті*, Рік IV. Ч. 159 (897) 24 липня 1943 р. с.3.

134 ЦДАГО України. Учётно-архивный отдел КГБ при СМ УССР. Арх № 33362. Спр. №6595 фп.

han betraktades som en representant för den förrevolutionära tiden.[135]

Till kommittén valdes endast personer vars namn var kända inom vetenskapen, och för att bevara prestigen undvek man att utöka medlemsantalet. Syftet med kommitténs verksamhet var att upprätta ordning och laglig giltighet i utförandet av utgrävningar samt att koordinera samarbetet mellan de huvudsakliga centra – Kyiv, Charkiv och Odessa.

Kommittén framförde förfrågningar till utbildningsministeriet om att välja framstående europeiska arkeologer som studerat Ukrainas forntid och genomfört utgrävningar i landet. Bland dem föreslogs de finska forskarna Julius Ailio (1872–1933) och Arne M. Tahlgren (1885–1945), den svenska arkeologen Ture Arne (1879–1965) samt den tyska arkeologen Max Ebert (1879–1929). För den kompetens som krävdes för restaureringen av Sofiakatedralen föreslogs att man skulle involvera den österrikiska forskaren och konsthistorikern Joseph Strzygowski (1862–1941) och den franska bysantologen Charles Diehl (1859–1944). Rudynskyj skriver i sitt vittnesmål under NKVD:s[136] förhör att kommittén aldrig gjorde något försök att involvera ”mindre kända” namn från Galicien och Polen som skulle kunna vara användbara på grund av gemensamma och närliggande arkeologiska minnesmärken. Det är anmärkningsvärt att man för vetenskapliga syften även involverade ukrainska emigrantforskare. När man för att få specialister inom neolitisk dekorerad keramik (avser trypilliakulturens keramik), publicerade artiklar av emigranterna Jevhen Tjykalenko och Vadym Sjtjerbakivskyj i en av VUAK:s publikationer, betraktades detta som en kontrarevolutionär avsikt och nämndes i de anklagelser som riktades mot Myhailo Rudynskyj.[137]

Under andra halvan av 1926 blev Rudynskyj inbjuden till arbete vid Taras Sjevtjenko all-ukrainska historiska museum, men avgick i början av 1927 i samband med Danylo Sjtjerbakivskyijs självmord, som han betraktade som ett resultat av ”hemmaplansgrälet mellan människor som hade blivit osams och förde sin hämnd och sitt missnöje mot varandra in i det arbete som de älskade”.

Historiska museets och dess anställdas roll i anklagelserna i fallet ”Förbundet för Ukrainas frigörelse” framgår av en rad viktiga dokument som förvaras i det redan nämnda KGB-arkivet. Från ett utdrag ur ”erkännandet” av Volodymyr Herynovytj,

---

135 ЦДАГО України. Учётно-архивный отдел КГБ при СМ УССР. Арх № 33362. Спр. №6595 фп. Арк. 25.

136 Folkkommissariatet för inrikes ärenden.

137 ЦДАГО України. Учётно-архивный отдел КГБ при СМ УССР. Арх № 33362. Спр. №6595 фп. Арк. 26

lämnat den 21 december 1932, får vi veta om omfattningen och strukturen som utredarna fabricerade med hjälp av ”vittnesmål” och ”bevis”. Enligt honom dateras skapandet av den kontrarevolutionära organisationen med centrum i Kyiv till 1924, när ett nätverk av underordnade filialer skapades över hela landet, där kommunikationen skedde i form av ”vetenskapliga” uppdrag. Denna organisation, under täckmantel av VUAN, påstods ha använt uppdragen för att misskreditera den sovjetiska makten, bedriva agitation och utföra olika kontrarevolutionära aktiviteter. Genom denna organisation skapades ett antal ”vetenskapliga” expeditioner från All-ukrainska vetenskapsakademien och Institutet för historia av materiell kultur. En av expeditionerna leddes av Rudynskyj.

Inte mindre talande är utdraget från protokollet för förhöret med arkeologen Petro Kurinnyj, sammanställt den 13 mars 1933 där han nämner ”fakta” om organisationens arbete. Bland dessa talar han om den litterära propagandan för självständighet som bedrevs av nästan alla medlemmar i organisationen, och som manifesterades i dessa publikationer:

1). *Det ukrainska museet*

2). Broschyr av Danylo Sjtjerbakivskyj och Fedir Ernst, *Ukrainska porträtt*

3). Fedir Ernsts monografi *Narbut*

4). Danylo Sjtjerbakivskyj, Mykola Makarenko och Fedir Ernsts artiklar i tidskriften *Ukraina*, under redaktion av Myhajlo Hrusjevskyj

5). Guiden till det All-ukrainska historiska museet samt nekrologen för den ukrainska historikern Volodymyr Antonovytj, skrivna av Valerija Kozlovska

6). Mykola Makarenkos bok *Ukrainska ornament*

7). *Guiden till Kyiv – en kollektiv arbetsinsats av medlemmar i organisationen – Mykola Kurinnyj, Myhajlo Rudynskyj* under redaktion av Fedir Ernst.[138]

Från samma dokument får vi veta att

> *[…] [v]år organisation var bekymrad över att rekrytera och skapa lämpliga ungdomar, genom att skapa seminarier, mestadels vid de institutioner där medlemmarna i organisationen arbetade. Sådana seminarier fanns vid All--ukrainska historiska museet vid avdelningen för lokalhistoria och vid antropologikabinettet vid VUAN. Det viktigaste seminariet var vid All-ukrainska histo-*

138 ЦДАГО України. Учётно-архивный отдел КГБ при СМ УССР. Арх № 33362. Спр. №6595 фп. Арк. 6

riska museet, vars organisatör och ledare var Sjtjerbakivskyj; där undervisade Ernst, Mosjtjenko, Kozlovska med flera.
Vid avdelningen för konsthistoria leddes seminariet av akademikern Novytskyj, och undervisade gjorde Ernst, Sjtjerbakivskyj, Zumer, Hordijev, professor Rudenko, professor Kramarenko med flera.
Vid antropologikabinettet leddes seminariet av Rudynskyj och akademikern Tutkovskyj.
Till de angivna seminarierna rekryterades ungdomar med nationalistiska åsikter, genom ett personligt urval av seminariets ordförande (i seminarierna har jag aldrig sett icke-ukrainare. Seminariets sammansättning kommer jag ihåg och lägger till som bilaga.)[139]

Bland de människor som ingick i denna organisation nämnde Kurinnyj förutom sig själv Sjtjerbakivskyij, den vetenskapliga medarbetaren vid ”kombinatet för antropologi vid VUAN” (står i originalet) Myhajlo Rudynskyj, arkitekt och ansvarig för restaureringsarbeten i Museistaden Kost Mosjtjenko, den vetenskapliga medarbetaren vid avdelningen för ukrainsk konst vid VUAN Fedir Ernst, de vetenskapliga medarbetarna vid den arkeologiska kommittén Mykola Makarenko och Valerija Kozlovska, antropologikabinettet vid VUAN:s chef A. Nosov, den vetenskapliga medarbetaren vid den regionala inspektionen för skydd av kulturminnen V. M. Bazilevytj och den autokefala prästen J. F. Krasitskyj. Man kan anta att tack vare den information som lämnades till NKVD blev Kurinnyj frigiven från arresten, även om han förbjöds att arbeta inom sitt yrke i fem år.[140]

Enligt de fabricerade vittnesmålen från Poplavskyj, som han lämnade den 19 oktober 1933 och den 27 januari 1934, angavs som ansvariga personer för den kontrarevolutionära organisationen bland museimännen medarbetaren vid All-ukrainska historiska museet, Ernst, medarbetarna vid Lavramuseet, Kurinnyj och Rudynskyj, samt medarbetarna vid det agrara museet, Euhenija Spaska.

I sin förklaring om sin koppling till ”Förbundet för Ukrainas frigörelse” skrev Myhajlo Rudynskyj:

---

139 ЦДАГО України. Учётно-архивный отдел КГБ при СМ УССР. Арх № 33362. Спр. №6595 фп. Арк. 7.

140 Олександр Скрипник,. *Спецоперація ”Некро” – розсекречені історії з архіву розвідки*. Київ: Адеф-Україна”, 2023, 162–163.

> *Självklart har jag aldrig vetat något om förbundet, och jag anser inte att det är en stor lycka för mig att ha blivit ett verktyg i det vidriga spel som det spelade, utan några rättigheter, medel eller uppgifter. Eftersom jag vet att förbundet-processen slog hårt mot mig med arresteringen av min syster[141], som jag anser vara en helt ärlig sovjetisk arbetare. Det kom som en blixt från en klar himmel och det lärde mig mycket.[142]*

Baserat på vittnesmålen från Kurinnyj, Poplavskyj och även Herynovytj, karakteriserades Rudynskyj som en ukrainsk nationalist med omfattande kontakter inom den ukrainska kontrarevolutionen, och att han inom VUAN anslöt sig till högerytterna inom den kontrarevolutionära gruppen kring den berömda ukrainska historikern Hrusjevskyj. Rudynskyj erkände inte sin skuld och koppling till ”Förbundet för Ukrainas frigörelse” och blev utvisad från Ukraina i tre år.[143]

”Förbundet för Ukrainas frigörelse” har aldrig existerat och var en fabrikation av de sovjetiska säkerhetstjänsterna för att utplåna den ukrainska intellektuella eliten. Det är anmärkningsvärt att målet för utplåningen även var Taras Sjevtjenko all-ukrainska historiska museum, som betraktades som en potentiellt hotande institution för den sovjetiska makten, kring vilken ett nationellt medvetet kulturarv bildades. Under perioden från 1932 till 1934 avskedades 21 anställda från museet, som anklagades för att vara ”nationaldemokrater” och ”trotskister”.[144]

---

141 Evgenija Rudynska (1885–1977) – historiker, konstvetare, översättare, direktör för Muset för ukrainska vetenskapsmän och kulturpersonligheter vid VUAN från 1930 till 1934. Dömdes till exil i samband med SVU-processen.

142 ЦДАГО України. Учётно-архивный отдел КГБ при СМ УССР. Арх № 33362. Спр. №6595 фп. Арк. 27.

143 ЦДАГО України. Учётно-архивный отдел КГБ при СМ УССР. Арх № 33362. Спр. №6595 фп. Арк. 29-30, 36, 44.

144 Сергій Білокінь, *Музей України. Збірка П.Потоцького. Дослідження, матеріали* (Київ: Ін-т історії України НАН України, 2006), 235.

KAPITEL 10

Pavlo Pototskyj och det historiska museet – en välgörares öde i en totalitär stat

Som nämnts tidigare, bestod grunden för samlingen av stadsmuseet, och senare Taras Sjevtjenko all-ukrainska historiska museum av gåvor från privata samlare – Teresjtjenko, Chanenko och andra välgörare. En av de sista av dessa filantroper var Pavlo Pototskyj. Han skriver i sitt utkast till självbiografi, daterad den 15 november 1935: ”Jag är ukrainare av födsel, mina förfäder, ukrainska kosacker, bosatte sig för mer än 200 år sedan på de platser där jag föddes [...] Från barndomen kände jag, och från ungdomen insåg jag, att människans värdighet ligger i den nytta man gör för andra.”[145]

Pototskyj, som tidigare var general i artilleriet i den tsariska armén, föddes 1857 i byn Prosjanykivka i Poltava-regionen och var under hela sitt liv intresserad av Ukrainas historia och kultur (bild 45).

Resultatet av detta intresse blev en stor samling av olika föremål – böcker, litografier, målningar, vapen etc. Enligt beräkningar från Statliga ryska museet i Sankt Petersburg, som var intresserat av att köpa samlingen, uppskattades dess värde 1926 till 200 000 rubel. Det föreslogs att samlingen skulle köpas för etnografiska avdelningen på museet (vid den tiden centrum för ukrainska studier i Sankt Petersburg), medan Pototskyj skulle anställas för vidare systematisering och bearbetning av samlingen. Emellertid ansåg Pototskyj det nödvändigt att transportera sin samling till Ukraina, där han trodde att den skulle ha större betydelse och nytta. Omständigheterna kring överföringen av samlingen till Kyiv var dock inte de bästa. Så här beskrev akademikern Serhij Jefremov dem i sin dagbok:

> *Den 25 december (1925). Slutet på historien med Pototskyj. Petersburgaren, P.P. Pototskyj ville skänka sin rika samling – ukrainska konstverk, militärvetenskap, böcker, målningar, föremål. Samlingen värderades till flera tiotusentals karbovanets. Det finns unika föremål. Villkoren är att transportera samlingen till Kyiv, stå för lokaler och betala ägaren under hela hans liv för att han ska ordna samlingen och omvandla den till ett museum. Nåväl, vi tog tag i detta. Vi bjöd*

145 Osorterade papper rörande Pavlo Pototskyj i NMIU:s arkiv, apк. 10.



Bild 45. Foto av general Pavlo Pototskyj. (Källa: https://www.s-bilokin.name/Personalia/Potocky/Images/05.html)

in Pototskyj till Kyiv, förhandlade med honom, kom överens om allt och vände oss till Charkiv för att få pengar till transporten och – vi började vänta. Vi fick vänta länge, ett år. Under denna tid gjorde Vrona, en kommunist som infiltrerat sig i Chanenko-museet (som hörde till Vetenskapsakademin), en anmälan mot Pototskyj om att han var en tidigare general; han bröt loss Chanenko-museet från akademin, och svar på Pototskyj-fallet kom aldrig. Pototskyj påminde oss från Petersburg, skrev förtvivlade brev om att han inte kunde vänta längre, vi skrev igen till Charkiv, och därifrån – ingen respons. Slutligen kom svaret från Ukrnauka. Kloka huvuden beslutade så här: villkoren kan inte accepteras, men mer intressanta föremål kommer Ukrnauka att köpa till Charkiv [...] Självklart svarade Pototskyj på detta som man kan förvänta sig: om ni inte vill ta emot gåvor, så kommer jag att ge dem till Ryska museet. Där accepterade de gärna alla hans villkor. Historien är så dum att man inte kan kalla den något annat. Och genom denna visdom förlorade Ukraina en värdefull samling.[146]

146 Сергій О. Єфремов, *Щоденники. 1923–1929* (Київ: ЗАТ "Газета "Рада", 1997), 312–313.



Bild 46. Interiör i ”Ukrainas museum”.

Trots detta undertecknades ett avtal den 28 april 1926 mellan Pavlo Pototskyj och Ukrainska SSR:s regering, enligt vilket han, som ägare och vid den tiden bosatt i Leningrad, överlämnade sin privata samling till den ukrainska regeringen, representerad av dess folkkommissarie för utbildning. Den bestod av 30 000 böcker om militärhistoria, konst, en grafiksamling, gravyrer, litografier, vapen och smycken som vid den tidpunkten fanns i Ryska museet och ”Gohran” (Gosudarstennoe hranilisjtje). Som ersättning och för att bearbeta och använda samlingen vetenskapligt, utsågs han till livslång förvaltare, med en månadslön på minst 180 rubel, som skulle betalas från och med undertecknandet av avtalet av båda parter. Den 24 maj 1926 godkändes avtalet av Folkkommissariatets råd (”Rada Narodnyh Komisariv”), och 1927 transporterades hela samlingen, med en totalvikt på 38 ton, i sju vagnar till Kyiv, där Ukrainas museum – Pototskyijs samling skapades i Lavra (bild 46).[147] Museet blev populärt bland lokala besökare men även bland utlänningar som besökte Kyiv och fick möjlighet att delta i guida-

147 https://www.s-bilokin.name/Personalia/Potocky/Images/36.html

de turer på europeiska språk, som Pavlo Pototskyj behärskade utmärkt.

I början av 1930-talet, i samband med den allmänna politiska förändringen i landet och början av repressalier riktade mot, bland annat, den ukrainska intellektuella eliten, beslutades det att ompröva det ingångna avtalet. Den 21 januari 1934 utfärdades ett dekret av folkkommissarien för utbildning i Ukrainska SSR, Volodymyr Zatonskyj, enligt vilket avtalet, som antogs den 24 maj 1926, förklarades som ”uppenbart anti-sovjetiskt” och därför ogiltigt. Vidare fattades beslut att:

> *Överföra hela samlingen inklusive målningar och biblioteket från den så kallade Pototskyj-samlingen till respektive avdelningar vid Historiska museet i Kyiv. Direktor för Historiska museet, kamrat Kostjutjenko, ska bilda en kommission för att ta emot och föra in alla föremål i Historiska museet i Kyivs inventarieförteckning [...] Kommissionen ska avsluta detta arbete inom tjugo dagar.*[148]

Vid den tiden var Historiska museet i ett nedmonterat tillstånd och hade ingen egen lokal. Detta innebar att Pototskyjs samling inte gick att förvara samlad utan skulle delas upp mellan flera andra museer. I Nationalmuseet för Ukrainas historias arkiv bevaras ett utkast till ett brev till folkkommissarien för utbildning Zatonskyj där man ber om omprövning av beslutet.[149] Senare användes texten när den naiva 77-åriga Pototskyj, med hjälp av advokaten V. Majkivskyj, beslutade att överklaga den ”anti-sovjetiska” karaktären i avtalet till Molotov och Stalin. I sitt brev skriver han att hans samling, som består av 17 000 böcker, 300 kartor och 15 000 gravyrer ”innehåller, enligt allmänt erkännande, de mest värdefulla och unika materialen för studier av Ukrainas historia, liv och kultur.” I sitt motstånd mot uppdelningen av samlingen skrev Pototskyj: ”Jag hävdar att en sådan uppdelning av museet kommer att leda till förstörelse av dess unika och oersättliga värde och att ingen, förutom jag, som har ägnat årtionden åt att samla och ordna den, kan känna till dess betydelse. Detta står helt klart när man tar hänsyn till att ingen av de ofta utbytta direktörerna för Lavramuseet, där min samling tidigare låg i närheten, har varit kapabla att förstå dess kolossala material. Som framgår av den bifogade kopian, påpekade tidigare Statliga ryska museet i Leningrad det exceptionellt stora värdet av museet och ansåg det nödvändigt att inkludera mig bland de vetenskapliga medarbetarna som en per-

---

148 Василь Косаренко-Косаревич, ”Пропащі скарби”, *Краківські Вісті,* Рік III, Частина 47 (494) 7 березня 1942 р. с.3–4, Den fullständiga texten av brevet på ryska publicerades här – Білокінь, *Музей України*, 237–239.

149 Osorterade papper rörande Pavlo Pototskyj i NMIU:s arkiv, арк 21–22

son som växt ihop med detta material och lärt sig det i detalj, med avseende på fortsättningen av den vetenskapliga beskrivningen av samlingen och forskningsarbetet. Självklart tog Ryska museet hänsyn till min bildning och min större erfarenhet av musealt arbete och forskning, vilket återspeglades i en stor mängd tryckta verk."[150]

Trots detta lyckades man inte bevara samlingen sammanhållen utan den delades upp mellan olika institutioner. En del målningar, gravyrer, reproduktioner (14 680 i 88 mappar och album) samt böcker (8060 volymer) från Pototskijs samling förvaras nu i Nationalmuseet för Ukrainas historia.[151]

"Ukrainas museum" fortsatte att fungera under en viss tid, och Pavlo Pototskyj blev överflyttad från direktörens position till en tjänst som senior forskare. Den 19 juni 1937 utfärdades en speciell förordning, enligt vilket hans besök endast tilläts med speciella tillstånd från den vetenskaplige sekreteraren för Historiska museet.

Under sommaren 1938 arresterades Pototskyj anklagad för sin tidigare tillhörighet till officerskåren i den tsariska armén; samma år dog han i Lukjanivska-fängelset i Kyiv vid 81 års ålder, och hans fru samt hennes syster sköts. Pavlo Pototskyijs fru, Jelyzaveta Denysivna, som utöver ryska även behärskade tyska och franska, var en kostnadsfri assistent till sin man under arbetet i "Ukrainas museum" 1928–1929, där hon utförde plikter som biträdande direktör, guide, städerska och övervakare.[152]

---

150 Косаренко-Косаревич, "Пропащі скарби", 3.

151 О.Ф.Федотова, О.М. Федотова, "Портрети військових Російської імперії у збірці НМІУ (з колекції П.П. Потоцького) *Тематичний збірник наукових праць. Національний музей історії України* (Київ: Такі справи, 2010), 275–288; Марія І. Савчук, "Акти передачі збірки П.П.Потоцького як джерело облікової інформації", *Тематичний збірник наукових праць. Національний музей історії України* (Київ: Такі справи, 2010), 289–316; Олена О. Попельницька, "Видання з автографами, екслібрісами та дарчими написами П.П.Потоцького та В.О.Щавинського у книгозбірні Національного музею історії України", *Науковий вісник Національного музею історії України,* № 7 (2021), 305–321.

152 Білокінь, *Музей України*, 197–98, 266.

KAPITEL I I

Centralhistoriska museet i målet mot ”nationalisten” Volodymyr Hrintjenko

Uppgången av den administrativa karriären för Volodymyr Hrintjenko – en ung museiman som arbetade vid Charkivs historiska museum – sammanföll med en tid då det fanns fler lediga positioner än potentiella kandidater – de flesta hade redan skjutits eller satt i fängelse. Vid tidpunkten för denna utnämning började Hrintjenko, tack vare insatserna från V.M. Znojko i Kyiv, få fart på sin karriär efter att ha arbetat i cirka 10 år inom museibranschen men endast haft en enda publikation. Som son till en dagsverkare hade han en ”ren” biografi. Efter att ha slutat vid den sociala och ekonomiska fakulteten vid Dnipropetrovsks Institut för folkbildning, fick Hrintjenko arbete i arkeologiska expeditioner under ledning av Myhajlo Rudynskyj i Poltava-regionen och Dmytro Javornytskyj i Dnipropetrovsk-regionen, och han antogs till forskarutbildningen vid Institutet för materiell kultur i Charkiv, där han ledde avdelningen för slavsamhällets historia. Där träffade han ovan nämnda V.M. Znojko – tidigare direktör för Charkivs historiska museum.

I arbetet med utgrävningar i området Dniprohes (”Dniprovska hidroelektrostantsia”), undersökte Hrintjenko personligen ett stort område av Dnipro-stranden från Kitjkas till Dnipropetrovsk. Under detta arbete upptäcktes ett antal unika fornlämningar från stenåldern till tidig medeltid. Det mest anmärkningsvärda var förmodligen fyndet av den så kallade skatten av metallföremål och vapen nära byn Voznesenka, samt fem vikingatida svärd.

Betydelsen av fynden, som utgjordes av en samling vapen, hästutrustning och en silverfigur av en örn med bysantinska stämplar (bild 47), vilken först fick den preliminära benämningen ”skatt”, var verkligen stor. Förutom dess vetenskapliga unikhet, representerade den bokstavligen en ”skatt”, eftersom många föremål var tillverkade av silver och guld. Bland papperen i Hrintjenkos ärende i KGB-arkivet i Kyiv bevarades ett konfiskerat exemplar av överlåtelseakten av fynden till Dnipropetrovsk-museet:

153 ЦДАГО України. Ф. 263. Оп. 1. Спр. №36371 фп. Арк. 223.

Akt[153]

Dnipropetrovsk, den 11 januari 1931

Kommissionen bestående av direktören för Dnipropetrovsks Regionalhistoriska och arkeologiska museum, akademikern D.I. Javornytskyj, medarbetarna P.A. Kozar, V.A. Hrintjenko, J.N. Sadovyj och fotografen för den vetenskapligt arkeologiska expeditionen E.O. Fedorovytj, som genomfördes under dagarna 18–19/XII-30 och 9–11/I-1931, granskade, räknade och vägde alla föremål i skatten som upptäcktes på territoriet för ”A”-platsen för Dniprozavodbud sommaren 1930 av arkeologen V.A. Hrintjenko, som arbetade där under den vetenskapligt arkeologiska expeditionens plan för att undersöka Dnipro-regionen och Dnipro-sträckan. Kommissionen konstaterade att Hrintjenkos hela skatt var vetenskapligt beskriven och det faktiska materialet överensstämde helt med registret över föremål, enligt vilket överlåtelsen genomfördes till Dnipropetrovsks Regionalhistoriska och arkeologiska museum för bevarande och expedition. Efter att ha kontrollerat skattens alla föremål upptäckte kommissionen att alla föremål var registrerade i registret med nr 341 till nr 2121a inklusive:

Föremål tillverkade av rent guld och deras fragment, vikt 1 267,59 g (ett tusen två hundra sextiosju och femtionio hundradelar g). Ett guldbeslag som hittades i grav nr 8 på Dniprozavodbudets territorium och registrerades under nr 175 med en vikt av 1,95 g (ett och nittiofem hundradelar g), och sammanlagt föremål av rent guld (1 269,52 g) ingår inte i denna vikt av guld som är pläteringar, beläggningar, på skattens bronsbeslag.

Föremål tillverkade av rent silver och deras fragment väger 3 841,18 g, vilket inte inkluderar de silverpläterade bronsbeslagen i skatten.

Silver- och guldpläterade beslag av brons [...]

Akten är upprättad i två exemplar med tillhörande register, ett exemplar av akten och registret finns med föremålen i skatten och det andra hos forskaren V.A. Hrintjenko. Registret över föremålen är numrerat, bundet och stämplat med 30 (trettio) sidor.

Kommissionens medlemmar

Underskrift (Ak. Javornytskyj)
Underskrift (P. Kozar)
Underskrift (V. Hrintjenko)
Underskrift (J. Sadovyj)
Underskrift (E. Fedorovytj)

Under de arkeologiska undersökningarna ledda av Volodymyr Hrintjenko upptäcktes guldobjekt med en vikt över 1 kilo och nästan 4 kilo föremål tillverkade av silver. Antalet utsökta föremål som påträffades vid byn Voznesenka kan jämföras med den kända samlingen av föremål som hittades 1912 nära byn Mala Peresjtjepyna i Poltavaregionen, där den totala vikten av guldföremål var 21 kilo.[154] Skatten transporterades till Eremitaget i Sankt Petersburg, där den förvaras än idag.

Det råder ingen tvekan om att den unga och ambitiösa forskaren avsåg att omedelbart publicera alla dessa sensationella fynd. Emellertid, som administrativt underställd Dnipropetrovsks historiska museum, var Hrintjenko skyldig att samordna alla sina publiceringsplaner med denna institution, till vilken han också överlämnade all fältdokumentation. Museet, representerat av den gamle och mäktige Dmytro Javornytskyj, skyndade inte på med publiceringen av materialen och ärendet ledde till en obehaglig skandal. Leningrads restauratör Nikolaj Tjernysjov, som var i Dnipropetrovsk för restaureringsärenden, kopierade inskriptionerna på de vikingatida svärden, använde Volodymyr Hrintjenkos fältdokumentation och publicerade materialet i en artikel. När Hrintjenko fick kännedom om den publicerade artikeln, i en samling artiklar tillägnad den vid den tiden populära akademikern Nikolaj Marr, blev han upprörd och skrev ett brev till chefen för avdelningen för universitetet och vetenskapliga forskningsinstitutionen vid Folkkommissariatet för utbildning i Ukrainska sovjetiska socialistiska republiken med följande innehåll:

> *Efter att ha arbetat som en del av den vetenskapligt arkeologiska expeditionen för att undersöka Dniprobudets territorium under fem år har jag som ett resultat av dessa studier samlat tillräckligt med värdefullt material som fortfarande förvaras i Dnipropetrovsks museum i form av dagböcker och separata avhandlingar. En del av detta material, dvs. resultaten av studierna för 1928, var förberedda för tryck; illustrationerna hade gjorts och överlämnats för tryck till Dniprelstans (förkortning av "Dniprovska elektrostantsia") kommission vid VUAN. Men förberedelsen för tryck tog nästan tre år, och materialet trycktes inte, eftersom den tidigare ledningen för Dnipropetrovsk museum inte påskyndade tryckningen, utan tog tvärtom 1932 av okända skäl tillbaka detta material. Samtidigt arbetade under 1932 en medarbetare från Ryska museet i Leningrad, medborgare Tjernysjov, med restaurering och reproduktion av vissa material i Dnipropetrovsk och tog foton, avtryck etc., och utnyttjade tydligen mina dagböcker, som gavs till*

154 Вера Н. Залесская, Зинаида А. Львова, Борис И. Маршак и др. *Сокровища хана Кубрата. Перещепинский клад (*Санкт Петербург: Славия, 1997).



Bild 47. Silverskulptur av en bysantinsk örn funnen i Voznesenka. (Foto: Zaporizjzja Regionalmuseum.)

honom av Dnipropetrovsk museum i form av galvanoplastiska reproduktioner från mina studier och faktiska data. Mitt material överlämnades till personer som inte hade något att göra med Dniprobudets studier. Som ett resultat av detta började tryckta arbeten dyka upp i publikationerna GAIMK (Gosudarstvennaja Akademija Istorii Materialnoj Kultury), som exempelvis Ravdonikas arbete, i samlingen med artiklar tillägnad akademikern Marr, med rubriken ”Inskriptioner och tecken på svärd från Dniprostroj” / Izvestiya GAIMK, utg. 100 /. Samtidigt arbetade den nämnda medborgaren Tjernysjov med reproduktion av materialen från den så kallade ”skatten”, som jag upptäckte i Dniprozabudova 1930 på beställning av All-ukrainska centralhistoriska museet; dessa reproduktioner, emellertid, kom inte till museet, utan förblev i Leningrad för den slutliga bearbetningen.

Den gamla ledningen för Dnipropetrovsks museum, som i en rad handlingar bedrev skadlig verksamhet inom området nationellt kulturbyggande i Ukraina, ville inte heller publicera arbeten av studier, särskilt från unga forskare, samtidigt som de hade ekonomiska utgifter för personer som skulle syssla med tryckverk-

samhet. Således, genom att ge möjlighet att utnyttja resultaten av mina studier och avhandlingar, bröt Dnipropetrovsks museum å ena sidan mot upphovsrätten, å andra sidan satte det kamrad Ravdonikas i en obegriplig situation, som skrev sin artikel utan att nämna källor och upphovsman, samtidigt som han inte hade någon relation till den arkeologiska expeditionen i Dniprelstan.
För att förhindra liknande fall i framtiden, ber jag avdelningen för forskningsvetenskapliga institutioner att skicka ett brev till Materiella kulturhistoriska akademin (Leningrad, Khalturinagatan 5, Marmorpalatset) för att klargöra essensen i detta fall och på lämpligt sätt klargöra att rätten att publicera expeditionsstudier och material som berör Dniprelstan tillhör å ena sidan Ukrainska socialistiska sovjetiska republikens folkkommissariat för utbildning (NKO URSR) och å andra sidan Dnipropetrovsks museum med de forskare som deltog direkt i expeditionens arbete.
Samtidigt är jag inte ett dugg säker på att inte fler publikationer av obehöriga personer kan dyka upp baserade på mitt material om ”skatten”; jag ber avdelningen för vetenskapliga forskningsinstitutionen att ge ett kategoriskt direktiv till Dnipropetrovsks museum att behålla rättigheterna till tryckning av eventuella publikationer baserade på det material som erhållits vid expeditionen för forskarna och en del av mitt material för mig. Detsamma gäller rätten till reproduktion av expeditionsmaterial och deras offentliggörande i litteraturen av externa personer endast med författarnas samtycke.

20. III. 34 r. Vetenskaplig medarbetare / Hrintjenko / Charkiv, Serhijivskagatan 4, All-ukrainska centralhistoriska museet[155]

Det ovan nämnda dokumentet karakteriserar tydligt flera problem – bristen på överenskomna regler rörande upphovsrätt för forskare och den oskyddade statusen för unga forskare. Vi vet inte om det fanns någon överenskommelse mellan Javornytskyj, som vid den tiden var chef för den arkeologiska expeditionen i området för Dnipros elektriska hydrostation och samtidigt direktör för Dnipropetrovsks museum med de nämnda ryska forskarna. Men, som erfarenheten visade, var den koloniala stilen för uppträdande hos ryska forskare på Ukrainas territorium, som ”sitt eget”, inbyggd redan under den ryska imperietiden och fortsatte under den sovjetiska perioden. NKVD:s repressalier under 1930-talet riktade mot ukrainska arkeolo-

155 ЦДАГО України. Ф. 263. Оп. 1. Спр. №36371 фп. Арк. 257-258.

ger skapade många lediga platser för de som ville syssla med Ukrainas förflutna, och fylldes snabbt av ryska arkeologer, inklusive sådana som Mihail Karger och Tatjana Passek, som gjorde många av sina studier i Ukraina baserade på fynd och material som erhållits av deras förträngda ukrainska kollegor.

Det råder ingen tvekan om att den ovan beskrivna historien med det oöverenskomna publiceringsmaterialet från Hrintjenkos utgrävningar påverkade alla hans senare relationer med kollegor och arkeologiska institutioner och satte sin prägel på vissa av de anklagelser som riktades mot honom av hans kollegor. Känslor av misstro och rädsla för att bli lurad igen fick Hrintjenko att göra allt för att för det första överföra material från sina utgrävningar till Kyiv, och för det andra att inte skynda sig att offentliggöra dem utan att få garantier för att skydda sin upphovsrätt. Karakteristiskt är att han upprättade en osignerad kvittens och förpliktelse till Institutet för historia av materiell kultur (IIMK) för mottagandet av två exemplar av manuskriptet ”Fornminne från 700-talet nära byn Voznesenka i Zaporizjzjya” för publicering. Att döma av beskrivningen var det en omfattande studie, som bestod av en inledning på sex sidor, avsnitt I på 41 sidor, avsnitt II på 42 sidor, avsnitt III (antal sidor anges inte), 10 illustrationer till huvudtexten, 24 tabeller av illustrationer samt en dagbok på 25 sidor. Institutionen förpliktigade sig att senast på det avtalade datumet i januari 1938 meddela författaren om möjligheten till publicering av hans arbete eller återlämna det till honom. Underskriften av den som skulle ta emot manuskriptet, vars arbete avslutades 1937, finns inte.[156] Från materialet i ärendet är det känt att manuset överlämnades för granskning till Mykola Movtjanivskyj, som emellertid på grund av tidsbrist inte hann bekanta sig med det, och senare arresterades. Det är också värt att notera att i sina ”erkännanden”, som han senare avsade sig, nämner Hrintjenko Movtjanivskyj som medlem av en kontrarevolutionär organisation.

Volodymyr Hrintjenko kallades till jobbet som tillförordnad direktör för det Centrala historiska museet i Kyiv i februari 1937. Hans sociala ursprung och ålder påverkade hur han formades som en riktig sovjetisk medborgare, som var vittne till tidigare ”utrensningar” av den extraordinära kommissionen och NKVD:s repressalier. Därför är det inte förvånande att när han utsågs till tillförordnad, inledde han sitt brev till Ukrainska socialistiska sovjetiska republikens folkkommissariat för utbildning, daterad mars 1937, som han kallade ”Allmän information och behov för det Centrala historiska museet för 1937”, med att avslöja de politiska missförhållandena hos sina föregångare:

156 ЦДАГО. Ф. 263. Оп. 1. Спр. 36371. Арк. 220.

Tidigare existerade i Kyiv det så kallade Taras Sjevtjenko all-ukrainska historiska museum, sedan döptes det om till Sjevtjenko Ukrainas historiska museum och båda existerade tillsammans i cirka 14 år, och de uppfyllde inte det förtroende som partiet och regeringen hade för det sovjetiska museet och särskilt för ett så viktigt museum som det historiska …
Efter den stora proletära revolutionen döptes Kyiv-museet om, som redan nämnts tidigare, och det berikades ännu mer med materiella föremål, men som kämpe för ett nytt, friskt socialistiskt samhälle deltog det inte alls fram till denna tid. Anledningen är självklart människorna, för som alla vet, tack vare den minskade uppmärksamheten från enskilda partiarbetare och sovjetiska myndigheter, fick i museerna i allmänhet skadliga element möjlighet att infiltrera, och i Kyivs historiska museum satt kontrarevolutionärer och bedrev sin verksamhet, till exempel var följande personer direktörer för Kyivs historiska museum: Kostjutjenko, Kokosjko, ”högkvalificerade” arbetare Sjterbakivskyj, Ernst, Pylypenko, Mosjtjenko, Bazylevytj med flera. Alla såg de sin tjänst som ett passande tillfälle att använda museet som ett agitationsverktyg i sin kontrarevolutionära verksamhet. Under förevändning av att samla museimaterial, samlade de endast material från kulaker och genom att ställa ut dem i utställningen, bevisade de att det ukrainska folket levde bra, att det inte fanns en klassuppdelning i samhället, det vill säga i praktiken inte bara stödde dessa olyckliga ”vetenskapsmän” utan försökte också bevisa avsaknaden av bourgeoisie i Ukraina med hjälp av materiella föremål. I utställningen visade de främst ukrainska hetmaner, den ukrainska eliten, bourgeoisien och inte ett enda exempel på den grymma klasskamp som ägde rum tidigare och även under de nämnda regimerna, denna viktiga ideologiska punkt, som det Historiska museet.
De nämnda ”ledarna” och ”vetenskapsmännen” arbetade, förutom med sitt djupa ”vetenskapliga” arbete med att faktiskt förstöra och kompromettera museet, även som agenter för polsk och tysk fascism, och gick med i de bildade fascistiska organisationerna, vilket senare blev tydligt och känt för de breda massorna av arbetare. De arresterades och fick sina rättmätiga straff. Men faktum kvarstår att museerna fram till denna tid inte hade breddat sin verksamhet, trots RNK:s beslut redan 1935 […]

Således, i det citerade stycket ur Hrintjenkos brev avgränsade han tydligt sin institution från det gamla museet, vars många medarbetare hade komprometterat sig genom sin tillhörighet till ”bourgeois-nationalism” och fascism. Bland de fiender som var ansvariga för det tillstånd som museet befann sig i sedan 1935 nämner han, förutom

de ovan nämnda, dem som berövade museet dess tidigare byggnad, liksom administrationen för Museistaden i Lavra: "Även direktörerna för museikvarteren, trotskisterna Bagrij och Benin, som såg Centralhistoriska museet som sin konkurrent, hjälpte inte till i dess utveckling utan tvärtom motarbetade det. Till exempel frigjorde de inte lokaler, och även enligt akten överlämnades till CHM lokaler i dåligt skick som inte renoverades, medan de tomma lokalerna besattes och hyrdes ut. Därför förvarades oerhört värdefulla material i fuktiga källare och förföll och förstördes helt."

I Hrintjenkos brev ges en uttömmande karakteristik av det katastrofala tillstånd som museet hamnat i i samband med sin tvångsförflyttning till området för det gamla Petjersk-klostret:

> *Det vandrande Centralhistoriska museet (CHM) saknade lokaler och personalen kunde inte påbörja sitt arbete; auktoriteten för institutionen föll slutgiltigt. Museets material flyttades från plats till plats, vilket slutligen förstörde det. Det är så att CHM, som blivit avhyst från sina lokaler (Kirova 29) [...] befann sig helt utan lokaler. Utställningsföremål och vissa inventarier förvarades på vinden, i källarna eller i helt olämpliga lokaler. Förra året frigjordes, med hjälp av administrationen för Museistaden, några rum i vissa byggnader som var avsedda för CHM, och i byggnad nr 8 påbörjades delvis en renovering som kostade över 100 000 karbovanets. Renoveringen gjordes endast delvis, såsom installation av pelare, golvbeläggning, inre rekonstruktion och så vidare, men viktiga arbetsområden som uppvärmning, målning av väggar och tak, elektrisk utrustning, takmålning, installation av vattenledning, ordnande av fasader och gården lämnades. För hela detta arbete avsatte Folkkommissariatet för utbildning 66 250 karbovanets. Medan själva uppvärmningen kostar 39 000 karbovanets, den elektriska utrustningen 11 000 och de andra arbetena, enligt vår budget, 34 000 karbovanets. Denna beräkning, som gjordes baserad på den felaktiga akten av den särskilt upprättade kommissionen och den upprättade budgeten, visade att CHM borde ha finansiering, men har inte det [...]*

Således förklarades museet omöjligt att fungera fullt ut av uppenbara skäl som regeringen och partifunktionärerna vägrade att erkänna, nämligen bristen på lämpliga lokaler och finansiering i den omfattning som skulle säkerställa dess funktion. Hrintjenko återkom därför med en begäran om ytterligare finansiering på 42 000 karbovanets.[157]

---

157 ЦДАГО України. Ф. 263. Оп. 1. Спр. №36371 фп. Арк. 247-249.

Han formulerade tydligt i brevet att museets förlust av sina lokaler var resultatet av fientlig verksamhet, vars konsekvenser förblev olösta. Museet hade vid den tiden inga lämpliga lokaler. Samlingarna hade under fyra år förvarats på vindar och i fuktiga källare. Byggnad 8 var förstörd och behövde reparationer som det saknades medel för. Lösningen på denna situation, som skapades av regeringen själv, fanns inte; det behövdes skyldiga för den skadliga verksamheten.

Under tiden hjälpte en rad kritiska artiklar i tidningarna *Kommunist* den 3 mars 1937, *Proletarska pravda* den 15 augusti 1937 och *Komsomolets Ukrainy* den 9 september 1937 mot ledningen av det Historiska museet och Volodymyr Hrintjenko personligen partiledningen att fastställa skuldfrågan. Särskilt skarp var artikeln i *Komsomolets Ukrainy*. I den påstods det att på grund av medveten skadlig verksamhet hade Ukrainas historiska museum letts till förfall. Författaren till artikeln – den tidigare medarbetaren vid museet Hrynsjpon, som avskedades 1933 som ”skolkare och störande”[158], anklagade direktören – Hrintjenko och hans ”adjutant” T. Teslja. I deras skadliga verksamhet hjälpte deras släkting Znojko dem – den tidigare inspektören för museer vid Folkkommissariatet för utbildning. ”Genom att slösa med statliga medel, samlade dessa personer värdefulla utställningsföremål i en hög, som har världshistorisk betydelse. I de smutsiga lokalerna i museikvarteren förstörs föremål som kostar staten hundratusentals karbovanets.” Senare, den 25 september 1937, publicerade den ryska tidningen *Pravda* en artikel av D. Vadimov och T. Liltjenko med rubriken ”Vem härskar i Ukrainas museer?”, där det bland annat påstods:

> *Det sitter ett gäng bourgeois-nationalister i museet, ledda av den tidigare sekreteraren för volost under hetman Skoropadskyj, Hrintjenko. Detta gäng har i tre år dolt den rikaste samlingen av minnen från Ukrainas forntid och det mest värdefulla biblioteket, som transporterades från Leningrad till Kyiv.*

Artikeln handlade om Pavlo Pototskyjs samling, han nämndes tillsammans med sin 70-åriga fru, dottern till ”den kända folkhjälten från 1812 – partisanen Denis Davydov”. Tack vare idag det öppna NKVD-KGB-arkivet vet vi att Volodymyr Hrintjenkos hustru anger i vittnesmaterialen att den tidigare generalen Pototskyj förmedlade material till de ovannämnda tidningsartiklarna. Han kände sig förolämpad över att hans samling hade inventerats på initiativ av Hrintjenko med avsikt att delas upp mellan olika museer och att ett ”antal begränsningar” infördes

158 Білокінь, *Музей України*, 235.

för att visa den tidigare generalen Pototskyjs riktiga plats i Sovjetunionen.[159] Därför var orsaken till de kritiska artiklarna mot Hrintjenko hans personliga relationer med tidigare medarbetare vid museet. Hrintjenko var en av skaparna av det marxistisk-leninistiska konceptet för Charkiv-museet. Det relativt amorfa konceptet av Pototskyjs samling med sin ukrainska centrism var en uppenbar måltavla för politisk kritik och hot. Paradoxalt nog var det dock just demonteringen av utställningen av denna samling som orsakade kritik i tidningarna.

Den 5 oktober 1937 avskedades Hrintjenko från sin tjänst av Volodymyr Zatonskyj, dåvarande huvudman för Folkkommissariatet för utbildning. Efter detta leddes CHM av M. Ovtjarenko (1937–1941), som initierade skapandet av två kommissioner och upprättade en tendentiös akt om de förluster som påstås ha orsakats museet under Hrintjenkos ledarskap.

Efter att ha avskedats från CHM började Volodymyr Hrintjenko arbeta vid Institutet för materiell kulturhistoria, där han stannade i 1,5 månader. I slutet av 1937 lämnade han material till tryck, som hade fördröjts för granskning hos Movtjanivskyj. Samtidigt fortsatte Hrintjenko att arbeta med material från sina utgrävningar i Dnipropetrovsk.[160] Under denna tid bearbetade han 15 000 föremål och genomförde restaurering av cirka 20 föremål.

Hrintjenko arresterades av NKVD den 18 april 1938 och var under 19 månader under utredning (bild 48). Anledningen till hans arrestering var vittnesmål av T.T. Teslja och V.M. Znojko – de två av hans kollegor som nämndes i tidningsartikeln.[161] Forskaren anklagades för att tillhöra en anti-sovjetisk nationalistisk organisation och för kontrarevolutionär aktivitet, som han påstås ha blivit rekryterad till 1934 av den tidigare chefen för museiavdelningen vid Förvaltningen för konster V.M. Znojko i Charkiv, där Znojko var direktör för museet.

Det påstods att Hrintjenko delade målet att separera Ukraina från Sovjeunionen, och att han också rekryterade två personer till den fientliga organisationen, nämligen fotografen vid Kyiv-museet A.A. Solovjov och forskaren vid samma museum V.A. Majevskyj. Förutom de nämnda Teslja och Znojko angav Hrintjenko även medarbetarna vid Institutet för materiella kulturens historia M.I. Jatjmenjov, V.Y. Dovzjenok och I.E. Ivantsov.[162] Vid förhöret den 16 maj 1938 avfärdade Hrintjenko alla dessa

159 Білокінь, *Музей України*, 241.

160 ЦДАГО України. Ф. 263. Оп. 1. Спр. №36371 фп. Арк. 188.

161 ЦДАГО України. Ф. 263. Оп. 1. Спр. №36371 фп. Арк. 383.

162 ЦДАГО України. Ф. 263. Оп. 1. Спр. №36371 фп. Арк. 12.



Bild 48. Foto från Volodymyr Hrintjenkos ärende. (Foto: Marija Prokopenko.)

anklagelser.[163] Men under förhöret den 20 juni 1938, under press från utredarna, erkände han att han före sin arrestering var en ”hård fiende av den sovjetiska makten” och att han hade anslutit sig till den kontrarevolutionära hemliga rörelsen, där han aktivt bedrev anti-sovjetisk verksamhet riktad mot att avsätta den sovjetiska makten.[164] Enligt Hrintjenko fick organisationen honom att ”förstöra material som samlades in vid utgrävningar och genom andra omständigheter, som hade historiskt värde. Materialen i museet skulle inte samlas enligt historiska, utan enligt sociologiska principer”. I sitt praktiska arbete fokuserade Hrintjenko på forntida epoker och belyste överhuvudtaget inte den sovjetiska maktens prestationer inom utvecklingen av ukrainsk kultur och vetenskapliga framsteg i utställningen. I utställningarna på konstmuseerna lade han mer vikt vid gamla konstnärer och fördröjde utformningen av utställningen. I utställningen användes en sociologisk princip – det vill säga att sekundära utställningsföremål visades, medan värdefulla arkeologiska material inte publicerades

163 ЦДАГО України. Ф. 263. Оп. 1. Спр. №36371 фп. Арк. 15.

164 ЦДАГО України. Ф. 263. Оп. 1. Спр. №36371 фп. Арк. 16.

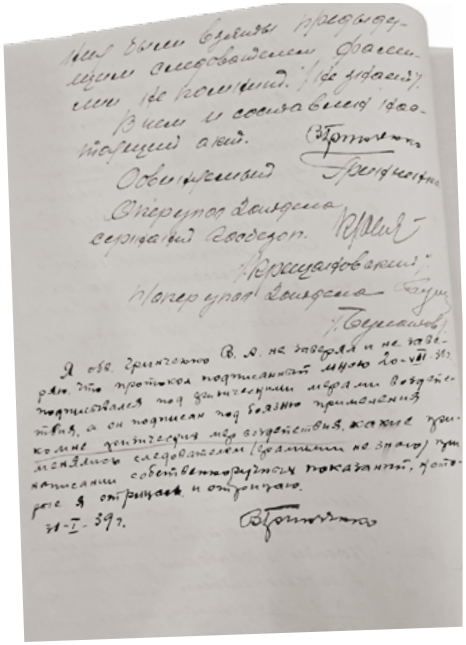


Bild 49. Sida från Volodymyr Hrintjenkos ärende med avståndstagande från de vittnesmål han gav under påverkan av fysisk press.

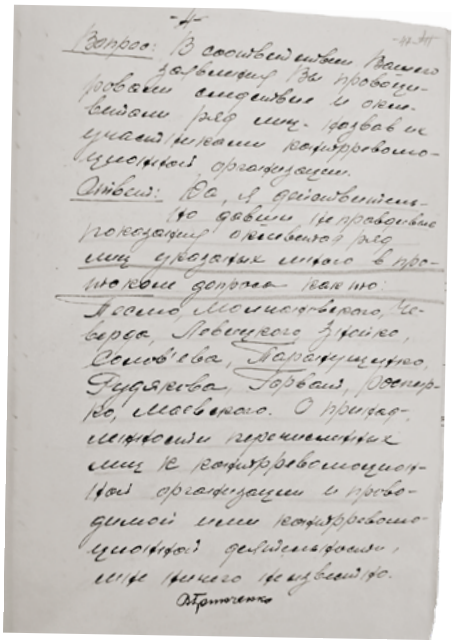


Bild 50. Sida från Volodymyr Hrintjenkos ärende med erkänd smutskastning av en rad kollegor.

i vetenskapliga publikationer.[165] I samband med övergången till arbete vid institutet i september 1937, påstod Hrintjenko att Znojko beordrade honom att kontakta en annan medlem av organisationen och medarbetare vid institutet – Movtjanivskyj, för att genomföra skadlig verksamhet inom arkeologin. Från Movtjanivskyj fick Hrintjenko kännedom om en kontrarevolutionär organisation inom institutet. Hrintjenko och Movtjanivskyj hade som uppdrag att fördröja publiceringen av viktiga vetenskapliga arbeten samt att ignorera utvecklingen av nya material. Speciellt de material som samlades in vid Dnipropetrovsk-expeditionen publicerades medvetet inte. I mer än 10 år var antropologiskt material oanvänt. Arkeologiskt material kodades medvetet på ett sätt så att det inte skulle vara klart. Stora statliga medel spenderades på att undersöka mindre viktiga fornlämningar som hade låg vetenskaplig betydelse.[166]

Den 1 oktober 1938 upprättades en akt som granskade Volodymyr Hrintjenkos arbete vid Institutet för den materiella kulturens historia, undertecknad av V.Y. Dovzjenok och I.E. Ivantsov. Kommissionen kom fram till att Hrintjenko

165 ЦДАГО України. Ф. 263. Оп. 1. Спр. №36371. Арк. 27, 30,184, 191.

166 ЦДАГО України. Ф. 263. Оп. 1. Спр. №36371. Арк. 31-33.

hade motarbetat och saboterat arbetet på institutet och fördröjt genomförandet av planen.[167]

Den 31 januari 1939 undertecknade Hrintjenko en akt där han hävdade att erkännandet av hans tillhörighet till den kontrarevolutionära organisationen gavs under påverkan av fysisk press från utredarna[168] (bild 49).[169]

Vid förhöret den 10 februari 1939 avfärdade han de vittnesmål som gavs under press och erkände att han hade smutskastat en rad av de ovan nämnda personerna[170] (bild 50).

Utan tillräckliga politiska argument för att anklaga Hrintjenko vände sig utredningen till att söka skadlig verksamhet i forskarens arkeologiska aktivitet. Här väckte särskilt Hrintjenkos gömda fältarkeologiska dokumentation av hans arkeologiska forskning vid det hydroelektriska stationsområdet i Dnipro, som redan nämnts ovan, särskild uppmärksamhet. Särskilt undersöktes det faktum att Hrintjenko höll utgrävningsdokumentationen gömd fram till 1938. Enligt forskarens förnekande togs dessa med hans vetskap från Dmytro Javornytskyj för att avsluta bearbetningen av materialen, vilket skulle ta 5–6 år. Utredaren anklagade nu Hrintjenko för olagligt innehav av vetenskaplig dokumentation och för att ha fördröjt att det kom det vetenskapliga kretsloppet till del. Hrintjenko förnekade detta och påpekade att alla insamlade arkeologiska material skickades från Dnipropetrovsk till Kyiv i februari 1938 för restaurering och bearbetning.[171]

En annan anklagelse gällde den medvetna fördröjningen av öppnandet av utställningen tillägnad 20-årsjubileet av oktoberrevolutionen, då Volodymyr Hrintjenko arbetade som tillförordnad direktör för Centrala historiska museet. Hrintjenko förnekade detta och påpekade bristen på lokaler och arbetskraft.

Enligt T. Tesljas vittnesmål leddes den kontrarevolutionära verksamheten på museet av partifunktionären Andrij Hvylja, som gav order till Znojko, som i sin tur delegerade dem till Hrintjenko och som sedan genom medarbetarna genomförde dem. I gruppen ingick ”nationalisten” Javornytskyj, museets ställföreträdande direktör Tjeverda, Sjuhayevskyj, Bondar, Musjket, Korsjak, Kordysj och Teslja.[172]

---

167 ЦДАГО України. Ф. 263. Оп. 1. Спр. №36371. Арк. 385.

168 ЦДАГО України. Ф. 263. Оп. 1. Спр. №36371. Арк. 385.

169 ЦДАГО України. Ф. 263. Оп. 1. Спр. №36371. Арк. 34 зв.

170 ЦДАГО Ф 263 оп. 1 справа 36371 арк. 41, 47.

171 ЦДАГО Ф 263 оп. 1 справа 36371 арк. 51, 56.

172 ЦДАГО України. Ф. 263. Оп. 1. Спр. №36371. Арк. 71.

Efter arresteringen berövades Hrintjenkos fru lägenheten. Den 16 augusti 1938 skrev hon i ett brev till NKVD:s chef Lavrentij Berija: ”Jag anser inte att det är överflödigt att tillägga att min man, genom sitt ihärdiga arbete under åren, lyckades ge landet många värdefulla uppgifter och upptäckter inom området för forntida historia. År 1938 avslutade han två stora arbeten som karakteriserar sambanden mellan slavarna i Dnipro-regionen och Bysans. Jag har hela mitt liv arbetat i det offentliga och därför skulle jag aldrig kunna se eller tillåta att min man skulle kunna vara med i en kontrarevolutionär organisation – det fanns helt enkelt ingen plats för det i vårt upptagna och intressanta liv.”[173] Hon avslutade sitt brev med att kräva en översyn av sin mans ärende.

I sitt klagomål till Berija i november 1939 skrev Hrintjenko om omständigheterna som tvingade honom att avge falska vittnesmål: ”Jag kommer inte att beskriva hela förhörsprocessen; faktum är att jag delvis hittade på, och mestadels, under diktering av Tkatjenkos (namnet på utredaren) skrev mina ’vittnesmål’. Dessa ’vittnesmål’, upprepar jag, är fullständiga lögner vad gäller innehåll, och dessutom innehåller de många motsägelser. För att undvika ytterligare misshandel, skrev jag först att jag tydligen blivit rekryterad till en kontrarevolutionär organisation av forskaren Movtjanivskyj, som jag hörde var i fängelse och också gav vittnesmål om någon rekrytering, men för dessa vittnesmål fick jag en lämplig dos ’påtryck’ från utredaren Tkatjenko och en begäran att skriva att jag tydligen blivit rekryterad av Znojko, som tydligen gav mig uppdraget att skada det Centrala historiska museet.”[174]

Hur ”erkännanden” erhölls från de förhörda beskriver Hrintjenko själv: ”I juni 1938, på min begäran om ett gemensamt förhör med medlemmarna i den kontrarevolutionära organisationen, till vilken jag också hade involverats, svarade utredaren att jag skulle få det först när mina ben var helt krossade och min hud var en enda påse. Här ringde han genast till utredaren Kresjtjanivskyj och bad honom om en ’slaghammare’, som han kallade det. Inom två minuter kom den senare in i rummet med ett bakben till en stol, slog mig över munnen och frågade om jag såg vad det var, samt om jag förstod vad som skulle hända härnäst.”[175]

Det råder ingen tvekan om att det var just genom fysiska övergrepp och rädsla för sitt liv och sina närståendes liv, som de arresterade tvingades ”erkänna” brott de inte hade begått eller peka ut andra som skyldiga.

---

173 ЦДАГО України. Ф. 263. Оп. 1. Спр. №36371. Арк. 144.

174 ЦДАГО України. Ф. 263. Оп. 1. Спр. №36371. Арк. 146

175 ЦДАГО України. Ф. 263. Оп. 1. Спр. №36371. Арк. 166.

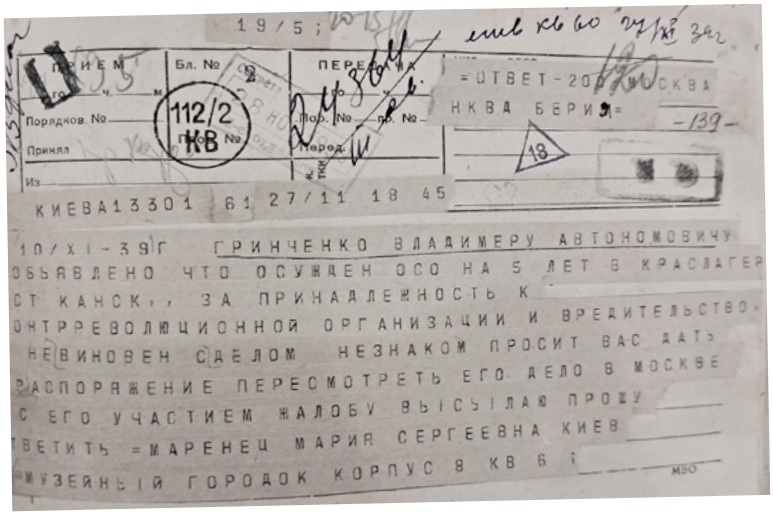


Bild 51. Telegram den 28 november 1939 till Berija med begäran om att ompröva domen mot Volodymyr Hrintjenko. (Foto: Marija Prokopenko.)

I november 1939 dömdes Volodymyr Hrintjenko till 5 års fängelse. Under hela denna tid skrev han och hans fru brev till Berija med begäran om att ompröva fallet och den orättvisa domen, som aldrig ändrades (bild 51).

Efter att ha blivit frigiven fortsatte Hrintjenko att arbeta vid Fängelseförvaltningen i Krasnojarsk i Ryssland och återvände till Ukraina först 1947. På grund av förbudet att bo i Kyiv, fick han i uppdrag att utföra arbete för Institutet för arkeologi i Poltava. Här fick han hjälp av sin tidigare chef Myhailo Rudynskyj. När Hrintjenko dog den 18 april 1948, och hans fru riskerade att bli av med sin lägenhet, skrev Rudynskyj, tillsammans med den nämnda Dovzjenok, ett stödbrev till stadsrådet där de motiverade behovet av att bevara lägenheten för henne på grund av hennes medförfattarskap av vetenskapliga verk som hennes man förberedde för publicering.[176] Publikationen av resultaten från de arkeologiska utgrävningarna av det unika fyndet nära byn Voznesenka publicerades först i förkortad version 1950.[177] Alla anklagelser mot Hrintjenko avskrevs först 1956 efter att hans son Ihor[178] och vittnesmål från Vasyl Dovzjenok, där den sistnämnda erkände att han ”inte hade mod” och, rädd för arrestering, undertecknat protokollet av de falska vittnesmål han gav.[179] De övriga vittnena i detta ärende var inte längre vid liv.

---

176 ЦДАГО України. Ф. 263. Оп. 1. Спр. №36371. Арк. 310.

177 Володимир А. Грінченко, ”Пам’ятка VIII ст. коло с. Вознесенка на Запоріжжі”, *Археологія* III (1950), 37–63; Алла Т. Сміленко, *Слов’яни та їх сусіди в степовому Подніпров’ї (II-XIII ст.)* (Київ: Наукова думка, 1975), 103–118. Se även en sammanfattning av Hrintjenkos utgrävningar i Kantserka - s. 118–140

178 ЦДАГО України. Ф. 263. Оп. 1. Спр. №36371. Арк. 262-265.

179 ЦДАГО України. Ф. 263. Оп. 1. Спр. №36371. Арк. 270-271.

KAPITEL 12

Regionalmuseet och ockupationsmaktens kulturpolitik i Kyiv 1942–1943

Innan vi går vidare till museets historia under den tyska ockupationen, är det nödvändigt att ge en kort karakteristik av vad denna institution representerade innan krigets början. Centralhistoriska museet definierades som en vetenskaplig och politisk utbildningsinstitution vars uppgift var ”att visa det ukrainska folkets historia i nära samband med historien om folken i Sovjetunionen”. Museets basutställning skulle belysa den historiska processen från människans ursprung till nutid och delades in i sex avdelningar: det klasslösa samhället; Skytien och de grekiska kolonierna vid Svarta havet, Kyivriket och feodala furstendömen under 1000–1400-talen; perioden för feodal livegenskap under 1500–1700-talen; nedbrytningen av livegenskap och kapitalismen under 1800-talet–1917; ”den proletära revolutionen” och byggandet av socialismen. Inom museet arbetade hjälpavdelningar som fokuserades på numismatik och vapenhistoria. Varje avdelning hade sin egen tematiska samling.

Vid museet fungerade, på initiativ av direktören, ett vetenskapligt råd som diskuterade frågor om vetenskapligt arbete, vetenskapliga ämnen och utställningsplaner. Arbetet i publikavdelningen var inriktat på organisation och service av guidade turer. Det fanns också en metodavdelning som upprätthöll kontakt med regionala och lokala museer och hjälpte dem med konsultationer i olika former av museiarbete. Museet hade även en inspektör för kulturminnesvård i Kyiv, som också skulle bestämma platser för framtida arkeologiska utgrävningar i staden med hjälp av Institutet för arkeologi vid Ukrainas vetenskapsakademi, och på så sätt skulle de arkeologiska samlingarna i museet kompletteras.

En av inriktningarna för museets arbete var publicering av verk om museologi, arkeologi och historia.[180]

År 1941 öppnades utställningar om det klasslösa samhället, Skytien och de grekiska städerna vid Svarta havet, Kyivriket, Ukrainas historia under 1400–1700-talen, Ukrainas historia under 1800-talet, den ”stora socialistiska oktoberrevolutionen” samt permanenta utställningar om vapenhistoria, numismatik och det gamla Egyp-

180 НМІУ. Ф. Р-1260. Оп. 1-доп. Од. зб 34а.

ten.[181] När kriget började i juni 1941 kom behovet av evakueringsåtgärder först på tal den 24 juni, när ett evakueringsråd under ledning av Lazar Kaganovytj (1893–1991) skapades vid Folkkommissariatets råd (RNK USSR). Kaganovytj var vid den tiden folkkommissarie för transportvägar. Tre dagar senare antogs ett beslut som skulle reglera processen för evakueringen av både människor och värdefulla tillgångar av statligt intresse.[182] Trots att uppdraget att verkställa evakueringen lades på museiavdelningarna vid Folkkommissariatet för utbildning och Förvaltningen för konst, hade de ingen materiell eller maktbas för att genomföra detta uppdrag. Museerna fick själva hantera alla organisatoriska och logistiska problem. Till exempel, den last som var avsedd för evakuering av Centralhistoriska museet skickades med färjan till Dnipropetrovsk, därifrån transporterades den till Ufa i Ryssland. Det finns ingen säker information om det totala antalet lådor med CHM:s egendom som var avsedda för evakuering. Bland de som nådde Ufa räknas 12 lådor som innehöll dekorerat mammutbete från den paleolitiska boplatsen vid Kyrylivska-gatan, keramik, smycken och föremål av skytiskt ursprung, fynd från de grekiska kolonierna vid Svarta havet, smycken från utgrävningarna av Tiondekyrkan, numismatik, urkunder, mattor, kosackbälten från 1500–1700-talen och ryska regementsflaggor från 1800–1900-talen. En del av lådorna lämnades kvar i Dnipropetrovsk, och en del i Charkiv, där 12 av dem plundrades av lokala invånare, medan resten förstördes i en bombad tågvagn den 10 oktober 1941 vid stationen Alexeevka i Belgorod-regionen.[183] Många kulturarvsföremål blev dock kvar och uppmärksammades snart av den tyska ockupationsmakten.

I oktober 1941 beordrade riksminister Alfred Rosenberg doktor Rudolf Stampfuß (1904–1978) – ledare för Sonderstab Vorgeschichte, att skydda och kontrollera de arkeologiska samlingarna i Ukraina. Han anlände till Kyiv i början av december 1941 som en del av Alfred Rosenbergs operativa stab – Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg.

I sin verksamhet hade Stampfuß flera viktiga strukturella och logistiska problem att lösa. När det gällde den värdefulla samlingen från det tidigare Centralhistoriska museet i Lavra, var det nödvändigt att omedelbart flytta de stora samlingarna till nya, säkra lokaler. Under sprängningen av den närliggande Uspensky-katedralen förstördes nästan alla fönster och dörrar, och skåpen där samlingarna förvarades

181 Ковтанюк, Шовкопляс, ”Скарбниця історичної пам’яті України”, 77.

182 Тетяна М. Себта, Роман І. Качан, *Києво-Печерська Лавра у часи Другої світової війни* (Київ: ”Видавець Олег Філюк”, 2016), 18–19.

183 Se förteckningen över evakuerade föremål - Себта, Качан, *Києво-Печерська Лавра,* 21–23.

skadades allvarligt. Dessutom var fyndmagasin belägna i andra byggnader och källare öppna och inte vaktade. Detta beskrivs talande av den ungerska arkeologen Nándor Fettih (1900–1971), som deltog i arbetet under Stampfuß ledning:

> *Vi inspekterade lokalerna på alla våningar i en av byggnaderna. I flera rum fanns tusentals föremål från stenåldern som relativt sett inte var skadade, men allt med öppna dörrar, kom in och ta [...] Antagligen var varken de flyende kommunisterna eller folket intresserade av dessa antikviteter, som inte hade något värde i metall – föremål av sten, keramik [...]*
> *På senare tid har den arkeologiska utställningen varit i metropolitens hus. Antikviteter från stenåldern, skytiska, grekiska och fornslaviska tider, montrar och skåp har också skadats mycket. Kommunister tog guld och silver. I det som var kvar härjade olika människor, några av soldaterna. Tyska soldater tog några "souvenirer" från de trasiga skåpen. Men en tillräcklig mängd vackra föremål av brons förblev på sina platser, på två plattor hängde silver- och förgyllda uppsättningar av bältesprydnader, från den tid då magyarerna grundade sitt rike. I två förråd i museet såg vi värdefulla föremål av brons och silver. I en av utställningssalarna låg helt oskadade, i stor mängd, brons- och silverspännen från folkvandringstid. Större delen av dem är inte publicerade. Vi var mycket glada över att det fanns ett så stort antal antikviteter [...]*
> *De vackraste figurerna av djur, gjorda av bronslegering och någon annan metall, som tillhörde den skytiska perioden […] originella vaser, kvinnliga smycken dekorerade med olika djurfigurer, ett stort antal brons- och silverfibuler från folkvandringstid – för varje av dem skulle olika museer i världen betala hundratals, tusentals pengar, lämnades kvar. Antagligen gillade de främst de färgade pärlorna av glas. Ett urval av pärlorna, som trätts på snören, slets bort och togs av plundrarna i stora mängder.*
> *En monter i ett av skåpen var krossad. Ett övergivet nordiskt svärd, dekorerat med fantastisk djurornamentik, vars värde, enligt vår uppfattning, uppgår till många tusen pengar. Det är uppenbart att ingen ens försökt ta bort det från den klädda basen. Jag försökte flytta det, men utan verktyg gick det inte. Under sådana omständigheter överlevde en underbar samling av forntida skatter. Visserligen var några skåp omflyttade, vapen av sten och andra antika föremål från stenåldern, som verkade vara värdelösa, berördes inte av någon.*[184]

---

184 Нандор Феттіх, *Київський щоденник (3.XII. 1941 - 19.I.1942)* (Київ: "Софія А", 2004), 36–37, 49.

Således var det första uppdraget för Stampfuß arbetsgrupp att tillfälligt säkra föremål, att täcka fönster och dörrar med brädor för att skydda mot snöfall och fukt. Enligt dekretet från rikskommissarien för Ukraina Erich Koch (1896–1986) den 21 oktober 1942 skulle alla förhistoriska och historiska objekt bevaras och skyddas.

För att utforska arkeologiska fornlämningar och för att genomföra ”nationellt viktiga vetenskapliga uppgifter” skapades ”Landesmuseum für Vor- und Frühgeschichte” med ett temporärt kontor i Kyiv. Skapandet av museet innebar inte bara en ombenämning av den existerande institutionen från den sovjetiska tiden och att den underordnades den tyska administrationen, utan innebar en sammanslagning av alla samlingar som var spridda på olika ställen, för att förvara dem i en byggnad under enhetlig kontroll.

Redan i mitten av januari 1942 engagerades doktor Paul Grimm (1907–1993), som skulle organisera transport och flytt av museisamlingarna. Det fanns ett akut behov av kompetens från lokala museimän, utan vars hjälp det skulle vara omöjligt att genomföra uppgiften (bild 52).

Vid den tiden fanns det några ukrainska specialister kvar i Kyiv, inklusive Petro Kurinnyj och Valerija Kozlovska. Det var just med deras hjälp som packningsarbetet inleddes i Lavra, vilket beskrivs av Nandor Fettih i sin dagbok. Totalt fanns det omkring 40 personer med olika yrken i museets personal under 1942–1943, däribland arkeologer, restauratörer, etnografer, numismatiker, bibliotekarier, arbetare, städare och översättare.[185]

Ett särskilt viktigt uppdrag var att hitta en ny byggnad för museet, helst i stadens centrum, som skulle vara tillräckligt stor för att rymma samlingarna, men där man också skulle kunna placera det planerade Institutet för forntida och tidig historia. För detta syfte valdes byggnaden till den tidigare Centralna Rada och senare (från 1937) Lenins museum, beläget i stadens centrum på Volodymyrska-gatan 57[186] (bild 53).

År 1921 öppnades i denna byggnad Museet för proletärrevolutionen. Från 1925 belyste det partiets och den bolsjevikiska revolutionens historia (Kyivs museum för revolutionshistoria). År 1934 fick byggnaden sitt nuvarande utseende. Som många

---

185 Світлана Сорокіна, Оксана Завальна,Тетяна Радієвська, ”Діяльність Музею до-і ранньої історії в Києві у 1942–1943 рр. (За матеріалами НМІУ), *Археологія та фортифікація України*. V Всеукраїнська науково-практична конференція приурочена 125-й річниці заснування Кам’янець-Подільського державного історичного музею-заповідника (Кам’янець-Подільський, 2015), 288–295, 290.

186 Олександр Кучерук, *Українська Центральна Рада: історія будинку* (Київ: ”Наш формат”, 2010); Себта, Качан, *Києво-Печерська Лавра,* 80–81.





Bild 52. Foto av Paul Grimm i museets interiör. (Okänd fotograf.)

Bild 53. Byggnaden för ”Lenins museum” år 1938. (Källa: http://commons.wikimedia.org/.)

Bild 54. Avminering av byggnaden för ”Lenins museum” år 1941. (Källa: http://commons.wikimedia.org/.)



andra framstående byggnader i Kyiv skulle denna också förstöras. Men efter den tyska ockupationen av Kyiv blev byggnaden avminerad, och en stor mängd sprängämnen togs bort[187] (bild 54).

Under vintern transporterades museets samlingar från Lavra med 53 lastbilar, 5 spårvagnar med släp och 12 hästdragna vagnar. Som resultat av denna åtgärd flyttades den arkeologiska samlingen från Centrala historiska museet och dess samlingar, som var spridda i olika lokaler, numismatiska samlingen, inklusive antropologikabinettet och arkeologisk litteratur som tagits från Lavras historiska bibliotek. Efter transporten av fonderna från Lavra till den nya byggnaden överfördes också arkivet och en samling med fotoplåtar från Arkeologiska institutet.

Slutligen, den 12 mars 1942, grundades Landesmuseum für Vor- und Frühgeschichte i Kyiv, och Paul Grimm utsågs till direktör. Det akuta uppdraget var att skapa en ny utställning som skulle motsvara de ideologiska kraven från den tyska ockupationsmakten, nämligen att visa närvaron och dominansen av den nordiska och germanska komponenten i befolkningen i Ukraina i det förflutna och att samla bevis på ett betydande nordiskt kulturellt inflytande.[188]

Den byggda utställningen placerades i 9 salar i museet som skulle belysa följande teman: 1) paleolitisk och mesolitisk kultur, 2) neolitisk och trypillia-kultur, 3) sen neolitisk kultur och bronsålder, 4) skyter och sarmater, 5) grekiska kolonier vid Svarta havet, 6) germaner i Ukraina, 7) slaver och grundandet av vikingariket, 8) Kyivriket och 9) ukrainsk etnografi.

Som Stampfuß påpekade i sin översyn av det nya museets utställning visade den att på många sätt kan de gamla germanska traditionerna från tusentals år fortfarande ses i de ukrainska föremål som presenteras här: ”När ni ser den snidade bondesläden och vagnen, tillverkade utan att använda järn, påminns ni automatiskt om kopplingen till slädarna och vagnen som hittades i vikingakvinnan Åsas grav.” [189]

Materialen från museet och liknande idéer uttrycktes i en rad artiklar av Stamp-

187 Reinhard. H. Seitz, *Das Fürstliche Renaissanceschloß zu Höchstädt a. d. Donau – seine Baugeschichte und seine (ost)europäischen Bezüge* (Weißenhorn: Anton H.Konrad Verlag, 2009), 241–272, 257.

188 Seitz, *Das Fürstliche Renaissanceschloß,* 258.

189 Seitz, *Das Fürstliche Renaissanceschloß,* 263.

fuß, Grimm och andra författare, publicerade 1942–1943 i den tyskspråkiga tidskriften *Germannen-Erbe*.[190]

Den 27 oktober 1942 upprättade doktor Josef Benzing (1904–1981)[191] en rapport till generalkommissarien i Kyiv om situationen för bibliotek, arkiv och museer i Kyiv.[192] Detta dokument är intressant med tanke på de åtgärder som den tyska ockupationsmakten vidtog i staden. Särskilt får vi veta att i byggnaden till det gamla stadsmuseet, som vid denna tid fick namnet Museum för Ukrainas konst, genomfördes torkning av alla föremål av trä, tyger, mattor och broderier i avdelningen för folkkonst. En stor och värdefull samling av träskulpturer togs från den fuktiga källaren, demonterades och ställdes ut på speciellt tillverkade hyllor. Avdelningen för dekorativ och tillämpad konst torkade och alla tyger och dekorerade ägg ställdes i ordning. Gamla möbler torkades, porslin och glas rengjordes i magasinen, och deras kataloger organiserades. I avdelningen för måleri avslutades upprättandet av listor över målningar i den så kallade Spetsfonden. Ett alfabetiskt register över alla tavlor från före och under revolutionstiden upprättades. Listorna över alla målningar översattes till tyska.

I det arkitekturhistoriska museet i Sofiakatedralen förbereddes en utställning av avdelningen ”Arkitektur från den storfurstliga tiden”. För att komplettera den gjordes flera teckningar och akvareller av arkitektoniska monument, och några togs för utställningen från museets magasin. Från magasinen hämtades också 28 fresker och 1 mosaik från den förstörda St. Mikaelskyrkan. För utställningen planerade man att förbereda korta skyltar/etiketter översatta till tyska. Vid denna tid genomfördes 243 guidade turer på museet, och det registrerades att det totala antalet besökare under denna tid uppgick till 802 personer. På dörrarna till Vår Frälsare-kyrkan i Berestove, nära Lavra, skrevs en kort beskrivning av dess historia och en utställning förbereddes i kyrkan.

---

190 *Germanen-Erbe*: Monatsschrift für deutsche Vorgeschichte; amtliches Organ des Reichsbundes für Deutsche Vorgeschichte und der Hauptstelle Vorgeschichte des Beauftragten des Führers für die Gesamte Geistige und Weltanschauliche Schulung und Erziehung der NSDAP. Tidskriften publicerades från 1936 till 1943; Світлана Сорокіна, Ю. Безкоровайна, ”Експонати Центрального історичного музею ім. Т.Г.Шевченка у статтях німецьких учених із журналу ”Спадщина германців” 1942–1943 років”, *Opus Mixtum* 8 (2020), 205–222.

191 Ніна Малолєтова. ”Діяльність німецького бібліотекаря та книгознавця Йозефа Бенцінга під час нацистської окупації України (1941–1944)”. *Студії з архівної справи та документознавства* Т.15 (2007), 159–164.

192 ЦДАВО. Оп. 2. Ф. 3206. Спр. 7. Арк. 165–171.

I Landesmuseum für Vor- und Frühgeschichte avslutades arbetet med att flytta samlingarna från Lavra. I lokalerna installerades ytterligare hyllor. Utformningen av utställningssalarna fulländades och förbättrades. Under denna tid tillverkades flera propagandistiska kartor som illustrerade spridningen av goterna, vikingarnas imperium och vikingarnas tåg mot Bysans. På liknande sätt förbereddes flera illustrationer, exempelvis av svastikor som hittades i Ukraina, gravar till germaner från Kertj. En utställning med en sarkofag i sten ”från en furstlig begravning” hittad i St. Mikaelskyrkan installerades. Biblioteket och samlingen med fotonegativ förnyades.

Trots att Landesmuseum für Vor- und Frühgeschichte fortfarande byggdes ut, användes institutionen aktivt för både vetenskapligt arbete och ideologisk utbildning för de tyska trupperna. Här fanns under flera dagar, för att förbereda fotografiska material och kartor för forskning och ideologisk utbildning, chefen för rikets sekretariat, professor Hans Reinerth (1900–1990)[193], representant för ministern för förhistoria och tidig historia i de ockuperade östra territorierna, med sina medarbetare. I rapporten noterades även besök i museet av flera professorer och assistenter som utförde forskning i de östra territoriernas historia och särskilt Ukraina. För Wehrmachts soldater genomfördes guidade turer en gång i veckan. I syfte att ge ideologisk utbildning besöktes museet av deltagare i konferensen för polischefer i det allmänna distriktet.

Museets utställning betraktades som tillfällig, den skulle förbättras, men denna plan genomfördes inte på grund av den sovjetiska arméns offensiv, vilken tvingade den tyska ockupationsmakten att lämna staden. I samband med förberedelserna för tillbakadragandet organiserades omfattande åtgärder för att transportera museets samlingar västerut. I packningen och förberedelsen för transporten deltog Valerija Kozlovska och Mykola Kurinnyj, som tillsammans med de tillbakadragande tyska trupperna lämnade Ukraina.

Mellan den 27 september och den 17 oktober 1943 skickades 6 vagnar med arkeologiska, numismatiska, antropologiska, arkiv- och biblioteksmaterial från Landesmuseum für Vor- und Frühgeschichte till Kraków (tabell).[194]

---

193 Ernst Klee, *Das Personenlexikon zum Dritten Reich: Wer war was vor und nach 1945?* Edition, 2 (Frankfurt am Main: Fischer, 2003), 488.

194 Baserad på uppgifterna publicerade i Тетяна Радієвська., Тетяна Себта, Світлана Сорокіна, ”Документи свідчать: вивезення на захід збірок Крайового музею до-і ранньої історії в Києві у 1943–1945 роках”, *Український археографічний щорічник,* 21/22 (24/25) 2018, 799–860. 815–816.

Innehåll	Antal lådor	Antal paket
Paleolitikum	269	72
Neolitikum	121	36
Trypilliakulturen	461	121
Bronsåldern	12	8
“Skytien”	27	27
“Grekiska kolonier”	228	63
“Goter”	14	14
Kulturer före den slaviska perioden, vikingar m.fl.	20	20
Fynd från utgrävningar vid DniproHES vattenkraftverk	766	156
Osteologi (skallar)	4	4
Numismatik	7	7
Arkiv	5	5
Foton	24	24

Tabell över föremål som transporterades till Kraków från Landesmuseum für Vor- und Frühgeschichte i Kyiv.

Under andra halvan av februari 1944 transporterades lasten med ukrainska museisamlingar med järnväg till Schloss Höchstädt i Bayern, där den mellan den 4 november och 20 december 1945 transporterades av amerikanerna till centret för återlämnande av kulturella värden i München. Av de 1 958 lådorna och 570 paketen som transporterades av tyskarna västerut, återvände 1947 till Ukraina 665 lådor, varav 618 återlämnades till Historiska museet i Kyiv och 47 till Institutet för arkeologi vid All-ukrainska vetenskapsakademin, enligt forskarnas beräkningar. År 1995 återlämnades cirka 700 böcker till Nationalmuseet för Ukrainas historia från Pfahlbauten-Museum i Unterhaching, som transporterades 1943 från Kyiv.[195]

Vissa föremål överlämnades till Kyiv-museet omedelbart efter befrielsen av staden från de tyska trupperna. Den 14 juni 1944 mottog museet 40 arabiska dirham.

195 Радієвська, Себта, Сорокіна, ”Документи свідчать: 819–820.

I inventarieboken finns följande information om deras ursprung: ”Gåva från Sovjetunionens hjälte, kapten Ivan Makarovytj Zjurba.” Här förklaras också att mynten togs från den tyska löjtnanten Hans Walk i Kyivs stadsdel Svyatosjyn under striderna om Kyiv. Under nr 732 och 733 i samma bok registrerades två järnnycklar till Kyiv-Petjersk-fästningen med inskriptioner, där en av dem den 15 april 1945 överlämnades till kamrat Chrusjtjov ”av befälhavaren för trupperna i den 2:a vitryska fronten, marskalken för Sovjetunionen Konstantin Rokossovskyj, och den andra av marskalken för Sovjetunionen Georgij Zjukov. En bild från den tiden bevarades, som fångade det högtidliga ögonblicket för överlämnandet av nycklarna till Chrusjtjov. Det råder ingen tvekan om att Sovjetregimen såg en viss symbolik i befrielsen av staden från de tyska ockupanterna och att de återfick ”nycklarna till staden.”[196]

Denna period kan vid Historiska museet i Kyiv karakteriseras som en verksamhet som var helt beroende av den främmande maktens politiska ideologi, där lokal historia var relevant så länge den ingick i en annan nations större narrativ. Att de splittrade delarna av det tidigare Taras Sjevtjenko all-ukrainska historiska museets samlingar återförenades i en ny, särskilt vald byggnad för museet, kan betraktas som en positiv åtgärd. Däremot indikerar urvalet av föremål och deras tolkning i tillfälliga utställningar att museets samlingar utnyttjades i ett omfattande propagandaarbete som Nazityskland förde i Ukraina. Museibesökarna var begränsade till Wehrmacht-soldater och anställda vid ockupationsmaktens myndigheter. För att rekrytera medarbetare bland tidigare anställda använde de ockuperande makterna aktivt information om tidigare sovjetiska repressalier mot ukrainsk kultur och dess utövare. I museets verksamhet betraktades dessa ukrainska medarbetare knappt som självständiga i valet av forskningsämnen och utställningsteman, som formulerades av ockupanterna. I detta avseende var museet inte ukrainskt, eftersom det ukrainska folket inte sågs som huvudmottagare av museets verksamhetsproduktion. Genom sin integration i nazistisk ideologi betraktades ukrainskt kulturarv som ”tyskt” och legitimerades för omflyttningar av samlingar, som så småningom blev aktuella i samband med reträtten.

196 Науковий архів НМІУ ”Інвентарна книга №2 реевакуйованих експонатів та нових надходжень”.

KAPITEL 13

Från sovjetiskt museum till Nationalmuseet för Ukrainas historia

Efter den tyska reträtten och återetableringen av den sovjetiska makten i Ukraina återupptog museet sin verksamhet i byggnaden till det tidigare ”Landesmuseum für Vor- und Frühgeschichte”, som före kriget var ”Lenins museum”. Från den 10 november 1943 började det kallas Statligt republikanskt historiskt museum i Kyiv. Direktör blev Ivan Bondar, som hade lett museet strax före och under de första dagarna av kriget. Frågan om nya museilokaler uppstod. Först övervägdes Klovpalatset – den tidigare Geologiska kommittén – som ett alternativ. Inom ramen för återuppbyggnaden av Hresjtjatyk[197] skapades ett projekt av Volodymyr Zabolotnyj för att bygga en magnifik fyravåningsbyggnad med kupol och ett galleri runt källarvåningen på en av Hresjtjatyks sluttningar. Framför den, i den nedre delen av den terrasserade sluttningen, fanns det förslag om att placera två gigantiska häststatyer av furstarna Svjatoslav och Jaroslav samt ett stort monument av Taras Sjevtjenko.[198] För att skapa museet planerades det att bilda en regeringskommitté vid Folkkommissariatets råd och bjuda in ukrainska arkitekter (Volodymyr Zabolotnyj), sovjetiska författare (Mykola Bazjan, Oleksandr Kornijtjuk, Maksym Rylskyj, Pavlo Tytjyna), forskare (Jevhen Paton) och statsmän (Dmytro Manuilskyj) att delta i arbetet. Men denna idé fick inget stöd, och i det godkända projektet fanns det överhuvudtaget ingen plats för museet i stadens centrum.

I mars 1944 blev en kvinna för första gången utnämnd till direktör för Historiska museet. Halyna Nikolajenko hade ingen relation till historia, men enligt samtida var hon en mycket energisk person och visste hur man skulle få kontakt med makten. Tack vare hennes talanger fick museet byggnaden till den tidigare konstskolan, som byggdes 1939 i den historiska delen av staden enligt projekt av Josef Karakis, nära fundamenten till den tidigare Tiondekyrkan och platsen för den äldsta borgen i Kyiv. I denna relativt nya men ouppvärmda byggnad började en liten grupp av museets personal att arbeta. Den 30 maj 1944 deklarerade Ukrainska sovjetiska

197 Hresjtjatyk kallades en bäck i en djup, skogbevuxen dalgång som blev stadens huvudgata vid sekelskiftet.

198 Н.Г. Ковтанюк (Ред.). *Національний Музей історії України* (Київ: ”Мистецтво”, 2009), 14; В’ячеслав Корнієнко (Ред.), *Відбудова Хрещатика в колекціях архітектурної графіки* (Київ: Саміт-книга, 2021), 21–24, мал. 10.

republikens ministerråd museets territorium som historiskt reservat, och själva institutionen döptes om till Kyivs statliga historiska museum. Platsen för Myhail Kargers utgrävningar av Tiondekyrkan fylldes inte igen under hela kriget. Från den 29 juni 1944 var därför alla vetenskapliga och tekniska arbetare i personalen skyldiga att utföra markarbeten ”för att rengöra Tiondekyrkan, nedsmutsad av de tyska fascistiska ockupationsmakterna,” ”till fullständig rengöring av fundamentet”.[199]

Ytterligare en uppgift var att göra en inventering av museets samlingar och räkna de materiella skador som orsakats av den tyska ockupationen. Den andra halvan av arbetstiden gick åt till att hjälpa till att rensa bort rasmassor och skräp från den bombade stadens huvudgata Hresjtjatyk.[200]

Bland medarbetarna vid museet efter kriget bör man nämna namnen på dem som arbetade före kriget, nämligen fotografen S.I. Horohov, etnografen V.S. Mamonov, etnografen och konstnären J.J. Pavlovytj samt arkeologerna J.F. Pokrovska och I.M. Samojlovskyj.[201] Bland dem är J.J. Pavlovytj (1872–1947) särskilt intressant, som efter kriget blev chef för museets avdelning för Kyivs historia.[202] Som tidigare elev vid den privata skolan Oleksandr Murasjko (1875–1919), skapade Pavlovytj en unik genre av konstnärlig dokumentation. Motiven för hans akvarellmålningar, som museet köpte av honom efter kriget, var invånare i det ockuperade Kyiv, hans kollegor på museet (bild 56) samt samtida händelser och dramer i staden, scener ur stadslivet och invånarnas liv under krigstiden (bild 55).[203]

Politiken kring utnämningar till ledande positioner var ganska specifik, särskilt med tanke på relationerna med ryska kollegor. Den 5 augusti 1944 utnämndes professor Tatjana Passek, som vid den tiden arbetade som vetenskaplig sekreterare vid Institutet för materiell kultur vid Vetenskapsakademin i Moskva, till chef för Avdelningen för det klasslösa samhället för perioden 1 september till 15 oktober 1944, det vill säga i en och en halv månad.[204]

---

199 НМІУ. Ф. Р-1260. Оп. 1-”л”. Од.зб. №2. Арк. 27.

200 Себта, Качан, *Києво-Печерська Лавра у часи Другої світової війни,* 259.

201 Сорокіна, Завальна, Радієвська,. ”Діяльність Музею до-і ранньої історії в Києві”, 290.

202 А.В. Литовченко, ”Художник Ю.Ю. Павлович - відомий і невідомий”, *Праці Центру пам’яткознавства* Вип. 31 (2017), 170–176; Марина Стрельник, ”Серія акварелей ”Історія міста Києва в малюнках” художника Ю.Ю.Павловича (1872–1947) в експозиційній та виставковій роботі Національного музею історії України”, *Археологія і фортифікація України* (Кам’янець-Подільський, 2018), 357–364.

203 НМІУ М-1151.

204 НМІУ. Ф. Р-1260. Оп. 1-”л”. Од.зб. №2. Арк. 68.



Bild 55. Akvarell av J.J. Pavlovytj, ”På hömarknaden”, 1942. (Foto: Fedir Androshchuk.)

Museet skulle öppna för allmänheten den 5 december 1945, men på grund av bristen på byggmaterial och det långsamma arbetet med reparationerna skedde öppningen först två år senare.

År 1946 återvände evakuerade föremål av ädelmetaller från ”Gohran” i Moskva till museet, och i slutet av 1947 återvände museisamlingar från Berlin som hade tagits av tyskarna.

Museet bjöd in experter att arbeta på deltid. I juni 1946 inbjöds Irina Fabritsius (1882–1966) till chef för avdelningen för Skytien, som vid den tiden arbetade som senior forskare vid Institutet för arkeologi vid Ukrainska SSR:s vetenskapsakademi. Hon gick med på det under förutsättning att hon fick en lägenhet. Vid den tiden hade museet flera bostadsutrymmen i byggnader på museets tomt. Men denna bostadsreserv var mycket begränsad. Fabritsius var en enastående kvinna med en stark vilja.[205] Hon var adoptivdotter och elev till direktören för museet i Cherson Viktor Hosjkevytj (1860–1928), och hon själv ledde Cherson-museet under en tid

205 С. В. Кузьминых, В. М. Саенко, «Я вошла в археологию ощупью»: письма И. В. Фабрициус А. М. Тальгрену. *Stratum plus,* 2 (2023), 229–272.



Bild 56. Anställda vid Statens historiska museum i Kyiv under krigstiden. Akvarell av J.J.Pavlovytj (Foto: Fedir Androshchuk.)

(1925–1931).[206] Efter att ha blivit avskedad vid en ”utrensning” flyttade hon till Leningrad, där hon bodde fram till 1937 och arbetade på olika positioner, varefter hon bjöds till Kyiv för att arbeta vid Institutet för arkeologi, där hon fram till krigets början arbetade med temat ”Arkaiska Skytien”. År 1944 återvände hon till Kyiv där

206 Ирина С. Фабрициус, ”Автобиография 3.07.1946”, НМІУ. Ф. Р-1260. Оп. 1-”л”. Од.зб. №4. Арк. 29. ”Hosjkevytj var min uppfostrare och lärare. Under hans ledning genomgick jag alla stadier av forskningsarbeten, från komplettering av samlingar till sammanställning av vetenskapligt bearbetat material till folkbildningsarbete.

hon arbetade vid Institutet för arkeologi och hade ansvar för avdelningen för studier av skytisk-sarmatiska stammar och antika städer. Utbildningen och inflytandet av Hosjkevytj gjorde att Fabritsius utan tvekan tillhörde de ”gamla” forskarna, vars kompetens var grundlig och stödd av kunskaper i europeiska språk[207] – kvalifikationer som saknades hos de flesta av dem som har gått utbildningen vid ”Folkbildningsinstitutet”. Efter att framgångsrikt ha försvarat sin avhandling 1945, började den dåvarande chefen för institutet Lev Slavin att betrakta henne som en potentiell konkurrent, vilket påverkade hennes beslut att koppla sin verksamhet till museet. Historien om Irina Fabritsius är en av många som illustrerar ödet för akademiska karriärer både för kvinnor och för representanter för den intelligens som utbildning och kultur formade före 1917.

Men 1947 förändrades personalpolitiken avsevärt. I samband med arbetet i den kommission som särskilt utsågs av Kommittén för kultur- och utbildningsinstitutioner uppmärksammades det att många av dem som arbetade på museet saknade relevant utbildning; 33 av 65 medarbetare hade arbetat under den tyska ockupationen.[208] Under 1947, under den nya direktören A.P. Viktorov, förändrades attityden till vetenskap, särskilt arkeologi.

Trots svåra arbetsförhållanden, stora arbetsvolymer och dålig finansiering lyckades museets anställda i början av 1947 öppna flera salar som belyste teman som ”Det klasslösa samhället”, ”Skytien och grekiska städer vid Svarta havet” och ”Kyivriket”.[209]

Men, förvaltningen av museer vid Ukrainska SSR:s kommitté för kulturell utbildning kritiserade dessa utställningar baserade på arkeologiska material och uppmanade till att belysa den nya sovjetiska historien utan idealisering av det förflutna. Det breda användandet av arkeologiska källor betraktades som endast om föremål inriktade kunskaper, ”fetischism” och ”typologisering”. Som ett resultat tilldelades hela utställningen med arkeologiska material endast 300 kvadratmeter och så viktiga historiska perioder som koppar- och bronsåldern samt kulturen från romerska järnåldern placerades endast i två montrar, medan alla arkeologiska föremål i utställningen ”Kyivriket” ersattes med illustrationer. Detta var delvis kopplat till kritiken av den som ”bourgeois-nationalistisk”, eftersom den byggde enbart på material som

---

207 ”Jag behärskar franska helt och hållet; tyska och engelska - inom mitt specialområde.” - НМІУ. Ф. Р-1260. Оп. 1-”л”. Од.зб. №4. Арк. 27.

208 Савчук, Сорокіна, Завальна, Радієвська, ”Фондова робота Державного історичного музею в м. Києві (1043–1950)”.

209 НМІУ ФД-6174.

kom från Ukrainas territorium utan att involvera källor som hittades i Belarus och Ryssland.[210]

Som redan nämnts tidigare, stöddes inte vid denna tidpunkt vetenskapligt arbete och uppmuntrades överhuvudtaget inte. En karakteristisk illustration av denna inställning är direktörens dekret utfärdat av Viktorov den 23 maj 1947: ”Bland de vetenskapliga och tekniska arbetarna vid museet förekommer grova brott mot arbetsdisciplinen. Vissa arbetare komprimerar inte sin arbetsdag, utan slösar bort timmar på obefogade promenader i staden under förevändning av arbete i bibliotek, arkiv, institut och så vidare.” Från och med nu skulle all frånvaro behöva godkännas av den ställföreträdande direktören för vetenskapligt arbete, som var skyldig att registrera både frånvaron och närvaron.[211]

År 1947 avskedades museidirektören Halyna Nikolajenko. Den påstådda anledningen var slarvig bokföring vid museet. Men avskedet, som det visade sig, hade djupare orsaker kopplade till plundringen av museisamlingar i Tyskland. Detta resulterade i att cirka 1 000 konstverk som förvarades i Dresden-galleriet, kom till Kyiv.

År 1945 arbetade en grupp representanter från Ukrainska SSR:s folkkommissariat i Tyskland för att identifiera, demontera och skicka till Ukraina tysk industriutrustning som överlämnades till republikens räkning i enlighet med de reparationsavtal som fastställdes av Jaltakonferensen och Potsdamkonferensen. Det som inte rörde sig om reparationer – föremål av tyskt kulturellt arv, som i stor mängd fanns i slottet Pillnitz nära Dresden, där cirka 2 500 konstverk förvarades – hade folkkommissariatet ögonen på. För att välja ut målningar, gravyrer, skulpturer, porslin, fajans, möbler, gobelänger, mattor etc. skickades en specialbrigad från Ukrainska SSR:s vetenskapsakademi, där direktören för Dnipropetrovsks historiska museum D.F. Krasytskyj ingick. De utvalda föremålen transporterades till Ukraina med flygplan och tåg och överlämnades för förvaring till Museet för västerländsk och österländsk konst i slutet av 1945 och början av 1946. En annan institution som tog emot konstverken från Tyskland i slutet av december 1945 var dåvarande Statligt republikanskt historiskt museum. Det är anmärkningsvärt att det inte fanns någon föremålsförteckning eller överlåtelseakt, och ingen medföljande dokumentation. På grund av denna omständighet, beskrevs de mottagna föremålen i januari 1946, på direktören Nikolaijenkos befallning. Men under inspektionen 1947 visade det sig att direktören inte

---

210 Наталія Р. Михайлова, ”Історичний музей у 1948 році очима археологів”, *Науковий вісник Національного музею історії України* Вип. 2 (Київ, 2017), 175–176.

211 НМІУ. Ф. Р-1260. Оп. 1-”л”. Од.зб. №5. Арк. 55.

hade registrerat fyra målningar, som hon sålt genom bulvaner för 5 200 karbovanets för att lösa museets ekonomiska problem, vars kostnader inte var budgeterade. En utredning inleddes med uppenbar avsikt att ställa direktören till ansvar för de försvunna Dresden-målningarna, porslinet och till och med något guld. Men tack vare det personliga ingripandet av ordföranden för Sovjetunionens folkkommissariat lades ärendet ned och anklagelserna mot Halyna Nikolaijenko drogs tillbaka. Totalt överfördes omkring 400 konstverk till Statligt republikanskt historiskt museum. Av dessa överlämnades 1958 cirka 100 – inklusive grafiska verk av Giorgio Gandini del Grano (1489–1538), Anthonis van Dyck (1599–1641), Michelangelo Merisi da Caravaggio (1571–1610), Rembrandt van Rijn (1606–1669) och Peter Paul Rubens (1577–1640) – till Statens museum för västerländsk och österländsk konst i Kyiv. Resten, som blev kvar, bestod av cirka 200 målningar, några gravyrer, litografier, porslin och metallföremål, daterade från 1700-talet till början av 1900-talet. I oktober 1955 fattade Sovjetunionen beslut om att återlämna de utflyttade konstverken till Tyska demokratiska republiken. Den ukrainska delen av 498 målningar skickades omedelbart från Kyiv till Dresden. En annan del skickades till Tyskland 1958.[212]

Under hela den sovjetiska efterkrigstiden spelade Statliga historiska museet i Kyiv en roll som en ideologisk institution som propagerade det ledande partiets roll. Museet genomförde resor till perifera områden för att ge metodisk hjälp till provinsmuseer. En intressant illustration av detta arbete är en rapport från museets vetenskapliga medarbetare J.O. Kurnosov till museets direktör O.A. Krytjevska[213] om situationer i Sambors- och Drohobuzj-museerna i västra Ukraina. I sin rapport uppmärksammade Kurnosov en rad brister i Drohobuzj-museet, särskilt bristen i utställningen av en idé om Kyivriket som vaggan för de ryska, ukrainska och vitryska folken, om vänskapen mellan dem och kampen mot gemensamma fiender och avsaknaden av information som belyser den revolutionära rörelsens historia och skapandet av det bolsjevikiska partiet. Här uttrycktes också en misstro mot med-

212 М. Ткаченко, "Перебування експонатів Дрезденської картинної галереї в Києві (1945–1958 рр.), *Вісник Київського Інституту "Слов'янський Університет"* Вип. 1 (Київ, 1998), 193–200.

213 Olga A. Krytjevska. Född 1902 i byn Mykulytji, Borodjanskyj-distriktet, Kyivregionen. År 1920 arbetade hon som sekreterare för den regionala politbyrån i Mykolayivska GPU, och från 1923 till 1952 på olika poster i de regionala kommittéerna för Kommunistiska partiet i olika städer i Ukraina. Från 1949 till 1952 var Krytjevska chef för avdelningen för propaganda och agitation vid Kyiv Oblast kommitté i Kyiv. År 1934 avslutade hon ekonomiska fakulteten vid Dnipropetrovsk statsuniversitet. Åren 1935–1936 var Krytjevska doktorand vid Ukrainas historiska institut. Hon var direktör för Statens statens historiska museum från den 1 februari 1952 till den 12 november 1952. НМІУ. Ф. Р-1260. Оп. 1-"л". Од.зб. №10. Арк. 151-152.

arbetarna vid museet som arbetat före anslutningen av detta territorium till USSR, som på grund av sina åsikter inte kan bidra till genomförandet av den sovjetiska ideologin i museiarbetet och utrotningen av den nationalistisk-religiösa anda som existerade i museet.[214]

År 1955 hade Historiska museets samling i Kyiv 450 000 föremål, som delvis användes i 30 salar i museet. Huvudidén med utställningen vid denna tid var att återspegla ”den hjältemodiga historien om det stora ukrainska folket i nära samband med historien om alla folk i Sovjetunionen från de äldsta tiderna till vår tid”.[215] Av de 10 utställningarna tillägnades 6 modern historia – från ”Den stora socialistiska oktoberrevolutionen och det revolutionära kriget i Ukraina (1917–1920)” till ”Ukrainska SSR under perioden av gradvis övergång från socialism till kommunism (1945–1954)”. En särskild utställning var tillägnad ”300-årsjubiléet av Ukrainas förbund med Ryssland (1654–1954)”. Implementeringen av marxist-leninistiska idéer och belysningen av ”de grundläggande fördelarna med det socialistiska systemet över det kapitalistiska” var prioriteringar för propagandaarbetet vid denna tid.

De arkeologiska utgrävningarna i Kyiv från mitten av 1960-talet till början av 1970-talet, ledda av museets medarbetare Hanna Sjovkopljas och Stefania Kilijevytj, visade en positiv sida av museets verksamhet. Så här rapporterade museets oförändrade, fleråriga direktör och alumn från partiskolan vid Centrala kommittén för Ukrainas kommunistiska parti, Ivan Dudnyk, som ledde museet från 1965 till 1987, om museets verksamhet 1967: ”Tack vare Kommunistpartiets och den sovjetiska regeringens omsorg avsätts varje år betydande medel för arkeologiska historiska expeditioner, vetenskapliga resor för att förbättra befintliga och skapa nya utställningar. Under de senaste åren har museet fått en betydande mängd nya föremål, som nu uppgår till över 530 000. Med tanke på 50-årsjubileet av oktoberrevolutionen har museet helt byggt om alla avdelningars utställningar från den sovjetiska perioden och berikat dem med många intressanta föremål.”

---

214 Även andra ställen i denna anteckning förtjänar uppmärksamhet, som karakteriserar författarens ideologiska ställningstaganden: ”Museet är beläget i lokalerna vid den polska kyrkan; i rummet ’Oktoberrevolutionen’ fanns en rituell skål under porträttet av V.I. Lenin, som enligt kamrater Kurdyba och Kurdjumov inte kunde tas bort på grund av dess hållbarhet. Men detta stämde inte med verkligheten, eftersom skålen lätt krossades vid det första slaget med en liten hammare. Museidirektören visste inte (enligt hans utsago) om existensen av ett skrivbord i museets lokal, fyllt med Petljura-pengar, nationalistisk litteratur, fotoalbum och fotografier av ukrainska nationalister, Sitj-skyttar, plastuner och andra fiender, dokument från ukrainska-tyska fascistiska aktörer (identitetskort, svarta fascistiska armébindlar m.m.).” НМІУ. Ф. Р-1260. Оп. 1-”л”. Од.зб. №10. Арк. 143-145.

215 Микола М. Лисенко (ред.), *Київський державний історичний музей. (Путівник)* (Київ: Госполитиздат УССР, 1955), 5–6.

Med utnämningen av Hrihorij Y. Polesjko (1890–1950) till direktör 1948 – som tidigare varit bolsjevistisk kommissarie och propagandist – inleddes en lång era av direktörer som var partifunktionärer, politiska instruktörer, studenter vid partiskolan, och som avslutades först 2019. Detta framgår av deras utbildning, erfarenhet, arbetsmetoder, personalpolitik och det övergripande inflytandet över museets verksamhet som en vetenskaplig och kulturell utbildningsinstitution.[216] Därför, trots att museet fick status som ”nationellt” vid proklamationen av Ukrainas självständighet 1991, genomfördes inga konceptuella förändringar i kultur- och utbildningslivet eller i museets verksamhet. Presidentdekretet i Ukraina ”Om nationella kulturella institutioner” den 11 oktober 1994 avskaffade i praktiken dess status jämfört med andra institutioner ”vars egendom är i statlig ägo”.[217] Eftersom dekretet endast berörde den materiella statusen, den statliga underordningen och finansieringen av sådana institutioner, fick ”nationella” en helt annan betydelse än vad det har i de flesta europeiska länder.

216 Se korta biografier om dessa föreståndare - Савчук, Сорокіна, Завальна, Радієвська, ”Фондова робота Державного історичного музею в м. Києві (1043–1950)”, прим. 158–159, 175.

217 https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/587/94#Text

KAPITEL 14

Museet och krig

År 2020, i samband med min utnämning till direktör för Nationalmuseet för Ukrainas historia, antogs ett nytt femårsprogram för museets utveckling. Programmet var ett obligatoriskt krav där alla sökande offentligt skulle presentera och försvara sina visioner. En utvald granskningskommitté med representanter från olika relaterade branscher skulle gå igenom alla programbeskrivningar och godkänna det bästa av dem. På så sätt avgjordes vinnaren med hänsyn till hans eller hennes bakgrund och kvalifikationer.

Landets komplicerade historia utgör en stor utmaning för den som vill skapa en ny, modern och spännande basutställning. Min företrädare satsade mycket på modern politisk historia och den pågående konflikten med Ryssland. Däremot föreslog jag ett mer nyanserat program där museets koncept skulle byggas på idéerna bakom avgörande händelser och processer, snarare än att fokusera på konflikter. Enligt min uppfattning bör Ukrainas historia vara förståelig och relevant även för



Bild 57. Utställningen "Guldet från Podilja – folkens historia". (Foto: NMIU.)

utlänningar, och den ska vara en del av den globala europeiska historien.

I programmet formulerades följande punkter om museet som en vetenskaplig och kulturell utbildningsinstitution:

1) Museets uppgift är att dokumentera, bevara och komplettera samlingarna med materiella minnen som har en direkt relation till Ukrainas historia eller som formar den nödvändiga jämförande kontexten för dess objektiva förståelse.
2) Museets syfte är att tolka samlingarna i relation till Ukrainas historia och kultur i ett globalt europeiskt sammanhang samt att sprida ny kunskap bland allmänhet och forskare.
3) Museet är inte bara en samling föremål, utan en plats för idéhistorien, öppen för alla, oavsett ursprung, trosuppfattning, ålder, kön eller könstillhörighet.

Museets association med en plats där landets biografi visualiseras karakteriserar bäst det mål som museet ska ha framför sig i detta skede. Museets centrala roll framträder i dess kontakter med regionala museer samt i speglingen av de mest betydelsefulla händelserna i den regionala historien i dess utställningsprojekt.

Från och med mars 2020 trädde museet in i en period av svåra samhällsekonomiska kriser, orsakade av den omfattande pandemin. Detta ställde museet inför en rad



Bild 58. Den sista dagen av utställningen ”Rus – vikingar i öst” den 10 september 2022. (Foto: Fedir Androshchuk.)

utmaningar av nationell betydelse. Den begränsade offentliga verksamheten krävde att man sökte nya former för att arbeta med allmänheten och att man snabbt övergick till digital dokumentation av museets samlingar. För detta genomfördes aktiv offentlig verksamhet på olika plattformar för sociala medier, där museets utställningar populariserades, videoguider och utbildningsföreläsningar publicerades.

För att popularisera det kulturella arvet från olika regioner i Ukraina inleddes ett gemensamt utställningsprojekt, ”Guldet från Podilja – folkens historia”, med Vinnytsia regionalmuseum, vilket blev ett lovande experiment på många sätt (bild 57).

Efter att utställningen avslutats planerade vi att genomföra en rad liknande utställningar på vårt museum, som skulle belysa historien om olika regioner i Ukraina. För detta ändamål besökte vi i augusti 2021 regionalmuseet i Sumy och i januari 2022 Historiska museet i Lviv, där vi gjorde preliminära överenskommelser om möjliga planer för 2022.

Internationellt samarbete ansågs också vara av stor vikt, särskilt med Danmark. Den 22 januari 2022 öppnades en stor utställning, ”Rus – vikingar i öst”, på Moesgaard Museum i Danmark (bild 58).

Utställningen presenterade cirka 1 000 föremål från ukrainska museer. Den planerades under fredstid, men på grund av den fullskaliga aggressionen från den ryska federationen mot Ukraina fick den en helt annan betydelse, eftersom den spelade en viktig roll i spridningen av kunskap om Ukrainas historia och kultur samt det gemensamma kulturella arvet med folken i Norden. Under perioden januari till september 2022 besökte 250 000 personer utställningen, varav många var utländska gäster i Danmark.[218]

Ukrainas regering hade inte utvecklat några planer för att skydda vetenskapliga institutioner, arkiv, museer och det ukrainska kulturella arvet i allmänhet under förhållandena av militär aggression. Eftersom museernas roll under kriget inte definierades av staten, vilade deras verksamhet, liksom deras öde, helt på direktörernas axlar. Från och med de tidiga attackerna den 24 februari 2022 blev det klart att alla höga byggnader var i fara, särskilt de som låg nära ”beslutsfattande centra”. Just sådana riskobjekt var vårt museum och dess samlingar. Under den dagen, med hjälp av cirka 50 anställda vid museet och dess filial, Skattkammaren, demonterade vi utställningarna och gömde de mest värdefulla föremålen, inklusive den världsberömda skytiska bröstprydnaden – pektoralen (bild 59).

---

218 Se min artikel om de ukrainska föremålen i denna utställning. – Fedir Androshchuk, ”From Vikings to Rus – the Danish Connections”, i: *Rus: Vikings in the East*. P. Asing (red.). Moesgaard Museum: Jysk Arkaeologisk Selskab, 2022, 89–109.



Bild 59. Demontering av utställningen i huvudbyggnaden för Nationalmuseet för Ukrainas historia den 24 februari 2022. (Foto: Fedir Androshchuk.)



Bild 60. Demontering av skytiskt guld i Skattkammaren den 24 februari 2022. (Foto: Myhajlo Pantjenko.)

Med hjälp av en liten grupp kollegor som bodde nära museet, demonterade vi därefter resten av utställningen under en månads tid. Med stöd av inrikesministeriet genomfördes två veckor senare en evakuering av de mest värdefulla föremålen från Nationalmuseet för Ukrainas historia (bild 60).

Med mycket vaga uppfattningar om museets och landets öde skrev jag natten den 25 februari 2022 ett meddelande till mina kollegor i Sverige från mitt kontor, där jag beskrev det rådande läget på museet och vädjade om hjälp för att uppmärksamma bevarandet av det hotade ukrainska kulturella arvet. Med deras hjälp togs vädjan emot och spreds av flera internationella medier.[219] I detta sammanhang

219 https://aid-magazin.de/2022/03/01/museumsdirektor-fedir-androshchuk-zur-lage-im-historischen-nationalmuseum-kiew/ https://www.sciencesetavenir.fr/archeo-paleo/patrimoine/le-patrimoine-culturel-ukrainien-sous-la-menace-de-la-guerre_161959 https://www.artribune.com/attualita/2023/04/cultura-guerra-national-museum-of-the-history-of-ukraine-di-kiev/ https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwipufWU8d6CAxUGSvEDHTETBnw4KBAWegQICRAB&url=https%3A%2F%2Fwww.archaeologyuk.org%2Fasset%2F12DE3F33-2F10-405C-8D6F86A90A63EFFD%2F%2520%2F&usg=AOvVaw17lFCMovTq2r2ZSWgpX6Tq&opi=89978449

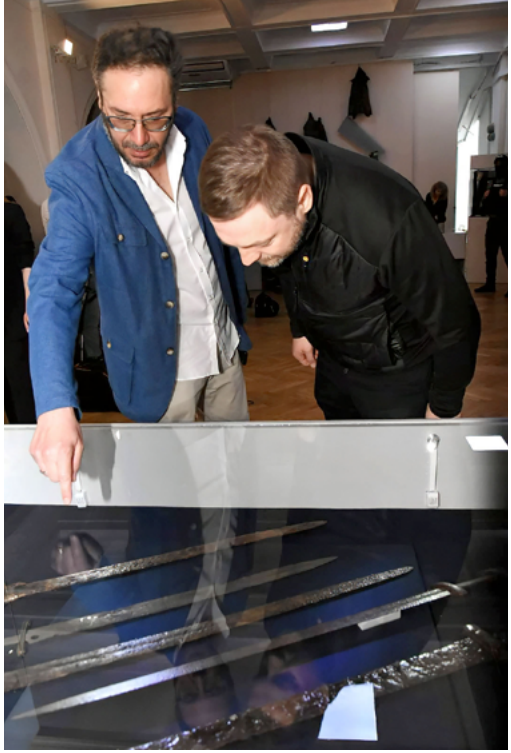




Bild 61a–61b. Inrikesminister Denys Monastyrskyj och riksåklagare Irina Venediktova vid öppnandet av utställningen vid Nationalmuseet för Ukrainas historia, juni 2022. (Foto: NMIU.)

inledde Nordiska museet en insamling av donationsmedel för att stödja vår museiverksamhet, vilka senare överfördes till museet.[220]

I samband med det fullskaliga kriget som Ryssland inledde mot Ukraina den 24 februari 2022 fokuserade Nationalmuseet för Ukrainas historia sin verksamhet på viktiga arbetsområden, såsom organisationen av utställningsprojekt som syftade till att belysa det pågående rysk-ukrainska kriget, samt sådana som skulle väcka och stimulera medborgarnas patriotiska känslor och respekt för sin historia och kultur.

Plundringen av ukrainska museer och den olagliga förflyttningen av det ukrainska kulturella arvet av den ryska ockupationsmakten uppmuntrade Nationalmuseet för Ukrainas historia att ta en aktiv hållning och fokusera på att övervaka fallen av olaglig handel med arkeologiska fynd i Ukraina samt dess olagliga utförsel och försäljning utomlands. Vi utvecklade algoritmer för effektivt samarbete med den nationella polisen, säkerhetstjänsten, statliga utredningar och det statliga tullverket i Ukraina. Den första offentliga åtgärden för att uppmärksamma detta problem var en endagsutställning på museet som hölls i juni 2022. Vid den visades arkeologiska

220 https://www.mynewsdesk.com/se/nordiska_museet/pressreleases/nordic-museums-launch-fund-to-save-ukrainian-cultural-heritage-3166110

föremål som beslagtagits under en husrannsakan hos en korrumperad politiker och tidigare folkets ledamot som en gång ledde Ministerrådet i den autonoma republiken Krim. Utställningen besöktes av inrikesminister Denys Monastyrskyj, kultur- och informationsminister Oleksandr Tkatjenko samt riksåklagare Iryna Venediktova (bild 61).

I maj 2023 hölls ett möte för representanter från EU:s säkerhetstjänster, Interpol och Världstullorganisationen i Stockholm, där aktuella åtgärder och erfarenheter för att förebygga olaglig handel med kulturella objekt diskuterades. En särskild sektion var tillägnad situationen i Ukraina under förhållandena av fullskaligt krig, där jag talade om Nationalmuseet för Ukrainas historia och dess arbete inom detta område. Som resultat av konferensens arbete utarbetades en handlingsplan för Europeiska kommissionen, där en av punkterna lyder: ”Öka stödet för skyddet av ukrainska kulturella värden från förstörelse, stöld och olaglig export genom att stödja registrering och, vid behov, evakuering och fysiskt skydd av samlingar.”[221]

I augusti samma år öppnades en utställning på museet med titeln ”Räddade skatter,” vars syfte var att uppmärksamma ukrainska medborgare och besökare på omfattningen av olaglig handel med arkeologiska föremål och dess geografiska skala inom landet, samt att informera om de statliga institutioner som arbetar med att förebygga och utreda sådana brott i Ukraina.

Således, med tanke på allt ovanstående, är arbetet med att bevara och skydda statens kulturella arv under den ryska militära aggressionen, liksom den kulturella och utbildande verksamheten som syftar till att stödja och odla respekt för kultur och historia, de grundläggande riktningarna för Nationalmuseet för Ukrainas historia under krigstiden.

En betydelsefull händelse för museet och hela Ukraina blev det slutgiltiga beslutet den 9 juni 2023 vid överklagandedomstolen i Amsterdam om återlämnandet av samlingarna från fyra museer i Krim till Ukraina: Nationalreservatet ”Chersonesos Taurica” (Sevastopol), Tavrida centralmuseum (Simferopol), Bahtjisaraj historisk-kulturellt reservat och Kertj historisk-arkeologiskt reservat. Dessa samlingar ställdes ut i utställningen ”Krim – den gyllene ön i Svarta havet” i Bonn 2013 och i Amsterdam 2014. I samband med annekteringen av Krim av den ryska federationen i februari 2014 erkände Allard Pierson museum att det var omöjligt att lösa den juridiska statusen för samlingarna och vände sig för juridisk hjälp. I december 2016 fattade domstolen i Amsterdam beslut om att återlämna samlingarna till Ukraina.

221 https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-10249-2023-INIT/en/pdf

Krimmuseerna överklagade, vilket 2021 slutgiltigt erkändes som ogrundat. Denna långa rättsprocess fick en oöverträffad betydelse av två anledningar. För det första bekräftade den världens strävan att leva och bygga sina relationer på lagliga grunder; för det andra visade den att kulturellt arv har en direkt relation till sådana säkerhetsbegrepp som identitet och territoriell integritet för ett land.

Idag förbereder sig Nationalmuseet för Ukrainas historia för fred och arbetar aktivt med att utveckla en ny efterkrigsutställning där det finns plats för både stora och små historier om Ukraina, som tillsammans utgör landets biografi (bild 62).

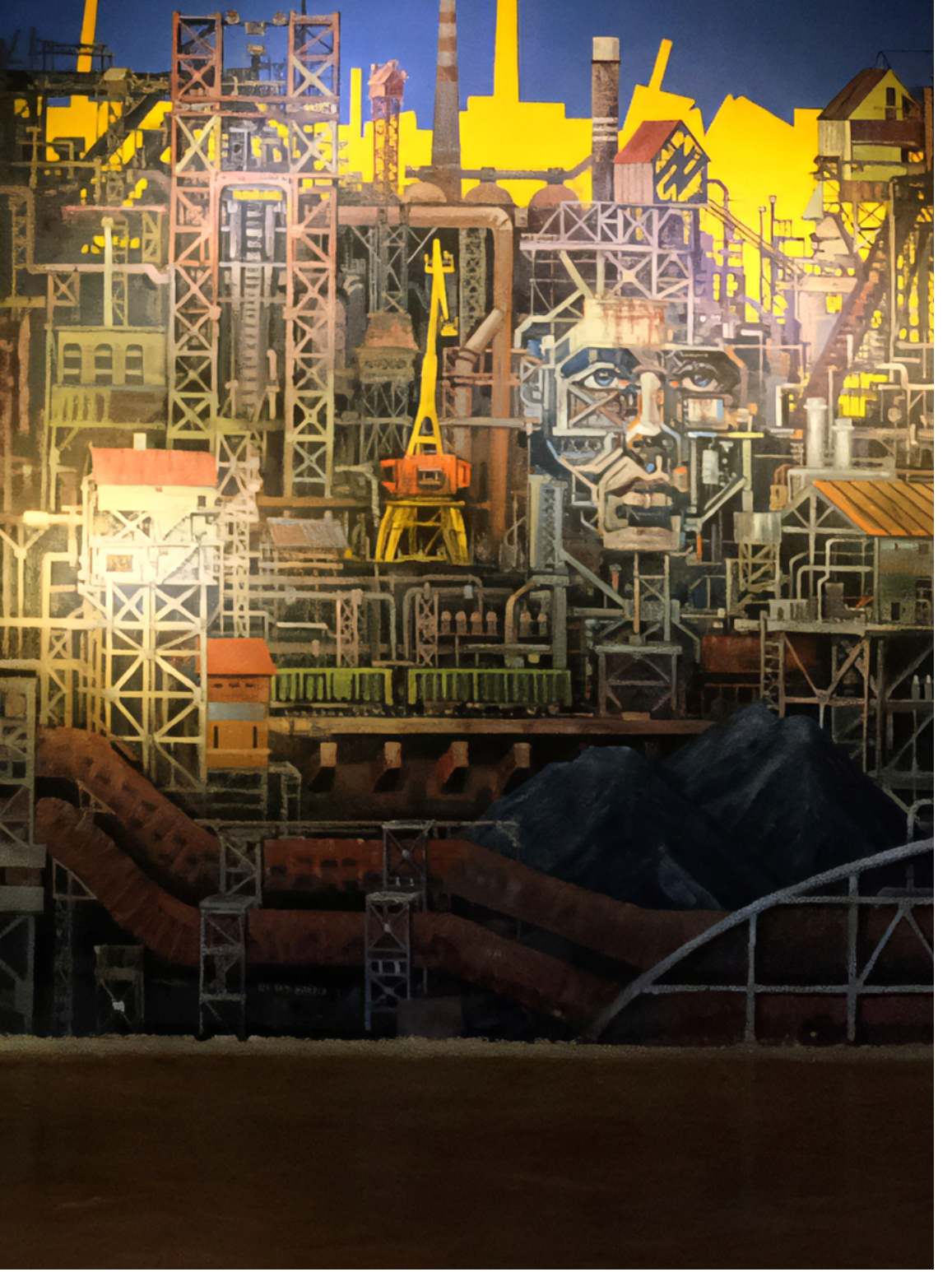




Bild 62a-c. Utställningen ”Azovstal – nya meningar”, 2022. (Foto: NMIU.)







II

Ukraina och dess museer genom en utländsk syn

– den svenska arkelogen Ture Arnes ukrainska kontakter

Inledning

Den svenske arkeologen Ture Algot Johnsson Arne har en hedersplats som upptäckare av Östeuropa bland skandinaviska forskare. Under lång tid förblev hans omfattande arkiv det enda ”fönstret” till den rika och mångfacetterade världen av östeuropeiska museisamlingar, på grund av den begränsade tillgången till museer i Sovjetunionen. Trots detta finns det förvånansvärt få verk som handlar om hans liv och forskningsbana. Bland dessa bör nämnas två nekrologer, publicerade av Arnes kollega Birger Nerman och hans elev Holger Arbman, en känd forskare inom Birka.[222] Bland de senare verken är det värt att nämna en bok av den sovjetiske historikern Igor Sjaskolskyj, där författaren noggrant granskar alla publicerade arbeten av Arne som handlar om nordbornas aktiviteter och deras roll i Rus.[223] Författaren till dessa rader publicerade för över 25 år sedan en artikel om Ture Arnes vetenskapliga bidrag till utvecklingen av östeuropeisk arkeologi.[224] Bland de senaste grundliga undersökningarna om Arne bör artiklar av Ingmar Jansson och Johan Callmers artikel om Arnes forskning i Ukraina framhävas.[225]

Syftet med den här delen av boken är att belysa Arnes kopplingar till Ukraina, dess forskare och museiinstitutioner. Huvudkällorna utgörs av forskarens personliga dagböcker, anteckningsböcker, teckningar, fotografier samt privata brev från Arne till Oscar Montelius, direktören för Statens historiska museum och hans närmaste överordnade. Dessa material förvaras i Antikvarisk-topografiska arkivet i Stockholm och har studerats av författaren under åren 2000, 2019 och 2022–2025.[226]

---

222 Holger Arbman, ”Ture Arne”. *Vetenskaps-societeten i Lund*, Årsbok 1966. 111–116; Birger Nerman, ”Ture Arne” i: *KVHAA Årsbok 1966,* 55–72.

223 Игорь П. Шаскольский, *Норманская теория в современной буржуазной науке* (Москва-Ленинград: Наука, 1965).

224 Федір Андрощук, ”Велика Швеція” Туре Арне. До 120-річчя з дня народження *Ант: Вісник археології, мистецтва, культури* (2000), 56–60.

225 Ingmar Jansson 1) Ture Johnsson Arne (1879–1965). *Svenska arkeologer*. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi). Red. A.-S. Gräslund. Uppsala, 2020, 158, 137–146; 2) ”Ture J. Arne och Orienten” i: Romgård J. (red.) *Längtan till Orienten. Svenska Orientsällskapet 100 år*. Halmstad: Makadam, 2023,149–179; Johan Callmer, ”Ture J:son Arne och vikingatiden i Östeuropa. Delar av ett forskarlov i 1900-talets Europa”, Fornvännen 117 (2022), 263–277.

226 Montelius arkiv ATA, brev från Arne daterade den 05 april 1911, den 18 april 1911, den 27 oktober 1912, den 19 december 1912, 14 mars 1913, den 8 april 1913, 16 juni 1913, den 9 augusti 1913; Ture J. Arnes resor i Ukraina. Dagbok från utrikes resor ATA, A 133 rörande 1913, 1926; Ture J. Arnes rapport till Letterstedtska stipendiefonden rörande resestipendiet från 1 oktober 1912–23, mars 1913. ATA.

Ture Arnes biografi har studerats i två grundliga och omfattande artiklar av Ingmar Jansson. Här nedan nämner jag de mest väsentliga händelserna i hans karriär. Arne föddes 1879 i Söderköping, i Drothems församling, i Östergötland, i en familj med trädgårdsmästaren Sven August Jonsson och hans fru Kristina Karolina Andersdotter. Arnes fru, Ida Meyersberg, föddes 1875 och var dotter till den österrikiska bankiren Hermann Meyersberg (1841–1918). Under hela sitt liv var Ida Arnes följeslagare på hans resor utomlands, inklusive under hans expedition till Iran 1932–1933.

Vid Uppsala universitet studerade Ture Arne finsk-ugriska, romanska och skandinaviska språk, geografi, statskunskap, historia och arkeologi. År 1909 försvarade han sin magisteruppsats, som handlade om den förromerska järnåldern i Skandinavien, och år 1914 sin doktorsavhandling, *La Suède et l'Orient: études archéologiques sur les relations de la Suède et de l'Orient pendant l'âge des Vikings*.[227] År 1902 blev Arne anställd vid Sveriges historiska museum, och 1921 valdes han till ordinarie medlem av Kungliga Vitterhetsakademien.

En karakteristisk egenskap hos Arne var att han var en praktiserande arkeolog snarare än en kontorsforskare, vilket tydligt framgår av hans nästan oavbrutna deltagande i utgrävningar från 1901 till 1937, både i Sverige och utomlands. År 1913 genomförde han utgrävningar i Ryssland och 1932–1933 i Iran. Hans intresse för Östeuropa blev tydligt efter en resa till Syrien och Asien 1906. År 1911 besökte han Ryssland för första gången, och 1912 kom Ukraina att bli fokuset för hans intressen. Resultatet av dessa resor blev teckningar av många föremål från museisamlingar i det ryska imperiet, vilka låg till grund för hans avhandling.

Avsaknaden av en sammanfattande syntes i hans arbete ledde senare till kritik av vissa av hans påståenden om skandinavernas verksamhet i östra Östeuropa. Som en övertygad positivist baserade sig Arne på fakta och undvek medvetet långtgående generaliseringar. Endast en gång försökte han byta från en museikarriär till en akademisk karriär. År 1926 deltog han i en tävling om en professorstjänst i arkeologi vid Uppsala universitet, men insåg att chanserna var små och avstod från att fortsatt delta i ansökningsprocessen. År 1939 tilldelades han titeln hedersprofessor, och 1944 gick han i pension.

Hans ställning i akademiska kretsar framgick tydligt i bedömningen av deltagarna i expertkommissionen för valet av professor i arkeologi vid Uppsala universitet. Särskilt Alfred Hackman och Oskar Almgren bedömde Arnes kandidatur med viss

---

227 Ture J. Arne, *La Suède et l'Orient. Etudes archéologiques sur les relations de la Suède et de l'Orient pendant l'âge des vikings* (Uppsala, 1914).

skepsis och kritiserade honom främst för den beskrivande karaktären av hans arbeten, bristen på pedagogisk erfarenhet samt för att han inte visade intresse för de då dominerande typologiska studierna inom vetenskapen. Å sin sida bedömde de två andra sakkunniga – norrmännen Anton Brøgger och Haakon Shetelig – Arnes bidrag som ganska högt.[228]

I den här delen av boken kommer vi främst att fokusera på Ture Arnes kontakter med ukrainska museiarbetare och hans verksamhet på ukrainskt territorium. Här definierar jag Ukraina som både den del som ingick i det ryska imperiet och den som tillhörde Österrike-Ungern. Samtidigt, för att objektivt förstå kontexten, är det nödvändigt att ta hänsyn till den situation som museiväsendet och den arkeologiska vetenskapen befann sig i inom det ryska imperiet vid den tiden.

Det måste sägas att i skärningspunkten mellan 1800- och 1900-talet var skandinavisk arkeologi den mest inflytelserika. Historiska museet i Stockholm erkändes internationellt som ett framstående vetenskapligt centrum. Vid denna tid kunde man, enligt minnen från kännare av tidig medeltida skandinavisk konst, såsom Bernard Salin, ofta höra diskussioner som fördes på tre av de största språken inom europeisk kultur – franska, tyska och engelska. En person som särskilt utmärkte sig i den skickliga förmågan att växla mellan dessa språk var Hans Hildebrand (1842–1913), föregångaren till Oscar Montelius (1843–1921) som museets direktör.[229] Tack vare arbetet av Christian Jürgensen Thomsen (1788–1865), Sophus Müller (1846–1934), som verkade vid Nationalmuseum i Köpenhamn, samt Emil Bror (1806–1884) och Hans Hildebrand[230] lades grunden för arkeologi som vetenskap och för museer som forskningsinstitutioner.

Vid denna tid formulerades idén om sociala och ekonomiska framsteg för samhällen och deras materiella kultur, under påverkan av Charles Darwins evolutionära idéer. Studiet av det förflutna innebar en undersökning av mångfalden av former av materiell kultur och evolutionen av deras typer. Museets uppgift var att ”ordna” samlingarna enligt typer och kulturer. För att förstå de kulturella särdragen hos dessa typer var det nödvändigt med jämförelser. Just av den anledningen började man samla ”jämförande material” inom museisamlingarna. Studiet och insamlingen av detta material i Östeuropa var hela Ture Arnes verksamhet tillägnad.

---

228 Jansson, ”Ture J. Arne och Orienten ”, 172, 174.

229 Se bilaga 1 i denna bok.

230 Bengt Hildebrand, ”Hans Hildebrand: Ett sekelminne 1842–1942”, *Fornvännen* 38 (1943), 1–27.

KAPITEL I

Fredrik Martin och Ukraina

Innan vi börjar titta närmare på Ture Arnes verksamhet i spridningen av kunskap i Europa om arkeologin i Ukraina, är det värt att nämna några av hans föregångare, särskilt Fredrik Robert Martin (1868–1933) (bild 63).

Martin, som efter sin gymnasieutbildning snabbt etablerade sig i de vetenskapliga kretsarna i Stockholm tack vare sina familjekontakter med den dåvarande direktören för Historiska museet i Sverige, Hans Hildebrand, utvecklade en bred palett av vetenskapliga intressen. Bland dem fanns studier av historia och kultur hos folken i Sibirien, Centralasien, Mellanöstern och Kaukasus. Han hade en stor passion för österländsk konst, mattor och den östliga kulturen i stort. Under sin tid på det nämnda museet, mellan 1890 och 1902, gjorde han betydande insatser för att väsentligt berika Historiska museets så kallade ”komparativa samling”, dit han överlämnade material han samlat in i Mellanöstern, på Cypern, i Egypten, på Balkan och i vissa regioner av det ryska imperiet. Bland dessa var de material han förvärvade i Krim av särskilt intresse för oss.[231]



Bild 63. Fredrik Robert Martin. (Fotograf okänd.)

Sommaren 1894 ägnade Martin åt vetenskapliga resor i södra delen av det ryska imperiet. Efter ett kort besök i Kyiv, där han enligt egna ord fann att ”rika museer och privatsamlingarna tyvärr ej voro tillgängliga denna årstid”, begav han sig till det stora godset i staden Smila, som tillhörde presidenten för den Kejserliga arkeologiska kommissionen, greven Alexei Bobrinskij (han anger även namnet i for-

231 Ture J. Arne, ”Fredrik Martin”, *Fornvännen* vol. 30 (1934), 129–136.

men ”Alexis Bobrinskoj” eller ”Bobrinski”). Denne hade på egen bekostnad grävt ut tusentals gravhögar som låg på hans marker (bild 64).

I sina senare publicerade memoarer beskriver Martin sin resa till Ukraina och vistelsen hos Alexei Bobrinskij:

> *Från Kiev var det en nattresa. Ingen sovvagn, 36 till 40 graders hetta. Man låg spritt naken i kupén, fast folk passerade igenom den, men ingen hade stort mera på sig. Det var som på ett bad vid Adriatiska havet. Bobrinski mötte på stationen. Vi åkte till hans gods, nästan en hel by av låga vita hus. Jag fick ett sådant litet hus med tre rum och en betjänt, som ej hade annat att göra än passa på min höga person, som aldrig behövt någon betjäning. Dagarna tillbragtes på följande sätt. Vi gingo ut ett tag på morgonen. Vid fyratiden körde fram tre, ibland fyra spann, och vi foro ut för att dela ut kläder och leksaker hos de fattiga bönderna, som delvis bodde i vasshyddor som på stenåldern. Barnen voro naturligtvis i en sådan hetta spritt nakna, kvinnor och män i skjortor med vackert broderade kanter. Ibland foro vi och tittade på hans utgrävningar. Då vi kommo hem, fingo vi kallt te och kocken kom in vitklädd i de vita rummen med de vita möblerna, allt vitt för hettans skull. Till varje mål bådo vi att få samma efterrätt, vattenmelon fylld med persikobitar och iskyld champagne, en alldeles deliciös efterrätt, som jag rekommenderar i sommarhetta. En dag sade Bobrinski: ”Det enda märkvärdiga jag har att visa eder är staden som ligger på min mark. Den har sjutusen invånare, uteslutande fattiga israeliter, den ena fattigare än den andra. Men jag kan omöjligt underhålla sjutusen människor. Om ni vill fara dit, så måste ni klä ut er som en fattig handelsresande. Ni får låna kläder av mina tjänare, vi taga den sämsta vagnen med den uslaste hästen och ni får stanna utanför staden och gå in till fots. Själv kan jag ej komma med, ty de känna alla igen mig och jag skulle bli ihjälklämd av alla som ville ha hjälp. Ni får se något vars make ni aldrig har skådat.” Framkommen begav jag mig till salutorget för att taga folklivet i betraktande. Jag var lika illa klädd som alla de andra och väckte ingen uppmärksamhet. Så smutsiga kläder har jag aldrig haft på mig och aldrig sett på ett ställe. Särskilt platsen där avlagda kläder såldes var avskräckande. Efter en stund vandrade jag tillbaka till min vagn och for hem till Bobrinski med denna syn av mänskligt elände för alla tider inpräntad på näthinnan. Jag skämdes att tänka på vattenmelonerna som väntade till lunchen, eller kaviar, sterletter och andra härligheter som Rysslands floder och skogar gav, tillagade av en mästerkock. Ja, så kunde man leva på den tiden, då man hade kejsarinnan Katarina II till ättemor.*[232]

---

232 Fredrik R. Martin, *Sett, hört och känt: Skisser från Turkiet, Ryssland, Italien och andra land* (Stockholm: Bonnier, 1933), 97–98.

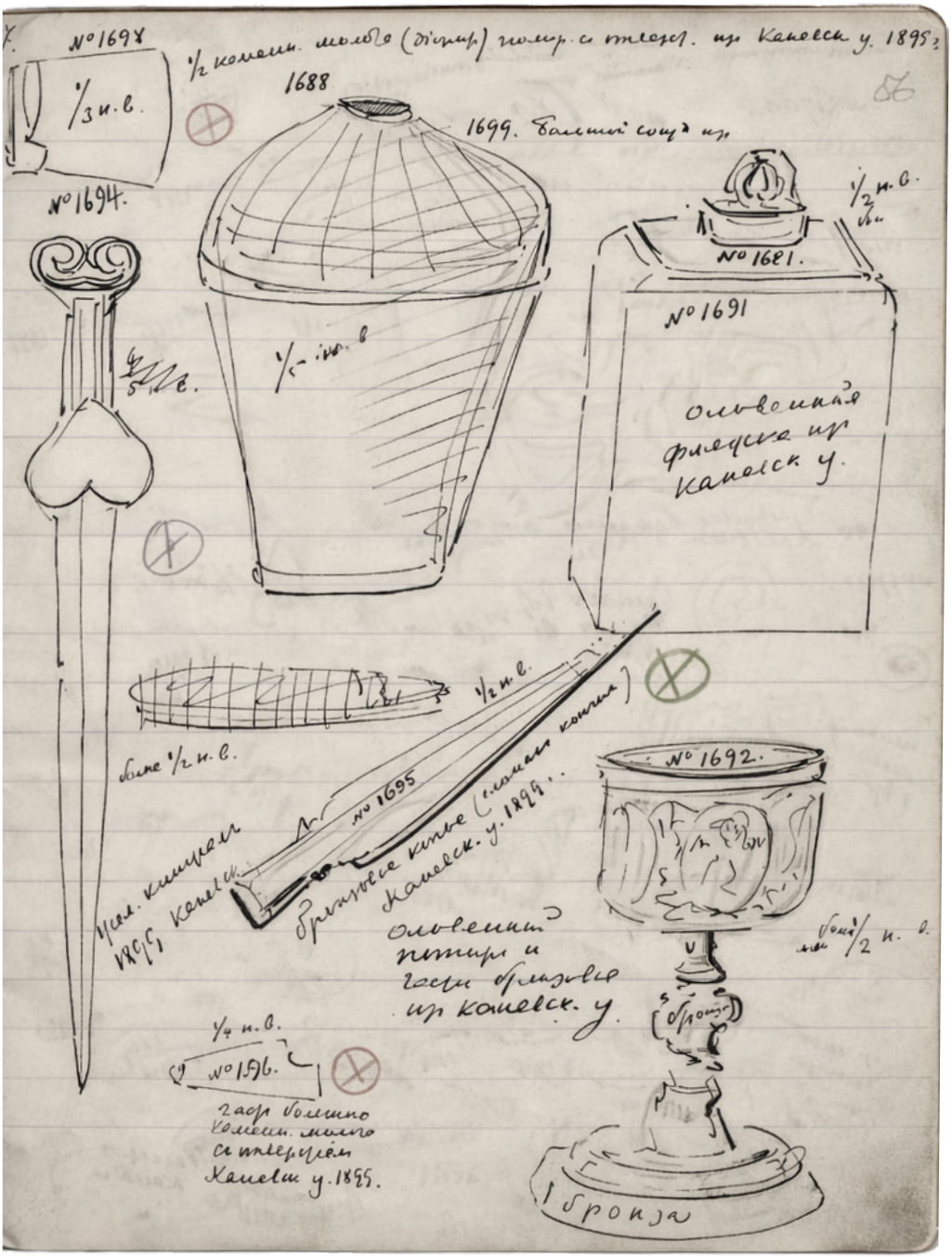


Bild 64. Alexei Bobrinskijs anteckningsbok om arkeologiska fynd från Smila-området. (NMIU:s arkiv.)

Greven Alexei Bobrinskij är en fascinerande gestalt som representerar de mest framgångsrika aktörerna inom rysk arkeologi under sin tid. Martins berättelse belyser både Bobrinskijs sociala bakgrund och de ekonomiska resurser som stod till hans förfogande. Ukraina framstår här som ett rikt land med oändliga möjligheter att utnyttja sina varierade resurser, inklusive dess arkeologiska skatter. Hela den södra delen av de dåvarande Kyiv- och Poltava-guvernementen, samt Jekaterinoslav-guvernementet, var rik på arkeologiska fynd, särskilt från stenåldern. Enligt Fredrik Martin: ”Grefve Bobrinskoj har på Smiela bildat ett museum af alla på godset funna fornsaker och då detta har en areal af ett par qvadratmil till större delen odlad jord, är det ej att undra, om denna samling i sitt slag är den rikaste i hela Ryssland.”[233] Under Martins vistelse i Smila inspekterade de tillsammans några gravhögar, som då daterades till stenåldern, där den svenska forskaren noterade ett särskilt bruk bland människorna från denna period att måla de döda med röd färg. Forskaren, som vi nu med säkerhet vet, ansåg felaktigt att det fanns mycket få fynd från bronsåldern i Smila, liksom på andra platser i det ryska imperiet. Han påpekade en mycket intressant upptäckt av en verkstad som grävdes ut på 1850-talet nära byn Troitske utanför Odessa, och som han hade möjlighet att se i det arkeologiska museet i Odessa. Vid den tiden kunde antikviteter ses både i det arkeologiska museet i Odessa, som särskilt var rikt på föremål från den klassiska antiken, samt i flera privata samlingar, inklusive ”apotekaren Klemm”.

Fredrik Martins intryck av det han såg i Chersonesos är anmärkningsvärda:

> *I det gamla i femte århundradet före Christus grundlagda Chersonesus, strax utanför Sevastopol, har Kejserliga arkeologiska kommissionen sedan flere år tillbaka föranstaltat storartade utgräfningar. Af den grekiska staden hafva inge ruiner upptäckts, men deremot hafva massor grekiskt byggnadsmaterial använts vid uppförande af den byzantiska staden, som nu till större delen är lagd i dagen. Fynden hafva varit ganska rika, men hafva tyvärr skingrats på så vis, att de dyrbaraste pjeserna gått till Eremitaget i S:t Petersburg eller historiska museet i Moskwa, af det öfrige har på platsen bildats ett litet museum.*[234]

Därefter fortsatte den svenska forskarens rutt till staden Kertj (andra stavningar är Kertch eller Kerch, bild 65).

---

233 Fredrik R. Martin, ”Fibulor och söljor från Kertch samlade av F.R. Martin”, *Månadsbladet* (1894), 3; Алексей А. Бобринский, *Курганы и случайные археологические находки близ местечка Смелы* Том 1–3 (Санкт-Петербург, 1887–1901).

234 ”Fibulor och söljor från Kertch”, 4.

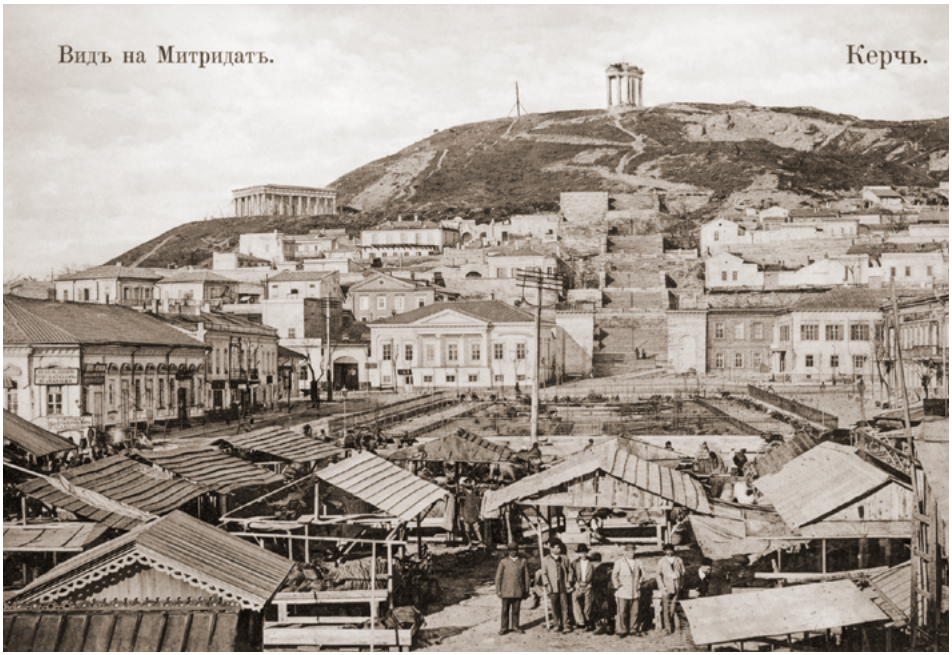


Bild 65. Kertj, utsikten mot Mithridatberget. Postkort.

Efter att ha besökt staden noterade Martin följande:

> *Som bekant torde vara Kertch den rikaste fyndorten för grekisk 'kleinkunst' i verlden. Kertchsalen i Eremitaget i S:t Petersburg torde innehålla ett större antal och finare dylika arbeten än alla Europas museer tillsammantagna och likväl innesluter den på långt när ej allt som funnits i världen Kertch. Stora och rika privatsamlingar finnas på flera ställen i Ryssland. Jag behöfver blott påminna om dem, som tillhörs grefve Bobrinskoj, furst Galitzin, general Berthier de la Garde. I flere provinsmuseer finnas mindre sviter guldsaker från Kertch. Staden sjelf har ett museum och en privatsamling af rang, tillhörande bankdirektören Novikoff, samt tre antikvitetshandlande, hvilkas sammanlagda lager vid mitt besök i värde uppgick till närmare 200 000 rubel. Allt var nästan uteslutande funnet i sjelfva staden eller i dess allra närmaste grannskap, hufvudsakligen på norra sluttningen av Mithridatberget …*[235].

235 Martin F.R. ”Fibulor och söljor från Kertch”, 4.

I sin artikel beskriver Fredrik Martin den rådande praktiken för utgrävningar inom det ryska imperiet. Enligt denna praxis skulle alla skatter som innehöll ädelmetaller och hittades på statlig mark överlämnas till staten. Endast den Kejserliga arkeologiska kommissionen hade rätt att utföra utgrävningar på sådan mark, medan privata ägare behöll rätten att behålla allt som hittades på sin egen egendom. I Kertj var situationen annorlunda; marken runt staden tillhörde staden. Stadsledningen hade som mål att sälja marken billigt och under mycket fördelaktiga villkor för köparna. På grund av de många arkeologiska monument som fanns i området köptes tomter upp och grävdes i intensivt i jakten på skatter av deras ägare. En del av de 22 000 invånarna i Kertj ägnade sig uteslutande åt skattjakt. Den Arkeologiska kommissionen i Sankt Petersburg kunde inte ingripa i detta, och det lokala museet lyckades endast övertyga antikvitetsförsäljarna att visa upp de arkeologiska fynd som erbjöds till försäljning.

Martin påpekar att de flesta fynden på stadens område består av smycken, särskilt fibulor, som dateras från den klassiska antiken till folkvandringstiden. Samlingen av spännen av olika typer och söljor köpte forskaren i Kertj från en lokal jude som hade samlat en imponerande kollektion samt från en av de tre nämnda antikvitetshandlarna. Tyvärr lyckades Fredrik Martin inte få några detaljer om fyndplatserna för de smycken han köpte i staden. Det enda han noterade var att sedan staten köpte marken i staden nära berget Mithridat, där det gamla gravfältet låg, hade fynd av fibulor blivit sällsynta. Därför kan man anta att en stor del av dem härstammar från plundrade forna gravar. I sin artikel skriver han om 80 spännen, varav tre är av guld, samt omkring 100 söljor, fingerringar och mindre föremål (bild 66).

Hela denna kollektion har bevarats. I december 2023 hade jag möjlighet att granska samlingen vid Statens historiska museer i Stockholm (museinummer SHM 10038). Den omfattar 89 enheter. Dessutom förvaras här en uppsättning av smycken från en grav som hittades i Kertj (SHM 10038). Fredrik Martins artikel åtföljdes av grafiska illustrationer av fibulor, som grupperades efter deras konstruktion och dekoration (se illustration).[236]

Syftet med Fredrik Martins resor var att söka efter ”Svenska minnen i främmande land”, ett arbete som riksdagen beviljade anslag till under åren 1900–1902. Kertj-samlingen köptes troligen med tanke på dess möjliga samband med de forntida germanerna i Krim, särskilt goterna. Detta var grunden för dess förvärv till den ”komparativa samlingen” vid Statens historiska museum i Sverige. Fredrik Martins

236 Martin, ”Fibulor och söljor från Kertch”, 8–27.

intresse för ”Östern” i vid bemärkelse (Östeuropa, Centralasien och Främre Asien) delades av hans yngre kollega, Ture Arne, som senare fick i uppdrag att förbereda för publicering de ännu opublicerade material som Martin samlat in under sina utgrävningar i dåvarande Ryssland.

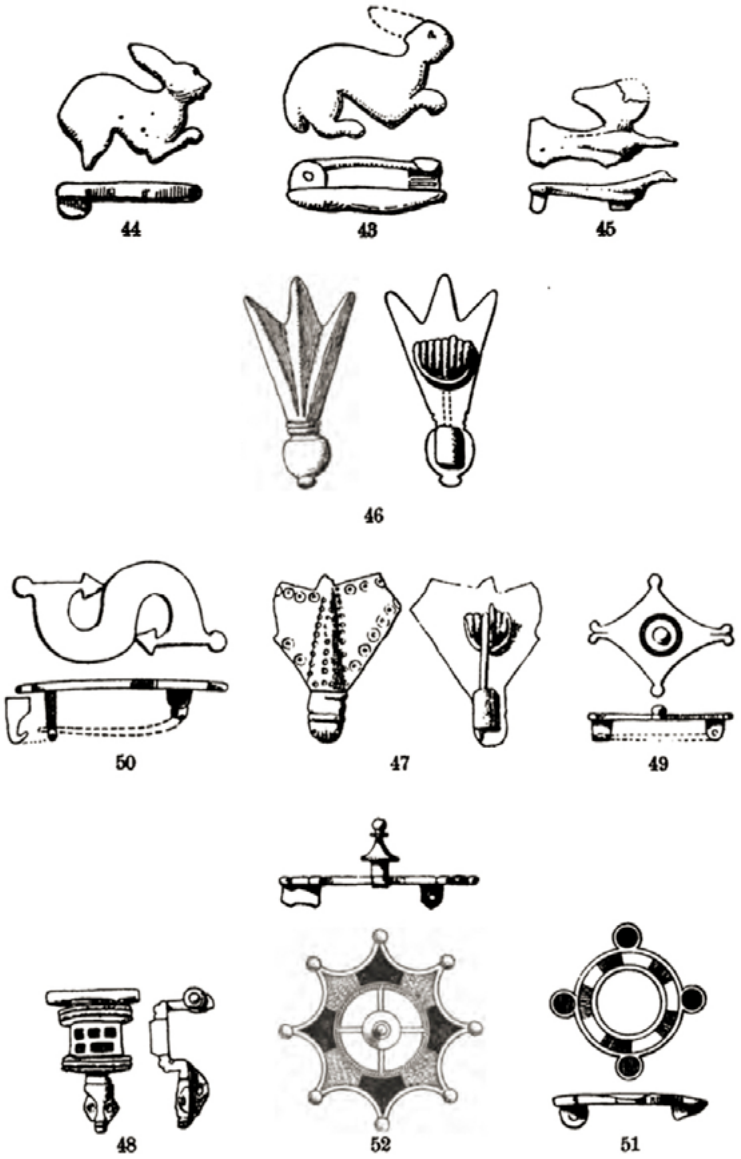


Bild 66. Spännen köpta av Martin i Kertj för Statens historiska museum (efter Martin 1894).

KAPITEL 2

Ture Arnes utgrävningar i Ukraina

År 1911 besökte Ture Arne för första gången det ryska imperiet. Trots att hans besök begränsades till Sankt Petersburg och Moskva, är det viktigt att notera hur forskarens planer formades och vilka ryska kollegor som påverkade honom.

Den främsta arkeologiska institutionen i det ryska imperiet vid den tiden var den tidigare nämnda Kejserliga arkeologiska kommissionen. Genom Fedor Braun (1862–1942), en filolog och germanist som först uppmärksammade runinskrifter som viktiga källor till skandinavisk-rusiska kontakter, fick Arne kontakt med kommissionens medlemmar Alexander Spitsin (1858–1931), Jakov Smirnov (1869–1918), Vasilij Latysjev (1855–1921) och Nikolaj Veselovskyj (1848–1918). I april 1911 fick Ture Arne för första gången bekanta sig med samlingarna i Eremitaget, där han blev fascinerad av skatten av guldföremål från ”södra Ryssland” samt av det stora antalet ”asiatiskt silver”.[237]

Vid Akademins museum bekantade sig forskaren med opublicerade samlingar från utgrävningar av gravfält från vikingatiden i de ryska städerna Kostroma, Tver och Vjatka. Men det som gjorde störst intryck på honom var de arkeologiska utgrävningarna i Gamla Ladoga:

> *För några dagar sedan hörde jag ett mycket intressant föredrag […] av Rjepnikoff vid Alexander III-museet om hans utgrävningar vid Ladoga av Aldeigjuborg, som i juni skall fortsättas och vilka jag inviterats. Tyvärr lär det nog inte gå för sig att vara med om dem. Det är första gången som ett normanniskt fäste blivit undersökt här. Tre olika kulturskikt, ett fr. stenåldern, ett från vikingatiden och ett fr. medeltiden. Här finns ovala spännbucklor av den livländska-typen, sköldbucklor som våra vikingatidens, ”skridskor” av hästens kanonben etc. Undersökningen voro rätt väl gjord.*[238]

Ett av Ture Arnes uppdrag var också att bekanta sig med den lokala arkeologiska litteraturen och att förvärva den för sitt museum. För detta krävdes en utvidgning av kontaktnätet, vilket snart blev möjligt.

---

237 Montelius arkiv ATA, brev från Arne skickades den 5 april 1911.

238 Montelius arkiv ATA, brev från Arne skickades den 18 april 1911.



Bild 67. Foto av Ture Arne med sin hustru Ida och Vasyl Babenko vid en av katakomberna.(Foto: ATA.)

Nästa år fick Ture Arne ett stipendium från Letterstedtska föreningen, vilket möjliggjorde för honom att tillbringa ett helt år i det ryska imperiet och studera dess museisamlingar. Hans resa genom Ryssland pågick från den 1 oktober 1912 till den 11 november 1913.

På väg till Sankt Petersburg tillbringade Arne omkring en vecka i oktober i Helsingfors, där han bekantade sig med samlingarna vid det lokala historiska museet. Här fångades hans intresse av material från utgrävningarna av Daniel Europæus (1820–1884) i området kring staden Tver och i distriktet söder om Ladogasjön. Den 7 oktober noterade han i sin dagbok att han fotograferade och tecknade särskilda föremål som han studerade på detta museum.[239] Dagen efter var forskaren redan i Sankt Petersburg, och den 8 oktober anlände han till Moskva.

Den 12 oktober kom Ture Arne med tåg till Belgorod och fortsatte sedan vidare till Vovtjansk i Ukraina. Där möttes han upp och eskorterades via en grusväg till Rubizjne. Den 14 oktober anlände Arne till Verhnyj Saltiv.

239 Ture Arnes dagbok från utrikes resor ATA Vol. 5, A 133.

Vid den tiden hade Vasyl Babenko (1877–1955), en bylärare, länge bedrivit utgrävningar i byn. Han hade av en slump upptäckt en stor katakombgravplats, som senare gav namn åt den så kallade Saltivkulturen, daterad till 700–800-talen. Idag associerar forskare kulturen med befolkningen som var influerad av det khazariska riket. Mellan 1900 och 1915 grävdes här 325 gravar ut, varav 255 undersöktes av Babenko (bild 67).[240] [241]

År 1912 genomförde Babenko utgrävningar från den 10 juni till den 4 oktober i den västra delen av gravfältet.[242] Därefter började Arne sina utgrävningar. Informationen nedan är hämtad från forskarens dagböcker. Även om den ibland kan framstå som överbelastad med detaljer, ger den ändå den nödvändiga kontexten för att förstå de förhållanden och omständigheter under vilka dessa undersökningar genomfördes.

Första gången besökte forskaren platsen för Vasyl Babenkos utgrävningar i Verhnyj Saltiv den 13 oktober.

Redan nästa dag, som var en helgdag, deltog Ture Arne i utgrävningen av en grav med tre skelett, vilken han fullständigt undersökte och gjorde nödvändiga skisser av.

Den 15 oktober var Babenko upptagen på morgonen och dök inte upp förrän vid lunchtid. Arne inledde utgrävningen av en andra, mindre katakomb som endast innehöll ett skelett av en välbevarad man (katakomb II). Till höger om mannens huvud fann man en svart lerkanna och bredvid låg ett lårben av något kreatur (se skiss kat. II, bild 68).

Återigen ritades en detaljerad plan av skelettet, vilket väckte förundran och viss fascination hos Babenko. Det visade sig att han gjorde alla sina teckningar hemma (denna omständighet underströks med blyertspenna i Arnes dagbok), baserade på några minnesanteckningar, givetvis utan skala och pålitlig fältinformation om föremålens placering i graven. Samma dag genomfördes även delvis utgrävningar av en annan rymlig grav, där två barnskallar med halsband, en lerkanna och två armband påträffades (se skiss kat. III, bild 69).

---

240 Василий А. Бабенко 1) ”Продолжение систематических раскопок в Верхнем Салтове”, *Труды XIV Археологического съезда в Чернигове* Том II (Москва, 1910), 238–251; 2) ”Дневник раскопок в 1910 г.”. *Труды XIV Археологического съезда в Чернигове* Том II (Москва, 1910), 245–254; 3) ”Памятники хазарской культуры на юге России”, *Труды XV Археологического съезда в Новгороде* Том I (Москва, 1914), 435–480, Василий И. Кадеев, ”Украинский археолог, краевед и этнограф В. А. Бабенко (к 120-летию со дня рождения)”, *Древности* (1996), 144–146.

241 ATA, Vol. 74 D14.

242 Бабенко, ”Памятники хазарской культуры”, 473–480.

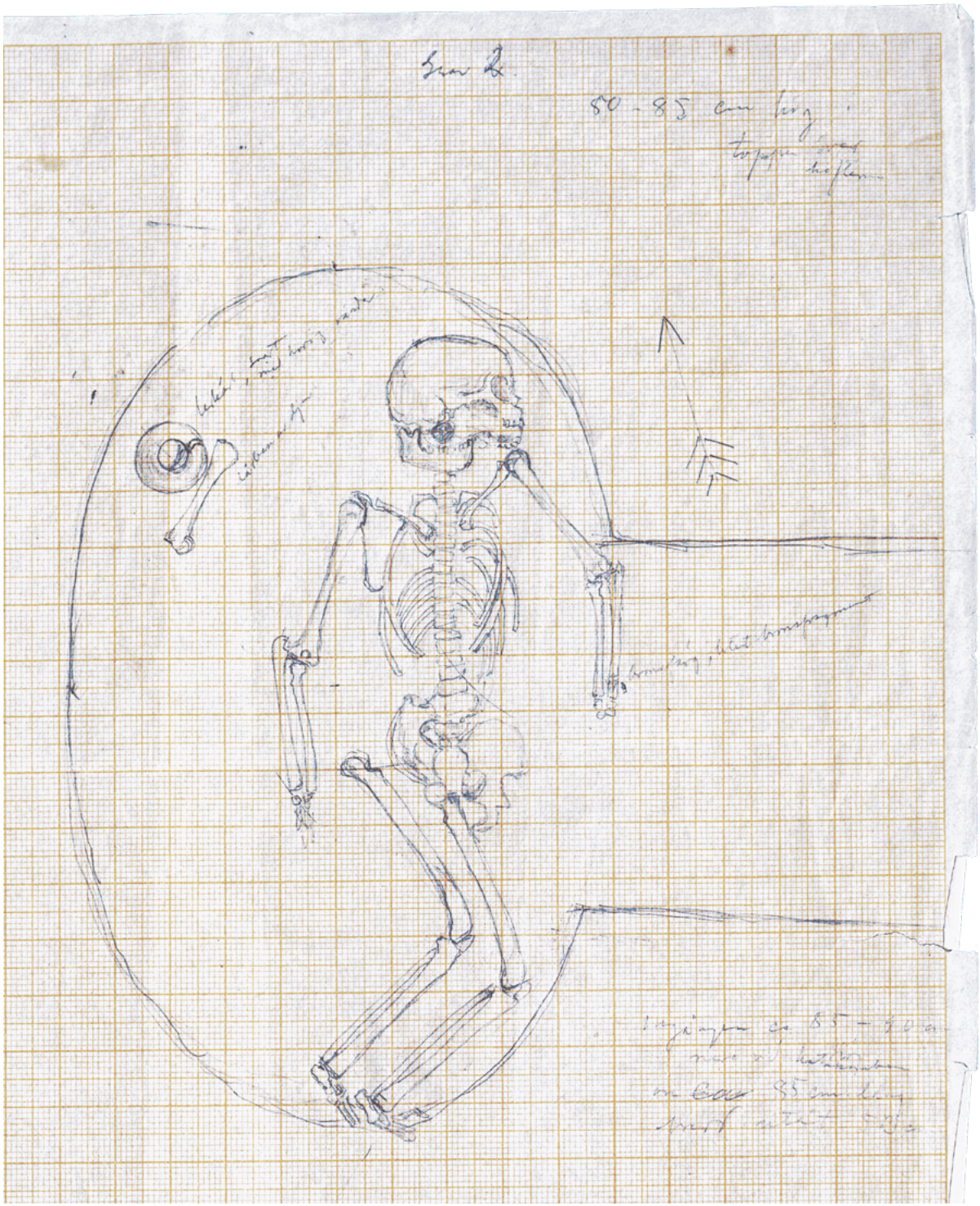


Bild 68. Fältritning av katakombgrav II. (Foto: Fedir Androshchuk.)

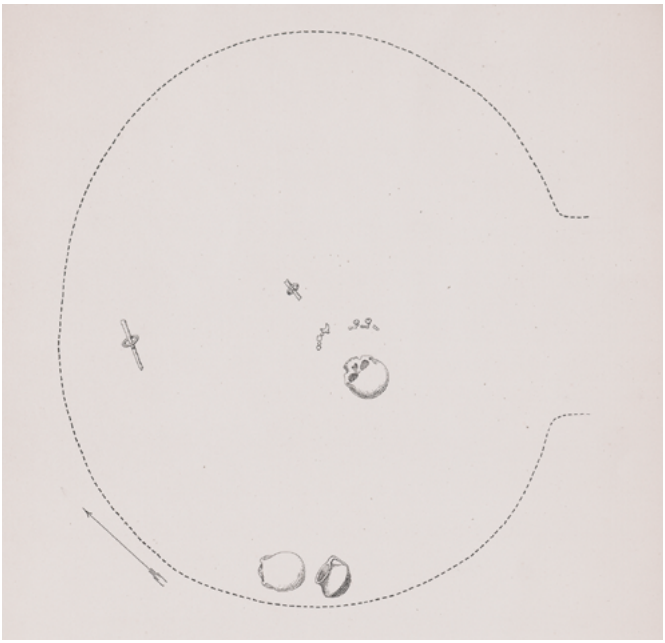


Bild 69. Renritning av katakombgrav III. (Foto: Fedir Androshchuk.)

En av dessa begravda individer hade halsband av två glaspärlor och ett armband. Med en annan begravd hittades också pärlor samt ett brons- och ett silverhängsmycke och ett armband. Forskaren noterade att benen i gravarna var blandade.[243]

Klockan fyra samma dag begav sig Ture Arne, tillsammans med Babenko, för att besöka fornborgen i Verhnyj Saltiv.[244] Enligt anteckningar i hans dagbok var storleken på borgen 300 på 400 meter och den hade en något oval form. Den ena av de avlånga sidorna låg längs den branta sluttningen mot Donets. De andra sidorna av borgen, särskilt de kortare, var skyddade av dubbla vallar med ett grävt dike mellan dem. Inuti den inre jordvallen kunde man tidigare se en mur av sandsten, som vid tidpunkten för besöket inte längre var synlig. Överallt längs kanten av vallarna, och även i den del som vetter mot Donets, fanns det rester av sandsten.

Enligt Arne hade Babenko på ett ställe funnit rester av en keramikverkstad med flera stora amforor tillverkade av röd, välbränd lera. På en annan plats, där bönderna grävt genom vallen, var det synligt i snittet olika lager av stora och små stenar, vilket

243 Dagbok från utrikes resor ATA, Vol. 5, A 133, s. 6–7.

244 Om borgen och dess befästning se - Г. Е. Свистун, ”Фортификация городища Верхний Салтов”, *Степи Европы в эпоху средневековья*. Том 7. Хазарское время. Ред. А.В.Евглевский (Донецк: ДонНУ, 2009), 459–478.

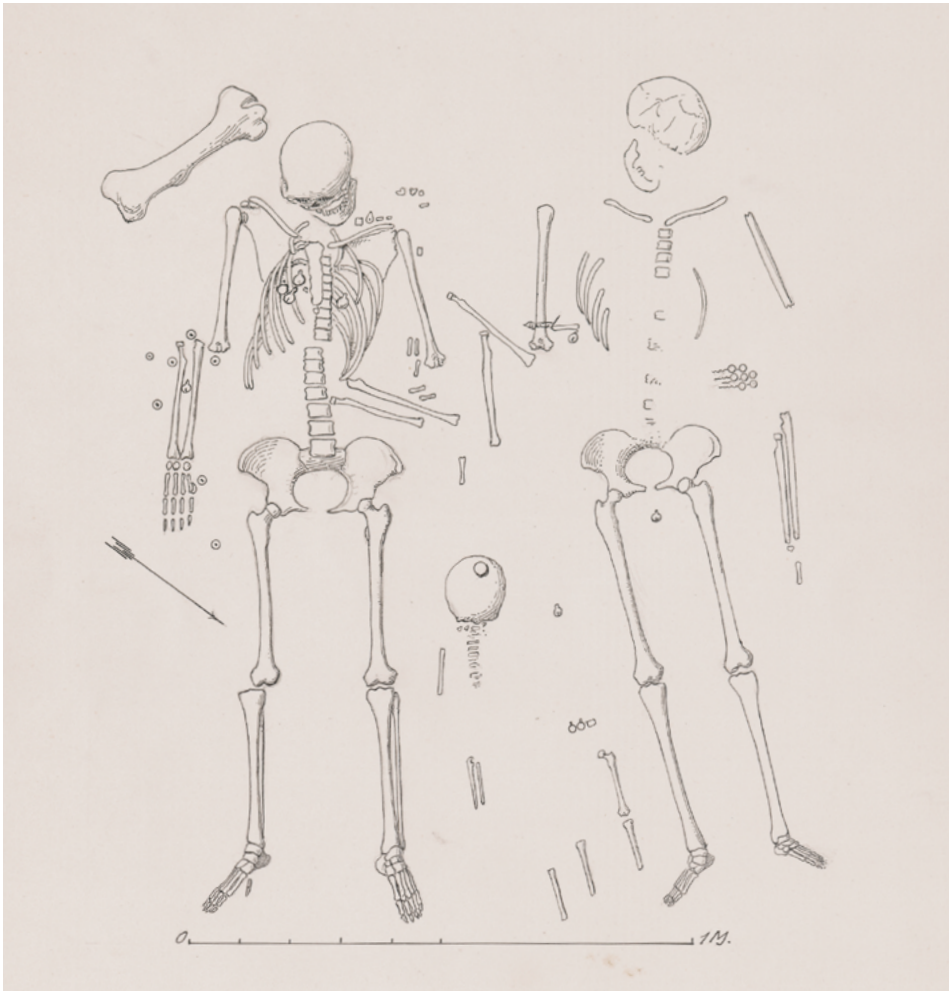


Bild 70. Renritning av katakombgrav IV. (Foto: Fedir Androshchuk.)

vittnade om existensen av en stenstruktur. Vasyl Babenko daterade borgen till khazarernas tid.[245]

Den 16 oktober på eftermiddagen inledde Arne utgrävningarna av en annan katakomb som innehöll två skelett (se skiss kat. IV, bild 70).

Höjden på det kupolformade taket i den utgrävda katakomben nådde upp till människohöjd. På golvet i katakomben fanns två skelett, varav ett redan var rengjort. Vid den högra handen av det ena fanns flera stora glaspärlor och ett par brons-

245 Dagbok från utrikes resor ATA, Vol. 5, A 133, s.8.

bjällror. Till höger, nära revbenen, hittades ett sasanidiskt och ett umayyadiskt mynt med öglor för upphängning. Ytterligare ett umayyadiskt mynt påträffades på högra sidan av skelettet. Nära det sasanidiska myntet fanns en fingerring, och vid högra höften återfanns ytterligare ett par stora pärlor. Med det kvinnliga gravfyndet var ett triangulärt bronshängsmycke kopplat samt en kedja och ett remändbeslag. Den dagen lyckades man inte fullständigt undersöka graven.

Den 17 oktober besökte Ture Arne på förmiddagen kyrkan och väderkvarnarna och tog flera fotografier, där han noterade den pittoreska utsikten över byn och dess hus (se bild 71).

Därefter, efter att ha hämtat Vasyl Babenko, begav de sig till gravfältet för att ta fotografier av den grav som påbörjades dagen innan. Under arbetet i den graven upptäcktes rester av läderremmar och metallkomponenter från skorna på skelettets fötter samt pärlor och en bjällra nära hakan. Vid mannens huvud fanns flera framtänder och små pärlor. Till vänster om det manliga skelettet hittades ytterligare ett skelett, som undersöktes delvis. Nära benet på mannens ben upptäcktes ett barnskelett.



Bild 71. Ture Arnes foto av ett ukrainskt traditionellt hus i byn Verkhniy Saltiv. (ATA, foto: Fedir Androshchuk.)

Fredagen den 18 oktober fortsatte utgrävningarna hela dagen. Katakomb IV dokumenterades grafiskt och undersöktes.

Lördagen den 19 oktober tog Arne och hans fru Ida en promenad till kyrkan på förmiddagen, där de tog några minnesbilder. Efter lunch avslutades undersökningen av katakomb IV och ritningar av gravfynden i katakomb V gjordes. Båda gravarna fotograferades (två bilder togs).

Måndagen den 21 oktober nåddes en överenskommelse med Babenko angående Arnes köp av fynd från sex av Arnes utgrävda katakomber. För dem betalades 150 rubel. Dessutom köptes ytterligare 16 gravar med fynd fästa på 28 planscher (tablett) och 2 planscher extra för 350 rubel. Totalt betalades 400 rubel kontant. Det avtalades att de köpta gravarna skulle följa med skeletten samt keramik som hade hittats i dem.

Tisdagen den 22 oktober inledde Ture Arne utgrävningarna av katakomb VI – den rikaste av dem han hade haft möjlighet att undersöka i Saltiv. I den hittades en yxa, en ”spade” (i dagboken står ordet på ryska – *лопатка*), pärlor (*бусы*) och många hjärtformade bronsbeslag. Dessutom rengjordes två skelett.

Onsdagen den 23 oktober var Arnes sista dag för utgrävningarna i Verhnyj Saltiv. Denna dag avslutade han ritningarna av gravarna i katakomb VI och dokumenterade de sista fynden. Människoben packades och transporterades av arbetarna till skolan.

Torsdagen den 24 oktober noterade Ture Arne: ”Gick genom Babenkos tryckta utgrävningsdagbok och fann att somliga av de förvärvade gravarna voro ofullständiga. T.m. [till många] gravarna hör rätt många skelett och lerkärl.”[246]

Lördagen den 26 oktober packades de inköpta fynden för att skickas till Sverige. Människoben och keramik från borgen packades i tre lådor, medan den fjärde lådan innehöll 16 keramiska kärl samt en gjutjärnspanna som Arne fick som present från gårdsdirektören i Rubizjne, Hess. Sedan gjorde Ture Arne följande notering i sin dagbok: ”På eftermiddag gjorde en utflykt med vagn genom skogen på Donets höjden och sedan hem över slätten. Det blåste en smula och kölden bet. Jag kom att tänka på Karl XII:s arme krigare, som hade att uthärda kölden här nere under så svåra omständigheter. Vid vägen syntes talrika harspår.”[247]

I sitt brev till Oscar Montelius, daterat den 27 oktober 1912 och skickat från Rubizjne, sammanfattade Arne resultaten av sina undersökningar:

---

246 Dagbok från utrikes resor ATA, Vol. 5, A 133, s.12.

247 Dagbok från utrikes resor ATA, Vol. 5, A 133, s. 15.

De gravar, som jag varit med om att utgräva här nere, ha varit mycket intressanta. Här finnes vid Verhny Saltow, en landby, kolossalt gravfällt, som utgrävaren, skolläraren Babjenko, förmodar antall ca 10 000 gravar. Över 900 av dem ha undersökts av honom under årets lopp. Nu öppnades 24 stycken. De ligga i de väldiga lösslagren på Donets högra strand, som höjer sig starkt över floden, och utgöras av en sluttande gång 4–10 m lång och 50 och 60 cm bred, som genom en låg entré står i förbindelse med en välvd gravkammare, en "katakomb". (Bild 72). Denna kan vara upp till 1 1/2–2 m hög ofta lägre och vanligen med nedfallet tak. Allt är nämligen nedgrävt i det hårda lösset (Arne tvivlar: eller den hårda lössen?) och man urskiljer graven genom dess lösare konssistäns och mörkare, humusblandade jord. På bottnen av katakomben 1–6 skelett, vanl. 2 eller 3, en man och 1 eller två kvinnor eller barn med lerkärl, en skink (ben) av nötkreatur, spegel av kinesisk bronsblandning, pärlhalsband, järnyxa, bälte av läder med silver eller bronsbeslag, armband av brons, bjällror, beslag, örhängen, läder till sandalremmor med silverbeslag, näveraskar, horn- och benföremål hästbetsel etc. Intressant är föremålen av de talrika bronsbeslag med njurformiga bladornament. De härröra mest från 700-talet och ca 800 e.Kr. och finnas blott i Sydöst-Ryssland, ett och annat sporadiskt exemplar uppåt Volga i Wiatka, sedan ej eller förrän på Björkö i Mälaren i de äldsta gravarna, där de är rätt talrika. Vad detta betyder, behöver jag ej utlägga.[248]

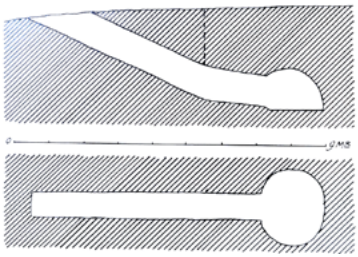


Bild 72. Begravningskatakomb i Saltiv i tvärsnitt. (T.J. Arnes teckning, foto: Fedir Androshchuk.)

I samma brev informerar forskaren Oscar Montelius om inköpet av fynd från de sex "bästa gravarna" som Arne själv fotograferade och gjorde nödvändiga ritningar av (dvs. från utgrävningarna 1912) samt 16 gravar som grävdes ut tidigare – 1909, 1910 och 1911. Vi får veta att de flesta av dem har beskrivits och publicerats tidigare av Vasyl Babenko. Tack vare detta köp blev Arne ägare till 16 lerkärl, "ett 20-tal eller flera godanskelett, ett par gulörhängen, cirka 80 örhängen och beslag av silver" (totalt

248 Oscar Montelius arkiv i ATA, brev från Ture Arne från den 27 oktober 1912.

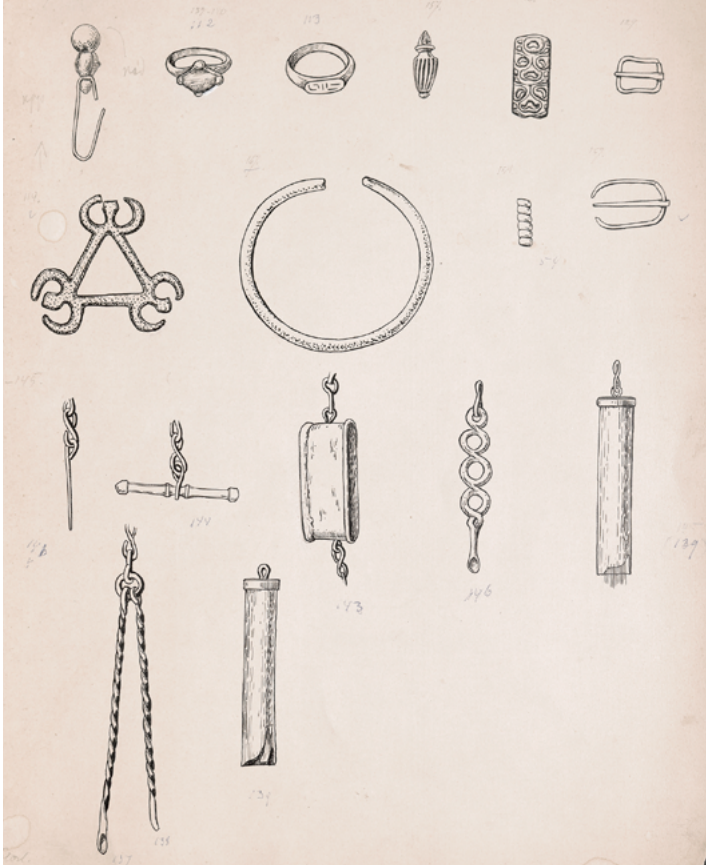


Bild 73. Några av föremålen från Saltiv-gravfältet som Ture Arne köpte för Statens historiska museum i Stockholm. (T.J. Arnes teckning, foto: Fedir Androshchuk.)

cirka 500 föremål), 40 arbetsredskap och andra föremål tillverkade av järn (stigbyglar, betsel, knivar, yxor), arabiska och sasanidiska mynt som daterar gravfynden, olika föremål av ben och läder, cirka 1 000 pärlor och så vidare (se illustration 73).

Som redan nämnts var allt han köpt packat i fyra lådor som skickades till Riga med namnet på den svenska konsuln Fredholm. En annan låda som innehöll fynd av metall skickades till Sankt Petersburg, därifrån skickades den sedan med ångbåt till Stockholm. Som Arne nämner i sitt brev, spenderade han något mer på inköpet av de arkeologiska fynden från Saltiv än vad akademin hade avsatt för detta ändamål. Sin åtgärd förklarar forskaren med följande: ”Efter allt att döma är det ett khazariskt gravfält från 500–800-talet, kanske in mot 900. I närheten finnes en borg med jordvall (*gorodisce*), som det även grävts litet i och som genom sin keramik ger sig tillkänna som lika gammal, om ej delvis äldre; prov på de där hittade amfororna medföljer.”

Avslutningsvis uttrycker Arne i sitt brev sin tillfredsställelse över de uppnådda resultaten och det vänliga bemötandet från den lokala förvaltaren: ”Jag är alltså nöjd med min vistelse här. Grävningar slutade dagen innan kölden steg till – 10 gr C; nu har vi snöstorm och jag förstår fullväl, hur obehagligt Karl XII:s och Napo-

leons krigare hade det på dessa stepper, både i söder och norr. Blåsten biter otäckt. Halva sockerbetskörden i Sydryssland går antagligen förlorad. Min hustru och jag är båda litet förkylda, men det är alla människor här, trots all eldning."

Ture Arnes dagbok innehåller intressant information om forskarens intryck av den landsbygd han besökte samt en rad observationer relaterade till ukrainsk etnografi. Arne beskriver den rika kulturen och byggnadstraditionerna som han observerade under sin resa, inklusive lokala sedvänjor, hantverk och den sociala strukturen i byarna:

> *Söndag den 27 oktober – torsdagen. 31 oktober. Måste kvarstanna på grund av min hustrus förkylning och delvis även min egen. Sysselsatte mig med brevskrivning (Montelius, Reuterskiöld, Hallström, Fredholm etc) och korrekturläsning (korr. till Lundell) samt översättning av Orphéus. Fotograferade en rad byggnader i W. Saltow och Rubeschnoje och framkallade en del.*
> *I Donetzdalen finnes på höjderna rätt mycket skog, huvudsakligen ek, och detta träslag begagnas därför mycket till byggnader. Bondeskogen är illa skött, de stora godsens däremot bra. Tegel användes i ringa utsträckning, ehuru lössleran väl kan användas. Bönderna använda timmer (liggande stockvirke) huvudsakligen till "Хаман"; vad de ej ha på sin egen mark, stjäles lätt på grannens. För ambaren användes likaledes timmer, "Хлів" [tillagt över raden"ХлѢвъ"] eller Sarai, Klunja, kurnik äro däremot i regel försedda med väggar av flätverk (pletenije), antingen (vanl) horizontellt, eller vertikalt. I båda fallen särskilt nästan alltid det senare [först har Arne skrivit "förra"] smetas ett lerlager över väggen, som har några stående stolpar. Хлїв = svinstia.*
> *När en Xata uppföres anlägges i denna stenfattiga bygd ett upphöjt ca 1/2 m. högt lergolv i rektangel. I dettas 4 hörn en hörnsten eller en grov påle, ryckt in en smula i rektangeln. Den liggande stockväggen uppföres av ca 15 à 16 stockar, bilade något så när fyrkantiga, men ofta krokiga och med väldiga mellanrum, som måste fyllas ut. Stockväggarna förenas i hörnan i utknutar av enklaste konstr. Stundom äro endast hörnpartierna av liggande virke; däremellan i ram [osäker läsning!] stående, mindervärdigt virke. Mot gatan vanligen 2 små fönster, mot gården likaså 2, längre in på gårdsida ingång från långsidan. Inga fönster på 2 sidor. Framför huset ofta en Крыльцо´, ett slags veranda av olika form. Det utanför huset skjutande jordgolvet kallas prisba och stöttas vanligen av pletenie, trälappar, tegel eller dyl. Ofta är det gulmålat, under det all timrat beklädes med lera och vitmenas av kvinnorna sedan varje dag före prasdnik, speciellt lördagarna. Taket ett valmtak med halm eller möjligen säv stundom. Ovanför fönstren stundom något smideri. Och utanför stuggaveln en liten*

inhägnad med några trän och blommor. Skorstenen på äldre byggnader uppbyggd av stående trävidjor bestrukna med lera (димаръ, jfr vanlig skorsten труба, av tegel eller av metall, som även förekommer). Jordgolvet kallas долівка.
En амбаръ (Speicher, förrådshus för mjöl och säd (tröskad) etc. göres även av timmer. Den är fyrkantig, nästan kubisk med ett valmtak, numera ofta av plåt i st. för halm. Bygges på rätt höga pålar, vilket torde hindra råttor i viss mån att intråga [osäker läsning, troligen menar han inträngа] och besparar jordgolvet. På framsidan är ambaren försedd med en крыльцо på 4 stolpar. Ofta står ambaren något avsides för att vara skyddad mot eld, stundom intar den en sida av gården. Vid Kliunjan stora högar av halm = skirda och smärre stog [ett h tillskrivet ovanför raden, anger väl att g uttalas som h i Ukraina]. På gården eller i närheten en brunn = Kolodjets.

Bland annat noterad terminologi, Arne nämner:
Tunna = Діжка
urhålkad trästam för tvätt = Жлукто
kar = шарликъ
klappträ = праникъ
bleckämbar för vatten = ведро´
боклахъ = dryckeskärl av trä
пряха = spinnrock
Grinden befinner sig ofta [”mellan” överstruket] ersatt av en port med крышка = litet tak (соломенная крыша)
сливки = gåsögonmönster
ключи = nycklar[249]

I sin dagbok noterar Ture Arne även de unika aspekterna av det ukrainska folkets språk, ukrainarnas livsstil och hur de interagerar med sin omgivning. Han lägger märker till språkskillnader mellan ryska och ukrainska och är intresserad av byggnadsterminologi. Dessa observationer ger en värdefull inblick i den tidens ukrainska samhälle och dess kulturella särdrag vid denna tid. Arnes detaljerade anteckningar vittnar om hans engagemang och intresse för att dokumentera inte bara arkeologiska fynd, utan även den levande kulturen omkring honom.

249 Dagbok från utrikes resor ATA, Vol. 5, A 133, s. 15–18.

KAPITEL 3

Charkiv

Den 1 november anlände Ture Arne med sin fru med tåg från Vovtjansk till Charkiv och tog sig med bil till hotell Metropol (se illustration 74).

Hotellet låg i stadens centrum nära Nikolajkatedralen. Priserna för ett rum för två personer varierade mellan 4,25 och 4,75 rubel. Paret bodde i ett av rummen på första våningen, som var utrustat med ”rätt trevlig” möblering, tvättmöjligheter och vattenförsörjning. Restaurangen gav också ett positivt intryck. Paret åt frukost och kvällsmat på rummet, sedan kunde de beställa en samovar för 20 kopejker. Vanligtvis åt de middag på restaurang Versailles (i dagboken är det ryska namnet Версаль angivet), där en ”ungersk” orkester spelade.

Charkiv var då en ganska stor stad med arkitektur i olika stil och kvalitet, stora banker, hotell, kyrkor, två- till tre- och ibland sexvåningshus, och hade vid den tiden en befolkning på cirka 200 000 invånare. I staden med en upphöjd central del noterade Arne mycket planteringar. Paret hade med sig ett rekommendationsbrev till madame Julia Aleksandrovna Charina, som bodde i ”Charins hus” på Charinskyj-gränden (Домъ Харина, Харинский переулокъ). Det visade sig dock att familjen Charin var i Krim vid den tiden.

Det arkeologiska museet vid universitetet intresserade Ture Arne mest i Charkiv. Vid den tiden upptog museet ett par rum på första våningen, till vänster om universitetets huvudingång. Strukturellt var museet en del av ”Museet för sköna konster”. I det senare visades en rad målningar, varav vissa var kopior av gamla västeuropeiska mästare, liksom verk av nyare rysk konst. Dessutom fanns det vackra skulpturer. Arne blev särskilt intresserad av cirka 30 målningar av ukrainska hetmaner samt några ”porträtt av män i polsk kostym, spelande diverse stränginstrument”. På en av väggarna fanns en vapensamling (gevär, skäggyxor, sablar, ringbrynjor, metallrustningar, ”skytisk dolk” m.m.). Vid denna tid hade en ny direktör utsetts för museet – professor Fedor Sjmit (Arne stavar efternamnet som ”Schmidt”), som tidigare hade arbetat vid Ryska arkeologiska institutet i Konstantinopel.

Museet hade ett ganska bra bibliotek som huvudsakligen bestod av litteratur om konsthistoria och arkeologi. Den arkeologiska samlingen hade bildats tack vare den arkeologiska kongressen som hölls i Charkiv 1902, vilket ledde till publiceringen av en stor katalog som var nödvändig för att bekanta sig med denna museisamling. Samlingen bestod då av material från Babenkos utgrävningar i Verkhnyj Saltiv.



Bild 74. Charkiv på vykort från sekelskiftet.

Dessutom förvarades här även fynd från utgrävningar av Vasilij Gorodtsov (1860–1945), Kateryna Melnyk-Antonovytj (1859–1942), Vasyl Danylevytj (1872–1936), A.M. Pokrovskyj och Olexander Fedorovskyj (1885–1939).

Enligt den dåvarande vanan var alla föremål som ställdes ut fästa på kartongblad, vilket var fördelaktigt i de fall där det var nödvändigt att snabbt bekanta sig med föremålen och fotografera dem. Men ur vetenskaplig synvinkel, som Arne påpekar, gav detta lite nytta, eftersom det gjorde det omöjligt att noggrant studera föremålen. Den mest talrika kategorin i denna museisamling var neolitisk keramik och redskap från stenåldern. Betydligt färre föremål från bronsåldern ställdes ut. Bland annat fanns ”skytiska” föremål och grekiska som härstammade från utgrävningar i Kertj. Arne noterade särskilt i sin dagbok förekomsten av latenska, senromerska och ”gotiska” fibulor samt olika ”orientaliska” artefakter. Museet ställde också ut ett par helt bevarade skelett, som hade flyttats dit i det skick de hade hittats. En av de individerna var begravd i löss, medan den andra låg i en urholkad ekstock.[250]

I Ture Arnes arkiv finns en anteckningsbok med teckningar av enskilda föremål. Bland annat finns det teckningar av en bronsspegel från Verkhnyj Saltiv och en dopsko av brons till ett svärd (1233/Kyiv) från Krasnjanka i Kupjansk-distriktet i Charkiv-regionen.[251]

Vid universitetet, vid ingången från gården, fanns även ett etnografiskt museum

250 Dagbok från utrikes resor ATA, Vol. 5, A 133, s. 19–22.

251 T.J. Arnes Arkiv F.5.29 F80, s. 26–27.

där cirka ett dussin stenskulpturer – så kallade ”каменныя бабы”, det vill säga stengummor – var utställda. Museidirektör var professor Mykola Sumtsov (1854–1922). Men det visade sig att det inte var direktören som skötte museets verksamhet, utan vaktmästare Mykola Grygorovytj, som dessutom tog hand om registreringen av föremål i inventarieboken. En annan vakt kombinerade sina uppgifter med att föra katalog över biblioteket vid Konstmuseet, och även om han kunde skriva, förstod han inte innehållet i de böcker han registrerade, särskilt om de var skrivna på något annat språk än ryska. Det etnografiska museet låg i en stor men trång sal. Till höger om ingången fanns en utställning av pysanky (målade ägg), modeller av ”sydryska” gårdar, följt av montrar med hattar från stora och lilla Ryssland (som det står i dagboken – Stor- och Liliryssland), och ännu längre bort fanns en samling textilier, smycken och akvareller av kläder och hus gjorda av konstnären Jurij Pavlovytj (1872–1947). Till vänster om ingången fanns en rad montrar med kostymer på mannekänger och bakom dem kör- och fiskeverktyg. Till höger fanns verktyg för textiltryck, musikinstrument och exempel på textilier av olika slag. Besökarnas intresse väcktes av prover på växter som används inom folkmedicinen.

Ture Arne fotograferade textilier (plakhti-плахты) i det etnografiska museet samt tog fem bilder av keramik. I det arkeologiska museet tog han 11 fotografier och gjorde några teckningar.

I Historiska museet träffade Arne den unge religionshistorikern Evgen Kagarov, som hade lärt sig svenska för att kunna läsa Edgar Hans Casimir Reuterskiöld (1872–1932) om totemism.[252] Arne lovade att hjälpa till med att skaffa svenska publikationer om detta ämne för Charkivs universitet i utbyte mot den lokala tidskriften *Vestnik*. I Charkiv köpte Arne katalogen för Charkivs arkeologiska kongress, en statistisk beskrivning av Charkiv-regionen, samt boken *Jama* av den ryska författaren Ivan Kuprin och den ukrainska historikern Myhajlo Hrusjevskyjs bok *Kievriket*.

Detta avslutar Arnes första resa till Ukraina och hans bekantskap med museerna i Charkiv. Trots Ture J. Arnes kortvariga besök i Charkiv erbjuder hans reflektioner om staden samt dess arkeologiska och etnografiska samlingar och utställningar en unik och intressant insikt som saknar motstycke i lokala ukrainska källor. Detta gäller inte bara enskilda arkeologiska föremål i museisamlingarna, utan även de centrala aktörer som låg bakom museiverksamheten och utförde olika viktiga uppgifter i staden under denna tid. Dessa uppgifter är också av betydelse tack vare deras perspektiv på den svenska humanistiska forskningen och dess inflytande utomlands.

---

252 *Till frågan om uppkomsten af sakramentala måltider med särskild hänsyn till totemismen* (Uppsala, 1908).

KAPITEL 4

Lviv

Efter Charkiv reste forskaren först till Sankt Petersburg och sedan till Moskva för att bekanta sig med samlingen vid Historiska museet, som vid den tiden innehöll många fynd från Ukraina.[253]

Den 7 januari 1913 besökte Ture Arne för första gången museet, där han träffade Mykhail Jahontov från Jaroslavl, furste Nikolaj Sjtjerbatov (1853–1929), arkeologen Vasilij Gorodtsov, numismatikern Aleksej Oresjnikov (1855–1933) samt direktören för Chersonmuseet i Ukraina, Viktor Gosjkevytj (1860–1928), som genom sin första fru var släkt med generalen och krigsministern Vladimir Suhomlinov (1848–1926).[254]

Nästa kväll besökte Arne grevinnan Praskovja Uvarovas (1840–1924) hus på Leontievskyj-gränden 18. Hon var änka efter Alexander Uvarov – grundare av Arkeologiska sällskapet i Moskva och var själv aktivt involverad i arkeologisk verksamhet.

Den 9 januari, efter arbetet vid Historiska museet, besökte Ture Arne en bokhandel nära Arbatskaja-torget, där han köpte *Kievskaya arheologitjeskaja letopis*[255] för en rubel och två delar av Igor Grabars *Konsthistoria* för 10 rubel – två viktiga publikationer för varje dåtida forskare inom historia.

Den 27 januari höll Arne en föreläsning med titeln ”De första svenskarna i Ryssland” vid ett möte i Skandinaviska föreningen (Nordiska Föreningen).

Forskaren var inte bara intresserad av fynd från den europeiska delen av Ryssland och Ukraina, utan också från Kaukasus, vars antikviteter han studerade vid Historiska museet, och om vilka han lämnade en anteckning daterad den 11 mars 1913.

Den 29 mars 1913 började Ture Arne förbereda sig för sin resa till Wien. Anledningen till detta var det kommande firandet av påsken – under 14 dagar stängdes alla ryska museer för besökare, och forskaren beslutade sig för att inte slösa sin tid. Efter att ha köpt biljetter till tåget via Smolensk och Warszawa anlände paret den 6 april till Wien, därifrån reste de den 22 april med tåg till Lviv.[256]

I Ukraina, som i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet var en del av två

253 Dagbok från utrikes resor ATA, Vol. 5, A 133, s. 25–27.

254 Viktor Gosjkevitjs dotter Kateryna var general Vladimir Suhomlinovs fru.

255 Den rätta titeln är *Археологическая летопись Южной России* (1899–1905).

256 Dagbok från utrikes resor ATA, Vol. 5, A 133, s. 41.

imperier – Österrike-Ungern och Ryssland, hade två riktningar inom forskningen av antikviteter bildats. Den ena fokuserade på studier av klassiska antikviteter i Grekland och Rom, de grekiska städerna vid norra Svarta havet och de skytiska gravarna och hade sin bas i Odessa, där ”Odessas sällskap för antikvitetsstudier” grundades. Den andra riktningen handlade om slavisk-ryska antikviteter från före mongoltiden, vars studier koncentrerades till Kyiv och Lviv.[257]

Vid den tiden var Lviv den femte största staden i Österrike-Ungern, med en befolkning på 318 000 personer år 1918. Staden var multinationell, med polacker, ukrainare, judar och armenier. Den sociala eliten utgjordes av polacker. I sitt motstånd mot det polska inflytandet sympatiserade vissa medlemmar av den ukrainska gemenskapen med de ryska slavofilerna. Staden hade flera religiösa konfessioner, bland vilka den grekisk-katolska spelade en betydande roll för att bevara det ukrainska språket, kulturen och främja lokal historia och arkeologi. Det var inte en slump att viktiga personer som bidrog till grundandet av arkeologi som vetenskap kom från denna miljö. Bland dessa bör namnen på ärkebiskopen Myhajlo Levitskyj (1774–1858)[258] och medlemmen av ärkebiskopsämbetet Antin Petrusjevitj (1821–1913) nämnas[259], liksom prästerna Markijan Sjasjkevytj (1811–1843)[260], Ivan Vahylevytj (1811–1866)[261] och Jakiv Golovatskyj (1814–1888)[262].

Kaféer, som vid den tiden blev många i Lviv, blev platser för kommunikation och vetenskapliga diskussioner. I staden publicerades vetenskapliga skrifter på både polska och ukrainska. Bland de mest framstående historisk-arkeologiska publikationerna var *Zapysky Naukovogo tovarystva imeni Sjevtjenko* och *Przeglad Archeologiczny*. År 1911 grundades Nationalmuseet i Lviv på initiativ av ärkebiskop Andrij Sjeptytskyj (1865–1944), baserat på Kyrklig-historiska museet, som öppnades för

257 Курінний, *Історія археологічного знання про Україну,* 8, 11.

258 M.M. Levytskyj – teolog och viktig aktör inom den ukrainska grekisk-katolska kyrkan.

259 A.S. Petrusjevytj – präst i den grekisk-katolska kyrkan, språkvetare och historiker från Galicien.

260 M.S. Sjasjkevytj – präst i den grekisk-katolska kyrkan, ukrainsk folklorist, poet och översättare.

261 I.M. Vahylevych – präst i den grekisk-katolska kyrkan, ukrainsk folklorist, etnograf, filolog och poet.

262 J.F. Holovatskyj – präst i den grekisk-katolska kyrkan, ukrainsk folklorist, etnograf, filolog och poet. För mer information om den vetenskapliga och samhälleliga verksamheten hos dessa aktörer, se Наталя Булик, *Львівська археологія XIX - початку XX ст*. (Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, 2014), 31, 60–68, 81–86, 96.

allmänheten i december 1913[263], det vill säga efter Arnes besök i Lviv.

I Lviv bodde Arne på Hotel de France, där han betalade 5,50 i lokal valuta för ett rum.

Den 23 maj besökte han Kmetzinsky-museet på citadellet och tog en kvällspromenad i Kilinskij-parken (nuvarande Stryiskyj-parken).

Den 24 maj besökte Ture Arne Muzeum Dzieduszyckich[264] och på kvällen åt han middag på hotell St. Georg, efter vilket han och hans fru gick på bio.

Den 25 maj träffade forskaren professor Karol Hadaczek (1873–1914) vid universitetet och bekantade sig med samlingen av ”målad keramik från sen stenålder”[265], som Hadaczek hade funnit vid bosättningen Kosjylivka (nuvarande Tjortkivdistriktet, Ternopil-regionen). Karol Hadaczek hade fått sin arkeologiska utbildning vid Wiens universitet och var då professor i klassisk arkeologi vid Lvivs universitet. Den dagen åt de middag tillsammans på hotell Georg, varefter de återvände till universitetet.

Därefter besökte de Lublinunionens kulle[266] och slottsparken på Zamkova Gora-höjden och efter det restaurang Stadtmüller och kafé Warszawa. Under samma datum har han med blyertspenna skrivit ”Självmord av förtvivlan på grund av ryssarnas erövring av Lemberg”. Uppenbarligen syftar detta på rädslan hos stadens invånare inför erövringen som inträffade i början av september 1914.

Den 26 maj gjorde Arne under förmiddagen ett misslyckat försök att komma in på Sjevtjenko-museet. Ett år tidigare hade NTSJ (Naukove Tovarystvo Sjevtjenka) köpt en stenbyggnad på Tjarnetskogo-gatan 24, där museet hade inrymts i fem rum. Här hade en utställning ordnats, utformad av Myhajlo Hrusjevskyj. Vid tiden för Arnes besök i Lviv hade NTSJ-museet cirka 5 000 föremål i sin samling. År 1911 publicerades en preliminär katalog över museets samling, vilket sannolikt uppmuntrade Arne att bekanta sig mer ingående med denna samling. Den dagen träffade Arne Hadaczek vid universitetet och de åt lunch tillsammans på hotell Georgs restaurang. Efter lunchen gjorde Ture Arne ett misslyckat försök att träffa

263 Булик, *Львівська археологія*, 175.

264 Om detta museum, se Булик, *Львівська археологія*, 48–49.

265 Arne syftar på keramik från trypilliakulturen.

266 Kullen uppfördes 1869 för att fira 300-årsjubileet av Lublinunionen mellan Polen och Litauen (1569). Under markarbetena gjordes många arkeologiska fynd, vilka hamnade i privata samlingar hos polacker och tyskar. Ukrainska forskare var inte inbjudna, vilket ledde till att ukrainare i allmänhet var fientligt inställda till hela evenemanget. Булик, *Львівська археологія*, 34, 78.

Hrusjevskyj, som just då var på väg till Kyiv. På kvällen gick Arne och Ida på bio och efteråt åt de middag på restaurang Stadtmüller.

Den 27 maj besökte Ida och ”fru Weber” marknaden ”Bazar Kraiovyi”, där även hantverksprodukter såldes. Resten av dagen tillbringade Arne med arbete på Sjevtjenko-museet.

Den 28 maj besökte forskaren återigen Sjevtjenko-museet och Stauropig-institutets museum under förmiddagen. På eftermiddagen reste han tillsammans med sin fru med tåg från Lviv till Kyiv och vid Volotjysk korsade de floden Zbrutj, som utgjorde gränsen till det ryska imperiet.[267]

Lviv, med en socialt och politiskt stark polsk befolkning, var främst en plats för klassisk arkeologi. Däremot spreds intresset för lokal historia och arkeologi genom det aktiva engagemanget från ukrainska grekisk-katolska präster. Tack vare dessa instiftades senare de första privata och kyrkliga arkeologiska samlingarna, och inflytelserika arkeologiska sällskap bildades.

267 Dagbok från utrikes resor ATA, Vol. 5, A 133, s. 45.

KAPITEL 5

Kyiv

Tåget från Lviv anlände till Kyiv den 29 maj klockan 8.45. Paret stannade på hotell Europejskij (de l'Europe, bild 75)[268].

Efter ankomsten till staden begav sig Arne genast till stadsmuseet, där han träffade arkeologen Vikentiy Chvojka – naturaliserad medborgare i Ryssland av tjeckiskt ursprung. Samma dag tog Arne en promenad i staden och besökte Sofiakatedralen.



Bild 75. Postkort med bild av stadsmuseet. Fotograferad från platsen för hotell Europejskij, början av 1900-talet.

268 Vid den tiden var priserna på bostäder i Kyiv och Charkiv relativt lika: ett rum i Kyiv kostade 200–250 rubel per år, medan i Charkiv kostade fyra rum med kök 1 000–1 200 rubel per år. Smör kostade 55–70 kopek per halv liter, nötkött 20 kopek (Charkiv), ägg kostade 10–25–30 kopek, och skinka kostade 70 kopek per pund i Kyiv och 60 kopek i Charkiv.



Bild 76. Postkort med bild av paviljonger från Allryska utställningen i Kyiv, 1913.

De följande dagarna, den 30 maj till 1 juni, tillbringade Arne återigen tid på museet i sällskap med Vikentij Chvojka.

Ture Arnes och hans frus vistelse i Kyiv sammanföll med tiden för den storslagna Allryska jordbruks-, fabriks-, industriella, vetenskapliga och konstnärliga utställningen, som paret besökte för första gången den 3 juni (bild 76).

Den 4 juni ägnade forskaren återigen tid åt arbetet på stadsmuseet. I staden fanns sannolikt några utländska industriägare och handlare i samband med den nämnda utställningen. Tillsammans med en av dem, ”Hansson”, tillbringade Arne kvällen på restaurangen på hotell Kontinental. Den 5 juni förlöpte dagen på samma sätt.

Den 6 juni arbetade forskaren åter i museet. Samma dag träffade han numismatikern Karl Bolsunovskyj (1834–1924)[269], som bodde på Kyrylivska 59–61, nära den berömda paleolitiska fyndplatsen.

Den 7 juni var Arne återigen med Chvojka på museet, och de åt lunch tillsammans i Köpmansträdgården, eller ”Kupetjeskij sad” som den kallades på ryska i staden vid den tiden (bild 77). På kvällen besökte Bolsunovskyj forskaren på hotellet.

Den 8 juni, efter frukost på hotellet, begav sig Ture Arne till museet, där han hade en audiens med dess direktör Mykola Bilyasjvskyj.

269 K.V. Bolsunovskyj – numismatiker, historiker, arkeolog, etnograf och samhällsaktivist.



Bild 77. Postkort med bild av ”Château de Flers” nära Köpmansparken i Kyiv.

Den 9 juni ägnades återigen tid åt arbetet på museet och dess militärhistoriska avdelning.

Forskningsarbetet på museet fortsatte mellan den 11 och 26 juni. Den 20 juni hölls ett möte hos industriägaren, samlaren och mecenaten Bohdan Chanenko[270], där Arne fick bekanta sig med hans privata samling.

Den 27 juni, efter arbetet på museet, besökte Ture Arne och hans hustru utställningen i Köpmansträdgården och gick på bio.

Den 28 juni såg dagen ut precis som den föregående. Denna dag fick forskaren tillstånd för utgrävningar nära byn Mykhailovskoe i Jaroslavl-regionen och andra platser i norra och södra Ryssland.

Den 29 juni besökte Arne grottorna i Petjerska Lavra. I sin dagbok noterade han namnen på några kända personer begravda i grottorna, till exempel ”Nestor” och ”Jakun stratilat”. Det första namnet förknippades med den berömde krönikören Nestor, och det andra namnet påminde tydligen Ture Arne om hövdingen Jakun, som kom år 1024 med varjagerna för att hjälpa furst Jaroslav i Kyiv i kampen mot hans bror Mstyslav.[271]

---

270 B.I. Chanenko – ukrainsk industriman, samlare och mecenat, en av grundarna av Stadsmuseet i Kyiv.

271 *Nestorskrönikan*, 123.

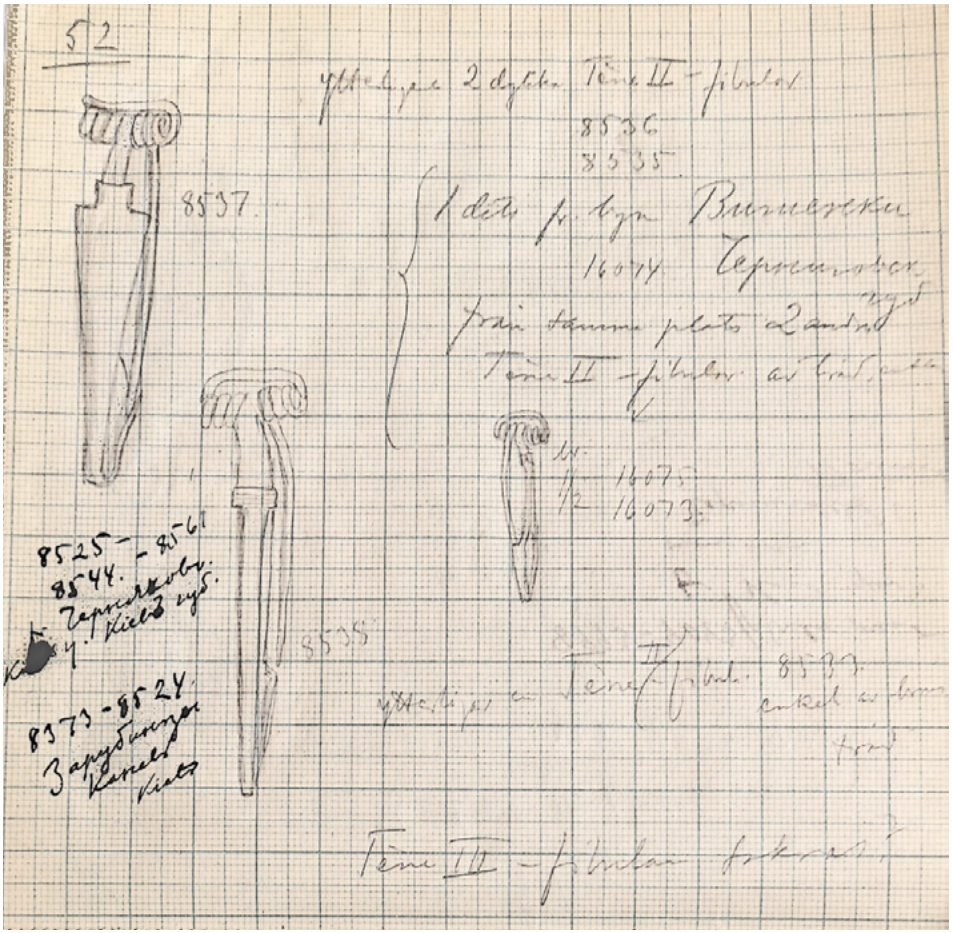
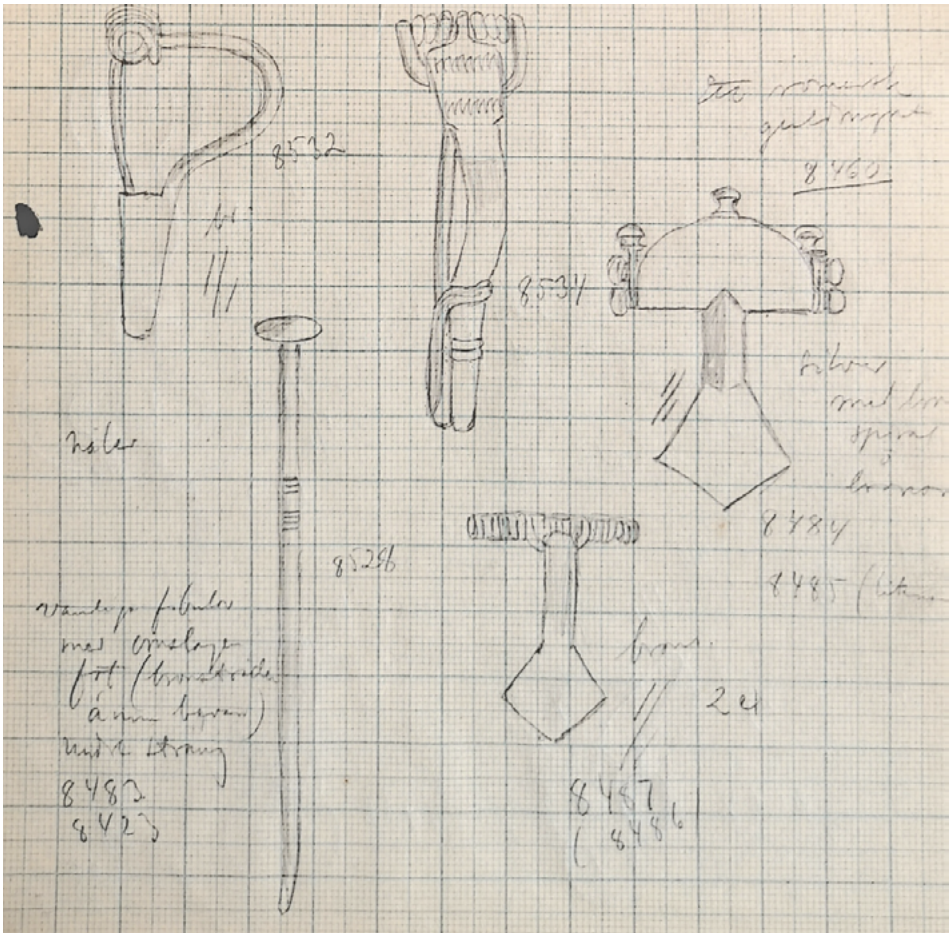


Bild 78 a-b. Ture Arnes teckningar av föremål från Kyivs stadsmuseum. (Foto: Fedir Androshchuk.)

Perioden mellan den 30 juni och 3 juli ägnades åt studiet av museets samlingar (bild 78 a-b).

Forskarens planer inkluderade besök av platser med kända arkeologiska fynd. På sådana resor åkte han antingen ensam eller med sin fru. Dessa resor var inte alltid framgångsrika på grund av vissa logistiska problem. Den 4 juli, klockan 08.30 på morgonen, tog Arne en ångbåt till Trypillia för att bekanta sig med platsen för den utgrävning som Vikentij Chvojka hade gjort. Klockan 11.15 anlände ångbåten till Divytj Hora i byn Trypillia. Arne skriver inte ner sina intryck av det han såg, kanske på grund av de bekymmer som väntade honom på vägen hem. På grund av förändringar i tidtabellen avgick ångbåten till Kyiv först klockan 01.30 på natten och anlände till Kyiv först klockan 7 på morgonen. Hungrig och trött sov forskaren till klockan 12.00. Dagen blev även besvärlig för hans fru, som under sitt besök på



utställningen förlorade sitt armband, vilket antas ha blivit stulet. På eftermiddagen, efter återkomsten från Trypillia, promenerade paret tillsammans med en bekant, den kyivska tyska kvinnan madame Fromm, i Köpmansträdgården. Efteråt besökte Ture Arne Mykhailivskyj-klostret, där han lade märke till de stenreliefer som hade hittats där.

Den 6 juli besökte Arne återigen Mykhailivskyi-klostret, och därefter åkte han till Kyiv-distriktets myndighet för kommunikationsvägar och Statliga banken. Resten av dagen ägnades åt korrekturläsning av hans avhandling *La Sude et l'Orient* och middag på hotell Kontinental.

Den 7 juli besökte Ture Arne återigen Myhajlivskyj-klostret. Detta intresse för monumentet förklaras av den stora skatten av smycken som hittades här 1903 och som förvarades i klostrets skatterum, innan den mellan 1921 och 1925 transportera-

des till Historiska museet i Moskva. I samlingen av smycken ingick sju silverhängsmycken i form av ”Tors hammare”, av sydskandinavisk härkomst (bild 79)[272].

Lunch den dagen intogs på hotell Kontinental. Eftersom det regnade kraftigt tillbringade paret resten av dagen på den redan nämnda industriutställningen, som hade öppnat i Kyiv i Petjersk-området på Troitska torget. För utställningen byggdes både tillfälliga och permanenta strukturer (totalt 132 paviljonger och 62 byggnader). Från juni till oktober 1913 besökte 172 000 personer utställningen, inklusive utländska besökare. Även produkter från vissa svenska företag presenterades där. Utställningsbyggnaderna i neoklassisk stil ansåg Ture Arne vara vackra. Särskilt intresse väckte hantverksprodukter från olika provinser, främst från Kyiv och Poltava, däribland mattor. Arne passade på att beställa en matta från Poltava och betalade till och med deposition för den, men på grund av kriget och andra omständigheter fick han aldrig sin beställning.

Den 8 juli, i Kyiv-distriktets myndighet för kommunikationsvägar, köpte Arne en bok om Dnipro-forsarna[273], tog bilder av Myhajlivskyj-klostret, besökte banken och Sofiakatedralen. På kvällen tillbringade paret tid på restaurang Renässansen på Prorizna-gatan.

Den 9 juli sa paret adjö till sina kyivska vänner – den tyska kvinnan Fromm samt Vikentij Chvojka, packade sina saker och klockan 17.00 avgick de med ångbåten mot söder.

I Arnes arkiv finns teckningar av föremål från stadsmuseet i Kyiv, bland annat av en sked av horn och en bronsspets till ett svärd, dekorerad med niello med växtornament, utan fyndplats och museinummer.[274] Dessutom ett glaserat lerägg med ursprung från Basov Kut (Rivne), som hittades i en gravhög tillsammans med ett bronsspänne och en järnspets. Från samma by kommer rester av en hink i form av en järnbåge och fem ringar.[275] Där finns även teckningar av en bronsskulptur av en nomadkrigare (No 1596) och två miniatyryxor.[276] På sidan 6 i samma anteckningsblock finns antecknade nummer för två guldörhängen från Tjernihiv (No 1489 och 1490) samt tre astragalus, en spelpjäs av ben och en kopia av en bronsfigurin från

---

272 Se beskrivningen av skatten – *Отчет Императорской археологической комиссии за 1903 год* (Санкт-Петербург: Типография Императорской академии наук, 1903 г). 184–192; Корзухина,Русские клады, 122.

273 Ф.Моргуненко. *Днепровские пороги* (Ташкент, 1913).

274 T.J. Arnes Arkiv F.5.29 A80, s.27; A82.

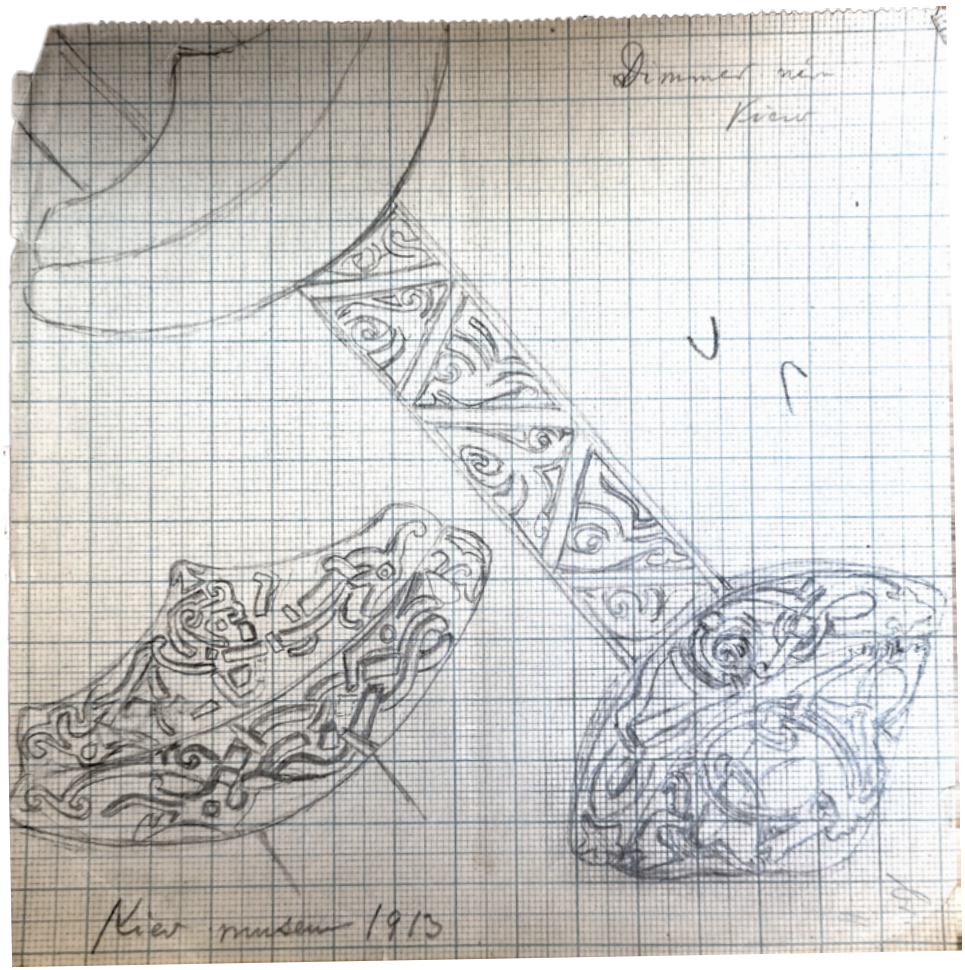
275 T.J. Arnes Arkiv F.5.29 A82, стор. 4.

276 T.J. Arnes Arkiv F.5.29 A82, стор. 5.



Bild 79. Silversmycken från skatt 1903, funna i närheten av Mikhajlivskyj-klostret. Fragmenterat glasnegativ från NMIMU:s samlingar.

Bild 80. Ture Arnes teckning av svärdhandtaget, funnet i Dymer, nära Kyiv.
(Foto: Fedir Androshchuk.)



gravhögen Tjorna Mohyla i Tjernihiv, en järnspets till en hjälm och rester av en ringbrynja från samma stad (No 1498). Det finns också ett beslag från 600-talet och ett otydligt ornamenterat föremål från byn Vysjenky, Osterskij-distriktet, Tjernihiv-regionen.[277]

Tack vare teckningen i Ture Arnes arkiv, som gjordes under hans besök i Kyiv 1913, vet vi den exakta fyndplatsen för det så kallade ”Ljudota”-svärdet (bild 80).

Den ryska forskaren inom vapenhistoria Anatolij Kirpitjnikov skapade, på grund av uppenbara missförstånd, två envisa myter kopplade till detta svärd. Den första hävdade att det fanns en kyrillisk inskrift på svärdets blad, ”Ljudota koval”, det vill säga ”Ljudota smed”[278], vilket inte stämmer. Även fyndplatsen för svärdet visade sig vara en myt. Innan Kirpitjnikov anslöts fyndplatsen för svärdet till områdena kring Kyiv.[279] Kirpitjnikov avfärdade detta utan grund och hänvisade till en påstådd omnämning av svärdet i beskrivningen i katalogen för Poltava-museet. Emellertid visade en kontroll av denna hänvisning att det handlade om fyndet av ett annat svärd – ett skytiskt ceremoniellt svärd från 300-talet f.Kr.[280] I stället, enligt anteckningen i blyerts på teckningen av svärdet ”Dimmer nära Kiew”, dekorerad med skandinaviska ornament, som avbildas i Ture Arnes dagbok, hittades det i byn Dymer, 30 km norr om Kyiv.[281]

Således har dokumentationen av de artefakter som Ture Arne studerade i stadsmuseet i Kyiv hjälpt till att återställa den förlorade informationen om fyndplatsen för detta unika föremål.

Dagboksanteckningar om Arnes vistelse i Kyiv beskriver stadslivet, befolkningen, forskarens arbetsrutin och fritid i staden. Precis som i Charkiv och Lviv ser vi en ganska liten skara arkeologer. Detta står i stark kontrast till den tid som Ture Arne upplever senare under sina två resor till sovjetiska Ukraina.

---

277 T.J. Arnes Arkiv F.5.29 A82, стор. 6.

278 Fedir Androshchuk, ”The Hvoshcheva sword.” *Fornvännen* 98:1 (2003), 35–43.

279 Михайло С. Грушевський, *Ілюстрована історія України* (Львів-Київ, 1912), рис. 48–49; Arne, *La Suéde et l’Orient*, 57. bild 42.

280 ”Foschevataja, statlig villa – ett tvåeggat järnsvärd med ett utsmyckat handtag och huvud, där griffer är avbildade, se – *Естественно-исторический музей Полтавского губернского земства. Описание коллекций* (Полтава, 1900), 65, 66. Se avbildningar av detta skytiska svärd – *Збірник присвячений 35річчю Музею*. Під редакцією В.Бендеровського, Я.Риженка, М.Гавриленка. Том. I (Полтава, 1928), 50, Табл. VII:11.

281 T.J. Arnes Arkiv F.5.29 A82 utan sidnumrering.

KAPITEL 6

En resa mot söder

Den 10 juli. Efter ett dygns resa på Dnipro, i en allmän salong ”med snarkande och rapande grannar”, som Arne noterade i sin dagbok, anlände ångbåten klockan 15.30 till kajen i Krementjuk. Därifrån tog paret en vagn och kom för sent till järnvägsstationen, där de satte sig på tåget som avgick klockan 10 nästa dag.

Den 11 juli, klockan 01.25 på natten, anlände tåget till Poltava, där paret bodde på Hotel de L’Europe, som var mycket vackert och hade trappor med reproduktioner av svenska målningar (prins Eugen med flera). Rummen kostade mellan 2 och 2.50 rubel. Samma dag besökte Arne museet som låg i Zemstvos byggnad och Etnografiska museet, som fanns nära stadsteatern. Efter lunchen besökte paret ”Kustarens lager” (Кустарный склад) av hantverksprodukter och tog en promenad i staden. Kvällen tillbringade de på biografen.

Den 12 juli, under förmiddagen studerade Arne den arkeologiska samlingen i Zemstvos ”ståtliga” byggnad. Där träffade han museets direktör Valentin Nikolajev (1889–1973) och ”docent Pokrovskyj från Charkiv”.[282] På eftermiddagen gjorde paret en utflykt till platsen för slaget vid Poltava, där de tog flera fotografier. I sin dagbok noterar Arne att det inte finns någon begravd svensk soldat i den stora minneskullen. På fältet markerar minnespelare platserna där olika regementen var placerade under slaget.

Den 13 juli tillbringade Arne hela dagen med arbete på Zemstvo med arkeologiska samlingar och besökte även Etnografiska museet. På kvällen hade han ett möte på hotellet med nämnda Pokrovskyj. Samma dag besökte forskaren ”Kustarnyj sklad”, där han köpte två mattor.

Den 14 juli inledde paret sin resa från Poltava till Krementjuk.

Efter att ha anlänt den 15 juli mellan klockan 7 och 8 på morgonen till Jekaterinoslav (bild 81) installerade sig Arne och hans fru på Hotel de France, där de betalade 3.50 rubel för rummet. Det lokala Olexander Pol-museet hade en rik samling av arkeologiska, etnografiska, historiska och naturhistoriska föremål, vilket intresserade den svenska forskaren (bild 82).

Den 16 juli besökte Arne återigen museet, där han fokuserade på att skapa grafis-

282 Troligen Olexij Pokrovskyj (1868–1928), docent vid Prins Bezborodkos Gymnasium för högre lärande och universitetet i Kyiv.



Bild 81. Katerynoslav i början av 1900-talet. Postkort.

ka avbildningar av föremål från bronsåldern. Anledningen till denna tidsbegränsning är inte helt klar. Det finns dock ingen tvekan om att programmet kortades ner även på grund av den subjektiva faktorn, kopplad till museets direktör Dmytro Javornytskyjs (Jevarnitzkyj) ovilja att dela med sig av ”sina” museimaterial. Så här skriver dagboksförfattaren: ”Plötsligt infann sig vaktmästare och förbjöd allt ritande enligt föreståndarens Jevarnitzkys befallning. Jevarnitzkyj framställes å Rjepins tavla ’Kosacker skriva ett oförskämt brev till sultanen’ som skrivaren, skallig och med hängande mustascher. Han stod nämligen modell den gången. Lyckligtvis hade jag redan ritat allt vad jag behövde.”[283] För att nämna det i förbigående, var detta ukrainska museum det enda i hela det ryska imperiet där Ture Arne nekades att studera museets samlingar.

Den 17 juli gjorde paret en utflykt med vagn till ”Dnjeprporogerna”, det vill säga Dnipro-forsarna, och besökte den största av dem – Nenasytets, där Arne fotograferade vattenfallet och den stora fördjupningen i berget, den så kallade zjaroivnja, eller jättegrytan på svenska. Resan genom stäppen dit och tillbaka tog nästan 12 timmar. Att genomföra en sådan utflykt ansågs då vara ganska farligt eftersom det i områdena

283 Dagbok från utrikes resor ATA, Vol. 5, A 133, s. 51.

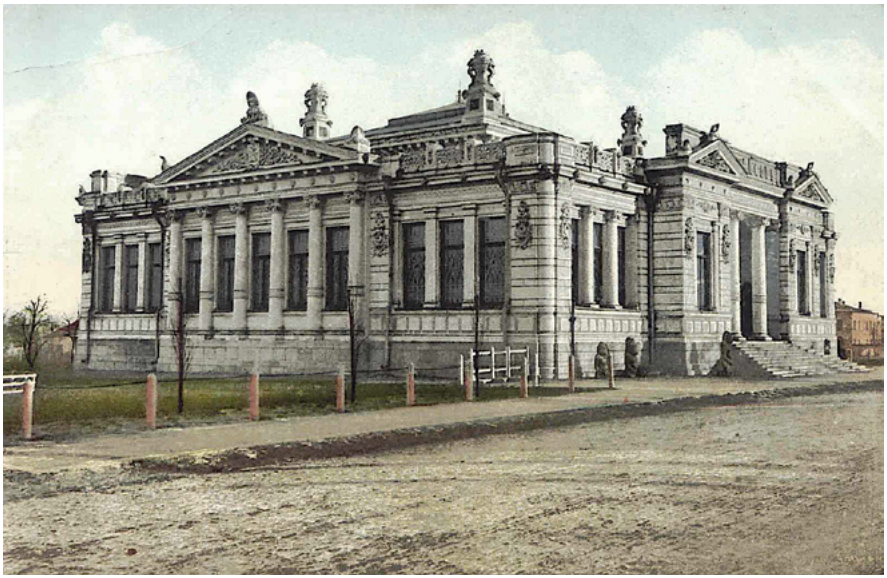


Bild 82. Museet i Katerynoslav i början av 1900-talet. Postkort.

kring Jekaterinoslav fanns ett stort antal ”huliganer”. Vägen genom stäppen med majsfält var knappt synlig, den markerades bara av två plöjda fåror, mellan vilka halm var utspridd.

Den 18 juli reste Arne och hans fru med tåg från Jekaterinoslav till Aleksandrovsk, och nästa dag, den 19 juli, vid omkring klockan 3 på morgonen, avgick de med ångbåt mot Cherson, dit de anlände på morgonen klockan 9. I staden bodde paret på ”Peterburgskaja gostinitsa”, hotell Petersburg, där ett rum kostade 3.50 rubel. Arne hade med sig ett rekommendationsbrev till konsul Edwin Caruana (1876-?), representant för England och Turkiet i staden från 1909 till 1919.[284] Konsulns uppgifter omfattade logistikfrågor och besättning för de engelska fartyg som då transporterade spannmål från Cherson till England. Det är värt att nämna att vid den tiden gick 80 procent av det kvalitativa chersonska spannmålet på export till England och de skandinaviska länderna. Förutom sina direkta plikter var Caruana en ivrig konstsamlare och hade till och med gett några gåvor till det lokala museet, om vilket vi kommer att tala om nedan.

Den 20 juli inledde Ture Arne sitt arbete med museets arkeologiska samlingar,

284 Igor Lyman, I. & Victoria Konstantinova, ”British consulates in port cities of the Northern Black Sea and Azov region of the second half of the 19th – early 20th centuries”. *Skhidnoi-evropeiskyi Istorychnyi Visnyk [East European Historical Bulletin]* 12 (2019), 44–53, 48.

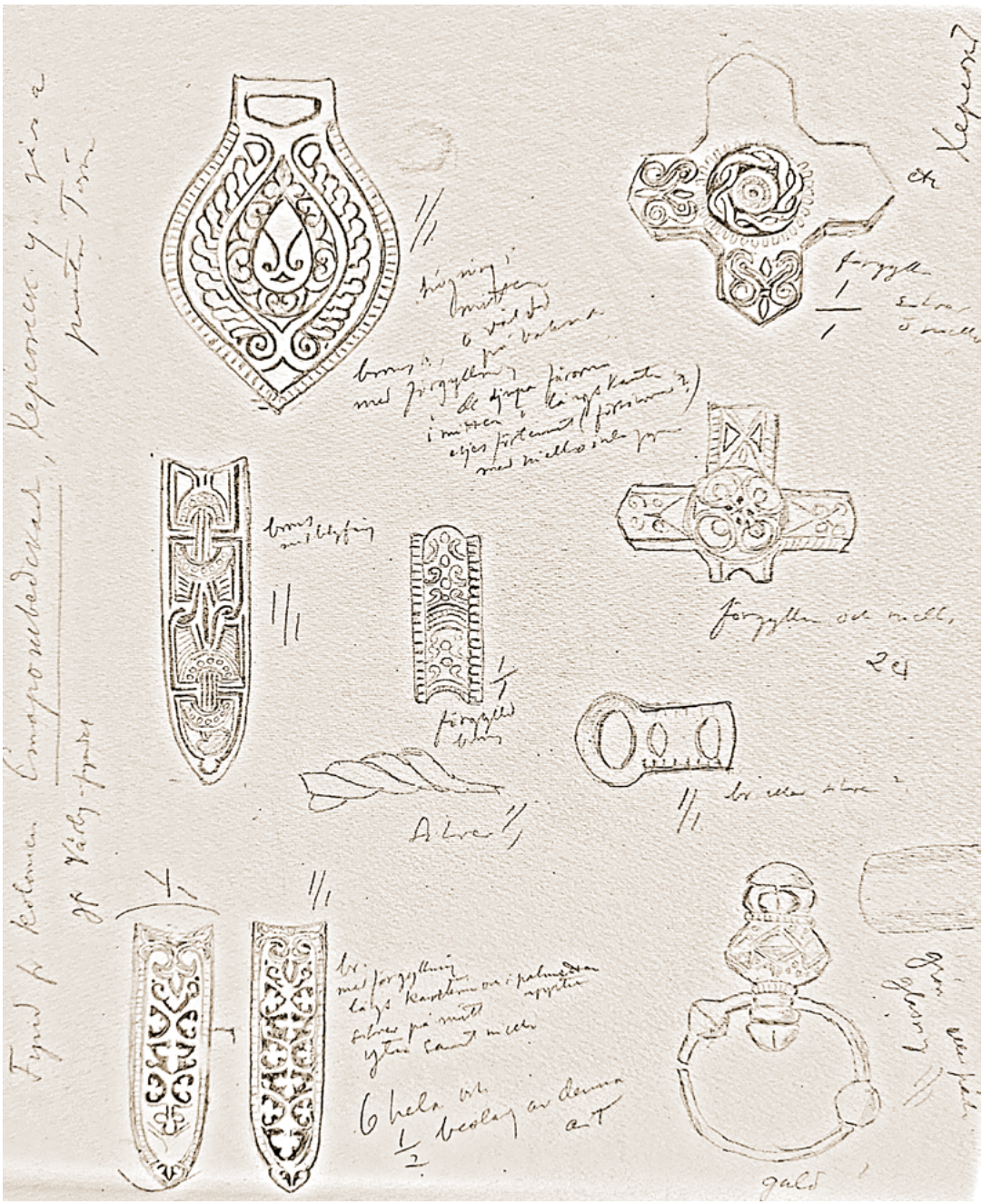


Bild 83. Ture Arnes teckningar av rembeslag funna i närheten av Gammalsvenskby, i den museala samlingen vid Chersonmuseet. (Foto F. Androshchuk.)

trots att direktören Gosjkevytj var frånvarande, eftersom han var på utgrävningar. Samma dag träffade han av en slump konservatorn från Malmö, Gylling, och hans fru på hotellet. Carl Olof Gylling (1870–1929) var en svensk museiman, restauratör och konstnär. Från 1901 arbetade han på Malmö museum, och från 1917 blev han intendent för museets naturhistoriska samling. Arnes möte med Gylling inträffade just när denne höll på att söka efter hägrar i Dnipro-vassarna för sitt museum.

Den 21 juli var en lördag. Under förmiddagen besökte Arne museet, och efter lunchen blev han och hans fru inbjudna till konsul Caruana. Detta besök gav Arne en inblick i den del av det ryska imperiets samhälle som han inte kände till. Konsuln visade sina gäster från sitt fönster den närliggande fängelsegården och berättade att ”manliga fångar, som skötte sig väl vid påsktiden, släpptes in till de kvinnliga fångarna”. Han berättade även hur en judisk flicka som ville studera måste mottaga de prostituerades ”gula pass”, som gav henne möjlighet att vistas i stora städer.[285]

Den 22 juli ägnade Ture Arne tid mellan klockan 12 och 15 samt mellan 18 och 20 åt att studera museets samlingar, och efter middagen tog han en promenad i staden (bild 83).

Den 23 juli arbetade Arne hela dagen på museet, och sedan besökte han tillsammans med Ida konsul Caruana för ett avskedsbesök, där han fick flera goda råd som senare visade sig inte vara helt pålitliga.

Den 24 juli var en resa planerad för att besöka utgrävningarna i Olbia. För detta ändamål lämnade Ture Arne och hans fru hotellet klockan 07.29 med tåg till Mykolayiv, och sedan tog de en vagn från stationen till Prystan, där de bytte till spårvagnen till Spas’k och nådde Varvarivka över bron. Tyvärr fanns det inget annat transportmedel än landsbygdspost (”zemskaya potjta”) som vägrade att köra forskaren och hans fru till Parutino (byn där Olbia ligger). Inga av byborna kunde övertalas, och de tvingades återvända till Spas’k, där de åt medhavd lunch och drack lemonad. Paret observerade badande vid hamnen vid yachtklubben och återvände sedan med ångbåt (för 2 personer 3 rubel) till Odessa.

Den 25 juli anlände ångbåten till Odessa klockan 6 på morgonen, där paret bodde på hotell Petersburg, där de fick ett rum för 4 rubel. Sedan träffade paret konsul Oscar Osberg och tillbringade kvällen med honom på varietén i stadens trädgård, där samma repertoar sjöngs som i Kyiv. På Odessas arkeologiska museum

285 Dagbok från utrikes resor ATA, Vol. 5, A 133, s. 53.

träffade Ture Arne professor Ernst Stern (1859–1924).[286]

Den 26 juli besökte Arne återigen museet och köpte även en bok av Stern, tillägnad keramik från Feodosija (stad och gammal grekisk koloni på Krims sydöstra kust), till Historiska museet i Sverige.

Den 27 juli ägnades hela dagen åt museistudier.

Den 28 juli gick dagen åt till att packa de inköpta böckerna och föremålen, som nästa dag lämnades för tillfällig förvaring hos konsul Osberg i en speciell låda och korg.

Den 30 juli, på ångbåten från Odessa till Sevastopol, träffade paret landsmän. En kvinna var gift med en tysk kolonist och vingårdsägare i Bessarabien. När de anlände till Sevastopol stannade Ture Arne och hans fru på hotell Kist (ett rum kostade 5 rubel). Samma dag besökte de stranden och Sevastopols akvarium (bild 84).

Den 31 juli ägnades åt en utflykt till Chersonesos med dess basilikor och murar. Bland dagens missöden, som Arne noterade i sin dagbok, var att hans fru hade förlorat sin reservoarpenna och att en stekt höna, som hade stulits från fönsterbrädan i deras rum, försvann tillsammans med en matväska.

Den 1 augusti klockan 14.00 reste Ture Arne och Ida till Jalta.

Den 2 och 3 augusti bodde de i Jalta på Villa Elena, där de badade, promenerade och åt surmjölk (”prostokvasja”) medan de ”njöto av livet och den vackra utsikten”. De gjorde promenader till det kejserliga palatset samt en resa till Gurzuf och Souk Su.

Den 4 augusti återvände Ture och Ida med ångbåt från Jalta till Sevastopol, där de bodde på samma hotell som tidigare.

Den 5 augusti reste Ture Arne ensam med tåg genom Bagtja Sarai (Bahtjisaraj) till Simferopol. Vid ankomsten letade forskaren länge efter det lokala museet, som, liksom Naturhistoriska museet, visade sig ligga på Jekaterininskaja-vägen, mitt emot det, i ett litet hus med en stor gård och en skola. Tyvärr hade museets direktör Markevytj åkt till Sevastopol den dagen och tagit med sig nycklarna till museet, vilket gjorde att Arne endast kunde bekanta sig med det lokala Naturhistoriska museet och stadsträdgården. Efter middagen på hotell Europejskaja och en väntan på 2,5 timmar på tåget anlände Arne till Sevastopol klockan 21.26. Samma kväll klockan 22.20 reste paret med tåg mot Moskva.

---

286 E.R. Stern – filolog, historiker, arkeolog. Professor vid Novorossijsks universitet, specialist inom historien om Grekland och Rom under den klassiska perioden, forskare av fornlämningar i norra Svartahavsområdet, inklusive ön Berezan, där han fann en sten med en skandinavisk runinskrift.

Även om Ture Arnes anteckningar om resan i södra Ukraina och Krim innehåller relativt lite information om arkeologi och museisamlingar, är hans skildringar av lokala samhällen och möten med svenskar som befann sig i Ukraina av olika anledningar en intressant och livlig källa. De hjälper till att återskapa den miljö där Arne verkade under sina studieresor i detta land.



Bild 84. Sevastopol i början av 1900-talet. Postkort.

KAPITEL 7

Ture Arnes intryck av Ukraina 1913

Ture Arnes dagböcker erbjuder en intressant och mycket nyanserad redovisning av hans resor, vistelser, möten och arbetsvanor. Utöver dem är Arnes brev till Oscar Montelius en viktig källa som kompletterar dagboksuppgifterna. Båda dokumenten kompletterar varandra, men breven erbjuder mer öppna och känslomässiga resonemang, som jag kommer att citera i två utvalda brev för det här kapitlet. Ett av dem, daterat den 16 juni och skrivet på hotellet i Kyiv, sammanfattar resultaten av hans vistelse i Ukraina år 1913:

> *Från Wien reste vi till Krakau, där jag tillbrakte 8 dagar med studier i 5 á 6 olika samlingar. Utan det galiciska materialet, som är viktigt, emedan det härstammar från gränsen mellan öst- och västeuropeisk kultur, finnes i Krakau-museerna mycket fornsaker från ryska Polen och Ukraina. Vetenskapsakademien i Krakau ger ut ganska mycket arkeologi och etnografi; en tidskrift Zbior wiadomosci[287] efterföljdes på 1890-talet av Materialy archeologiczne etc. ungefär som M.Bl. (Månadsbladet) efterträddes av Fornvännen. Vi ha ingendera i museet, och de äro viktiga genom ett rikt illustrationsmaterial. Jag fann snart, att den första av dessa tidskrifter endast kan fås antikvariskt, den senare däremot inköpte jag av den snåla akademien för vår Akademiens räkning med 35 % rabatt. Mera hade vi ej kunnat få, även om Ra (riksvantikvarie?) skrivit direkt. Däremot lyckades jag för vårt museum och Nordiska museet utreda att tidskrifter i fortsättning sändes dem gratis. Den inköpte tidskriften (12 volymer för öst. Kronen) befinner sig nu hos mina släktingar i Wien tillsammans med andra mängd böcker, men jag kan låta skicka dem hem därifrån redan nu om det skulle behövas. I Lemberg gjorde jag upp med professor K. Hadaczek, som du möjligen träffat på någon kongress, att han skulle skicka tidskriften "Teka Konservatorow"[288] till oss. I utbytte böra vi väl sända Fornvännen, de sista volymerna, och vi ej ha råd med alla. Av "Teka" som omfattar förhistoria och senare tider, särskilt medeltid, ha utkommit 2 volymer och kommer snart en*

287 *Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej.*

288 *Teka Konserwatorska : rocznik Koła ck Konserwatorów Starożytnych Pomników Galicyi Wschodniej*



Bild 85. Postkort med utsikt över Dnipro från köpmansträdgården i Kyiv. Början av 1900-talet.

tredje. Deras bokhandelspris är 12 kronen per stycke. För oss viktig voro också den återstående polska numismatiskt arkeologiska tidskriften, som vi efter vad jag hoppas, också skulle kunna förvärva till billigt pris. Mellan arkeologerna i Krakau och Lemberg råder en viss animosikt. Demetry-Kiewicz[289] i Krakau är ren förhistoriker – ursprungligen konsthistoriker, och ännu ursprungligen juris doktor; Hadaczek i Lemberg är klassisk arkeolog och behandlar enligt Demetry förhistorien som jesuit filosofien. Hadaczek liksom Spitsyn tror, att mittel-laténe-svärd härröra från romersk tid, vilket djupt upprört Demetry-Kiewicz. Krakau var en behaglig stad, där vi bodde i ett ytterst renligt nytt hotel (Angielski) och umgivgos med en del officerare, som berättade om den i höstas hotande krigsfaran. En dag var t.o.m. befallning utgången till alla officeras fruar att inom 24 timmar lämna staden. Allt bohag var nerpakat i veckor och färdig att avskickas. À propos militär, blevo ett par unga svenska löjtnanter utvisade från Kiew i höstas, emedan de misstänktes för spioneri. De har sig också ovanligt dumt åt.

289 Włodzimierz Demetrykiewicz (1859–1937).

Den ena spatserade t.ex. omkring på fästningsvallarna i svensk löjtnants uniform, den andra nöjde sig inte med en vanlig civil lärare i ryska utan hade dessutom 2 ryska officerare till konversationsobjekt.
Kiev är en vacker stad, kanske den vackraste i Ryssland (bild 85). *När man står på en av höjderna och ser ut över Dnjepern och steppen, ger man gärna sin arkeologiska fantasi en smula spelrum och ser i andan – varjagflottorna styra utför floden på väg till Bysans eller för att hjälpa Wladimir och Jaroslaw.*
I museet här, som är mycket vackert och ganska väl ordnat (men på europeiska manér) finns också en mängd intressanta saker av nordiskt ursprung och bronser som säkert komma att intressera dig. Härifrån kommer jag att göra ett par utflykter till Tripolje (stenålderskeramiken med målning, statyetter, kopparcelter) samt till Černigov, som efter de intressanta graffynden i staden att döma, var säte på varjaghövdingar. Sedan reser jag på Dnjepr till Krementschug, gör därifrån en avstickare till Poltava, sedan vidare på Dnjeper till de berömda forsarna och slutligen ned till Cherson, där jag iniviterats att gräva. Hoppas det också blir av, så länge jag har tid. Det blev på jordägarens ledighet och förmåga att stella arbetskraften till disposition. [290]

Ett annat brev, där han berättar om sin resa i Ukraina, skickade Arne till Oscar Montelius den 9 augusti 1913 från hotell Bristol i den ryska staden Jaroslavl:

Ärade Broder,
Jag blev riktigt glad över att mottaga ditt vänliga, till Odessa adresserade brev. Det träffade mig i Sevastopol strax före min avresa hit.
Jag skickade ju ett kort från Jekaterinoslav (nuvarande staden Dnipro) (bild 86). *De plåtar, som jag tog under min utflykt därifrån till de berömda forsarna, lyckades utmärkt, och jag har nu bilder av den offersten, som Braun höll föredrag om förra sommaren. Från Jekaterinoslav reste vi till Akexandrovsk,*[291] *och vidare utför Dnjepr på en obekväm ångbåt till Cherson. Det nyordnade museet i denna stad är ganska vackert, har en rätt stor samling föremål från bronsåldern, däribland 5 praktiga dubbelyxor av koppar, funna jämte ännu en dylik, en enkel celt av koppar eller tennfattig brons samt 10 skäror av samma metall i Jelisavetgrad-trakten.*[292] *Jag tror, att mina många teckningar av bronsåldersföremål*

290 Montelius arkiv ATA, brev från Arne.

291 Nuvarande staden Zaporizjzja.

292 Nuvarande staden Kropyvnytskyj.



Bild 86a-b. Postkort med bild av Nenasytytsky-forsen, skickat av Ture Arne till Oscar Montelius år 1913. (Foto: F. Androshchuk.)

komma att intressera dig: gjutformar äro inte heller så sällsynta. Mycket intressant keramik från olika perioder innehåller även museet.
Från min speciella epok finns flera mycket intressanta fynd, däribland ett från Gammalsvenskby, som räknar släktskap med föremål ur Vårbyfyndet. Till ditt begagnande kopierat jag här en inskrift på ett i Dnjepr funnet svärd med djup blodränna och inskrift ingraverad i denna + RECVNDIO XC+ (ena sida) +SCAZ +RIVIOR +
I Ryssland har ännu ingen lyckats tyda denna inskrift.[293]
Från Cherson reste vi till Nikolajew för att därifrån göra en utflykt till det 3,5 mil därifrån belägna Olbia, där Farmakovsky just företar utgrävningar. Tyvärr lyckades jag ej få någon skjuts – det fordras papirer från generalguvernören för att postskjutsen skall köra en, och någon annan skjuts stod ej att få, som kunde köra

293 Detta svärd hittades av fiskare i Dnipro ”mittemot Korsunskyi-skytan”. År 1909 överlämnades det till museet av vicekonsulen E. Caruana – *Херсонский Городской Музей Древностей*. Випуск 4-й, Летопись музея за 1912 г. (Херсон, 1914), 42–43, рис. 16–17.

fram och tillbaka på en dag. Biljetter till Odessa voro redan köpta och måste användas på kvällen – alltså blev ingenting av med Olbia. Jag var för övrigt inbjuden att deltaga i utgrävningar vid Dnjepr av en gammal grekisk sandkulle, men resorna var för omständiga och det hela skulle ha krävt för mycket tid – jag måste tänka på mina egna utgrävningar.

Museet i Odessa bjuder på många vackra saker utom den svenska runstenen, särskilt keramik, däribland kinesisk siden från medeltiden, funna jämte persisk (?) i det genuesiska Feodosia-Kaffa. En del gotiska fynd voro att anteckna, och lustig bärnstenskulptur (rå bärnsten hittas i Dnjepr för övrigt) och mycket annat, särskilt romerska och grekiska fynd. I Odessa träffade jag von Stern, som just skulle börja sina utgrävningar på ön Berezan. Han hade ett rysligt besvär, att få komma dit – Berezan är befäst, och kommendant tillåter eller vägrar efter behag. Arbetarna som måste tas från fastlandet, ha rena pass, och då en rysk arbetare sällan beställer ett sådant, har man ytterligare en del svårigheter. Dessa klarade v. Stern genom att vända sig till en jude, som stod väl med polisen. Han skaffade både arbetare och fina pass. Det är för resten lustigt i Ryssland. I flera städer, som Moskva, finns särskilt torg, där man kan få köpa pass. Judarna ha, som bekant, svårt att få pass och vistelserätt utan en viss, bestämd rayon. Den engelska konsuln i Cherson berättade mig, att han flera gånger fått skaffa unga judinnor, som ville studera vid universitetet i Petersburg, den gula sedel, som av polismyndigheten tillställes prostituerade och berättigar dessa att uppehålla sig var som helst i riket. I denna senare egenskap (åtminstone nominellt) kan den unga damen få vistas i Petersburg, ej som studentska.

Cherson är för övrigt en stad, där man håller det klassiska arvet högt. Påminner det inte om Saköar och saturnalier, när man hör, att välmeriterade manliga fångar under påsken släppas in och få uppehålla sig i kvinnofängelset (det senare ett gemensamt fängelse, såsom jag själv kunde konstatera)?

Från Odessa hade vi en härlig resa till Sevastopol. Löjligt efter sin tid är de ryska ångbåtarna i allmänhet. Hyttor för 2 personer är ytterst sällsynta, minst 4, oftast 6–8 personer stuvas in i ett litet bås, där kamratandan inte blir det bästa. Med renligheten står det inte så värst väl till i detta land – varken den kroppsliga, den lokala eller den moraliska. Bestulen blir man då och då i hotellen, särskilt i Sydryssland.

Sevastopol behagade mig inte särskilt, mitt mål var egentligen det lilla men rika museet i Chersones, på en udde ett stycke från staden. Här kan man se litet av varje allt från 6 årh f. Kristus till inn på medeltiden. Mig intresserade särskilt ett par svärdsdoppskor av nordiskt ursprung, funna på platsen – Korsun! Mycket av

> *staden är utgrävt; där vimlar av ruiner av privathus och basilikor, brunnar, förrådkällare etc. Ett par dagar tillbrakte vi i Jalta, mera för att se en vacker natur, bada och äta filbunke (prostakvascha på ryska) samt dricka druvsaft än att studera arkeologi. En häftig plats, vars natur mest erinrar om den vid Adria – cypresser, fikon, mandelträd, magnolier, mimosa. Ett ganska amussant badliv. Nå vi foro snart tillbaka till Sevastopol och gåvo oss i väg till Jaroslav, dessförinnan gjorde jag en avstickare till Simferopol för att bese dess museum. Sprack – direktören hade rest bort och tagit nycklarna till museet med. Två timmar sprang jag i hettan för att tilltvinga mig en nyckel, det fanns inga mera i staden. Även dagen förut, då allmänheten hade rätt att besöka museet, hade direktören strejkat. Sådana malörer kommer passera en ofta i Ryssland, om man ej skriver eller telegraferar en tid i förväg.*[294]

I dessa brev finns många intressanta detaljer som rör inte bara Ture Arnes vetenskapliga intressen utan även hans beskrivningar av ukrainska museer och verksamma forskare. Breven är rika på kompletterande material om lokala samhällen före bolsjevikrevolutionen, cirkulerande rykten samt vardags- och kulturlivet i olika städer. De flesta av Arnes vetenskapliga publikationer är empiriska och ganska torra när det kommer till känslor och personliga intryck av de besökta arkeologiska platserna. Det är först i sina brev som han tillåter sig att använda romantiska associationer och uttryck, vilket tyder på en stark påverkan av skriftliga källor, särskilt i de avsnitt som handlar om Kyiv, Dnipro-forsarna och Chersonesos-Korsun. Det mest talande är ett vykort som Arne skickade den 30 juli 1913 till Montelius med följande text: ”Bästa hälsningar från Dnjeprforsarna, där jag i dag fotograferat Rufstain med dess ekokvarn. 8–9 mil med skuts till Aifor och åker ner på väg till Cherson”. På många sätt kompletterar och förklarar breven den information han ger kortfattat i sin dagbok. En sammanfattande information om Ture Arnes forskningsresor till Ukraina åren 1912 och 1913 kan man läsa i hans utförliga rapport till Letterstedska stipendiefonden (se bilaga 2)[295].

294 Montelius arkiv ATA, brev från Arne.

295 Ture J. Arnes rapport till Letterstedtska stipendiefonden rörande resestipendiet från 1 oktober 1912–23 mars 1913. ATA.

KAPITEL 8

Resan till Ukraina år 1926

Den följande resan för Ture Arne ägde rum under en tid då bolsjevikerna hade etablerat sin makt på territoriet av det tidigare ryska imperiet. De vetenskapliga kontakterna med utlandet var ännu inte brutna, men de kontrollerades med järnhand av ”Allryska extraordinära kommissionen mot kontrarevolution och sabotage” (”Tjeka”). Arnes resa var kopplad till hans deltagande i en arkeologisk konferens som hölls på Krim och som firade 100-årsjubileet av Kertj-museet. Detta var den första stora arkeologiska konferensen efter 1911 (den senaste ryska arkeologiska kongressen). I samband med detta evenemang förbereddes en jubileumsutställning och ett antal intressanta guidade turer. Av de 135 delegaterna på konferensen var endast 10 inbjudna från ukrainska institutioner.[296]

Den 9 augusti anlände Ture Arne till Leningrad, och den 28 augusti reste han vidare till Moskva, där han den 2 september tog tåget till Krim. I sin dagbok noterar forskaren intressanta detaljer om sin resa. Frukost och middag – smörgåsar med ägg och skinka – serverades för utlänningar i kupén där Arne reste ensam (”fick ensam kupé i ensam vagn”). Detta var uppenbarligen ordnat för att begränsa kontakterna med sovjetiska medborgare. Ture Arne reste koncentrerat och läste sin ”kinesiska handskrift”, det vill säga texten till sitt föredrag på konferensen, samt en bok om Krim. Han blev inte ens distraherad av ett fönster som krossades av en huligan i den angränsande kupén, som kastade en sten på tåget under färden. Under sin tågresa genom Ukraina noterar forskaren de uttorkade floderna och ravinerna som han observerade genom fönstret i sin vagn.

Den 4 september gjorde Ture Arne följande anteckning i sin dagbok: ”Vi stodo stilla vid stationen Sofíjevka, då jag kl. 4 på morgonen blev bestulen på ulster och regnrock, troligtvis av konduktören!”. Därefter går Arne vidare till de arkeologiska observationer han gjort under tågfärden: ”Söder om Fedorivka en större och 5 mindre överplöjda kurganer på östra sidan om linjen.” Tåget anlände till Kertj klockan 7 på morgonen, och Arne gick för att installera sig i ”Dom Krestjan”, det vill säga ”Bondens hus”.

---

296 Андрей А. Непомнящий, ”Керченская археологическая конференция по воспоминаниям участников: крымоведческие коммуникации первого советского десятилетия”, *Боспорские исследования* (2019), Вып. XXXIX, 404–423.

Den 5 september, tillsammans med Leonid Matsulevitj[297] och ”två damer från Eremitaget”, besökte Arne ”gotiska kyrkogården” och berget Mithridat med utsikt över gravplatsen för den bosporanska adeln i Yuz-Oba och havet. Frukosten intogs i ”Korolenko-huset”, medan middagen ägde rum på restaurang Lisina Roža. Klockan 12 inleddes kongressen. Från 13:30 till 15:00 besökte Arne museet och utställningen som var tillägnad jubileet för museet. Där träffade han ett antal ryska arkeologer, bland andra Vasilij Gorodtsov, Pavel Rau (Petrovsk)[298], Nikolaj Ernst (Simferopol)[299], Bruno Adler (Kazan)[300], Ilja Borozdin[301], Mihail Alpatov[302], Nikolaj Brunov[303] och fler.

När man läser Ture Arnes anteckningar om hans vistelse i Krim, är det slående hur han inte ger några intryck av sina möten med sina sovjetiska manliga kollegor. I stället verkar han föredra att umgås med den kvinnliga delen av sällskapet – en egenskap som även familjen Montelius i Sverige noterade.[304] Den 6 september träffade Ture Arne Olga Klimentievna, fru till Kostjantyn Grinevitj[305], och de tog en promenad längs havet.

Den 7 september besökte Arne museet och åt middag på restaurang Lisina Roža. Senare, i sällskap med Nikolaj Marr[306], besökte han Yulij Marti[307] och tillbringade

---

297 Leonid Matsulevitj (1886–1959) – rysk arkeolog, konsthistoriker, medarbetare i Ryska Museet och Eremitaget.

298 Paul Rau (1897–1930) – rysk arkeolog med tysk härkomst. Medarbetare vid Centralmuseet för tyskar i staden Pokrovsk (Engels), specialist inom arkeologi med fokus på bronsåldern och tidig järnålder.

299 Nikolaj Ernst (1889–1956) – historiker och arkeolog av tysk härkomst, forskare inom medeltidens historia i Krim.

300 Bruno Adler (1874–1942) – rysk etnograf, arkeolog och antropolog av tysk härkomst. Professor vid Kazan- och Moskvauniversiteten.

301 Ilja Borozdin (1883–1959) – rysk historiker, arkeolog och orientalist, specialist inom Krims historia. Lärare vid Moskvas pedagogiska institut och universitetet i Voronezj.

302 Mihail Alpatov (1902–1986) – rysk konsthistoriker.

303 Nikolaj Brunov (1898–1971) – rysk arkitekturhistoriker. Professor vid Moskvas arkitektskola.

304 Nordström P. *Arkeologi och livet. Ett dubbelporträtt av paret Agda och Oscar Montelius genom deras brevväxling 1870–1907* (Stockholm, Atlantis, 2014), 425.

305 Kostjantyn Grinevitj (1891–1970) – historiker och arkeolog specialiserad på norra Svartahavsområdet och Sibirien. Direktör för museerna i Kertj och Chersonesos. Lärare vid Tomsks universitet och pedagogiska institut, professor vid Charkivs universitet.

306 Nikolaj Marr (1865–1934) – georgisk filolog-orientalist, konstvetare, arkeolog.

307 Julij Marti (1974–1959) – rysk arkeolog av tyskt ursprung, föreståndare för Museum i Kertj (1921–1939).

sedan tid tillsammans med nämnda Olga Klimentievna.

Den 8 september lyssnade Ture Arne på en föreläsning av Mykola Novosadskyj[308], åt frukost i buffén och begav sig för att besöka Tsarskij Kurgan tillsammans med Viktor Smolin[309] och Aleksej Zaharov[310]. Samma dag höll han en egen presentation, följt av en diskussion. Kvällen tillbringades med Olga Klimentievna, och han återvände hem i sällskap med henne och Nikolaj Marr, med vilka han gemensamt köpte vattenmeloner.

Den 9 september besökte Arne Kertj-museet och tillbringade tid med Olga Grinevich. Samma dag gjordes en resa med två andra ryska (?) forskare till Tsarskij Kurgan. I sin dagbok noterade Ture Arne att det fanns 45 steg och 22 av honom räknade steg till dromoset – gravkammaren som hade plundrats i forntiden (bild 87).

Den 10 september besökte han katakomberna och deltog i firandet på restaurang Lisina Roža.

Den 11 september gjorde han en utflykt med ångbåt till Tamanhalvön, där han noterade en kyrka, ett kulturlager och en forntida bosättning. Den dagen träffade han sannolikt den ukrainska arabisten Agatangel Krymskyj (1871–1942). I sin dagbok finns en kort anteckning: ”samtal med den tatar-arabist A”.

Den 12 september reste Arne tillsammans med Olga Grinevitj och Sasjenka Fedorovska till Sevastopol. I Dzjankoj skildes de från de andra delegaterna vid kongressen och anlände till Simferopol klockan 10 på kvällen, där de övernattade på museet. På morgonen ordnades en tvätt, på gården där statyerna av Katarina II och hennes favoriter Grigorij Orlov (1734–1783) och Grigorij Potyomkin (1739–1791) en gång stod, som senare tagits bort från sina piedestaler.

Den 13 september arbetade Ture Arne på museet på morgonen och besökte sedan Bahchisarai och Tjufut-Kalé. Efter att ha övernattat i palatset, besökte Arne den lokala marknaden den 14 september, där han köpte ett par flätade skor som han senare skänkte till Etnografiska museet i Stockholm. Samma dag anlände han till Sevastopol, där han återigen besökte Chersonesos, ”det romersk-grekiska museet”, och badade i havet med Sasjenka Fedorovska, vars kläder blev stulna under badet.

Den 15 september ägnades åt bad i havet och att utforska den västra delen av sta-

---

308 Nikolaj Novosadovskyj (1959–1941) – filolog och historiker, epigrafist, specialist inom historia, litteratur och kultur i antikens Grekland. Professor vid Moskvas universitet.

309 Viktor Smolin (1890–1932) – rysk arkeolog och museolog, forskare inom Volga-regionen, Sibirien och Krim.

310 Aleksej Zaharov (1884–1937) – rysk forskare inom antikens historia, anställd vid GAIMK (Gosudarstvennaja Akademija istorii materialnoj kultury) och Statens historiska museum i Moskva samt vid Moskvauniversitetets bibliotek.



Bild 87. ”Kejsarens gravhög” i Kertj. Postkort från början av 1900-talet.



Bild 88a-b. *Serhij Hamtjenkos grävningar i närheten avl Tiondekyrkan. (NMIMU:s samling.)*



den, där Ture Arne såg mosaiker, en basilika och murar samt besökte det bysantinska museet.

Den 16 september köpte Sasjenka biljetter till Charkiv, medan Arne träffade en delegation av tyska kommunister från Hamburg på museet och senare besökte den östra delen av Chersonesos. På kvällen reste Arne tillsammans med Sasjenka Fedorovska tåg i tredje klass till Charkiv.

Den 17 september anlände tåget till Charkiv och kvällen tillbringades som gäst hos Oleksander Fedorovskyj[311]. Ture Arne övernattade på museet där han träffade den lokala arkeologen O.O. Potapov (?).

Den 18 september vaknade Ture Arne klockan 6.30. Från 8 till 16 studerade han museets samling, särskilt fynden från Verkhnij Saltiv. På kvällen åt han middag hos Oleksander Fedorovskyj, som hade ”intressanta gotiska fynd” hemma. Efter det gjorde han en snabb rundtur i Charkiv. Klockan 20.40 reste Arne med tåg till Kyiv i en kupé tillsammans med en officer och två andra passagerare. Forskaren noterade i sin dagbok att natten var extremt kall – ”frös som en hund”.

Den 19 september anlände tåget till Kyiv. Från stationen åkte Arne till Petjersk-klostret, där Museistaden redan var i drift. Trots att det var söndag träffade han professor Vasyl Ljaskoronskyj (om hans intressen noterade Arne i sin dagbok – ”romerska mynt, Eymundar saga”) och andra medarbetare i staden – Myhajlo Rudynskyj med sin syster[312], Fedir Ernst[313] och Mykola Makarenko[314]. Då bekantade sig forskaren också med utställningen på museet för ukrainskt porslin och andra verk samt såg Georgij Narbuts arbete[315]. Dagen avslutades med middag hos Myhajlo Rudynskyj och ett kvällsbesök av Mykola Makarenko.

Den 20 september, efter att ha besökt banken mellan 12.00 och 17.00, arbetade Arne vid Taras Sjevtjenko all-ukrainska historiska museum. Samma dag besökte

---

311 Oleksander Fedorovskyj (1885–1939) – arkeolog, forskare inom Charkiv-regionen. Direktör för Charkivs arkeologiska museum.

312 Myhajlo Rudynskyj (1887–1958) – ukrainsk arkeolog och museolog. Direktör för Poltava konstmuseum, anställd vid Centralproletärmuseum i Poltava-regionen och arkeologiska institutionen vid VUAN (Vseukrainska Akademija Nauk) i Kyiv. Evgenija Rydynska (1885–1977) var museolog och översättare från franska. Hon var direktör för Museet för ukrainska vetenskaps- och konstnärsgärningar vid VUAN.

313 Fedir Ernst (1891–1942) – ukrainsk konst- och arkitekturhistoriker av tyskt ursprung. Anställd vid Taras Sjevtjenko all-ukrainska historiska museum i Kyiv.

314 Mykola Makarenko (1877–1938) – ukrainsk arkeolog och konsthistoriker. Direktör för Arkeologiska institutet i Kyiv och Konstmuseet vid VUAN, professor vid Kyiv konstinstitut.

315 Georgij Narbut (1886–1920) – ukrainsk grafisk konstnär. Grundare och rektor för Ukrainaakademin för konst.

forskaren utgrävningarna av Serhij Hamtjenko[316] nära Tiondekyrkan (bild 88a-b). Dagen avslutades med en middag tillsammans med Myhajlo Rudynskyj och hans syster. Efter detta besökte Ture Arne tillsammans med Vasyl Danylevytj och Myhajlo Rudynskyj, Mykola Makarenko. Under samma datum noterade Arne sin träff med Mykola Kurinnyj[317] och direktören för Minsk museum Aleksander Ljavdanskyj[318]. Här läser vi också om att Arne, som blev bestulen på vägen till Krim, tvingades låna en vinterrock av Myhajlo Rudynskyj för sin resa till Moskva.

Den 21 september firades Kostjantyn Grinevitjs födelsedag, som han inte lyckades gratulera via telegram. Ture Arne besökte ”Kino” – Kyivs institut för folkbildning, det tidigare universitetet, där han träffade rektorn och sedan tillbringade tid i universitetets museum tillsammans med Vasyl Danylevytj och Mykola Makarenko (bild 89). Samma dag träffade han orientalisten och specialisten på rysk-kinesiska relationer Borys Kurts (1885–1938)[319] samt arkeografen och bibliografen Veniamin Cordt[320] (1860–1934). Han besökte universitetsbiblioteket och några bokhandlar. Sist men inte minst återvände han till Taras Sjevtjenko all-ukrainska historiska museum. Hemma träffade han Mykola Kurinnyj, som överlämnade material från Veniamin Cordt.

Den 22 september reste Ture Arne till Moskva, vilket markerade slutet på hans resa till Ukraina.

Om man sammanfattar resultaten av forskarens resa och dess betydelse kan man säga följande. Arnes val av kinesisk tematik för konferensen i Kertj kan utan tvekan betraktas som exotisk, med hänsyn till den publik som den riktades till. Just därför lämnade presentationen inte ett djupt intryck eller minnesvärda känslor hos åhörarna. Med tanke på sammansättningen av konferensens delegater, var de till största delen representanter för den gamla skolan, många av dem var personligen bekanta med Ture Arne. Det är anmärkningsvärt att det finns begränsade omnämnanden

316 Serhij Hamtjenko (1859–1932) – ukrainsk arkeolog, forskare av kulturminnen i Volyn, Podillia och Kyiv.

317 Mykola Kurinnyj (1894–1972) – ukrainsk arkeolog, etnolog och museiman. Direktör för Museet för kultur och livsstil, Museistaden. Anställd vid Institutet för arkeologi vid Ukrainska sovjetiska vetenskapsakademin.

318 Aleksander Ljavdanskyj (1893–1937) – belarusisk arkeolog. Anställd vid Belarusiska statliga museet och Historiska institutet vid Belarusiska vetenskapsakademin.

319 Borys Kutrts (1885–1938) – ukrainsk orientalist av tjeckiskt ursprung. Anställd vid Kyivs arkeologiska institut och Kyivs institut för nationalekonomi.

320 Veniamin Cordt (1860–1934) – historiker, bibliograf, kartograf och arkeograf av tyskt ursprung. Grundare av Ukrainas nationella bibliotek.



Bild 89. ”Kino” – Kyivs institut för folkbildning. Postkort.

om Arnes möten och diskussioner med kollegor i Krim. Det verkar som om han var mer intresserad av vissa representanter från den kvinnliga delegationen. Anteckningarna om hans vistelse i Charkiv visar på hans intresse för arkeologin i Verhnij Saltiv och hans vänskapsrelationer med dess forskare Oleksander Fedorovskyj.

Arnes tid i Kyiv sammanföll med bildandet av Museistaden i Kyiv-Petjersk Lavra – det gamla klostret, ledd av Myhajlo Rudynskyj och senare Mykola Kurinnyj, samt överflyttningen av arkeologiska samlingar från stadsmuseets byggnad och skapandet av den nya institutionen – Taras Sjevtjenko all-ukrainska historiska museum. I kontrast till Kertj hade Arnes möten i Kyiv en mer akademisk karaktär. Under denna tid träffade han de bästa representanterna för ukrainsk humanistisk forskning, många av vilka senare blev offer för repressalier.

Den 21 februari 1927 publicerade Ture Arne en artikel i *Svenska Dagbladet* med titeln ”Från Krim till Kyiv”[321], där han bland annat delade sina intryck från sitt möte i Chersonesos med den tyska delegationen och nämner även den holländska och brittiska delegationen som också var på besök i Sevastopol. Enligt hans observationer var alla dessa delegater kommunister (”tyska komunistkvinnor från Hamburg och andra städer, inte sköna, men rätt manhaftiga, i röda hucklen och ganska illasittande kläder”), vissa till och med radikala: ”Jag är lite rädd för troende engelsmän,

321 Arne, T.J. Från Krim till Kiev. *Svenska Dagbladet,* 21 februari 1927.

sedan jag hört talas om den kommunistiska engelske skolmästaren som förskräkte sina värdar med förslaget att röja ut Eremitagets konstskatter och inreda lokalerna till skolsalar." Arne berättar om sin resa i en gemensam platsvagn och hans ankomst till den dåvarande ukrainska huvudstaden Charkiv, universitetet med sina arkeologiska, geologiska och zoologiska museer: "Staden har haft många regeringar under revolutionsåren men synes mig ej ha lidit så mycket som Kiev. Den är också numera säte för den ukrainska sovjetiska regeringen […]" I Arkeologiska museet till universitetet, omdöpt till "folkbildningsinstitut", uppmärksammar Arne läsaren på dess mest värdefulla skatter: "Märkligast bland de arkeologiska samlingarna äro de talrika gravfynden från Verhne-Saltovo och de stora gotiska skattefynden. Det hart när outtömliga gravfältet vid Verhne-Saltovo i guvernementet Charkov tillhör tiden kring 750–850 e.Kr. och tillskrives kazarerna, ett turkfolk, med vilket de nordiska vikingarna i början av 800-talet drevo handel."

När Arne anlände till Kyiv, bodde han på hotell, som fanns i det gamla grottklostret: "Här var fordom en av Rysslands stora vallfartsorter, och nere i lössjorden voro celler och gångar utgrävda, där 1100- och 1200-talens munkar lågo begravda, bland den Nestorskrönikans författare." Arne beskrev det märkliga liv som det tidigare Petjersk-klostret levde. Bland annat fanns här ett hus för funktionshindrade. Under revolutionen blev den sista abboten av klostret mördad av sina egna munkar. Vissa av munkarna stannade kvar vid klostret och arbetade som vaktmästare vid det "kultmuseum" som grundades där.

Kyiv gjorde intryck som en förfallen stad, vilket berodde på det inbördeskrig under vilket många regeringar hade bytts ut. "Kyiv är det ukrainska motstycket till Petersburg, en detroniserad huvudstad men ännu ett intelligensens och vetenskapens högkvarter. Ukraina fick en egen vetenskapsakademi 1918, som visserligen, kämpar med penningbrist men ändock hunnit publicera ett 40-tal arbeten på filologiens, historiens, arkeologiens och etnografiens områden." Som ett exempel nämner Arne professor Veniamin Cordts bok[322], som handlar om utländska resenärer i Östeuropa fram till 1700, vilken han anser vara ett originellt och användbart tillägg till Friedrich von Adelungs gamla arbete.[323] Från 1920 döptes Kyivs universitet om till "Kyivs institut för folkbildning", som slogs samman med den så kallade rabfaken som förberedde arbetare för studier vid högskolan. Enligt Ture Arnes observationer

322 Володимир О. Кордт, *Чужоземні подорожні по Східній Європі до 1700 р*. (Київ, Українська Академія наук, 1926).

323 Friedrich Adelung, *Kritisch-literärische Übersicht der Reisenden in Russland bis 1700* (St. Petersburg: Eggers & Co., 1846).

var de gamla universitetslärarna inte särskilt glada över dessa förändringar och försökte ändå hålla en kvalitetsstandard. Bland universitetets publikationer fångade en studie om 21 ukrainska ord som lånats från tyskan och andra som anpassats genom polsk påverkan Ture Arnes intresse. Det gamla stadsmuseet bytte också namn, liksom andra institutioner, och fick namnet Taras Sjevtjenko all-ukrainska historiska museum. Arkeologiska avdelningen inom institutionen hade något ökat på grund av fynd från nya utgrävningar, men Arne noterade också att mycket av det som tidigare fanns hade försvunnit under revolutionära händelser, särskilt de föremål som var gjorda av ädelmetaller. ”Ukrainarna äro emellertid i högsta grad intresserade av sitt lands forntid och talrika utgrävningar har verkställts under de senaste åren.” Bland prioriterade områden nämner Arne studiet av trypilliakulturen. Forskaren uppmärksammade den arkeologiska utgrävningsmetodiken, liknande den som var känd i Sverige, som bland annat användes av arkeologen Serhij Hamtjenko (Gamtjenko) vid sina utgrävningar nära Tiondekyrkan i Kyiv, nämligen uppdelning av området i kvadrater och lager-för-lager-utgrävning samt horisontell och vertikal grafisk dokumentation av fynd. Utgrävningarna i landet leddes då av Allukrainska arkeologiska kommittén, som utsågs av vetenskapsakademin. Genom nationaliseringen av Chanenko-samlingen fick Kyiv sitt eget museum för västerländsk konst, medan ukrainska mästerverk visades i Taras Sjevtjenko all-ukrainska historiska museum. Ture Arne minns att just under hans besök diskuterades planerna för en utställning av verk av Georgij Narbut, som dog 1920 vid 34 års ålder. I sin artikel sammanfattar Arne kort biografin av Narbut för den svenska läsaren och nämner hans deltagande i den ”baltiska” utställningen som ägde rum i Malmö 1914: ”I sina verk … sökte han framför allt skänka uttryck åt den ukrainska nationalkänslan. Det var emellertid intressant att se, vilken förmåga Narbut ägde att även sätta sig in i främmande kulturförhållanden. Därpå gåvo hans illustrationer av ”Andersens sagor” ett utmärkt exempel.”

Ture Arne uttrycker sina observationer angående den etniska och sociala sammansättningen i dåvarande Ukraina: ”Den ukrainska nationalismen är mera kännbar än tatariska. Man har gjort sig av med godsägarna och de storindustriella, som ofta voro storryssar eller polacker, men det finnes in ett ej så ringa antal inflyttade storryska bönder. Och så har man en judisk arbetarbefolkning och en judisk-storrysk sovjetbyråkrati.” Sin artikel avslutar Ture Arne med en förutsägelse: ”Den kulturella autonomin, som nu i alla fall finnes, kommer man kärleksfullt att vårda, och det skulle förvåna mig, om inte autonomisträvandens med tiden komma att sträcka sig till nya livsområden.”



Bild 90. Taras Sjevtjenko all-ukrainska historiska museum. (Foto: NMIU.)

KAPITEL 9

Resan till Ukraina år 1928

År 1928 planerade Ture Arne att besöka Turkmenistan för att genomföra en arkeologisk expedition där. För detta ändamål anlände han den 14 september till Leningrad för att få ett rekommendationsbrev från utbildningsministern Anatolij Lunatjarskyj. Efter att ha mottagit brevet den 17 september reste Arne tillsammans med den andra svenska arkeologen Birger Nerman till Moskva (5 oktober) och vidare genom Brjansk till Kyiv (17 oktober), där han med häst och vagn kom fram till Lavra och blev mottagen av Myhajlo Rudynskyj samt hans syster Sjura och hennes make, professor i kemi.

Den 18 oktober besökte Arne Taras Sjevtjenko all-ukrainska historiska museum (bild 90) samt statens bank. Samma dag blev forskaren inbjuden till lunch hos Rudynskyj och tillbringade tid i sällskap med hans syster och hennes man.

På kvällen hade han ”en lång intervju med ”Хозяїн” (ordet skrivet med stor bokstav och understruket), vilket indikerar att det syftar på en representant för den sovjetiska säkerhetstjänsten.

Den 19 oktober ägnade forskaren dagen åt arbete vid det ovannämnda museet. Denna gång var han särskilt intresserad av museets ”gotiska fynd”. Därefter besökte Arne Sofiakatedralen, åt middag i ”Röda huset” och arbetade hemma på kvällen.

Den 20 oktober tillbringade Ture Arne vid Arkeologiska kommittén tillsammans med Myhajlo Rudinskyj, där de inspekterade resterna av St. Iryna-kyrkan, ”Trysviatytel”-kyrkan och Gyllene porten (bild 91). På grund av en lång rundtur missade forskaren tåget till Tjernihiv. Men problemen slutade inte där. Natten mellan den 20 och 21 oktober blev han ”plundrad av ett dussin gangster”, som han beskrev dem i sin dagbok.

Den 21 oktober passade Ture Arne på att ännu en gång besöka Kyivs sevärdheter, så som Sofiakatedralen, St. Andreas-kyrkan, Tiondekyrkan och St. Mikael-klostret, och beundrade för sista gången utsikten över Dnipro från Köpmansträdgårdens sluttningar. På kvällen tog forskaren tåget till Tjernihiv.

Den 22 oktober, vid ankomsten till Tjernihiv, bodde Ture Arne på det lokala Grand Hotel. Efter frukost begav han sig till museet, vars utställning han noggrant granskade. Bland de föremål som fångade forskarens intresse fanns fynd från utgrävningarna av gravhögarna nära Sjestovytsja. Middagen intogs på ”Artel povarov”, en form av matsal för allmänheten.



Bild 91. Gyllene porten. Postkort 1920-tal.

Den 23 oktober tillbringade Arne hela dagen fram till kl. 16.00 med arbete vid museet. Som forskaren noterar var det omöjligt att äta lunch på hotellet på grund av de renoveringsarbeten som pågick där. Klockan 17.40 tog Arne tåget tillbaka till Kyiv (bild 92).

Den 24 oktober, vid ankomsten till staden, tog Arne spårvagnen från stationen till Lavra. Efter att ha vilat och ätit frukost med Myhajlo Rudynskyj, begav han sig till Taras Sjejvtjenko all-ukrainska historiska museum för att teckna fynd från vikingatiden. Samma dag besökte forskaren banken och blev inbjuden till middag hos Myhajlo Rudynskyj.

Den 25 oktober på förmiddagen köpte Ture Arne en biljett till Volochysk och besökte tillsammans med Myhajlo Rudynskyj en privat samlare av antikviteter, Kundurevytj. Kvällen tillbringades hemma med middag och packande. När han satte sig på tåget, tyder anteckningarna i dagboken på att han hade en sömnlös natt tillsammans med ryska ingenjörer.

Den 26 oktober, vid stationen Pidvolochysk där tullstationen låg, växlade Arne sina rubel mot dollar. Därefter reste han vidare och anlände klockan 5 på morgonen till Lviv. Den dagen bestod programmet enbart av en promenad i staden, middag och sömn, med möjlighet att tvätta kläder.

Den 27 oktober besökte Arne banken och tillbringade tid med att studera samlingarna vid Lubomirski-museet och Dzieduszicki-museet. På kvällen satte han sig på tåget och reste till Wien.

Denna sista resa för Ture Arne till Ukraina var av stor betydelse för honom. Forskaren var särskilt intresserad av två museisamlingar – Tjernihivmuseet och Taras Sjevtjenko all-ukrainska historiska museum i Kyiv. I Tjernihiv arbetade Arne med material från utgrävningarna av de kammargravar som undersöktes mellan 1925 och 1927 av Petro Smolitjev. Gravarnas karaktär och rikedomar liknade den svenska gravplatsen Birka. Baserat på sina teckningar och studier av materialet publicerade Arne 1931 en artikel på tyska[324] om dessa gravar, vilken var den huvudsakliga källan till information om denna plats fram till 1977, då en postum monografi av forskaren Davyd Blifeld om de arkeologiska minnena från Sjestovytsja gavs ut.[325]

I Kyiv var forskaren särskilt intresserad av fynd från folkvandringstiden (som han kallade ”gotiska”) och vikingatiden. Det är anmärkningsvärt att Ture Arne, både 1926 och 1928, tillbringade mycket tid i samtal med Mykhailo Rudynskyi, som var vetenskaplig sekreterare vid VUANU från 1924 till 1928. Redan året därpå började situationen för denna ukrainska forskare dramatiskt förändras. Hans syster Jevhenija arresterades i samband med förföljandet av anhängare av Förbundet för Ukrainas frigörelse, och 1934 anklagades han själv för kontrarevolutionär verksamhet och blev utvisad från Ukraina.[326]

I ett handskrivet, opublicerat arbete med titeln ”Strömningar inom sovjetisk arkeologi”[327] noterar Ture Arne att arkeologi under det första sovjetiska decenniet i Ryssland inte skilde sig väsentligt från den vetenskap som bedrevs i andra europeiska länder. Även vid konferensen i Kertj, där Arne deltog, var den marxistiska ansatsen inte påtaglig; i stället förekom diskussioner om den typologiska metoden, som Vasilij Gorodzov naivt betraktade som sin egen uppfinning. När han fick veta om Oscar Montelius arbete av Ture Arne blev han djupt sårad.

En vändpunkt inträffade 1929, när en konferens hölls i Leningrad utan deltagande av utlänningar, där arkeologer och etnografer diskuterade sina ”teoretiska och

---

324 Ture J. Arne, ”Skandinavische Holzkammergräber aus der Wikingerzeit in der Ukraine”. *Acta Archaeologica* (1931), 285–302.

325 Давид І. Бліфельд, *Давньоруські пам'ятки Шестовиці* (Київ: Наукова думка, 1977).

326 Se publicerade arkivdokument – https://old-csam.archives.gov.ua/includes/uploads/opisy/f1304_op1.pdf

327 Ture J. Arne. *Strömningar inom arkeologin i Sovjetunionen.* Opublicerade manuskript ca 1937 i ATA.

metodologiska misstag". Bland de senare räknades även "borgerlig klassificering" av historia och relaterade vetenskaper. De förändringar som påverkade museernas liv under inflytande av sovjetisk ideologi framgår av Ture Arnes opublicerade artikel om sovjetiska museer, som finns i bilagorna till denna bok.

Sammanfattningsvis kan vi säga att Ture Arnes dagboksanteckningar är en unik och viktig källa till historien om ukrainsk arkeologi och museologi. Trots att de är kortfattade och innehåller rikliga vardagliga beskrivningar, ger de oss en unik inblick i den sociala, kulturella, politiska och vetenskapliga miljö där den ukrainska intelligentian levde och verkade. De många skisserna av ukrainska museiföremål, varav många har förlorat sin dokumentation på grund av revolutionära händelser och krig, samt anteckningarna om deras fyndplatser, utgör en värdefull källa till historia och kultur. Detta kan vi tacka den svenske arkeologen och museimannen Ture Arne för.



Bild 92. Hresjtjatyk-gatan i Kyiv i slutet av 1920-talet. (Foto: NMIU.)



Svenska arkeologen Oscar Almgren stående vid utställda föremål från stenåldern på Nationalmuseum i Stockholm". (Foto: ATA.)

III

Sverige och Ukraina i varandras utställningsnarrativ

Inledning

Ukrainas självständighet skapade nya ideologiska förutsättningar för landets identitet och dess förhållande till den förflutna historien och dess visuella manifestation. Trots att det historiska museet i Kyiv bytte status från republikanskt till nationellt, tog det nästan 20 år innan väsentliga förändringar märktes i utställningarnas budskap och museets allmänna verksamhet.

I motsats till Sverige och Norge var Danmark det enda av de nordiska länderna som uppmärksammade Ukrainas självständighet med en speciell utställning och en utgiven katalog ägnad åt landets forntid. Detta ägde rum 1994 i Hollufgård i Odense.[328] Fram till idag är detta den enda utställning som visats utanför Ukrainas gränser och belyste 2 000 år av landets historia. Förklaringen till avsaknaden av intresse kan vara att Ukraina fortfarande betraktades som en del av Sovjetunionen eller Ryssland, och i utrikespolitisk bemärkelse var Ukraina fullständigt beroende av Moskva. Under Sovjettiden var utställningar utomlands mycket exceptionella. De spelade en viktig roll i skapandet av en positiv bild av landet och dess kulturhistoriska arv och var därför särskilt noggrant politiskt neutrala och genomtänkta.

Ett exempel på detta kan vara utställningen ”Skytisk-sibirisk konst” på Statens historiska museum i Stockholm 1979.[329] De utställda gravfynden, som lånades från Eremitaget i dåvarande Leningrad, var huvudsakligen eller delvis gjorda i Ukraina (Melgunovskatten, Tomakivka i Dniprområdet, Oleksandropol). Däremot gjorde fokuseringen på ursprunget av djurstilen det möjligt att förena skytiska fynd från Svartahavsområdet med de som gjorts i Sibirien (Pazyryk). Fyndens geografi sammanföll med Sovjetunionens gränser, vilket passade perfekt in i utställningens dolda budskap, trots att antikens författare endast kallade den befolkning som bebodde de ukrainska och delvis sydryska stäpperna mellan Donau och Don för skyter. De mest rika, så kallade kungliga, skytiska gravarna gjordes just i Ukraina, och den berömda pektoralen – en påkostad guldbröstprydnad från Tovsta Mohyla – är Ukrainas största arkeologiska symbol.

Under 1990-talet rådde en allmän vilja att vidga olika former av samarbete med de

---

328 Henrik Thrane, *Steppens nomader – skovens bønder. Ukraines arkæologi i 2000 år (900 f. Kr. – 1240)*, Hollufgård: Fyns Oldtid, 1994).

329 Aron Andersson, Ann Sandwall, *Guldet från stäppen: skytisk/sibirisk konst* (Stockholm: LT: Historiska museet: Medelhavsmuseet, 1979).

nyblivna självständiga staterna som tidigare ingick i Sovjetunionen. Sveriges blick var naturligtvis riktad mot Ryssland – landet med rika och vida kända museisamlingar.

En stor utställning, ”The Road from the Varangians to the Greeks and from Greeks […]”, som visades på Statens historiska museum i Moskva 1996, blev den första erfarenheten av detta samarbete. Trots att Sverige inte deltog i utställningen med sina museisamlingar, stod Sveriges och Greklands ambassader för tryckkostnaderna av utställningskatalogen.[330] Både katalogen och utställningen var arrangerade enligt en geografisk princip och framställde arkeologiska fynd från de områden i Ryssland och Ukraina som under vikingatiden legat längs ”vägen från varjagerna till grekerna”, det vill säga längs Dnipro, Lovat och Volhov-floderna.

Det största antalet visade föremål kom från utgrävningar i Gnezdovo, medan den ukrainska delen innehöll en slavisk silverskatt från Ivahniky, rika fynd från två stora ”furstliga” gravar i Tjernihiv, några gravfynd från Sedniv i Tjernihiv, ett kvinnligt vikingatida gravfynd från Kyiv och bysantinska föremål från utgrävningar i Chersonesos.

Samma år invigdes en stor utställning med titeln ”The Viking Heritage – a Dialogue between Cultures” i Moskvas Kreml som en del av ett kulturellt utbyte mellan Sverige och Ryssland. Året därpå visades i Guldrummet på Historiska museet (SHM) i Stockholm utställningen ”Guldet från Kreml” och på Livrustkammaren ”Silverskatter från Kreml: Svenska regenters gåvor till tsaren under stormaktstiden”[331], sponsrad av Svenska institutet, SAS och Ericsson.

Från den ryska sidan var utställningen i Kreml representerad av den så kallade stora Kremlskatten, daterad till slutet av 1100-talet och början av 1200-talet. Skatten innehöll cirka 300 föremål, de flesta av dem var kvinnosilversmycken av östslavisk karaktär. Den nordiska kopplingen i skatten uppmärksammades med en silverarmring med djurhuvudformade ändar, som har närmaste paralleller till tre liknande smycken funna i en stor silverskatt i Burge på Gotland. Fynden betraktas som ett av de många materiella bevisen på kontakterna mellan Gotland och de största centra av Rus – Kyiv och Novgorod.[332]

Av olika anledningar är fynd från Ukraina överskuggade av rysk tillhörighet i de

---

330 V. L. Egorov (Ed.), *The Road from the Varangians to the Greeks and from the Greeks …* (Moscow: State Historical Museum, 1996).

331 *Svenska regenters gåvor till tsaren under stormaktstiden.* Katalog sammanställd av Astrid Tydén-Jordan. Utställning, Livrustkammaren, Stockholm 4.6 1997–7.9 1997 (Stockholm: Livrustkammaren, 1997).

332 Ingmar Jansson (red.), *The Viking Heritage – A Dialogue between the Cultures* (Borås, 1997), 117.

museisamlingar som förvarar dem. Tillgången till materiell kultur från provinsiella delar av det tidigare ryska imperiet (Centralasien, Kaukasus och Ukraina) skapar goda förutsättningar för den nuvarande ryska staten att tolka sin forntid inom ramen för ett traditionellt Rysslandscentrerat perspektiv, som betraktar historien som en lång tidsresa av samma stat, folk och religion.



Bild 93. Arlanda flygplats, terminal 2. Runsten som hittades 1990 vid vägbygge intill flygplatsen vid Arlanda. Texten lyder: "Gunnar och Björn och Torgrim re[ste denna sten] efter Torsten, sin broder. Han dog österut m[ed Ing]var. Och gjorde denna bro." (Foto: Bengt Lundberg, RAÄ.)

KAPITEL I

Vikingar i österled

Österuropa och Baltikum har länge varit SHM:s intresseområden. Forskningen som bedrivits vid museet av Ture J. Arne och Birger Nerman lade grunden till ett långvarigt intresse för öststaternas historia och arkeologi. Även under järnridåns tid, när personliga kontakter mellan museiarbetarna blev omöjliga, utgjorde Arnes arkiv en ovärderlig kunskapskälla om österuropeiska museisamlingar. Med hjälp av finansiellt stöd från Vittershetsakademien kunde SHM under 1990-talet etablera ett utbytesprogram med de baltiska länderna, Polen och nordvästra regionen av Ryssland.

Runstenarnas inskriptioner är en unik källa om Sveriges mångfaldiga kontakter med människor i Österuropa. Deras attraktiva visuella utseende blev ett logiskt verktyg för att marknadsföra Sveriges kontakter med Österuropa. I detta sammanhang kan utställningen ”Vikingatida färdvägar i Österled,” som ägde rum på Stockholm-Arlanda flygplats 1997–1998, betraktas som en form av pilotprojekt (bild 93). [333] [334]

En drivande kraft bakom den vandrande utställningen om östfararnas svenska runstenar var den pensionerade forskningschefen vid SHM Jan Peder Lamm, som fick idén att tillverka ett antal kopior av dessa runstenar för en enkel resande utställning. Med hjälp av olika finansiella källor lyckades SHM att få sju kopior av runstenarna. Det passande tillfället blev de årliga Svenska språkdagarna, som år 2002 planerades i Tartu, Estland. I detta sammanhang arrangerades den 12 oktober 2001 ett möte på Historiska museet med dåvarande biträdande chef Lars Amreus, SHM:s medarbetare Jan Peder Lamm, Ola Olsson, runforskare Helmer Gustavsson samt representant för Svenska institutet, SI, Birgitta Tennander. Under diskussioner om eventuell finansiell hjälp från SI, påpekade Tennander att ”en ren runstensutställning är för smalt för att SI skall kunna gå in med stöd” och då det dessutom rörde Estland – det land som fått mest kulturstöd – var det av mindre intresse. Det framhölls i stället att ”om SHM hade möjlighet att producera en portabel vikingautställning om kontakterna mellan Sverige och östländerna, skulle detta vara mycket intressant som en del i ett kulturutbyte. En sådan portabel utställning har också

333 Utställningen ”Vikingatida färdvägar i Österled” på Stockholm-Arlanda flygplats. SHM:s arkivbeteckningar 123-3852-1997; 610-5680-1997.

334 https://app.raa.se/open/runor/inscription?id=1f56dea2-6cd8-4e16-8493-19446d354fce

efterlysts av de svenska utlandsmyndigheterna och skulle i olika former vara mycket intressant som del i ett kulturutbyte".[335]

Utställningen hade flera temarubriker som berörde vikingen och vikingens värld, inklusive vardagslivet, krigståg och handelsfärder, stadsbildning, hedendom och kristendom samt runorna.

Utställningen var tänkt att fungera som en plattform mellan Sveriges kulturinstitutioner och historiska föreningar på de aktuella visningsplatserna. I detta sammanhang syftade begreppet "kontakter" inte bara på relationer mellan länder, utan även på kvinnans och familjens roll. De målgrupper som utställningen riktade sig till inkluderade inbjudna experter från musei- och universitetssektorn samt den lokala befolkningen. Utställningen erbjöd också en lämplig arena för handelsmässor och "Sverigepresentationer", för interaktivt material, en möjlighet att inkludera kompletterande material från lokala museisamlingar, samt att andra aktörer skulle delta. Ett kompletterande skriftligt material i form av en sexsidig folder, författad av docent Ingmar Jansson – Sveriges ledande expert i SI:s historiska serie om Sveriges historiska kontakter – föreslogs och fick godkännande.

För det första året, 2001, var det sökta beloppet 210 000 svenska kronor, medan beloppet för år 2002 var 254 000 svenska kronor.

I december 2001 beviljade SI bidrag på 210 000 svenska kronor för produktion av en vandringsutställning i Estland, Vitryssland, Ukraina och Ryssland.

I oktober 2001 inledde SHM arbetet med att etablera ett internationellt nätverk mellan nationalmuseerna i länder kring Östersjöområdet samt Ryssland, Vitryssland och Ukraina. Detta initiativ planerades i takt med den internationella profil som SHM avsåg att följa tillsammans med andra svenska myndigheter efter landets EU-inträde. Nätverkets syfte var att främja internationellt utbyte och samordning av verksamhetsplaner, utställningar och pedagogiska aktiviteter mellan olika museer. Den nämnda vandrande utställningen planerades som en integrerad del av detta museinätverk, med visningar planerade för år 2001 i Ryssland och Estland samt år 2003 i Ukraina.[336] I bilaga 1 till nätverkets verksamhetsbeskrivning anges ett övergripande mål, här i svensk översättning: "Det kulturella arvet ska användas som en plattform för att förbättra dialog, förståelse och respekt mellan länderna i Östersjö-

---

335 SHM med anhållan om medel till en rekognoserings- och förhandlingsresa till Universitetsmuseum i Tartu 17–20 november 2001. SHM:s arkiv, beteckning 611-1099-2001. Ansökan om ekonomiskt stöd från Svenska institutet för kulturutbyte med Östeuropa kring Vikingautställningen "I Österled", SHM:s arkiv, beteckning 642-1099-2001.

336 Ola Olsson, Bakgrund till inlån av kopieföremål till utställningen "Vikingarnas tid". 2002-03-18. SHM:s arkiv.



Bild 94. Utställningen ”Vikingar i Österled” på Nationalmuseet för Ukrainas historia i Kyiv. (Foto: SHM.)

regionen. Kunskap om och tillgång till regionens gemensamma kulturella arv ska förbättras.”[337] Nätverket hade en tidsram på tre år och fokuserade på kompetensutveckling för främst yngre museimedarbetare och experter verksamma i de nämnda öststaterna, med målet att bygga upp långvariga professionella kontakter.

Utställningsturnén inleddes i Tartu (Eesti Rahva Muuseum – 1 178 besökare) i samband med en planerad språkkonferens, ”Svenska språkets historia”, som arrangerades av Skandinaviska institutionen vid Tartu universitet. Förutom närvarande estniska filologer deltog även den svenska runologen Helmer Gustavsson samt de svenska arkeologerna, docenterna Jan Peder Lamm och Ingmar Jansson.

I Estland visades utställningen på Estlands Nationalmuseum i Tallin och på Saaremaa Museum. Den senare ägde rum i samband med EU-dagen den 17 maj, enligt önskemål från Sveriges ambassad om en kulturell aktivitet på Ösel. I samband med utställningen höll den svenska arkeologen Björn Wikström ett föredrag om vikingafärder till Estland.

337 ”The cultural heritage should be used as a platform for improving dialogue, understanding and respect among the countries of the Baltic region. Knowledge relating to and access to the common cultural heritage of the region are to be improved” – SHM:s arkiv ”Östersjö”, utan beteckningsnummer.

I *Svenska Dagbladet* den 26 april 2003 publicerades en artikel av Catharina Ingelman-Sundberg med rubriken ”Runstenar i plast på turné i österled”. Artikeln beskrev hur utställningen var ett samarbete mellan Historiska museet, Svenska institutet och Utrikesdepartementet, och hur den blev möjlig tack vare idéerna från Jan Peder Lamm att gjuta av de svenska österledsstenarna i båtplast. ”På så sätt har vårt runstensarv lätt kunnat turnera runt i originalstorlek till Estland, Vitryssland och Ukraina utan problem, och nu står sex ryska städer på tur. På plats har de lokala museerna bidragit med sina vikingafynd, och genom seminarier har svenska och ryska forskare bidragit till kunskapsutbytet mellan väst och öst. Hittills har utställningen setts av över 40 000 personer, och den pågår till slutet av oktober.”[338] Den 11 februari 2003 invigdes den resande utställningen vid Nationalmuseet för Ukrainas historia i Kyiv.[339] Utställningen arrangerades i museets så kallade absid, där stenarna placerades i en halvcirkel med hängande textilfoton av svenska landskap (bild 94). I det öppna utrymmet bredvid runstenskopiorna installerades montrar med vikingatida föremål som hittats i Ukraina (Kyiv, Sjestovytsja och Divytj Hora). Utställningen besöktes av Åke Pettersson, Sveriges ambassadör i Ukraina (2000–2004), som kommenterade: ”Att organisera en utställning om vikingarna, en kort period i Ukrainas historia som sträcker sig över många århundraden, kan verka extravagant med tanke på de stora skuggorna av skyterna, sarmaterna och trypilliafolket, men vi försökte berätta om det ömsesidiga inflytandet mellan vikingarna och Rus-kulturerna och påminna om de gamla banden mellan våra länder.”[340] En kopia av Pilgårdsstenen donerades av SHM till museet i Kyiv tack vare generösa donationer från svenska företag som Volvo, Eriksson, Scania och De Laval.

Mellan april 2002 och januari 2004 visades ”Vikingar i Österled” på 13 platser i Estland, Vitryssland, Ukraina och Ryssland som en del av ett samarbete med östeuropeiska nationalmuseer inom nätverket ”National Historical Museums from the Baltic to the Black Sea”.

---

338 https://www.svd.se/a/9960b3ca-6667-3187-90e7-a01196cd2eb7/runstenar-i-plast-pa-turne-i-osterled

339 О. Гончарук,”Восточный путь привёл викингов в Киев. В Национальном музее истории Украины открылась уникальная выставка”. *Комсомольская правда*, Киев. 11 февраля 2003 г., 15.

340 ”Organizing an exhibit about Vikings, a short period in Ukrainian history that numbers many centuries, might seem extravagant, what with the giant shadows of Scythians, Sarmatians, and Trypilllia people, but we tried to tell about the mutual influence of Viking and Rus cultures, remind of the old ties between our countries” – Zhluktenko V. ”The Varangian Ballad”, *Day* 2003-02-11.

KAPITEL 2

Olga och Ingegerd

Den 23 juni 2004 invigdes utställningen ”Olga och Ingegerd – vikingafurstinnor i öst” (projektledare Ola Olsson), som visades på SHM under hela året (bild 95). Svenska institutet beviljade ett bidrag på 145 000 kronor. Utställningen var avsedd som ett fortsättningssamarbete med Ukraina inom ramen för internationella musee verk.

Utställningen fokuserade på två människoöden, nämligen de skandinaviskättade helgonen Olga från Pskov och Ingegerd, Olof Skötkonungs dotter, som blev furstinna i Kyivriket. Valet av dessa personer argumenterades med resonemanget att ”det är lättare för en publik att tillägna sig en utställning om den är knuten till personer som man kan identifiera sig med”.

Ursprungligen planerades samarbete med museer i Pskov, Novgorod och Kyiv –



Bild 95. Utställningen ”Olga och Ingegerd” på Statens historiska museum 2004. (Foto: SHM.)

historiska städer som är centrala för berättelsen om de två furstinnorna. Jag var ansvarig för urvalet av föremål från svenska, ryska och ukrainska museer. Den ursprungliga planen var att låna föremål från nyligen undersökta kammargravar i Pskov, vilket visade sig vara omöjligt av olika skäl. Detsamma gällde för Novgorod. Ett litet museum i Staraja Ladoga blev en räddning. Vi lånade elva föremål, varav nio var kvinnliga smycken, ett bronshänge med rurikidernas symbol och ett runbleck. Dessa var försäkrade för 131 400 amerikanska dollar. Från Arkeologiska institutionen vid Ukrainas vetenskapsakademi lånades 56 föremål som var försäkrade för 28 240 amerikanska dollar.

Arkeologiska institutionen vid Ukrainas vetenskapsakademi bidrog med två vikingatida gravar som hade undersökts i Kyiv några år tidigare (bild 96).

Lån från Pskov och Novgorod uteblev, vilket ledde till att SHM publicerade ett specialnummer av *Historiska Nyheter* dedikerad till de två furstinnorna, med artiklar som berörde skandinaviska fynd från dessa två ryska städer.[341]

Utställningen installerades i två rum (totalt 90 m²) inom den stora Vikingautställningen (bild 95). Eftersom den senare omfattade ett stort antal föremål (3 000 originalobjekt) gjordes ett selektivt urval av utställningsföremål, och långa texter undveks.

Den visuella berättelsen om Olga byggde kring flera teman – legender kring Olga, hennes symbolik för kristendomen i Rus, kvinnors roller under medeltiden, Rurikätten och nordbornas närvaro i Rus samt experimentella arkeologiska bidrag till vikingarnas färder i Österled. Berättelsen visualiserades i form av landskapsbilder, kartor över handelsfärder och föremål från två skandinaviska kammargravar i Kyiv. En nödvändig kompletterande roll spelade elva föremål från Ladoga-museet som var relaterade till de äldsta kvinnofynden av skandinaviskt ursprung, samt ett runbleck med en magisk inskription.

Berättelsen om Ingegerd handlade om henne som ”den första svenska kvinnan i historien som det finns belagda uppgifter om”. Detta påstående, utifrån källkritiska aspekter, framstår i mina ögon som för optimistiskt. Det finns få säkra uppgifter om henne, förutom de anekdoter som återfinns i *Morkinskinna* och Snorre Sturlussons *Heimskringla* – de äldsta samlingarna av norska kungasagor. Därför är det inte överraskande att narrativen kring henne skisserades av den populära svenska författaren Catharina Ingelman-Sundberg.[342] De använda föremålen hade en viss ”mytologisk” tolkning, såsom ”Ingegerdsringen” från Sigtuna och ”rekonstruktionen av hennes

341 Olga & Ingegärd – Vikingafurstinnor i öst. *Historiska Nyheter* 2004–2005.

342 Catharina Ingelman-Sundberg, ”Ingegerd – en bricka i det politiska spelet”, Olga & Ingegärd – Vikingafurstinnor i öst. *Historiska Nyheter* 2004–2005, 21–25.



Bild 96. Utställningen ”Olga och Ingegerd”. Monter med föremål från en rik kvinnas grav i Kyiv. (Foto: SHM.)

huvud” som gjordes på SHM. Dessa kompletterades med ett släktträd som länkade henne till dagens kungahus i Spanien och Luxemburg.

En karta visade uppkomsten av religiösa gränser (ortodoxi och katolicism), som lade grunden till ett delat Europa. I Ingegerds rum visades även slaviska kyrkliga föremål, kvinnliga dräktdetaljer och smycken funna i Sigtuna samt vardagsföremål av slavisk härkomst.

Utställningen ”Olga och Ingegerd – vikingafurstinnor i öst” var ett litet och i många avseenden experimentellt projekt som hade minst två positiva egenskaper. För det första erbjöd den ett kvinnligt perspektiv på kontakterna under vikingatiden. För det andra gav den ukrainska institutioner möjlighet att visa sina nya arkeologiska fynd i Sverige, vilket bidrog till både kulturellt och vetenskapligt utbyte mellan länderna.

KAPITEL 3

Ukraina och Sverige i två utställningsprojekt

I fokus för det här kapitlet står två utställningar med nästan identiska namn, som genomfördes i Ukraina och Sverige med 16 års mellanrum.

Den första, ”Ukraine – Sweden: At the the Crossroads of History (17–18th centuries)”, ägde rum på Nationalmuseet för Ukrainas historia i Kyiv från den 1 oktober 2008 till den 30 mars 2009 och därefter från den 9 april till den 31 maj 2009 i dåvarande Dnipropetrovsk (nuvarande Dnipro). Utställningen var tillägnad ”300-årsjubileet av händelserna relaterade till hetman Ivan Mazepas militära och politiska kampanj samt undertecknandet av det ukrainsk-svenska avtalet”, vilket i en tidningsartikel kallades av utställningens kurator för ”300-årsjubileet av det



Bild. 97. Invigningen av utställningen av Ukrainas president Viktor Jusjtjenko. (Okänd fotograf.)

svensk-ukrainska politiska förbundet". Utställningen invigdes av Sveriges kung Carl XVI Gustaf och dåvarande Ukrainas president Viktor Jusjtjenko (bild 97) [343]. I samband med utställningen publicerades en katalog på ukrainska och engelska. Bland de institutioner som bidrog med historiska handlingar och föremål till utställningen bör Armémuseum, Riksarkivet, Kungliga biblioteket, Nationalmuseum, Krigsarkivet, Linköpings bibliotek, Svenska Akademien, Andrij Sjeptytskij nationalmuseum i Lviv, Kulturreservatet i Baturyn, Museet och kulturreservatet i Bachtjysaraj, Dmytro Javornytskyj historiska museum samt Nationalmuseet för Ukrainas historia nämnas.

Doktor Jurij Savtjuk, expert på Ukrainas sigillografi och kosackernas krigsfanor, är välkänd för sitt intresse för Armémuseums samlingar, där han har lyckats identifiera okända ukrainska kosackfanor. Han var kurator för denna utställning och skrev inledningen till katalogen, som återspeglar utställningens huvudidé. Här citerar jag ett utdrag i en översättning till svenska:

"De internationella, politiska, kulturella, kommersiella och affärsmässiga relationerna mellan Ukraina och Sverige har en lång historia som sträcker sig över tusen år. Vägen från varjagerna till Grekland genom Europa, som passerade genom Kyiv, var en av de äldsta kommunikationskanalerna i den europeiska civilisationen. Det äldsta svenska helgonet, känd som St. Anna och kallad Ingigerda av ukrainarna, var hustru till Kyiv-prinsen Jaroslav den vise. Skaparna av utställningen har framhävt den ukrainsk-svenska relationen som dramatisk och energisk under 1600- och 1700-talen, en period som inte har forskats eller utforskats fullt ut i kulturell och suverän statsbildning. Denna period har inte blivit tillräckligt förstådd i ett socialt sammanhang."[344]

Totalt presenterades 124 föremål i utställningen, från nitton ukrainska och svenska institutioner samt från tre privata samlares samlingar. Dessa föremål delades in i fem tematiska kategorier. De första fyra omfattade kronologiskt perioden 1600- och 1700-talen och representerade de viktigaste höjdpunkterna i relationerna mellan tatarerna, svenskarna och ukrainarna.

Det första temat var "Östersjön och Svarta havet: det svenska kungariket och Krimkhanatet". Det andra och det tredje temat var "Steg mot varandra: ukrainska och svenska relationer under 1600-talet" och "Ukraina och Sverige under det stora

---

343 https://goldenukr.com.ua/ffiles/afisha/2008_events/1_2008_ukr-swed/2008_ukr-swed_5.jpg

344 *Ukraine-Sweden: at the crossroads of history (XVII–XVIII centuries).* Catalogue of the exhibition (Kyiv: "Taki spravy", 2008), 16.



Bild. 98. Entrén till utställningen ”Korsvägar: Sverige–Ukraina genom 1 000 år”. (Foto F. Androshchuk.)

nordiska kriget 1700–1721”. Denna del illustrerade de militära och politiska relationerna under den mest betydelsefulla perioden av Ukrainas historiska utveckling – perioden av kamp för nationell frihet och bildandet av en suverän nation.

Det fjärde temat, ”Första politiska immigrationen från Ukraina: Hetman Pylyp Orlyk. Livet givet till fosterlandet”, var tänkt att fungera som en slags epilog som skulle berätta om ”adlig lojalitet till ömsesidiga ansvar” och skulle exemplifiera ”uppoffringen för att tjäna de utvalda idealen”.

Det femte tematiska blocket reflekterade över svensk-ukrainsk historia under 1600- och 1700-talen i det historiska minnet och litteraturen. Den belyste de nära kontakterna och samarbetet mellan den ukrainska och svenska intelligentian i början av 1900-talet, exempelvis mellan den svenska slavisten Alfred Jensen och den ukrainska historikern Myhajlo Hrusjevskyj och författaren Myhajlo Kotsjubynskyj.

Utställningen var utan tvekan ett unikt tillfälle att visa ukrainarna originalurkunder och föremål som förvaras i svenska museer och arkiv (totalt 64). Några av urkunderna tolkades i utställningen som ”viktiga diplomatiska instrument från den nygrundade kosackstaten” och skulle demonstrera ”sökandet efter militära garantier för ett självständigt styre”. Enligt denna utställnings berättelse fick kontakterna mellan Sverige och Ukraina från tidigare perioder en ny dynamisk utveckling i början av

2000-talet, då Sverige blev det sjätte största investeringslandet i Ukrainas ekonomi. Försöket att visa en gemensam historia är huvudbudskapet i denna utställning.[345]

I samband med det fullskaliga krig som Ryssland inledde mot Ukraina aktualiserades brådskande frågor om kulturarvets betydelse och dess skydd under kriget. Från det ukrainska kulturministeriets sida initierades en önskan att arrangera Ukraina-relaterade utställningar utomlands. Detta skulle skapa mer säkra juridiska möjligheter att ta över de mest värdefulla delarna av kulturskatterna utomlands och på så sätt skydda dem från eventuella krigsskador. Samtidigt kunde dessa utställningar bidra till att öka kunskapen om Ukraina. De här desperata idéerna saknade dock verklighetsförankring och insikt om utställningsproduktion, vilken kräver mycket planeringstid och resurser. Dessutom var inte alla svenska museer beredda att delta i ett hastigt påbörjat utställningsprojekt med Ukraina.

Det var därför en stor överraskning för mig när Helene Rånlund, överintendent på Statens försvarshistoriska museer, dök upp på Nationalmuseet för Ukrainas historia i Kyiv i mars 2023. Hon berättade om viljan att arrangera en ukrainsk-svensk utställning tillsammans med redan nämnde Yurij Savtjuk, föreståndare för Nationalmuseet för Ukrainas historia under andra världskriget. Vid det tillfället hade vår museisamling blivit evakuerad, men jag föreslog att bidra till utställningen med idéer och föremål som berörde mitt projekt ”Sverige och Ukraina i museal samlingshistoria och utställningsnarrativ”. För att förstå hur jag kunde göra detta på det mest smidiga och effektiva sättet behövde jag bara en utställningsidé från utställningsarrangörerna.

I slutet av samma år blev jag informerad om att utställningskonceptet var färdigt, och det fanns ingen möjlighet för annat än att berätta om projektet inom ramen för en föreläsningsserie som arrangerades av Armémuseum i samband med utställningen. På så sätt fick jag se utställningen första gången i mars 2024.

Utställningen ”Korsvägar: Sverige–Ukraina genom 1 000 år” invigdes i februari 2024 på Armémuseum i Stockholm. Den invigdes av kungen i närvaro av Sveriges kulturminister Parisa Liljestrand, Ukrainas biträdande kulturminister Rostyslav Karandeev, Ukrainas parlamentsledamot Oleksandr Kovaltjuk, överbefälhavare Micael Bydén, utrikesminister Tobias Billström, EU-minister Jessika Roswall och Ukrainas ambassadör Andrij Plakhotnjuk. Invigningen inleddes med ett förinspelat tal av Ukrainas president Volodymyr Zelenskyj.[346]

Jag besökte utställningen två gånger – i mars 2024 och i mars 2025. Detta gav

345 https://ukraine-21century.com/projects/mizhnarodna-vystavka-ukraina-shvetsiia-na-perekhrestiakh-istorii-xvii-xviii-st-u-kyievi/

346 https://sfhm.se/ukrainas-president-zelenskyy-invigningstalade-for-ny-utstallning/

mig möjlighet att beskåda den både med Försvarsmaktens fotovisning och utan.

Utställningsidén sammanfattades i en informationsskylt vid entrén:

”Sveriges och Ukrainas vägar har korsats flera gånger genom historien. Bevarade föremål och dokument i museer och arkiv berättar om täta kontakter och en gemensam historia. Utställningen tar sitt avstamp i vikingatiden, där äktenskapet mellan Ingegerd och Jaroslav står i centrum, och fortsätter fram till 1600- och 1700-talens politiska allianser. Den gör ett nedslag i historien om Gammalsvenskby för att landa i nutid och den fortsatta kampen [...] I utställningen presenteras ett gemensamt kulturarv som har överlevt krig, konflikter och kampen om vem som skriver historien.”

Utställningen inleds med en stor genealogisk tabell som visar sambanden mellan Sveriges prinsessa Ingegerd Olofsdotter och hennes make Jaroslavs avkomlingar, tillsammans med representanter från andra nordiska och europeiska kungliga familjer som regerade under 1000- och 1100-talen. Mittemot entrén står en monter med det äldsta dokumenterade beviset på sambandet mellan Kyivfurstarna och Nordens kungar, nämligen ett gåvobrev från 1135 av den danske kungen Erik Eriksson, rörande överlämnandet av egendom till Lunds St. Laurentii kyrka, vilket även samtycktes av hans fru Malfrid och sonen Sven.[347] Malfrid var storfursten Mstyslavs (1076–1132) dotter som regerade både i Novgorod och Kyiv (bild 99).

Det första temat som utställningen berör är Kyivriket – dess uppgång och fall. Centralobjektet i detta rum är en modell av Sofiakatedralen, byggd under 1000-talet, där både Jaroslav och hans fru Ingegerd begravdes. Intill katedralens modell ligger en monter med originalobjekt, nämligen det dekorerade altargolvet från Tiondekyrkan i Kyiv, som byggdes av Jaroslavs far, furst Volodymyr (+1015).

Det följande rummet är tillägnat nordbornas krigståg och handelskontakter med Rus-riket och Bysans. Temat visualiseras med en liggande monter med blandade vikingatida föremål från Tjernihiv historiska museum. Nästan alla fynd kommer från Sjestovytsja-gravfältet från 900-talet och illustrerar uppenbarligen den skandinaviska närvaron i Tjernihivområdet. Det bör även nämnas att de aktuella föremålen representerar både manlig och kvinnlig skandinavisk närvaro, vilket ger en mer nyanserad bild av de tidiga kontakterna mellan Sverige och Rus under vikingatiden.

På interaktiva skärmar kan man se ytterligare föremål som kommer från olika platser i Sverige (Birka, Sigtuna, Gotland och Gästrikland) och som illustrerar kontakterna med Sverige från slutet av 900-talet till mitten av 1100-talet.

Det andra stora temat i utställningen är kosackerna och deras militära allianser

---

347 https://sok.riksarkivet.se/?Sokord=Malfride&EndastDigitaliserat=false&AvanceradSok=False&page=1&postid=sdhk_180&tab=post

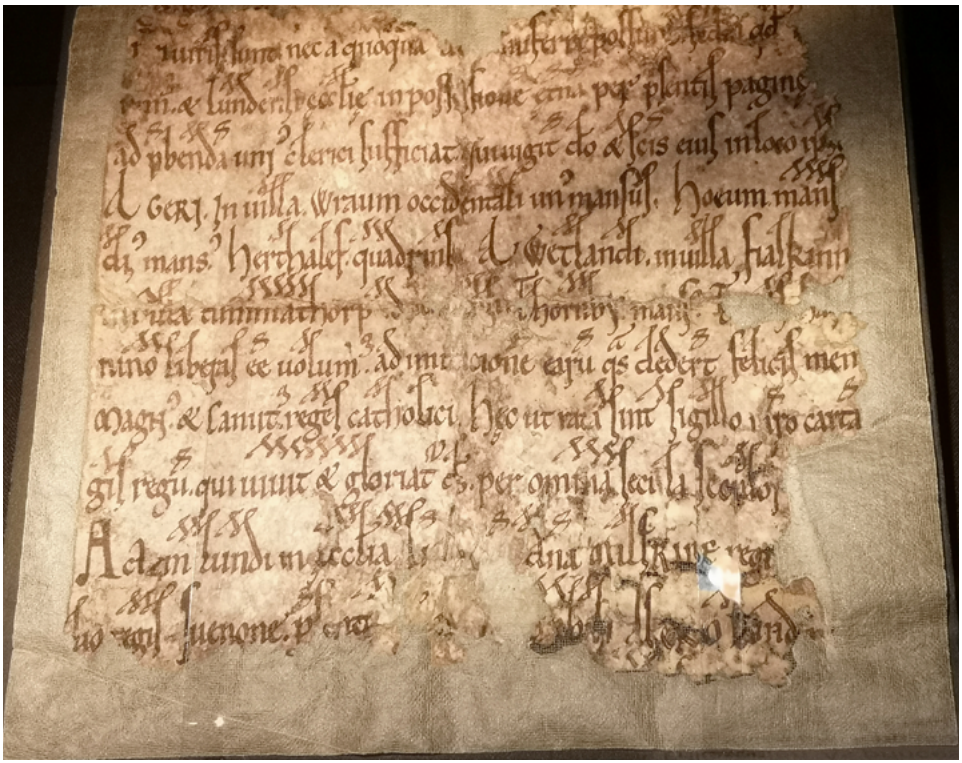


Bild 99. Gåvobrevet från 1135 av den danske kungen Erik Eriksson om överlämnandet av egendom till Lunds St. Laurentii kyrka, samtycktes av hans fru Malfrid och sonen Sven. (Foto: Fedir Androshchuk.)

med svenska kungar under 1600-talet. Den första montern visar exempel på manlig och kvinnlig dräkt från kosackernas elit, daterad till slutet av 1600-talet och början av 1700-talet. Dessa kompletteras med ett traditionellt ukrainskt instrument kallat bandura, kosackernas kruthorn, en flaska och tobakspipor av lera – ett klichéartat urval inspirerat av Ukrainas episka sång, så kallade dumy, som ofta framfördes av blinda utövare, kända som ”kobzari” eller ”bandurysty”.

Kosackfanor från 1600-talet från Armémuseums trofésamling upptar en stor och framträdande plats i utställningsrummet. Fanorna togs av Karl X Gustav vid Warszawa 1656. Här visas även den mest ikoniska fanan som tillhörde Bohdan Chmelnitskyj – kosackernas hetman och ”en av grundarna av den oberoende ukrainska nationen”, som det förklaras i texten.

Krimtatarerna var en viktig politisk och militär makt under 1600-talet, och deras roll belyses i utställningen genom ett urval av urkunder från Riksarkivet, såsom brev

från khanen till Sveriges drottning Kristina daterade 1650, samt det senare svaret till khanen: Karl X Gustavs svar till Osmanska rikets sändebud, där han uppmuntrade stödet för kosackernas oberoende från Polen och Moskva, daterat till 1656.

Kosackernas klenoder representeras i utställningen av ett av de äldsta sigillen från zaporogerna, daterat mellan 1654 och 1663, samt hetman Ivan Vyhovskyjs sigillring, daterad till 1658.

Nästa period av svensk-ukrainska kontakter hör till början av 1700-talet och är associerad med Ivan Mazepa och Karl XII:s politiska och militära allianser under det stora nordiska kriget. Mazepas familjs rikedom och välgörenhet för den ortodoxa kyrkan i Ukraina och utomlands (Syrien) illustreras med liturgisk textil tillverkad 1689 för Petjerskklostret i Kyiv, som bekostades av Ivan Mazepas mor, Maryna,



Bild 100. Montern "Kosackerna i Ukraina" med föremål lånade från ukrainska museer. (Foto Fedir Androshchuk.)

samt en stor ikonram med reliefarbeten i förgyllt silver från 1695 för Trefaldighetskyrkan i Tjernihiv och kyrkliga böcker tryckta på bekostnad av Ivan Mazepa.

De kompletterande texterna ger besökarna kunskap om de fantastiska framställningarna av Mazepa i västerländsk litteratur och konst samt om honom som historisk person. Utställningen fortsätter att leda besökarna genom Karl XII:s allians med Mazepa, katastrofen vid Poltava och deras flykt till Osmanska riket. Efter Mazepas bortgång fördes hans Ukraina-relaterade politiska arv vidare av Pylyp Orlyk, den nyblivne hetmanen som stod bakom den framtagna ”Benderkonstitutionen” från 1710, som sammanfattade huvudprinciperna rörande kosackernas frihet och självstyre.

Berättelsen illustreras av Peter den stores väst, hans stödjande hetman Ivan Skoropadskyjs sigillstamp, svenska tallrikar som påträffades vid Perevolotjna – där Karl XII korsade Dnipro efter slaget vid Poltava 1709 –, nattvardsservisen för Västmanlands regemente från 1697, ”Benderkonstitutionen” från 1710 samt exempel på Pylyp Orlyks vapen från tidigt 1700-tal och hans sigill från Riksarkivet.

En annan intressant del av utställningen handlar om Gammalsvenskby – estlandssvenskarnas stora migration från Dagö år 1783 och etableringen i den ukrainska steppen nära staden Cherson. Berättelserna presenteras i form av förklarande texter, talrika foton och föremål som betonar bevarandet av olika former av svensk identitet i Ukraina, såsom musik, språk, familjenamn, kyrkosilver och enskilda minnesföremål som kopplar svenskbyborna till Sverige under sovjetisk tid. Det presenterade materialet är något inriktat på den senare delen av svenskbybornas kontakter med Sverige, nämligen återkomsten från Ukraina 1929.

Utställningen avslutas med en tidslinje som uppmärksammar relationerna och de kulturella kontakterna mellan Sverige och Ukraina mellan 1900 och 2022. Den fullskaliga invasionen den 24 februari 2022 markerar en ny etapp av kontakterna i form av militärt stöd från Sverige.

Den sista informationsblocket i utställningen handlar om den första fasen av den ryska invasionen 2014, med enskilda exempel på konstverk, kopplade till Ukrainakosackernas historia, som vandaliserats av ryska soldater. Här visas också den ukrainska konstnären Mykola Dantjenkos tavla om Rysslands armés illdåd i Mazepas stad Baturyn samt svenska pansarskott m/86, som har använts i Ukraina under 2022.

I de textade slutorden förväntar man sig att läsa en sammanfattning av utställningens narrativ. Dock handlar den om något helt annat – den ukrainska konstnären Gamlet Zinkivskyj, vars verk ”Ofärdigt 2023” representerar konstnärens ”dagbok” för året 2023, bestående av teckningar av vardag och krigslandskap som konstnären upplever under året.



Bild 101. Förklarande skylt som markerar gränsen mellan två Ukraina-relaterade utställningar på Armémuseum. (Foto: Fedir Androshchuk.)

Med tanke på den mycket korta förberedelsetiden är det inte konstigt att utställningen blev föremål för ett antal kritiska recensioner[348] som uppenbarligen påverkade dess innehåll och utseende.

En del av kritiken riktades mot en nästan obefintlig övergång mellan denna utställning och en annan fotoutställning, arrangerad av Försvarsmakten, som handlade om Sveriges militära stöd till Ukraina (bild 101). ”Sveriges och Ukrainas vägar har korsats i 1000 år, men frågan är om vår relation någonsin varit närmare än nu efter Rysslands invasion. Det har varit naturligt för Sverige att hjälpa till och stötta Ukraina på alla tänkbara sätt – militärt, civilt och politiskt” stod det på välkomstskylten till fotoutställningen. En av utställningsrecensenterna tyckte att genom att överlåta ”utrymme till Försvarsmaktens kommunikationsavdelning” med bilder som fokuserade på utbildningen av ukrainska soldater i Sverige och överbefälhavarens besök i det krigsdrabbade Ukraina, förlorade Armémuseum den nödvändiga ”kritiska distansen”.[349] En annan kritiker påpekar ”Korsvägarnas” ensidighet, som tolkas som ”historiskt ofullständig” och ”en medveten förvrängning av historieskrivningen”.[350] En av kritikerna som besökte museet uppfattade utställningen som ”ett uttryck för undermåligt hantverk snarare än utstuderad propaganda”.[351] Utställningen genomfördes i en oerhört snabb takt, anpassad till kungens tillgänglighet i kalendern. Detta förklarar förekomsten av vissa källkritiska felaktigheter som åter-

348 Martin Aagård, ”Så här ser kulturell propaganda ut”, *Dagens ETC* 22 februari 2024.; Rebecka Gordan, ”Konflikt på Armémuseum: ’Det är en enorm förtroendekris’”, *Magasin K* 28 mars 2024.

349 Aron Ambrosiani, ”Armémuseums Korsvägar leder fel”, *Utställningskritik* # 2 (2024) – https://utstallningskritik.se/2024-2/armemuseums-korsvagar-leder-fel/.

350 Johan Hegardt, ”Från Folk och Försvar till Korsvägar: svensk försvarspolitik i museiutställningar”, *Utställningskritik* # 2 (2024). https://utstallningskritik.se/2024-2/fran-folk-och-forsvar-till-korsvagar-svensk-forsvarspolitik-i-museiutstallningar/#739dfe37-92b1-4788-b254-a55729dfa31d-link

351 Fredrik Persson-Lahusen, ”Mot slutet spårar det ur och blir en ren kampanj. Armémuseums utställning blandar och ger – men det gör också vänstern”, *Aftonbladet* 6 mars 2024.

finns i båda utställningarna. Idén om att Ingegerd var helgonförklarad och kallades St. Anna är en ren spekulation som uttryckts av de tidiga ryska kejserliga historieskrivarna Vasilij Tatisjtjev (1685–1750) och Nikolaj Karamzin (1766–1826). Den bygger på antagandet att drottningen bar namnet Iryna och att hon, innan sin död, avlade klosterlöften och kallades Anna inom klosterväsendet. Det finns inga skriftliga historiska belägg för dessa hypoteser, liksom slutsatsen att Ingegerd överhuvudtaget skulle ha varit begravd i Novgorod.[352]

Man skulle gärna vilja ha en tydligare avslutning på utställningens narrativ, särskilt gällande ”ett gemensamt kulturarv som överlevt krig, konflikt och kampen om vem som skriver historien”. Det skulle till exempel vara värdefullt att informera besökarna i det sista utställningsrummet om de insatser som svenska institutioner och fonder har gjort och gör för att rädda ukrainskt kulturarv under det pågående kriget.

Det bör noteras att det finns positiva sidor av utställningen, såsom integreringen av krimtatarerna och Gammalsvenskbyborna i en övergripande berättelse om de historiska sambanden mellan Sverige och Ukraina. Båda grupperna saknar fortfarande en plats i ukrainska museer. Den svenska utställningen ”Korsvägar: Sverige–Ukraina genom 1 000 år” kan betraktas som en första erfarenhet där krimtatarerna och Gammalsvenskbyborna erkänns som viktiga delar av ländernas historia. Samtidigt ser jag en tydlig metodologisk utmaning i skapandet av en förenande historisk berättelse som berör både Sverige och Ukraina. För det första är det uppenbart att vikinga- tiden och stormaktstiden samt det moderna Sverige är absolut olika sociala, kulturella, ekonomiska och politiska företeelser, liksom vikingatiden, medeltidens Rus, kosackernas tid och det moderna Ukraina. Dessa företeelser ägde rum inom gränserna för de länder vi idag kallar Sverige och Ukraina. Det finns emellertid alltid ekonomiska och politiska överlappningar som involverar andra länder och riken i denna historia. För att förstå detta behöver man belysa kontexten, vilket saknas i båda utställningarna och gör dem svåra att överskåda för besökarna. Båda utställningarna bjöd på unika och oerhört intressanta artefakter, men många frågor har lämnats obesvarade. Besökaren vill veta hur och varför dessa artefakter hamnade i Sverige och Ukraina, hur och varför de blev symboler för Ukraina, vad som utgör Ukrainas kulturarv, varför det är viktigt för Ukraina och hur Sverige kan bidra till skyddet, bevarandet och populariseringen av kunskapen om Ukraina.

---

352 Дмитрий А. Эристов, *Словарь исторический о святых, прославленных в российской церкви, и о некоторых подвижниках благочестия, местно чтимых*. Санкт-Петербург : В Тип. II отд-ния Собственной Е. И. В. Канцелярии, 1862, 22–23; Rune Edberg, *Ingegerd - Olof Skötkonungs dotter*. Ett kvinnoöde från vikingatiden. Sigtuna museer skrifter 6. Stockholm, 2001, 37–38.

IV

Utställningar som politskt budskap och propaganda



Bild 102. Minnesstele av marmor i tre fragment med en inskription som hyllar historikern Syriskos. (Foto: NMIU.)

Inledning

Sedan antiken har olika former av konst använts för att framföra politiska budskap och propaganda. I norra delen av Svarta havet är det äldsta beviset på detta en minnesstele av marmor i tre fragment med en inskription som hyllar historikern Syriskos, daterad till första hälften av det tredje århundrandet före Kristus (bild 102): [353]

> *Herakleidas, (son till) Parmenon, föreslog: Eftersom Syriskos, (son till) Herakleidas, efter flitigt arbete med att skriva ner uppenbarelserna av jungfrugudinnan, (offentligt) läste (sin komposition) och dessutom detaljerat redogjorde för frågorna gällande kungarna i Bosporen, samt framställde de existerande […] mot städerna på ett sätt som är värdigt folket, för att han ska få de hedersbetygelser han förtjänar, ska rådet och folket anse att det är bra att prisa honom på grund av dessa (handlingar). Symmnamonerna ska kröna honom med en gyllene krona den 21:a [under Dionysia?] och proklamera: ”Folket kröner Syriskos, (son till) Herakleidas, för att han skrev ner uppenbarelserna av jungfrugudinnan och troget återberättade frågorna som de var vid den tiden gällande städerna och kungarna […] för staden. Symmnamonerna ska rista in beslutet på en stenstele och ställa upp den i pronaos i jungfrugudinnans tempel. Skattmästaren för de heliga skatterna ska utbetala (medel) för de kostnader som uppstått i enlighet med beslutet …*

Således blev historikern hyllad för sitt verk, som lästes upp inför publik, där han berättade om uppenbarelserna av jungfrugudinnan (Parthenos) och troget återberättade om vänskapliga relationer mellan städerna och kungarna i Bosporen. Stenen placerades i ett tempel tillägnad jungfrugudinnan, där den kan ses och läsas av alla besökare. Stenfragmenten hittades i närheten av den så kallade östra basilikan i Chersonesos, nuvarande Sevastopol i Krim, som troligen, i likhet med Parthenontemplet i Aten, blev omdöpt till en kristen basilika tillägnad Theotokos under bysantinsk tid. Templet i Aten hade två rum: den västra, så kallad pronaos, där gåvor och skatter förvarades, och det östra som var själva Parthenon, eller jungfrugudinnans rum. Syriskos far, Herakleidas, föreslog folket att hedra hans son för att denne muntligt hade återberättat gudinnans uppenbarelser och dessutom troget beskrivit

353 Fullständig bibliografi och översättningar, se Natalia Panchenko (red.), *Treasures of Crimea*. Return. Kyiv, 2024, 52–53.

stadens relationer med andra städer och Bosporens kungar, i den mån stadens medborgare godkände det.[354] Inskriften speglar tydligt Syriskos beroende av opinionen i staden, och placeringen av monumentet i templet gjorde det tillgängligt för både nuvarande och kommande generationers åskådare.

Många hundra år senare, i samma stad, bevittnar vi ett annat exempel på hur förflutna handlingar med ett genomtänkt och politiskt syfte kan förevigas, men i en helt annan skala och med ett annat politiskt budskap. I del IV ska vi titta på ryska och ukrainska perspektiv på äldre Krims historia i samband med det pågående kriget i Ukraina.

354 Se en möjlig historisk kontext i tolkningen av denna inskription – Михаил И. Ростовцев, ”Сириск - историк Херсонеса Таврического”, *Журнал Министерства народного просвещения*. Отдел классической филологии (1915), № 4 апрель, 151–170 som menar att den syftar på militär allians mellan Chersonesos och Bosporen och gudinnans hjälp i motståndet mot skyterna.

Ryssland och Krim – den politiska bakgrunden

Ryska imperialistiska intressen för forntidens minnesmärken i Krim dateras mer eller mindre till samma tidpunkt då rikets elit började upptäcka det erövrade territoriet. Detta var en del av Katarina den storas större expansionistiska planer, som syftade till att befria den ortodoxa befolkningen på Balkan från turkarna, etablera kontroll över Svarta havet och Medelhavet samt skapa en ny grekisk stat med huvudstad i Konstantinopel, som skulle styras av hennes sonson Konstantinos. I detta stora projekt var Sevastopol med sina lämningar en utgångspunkt mot Konstantinopel.[355] I sin rapport till Katarina den stora, snart efter hennes inträde till makten år 1762, skrev greve Mihail Vorontsov: ”Krimhalvön är av en sådan betydelse med sitt läge […] att den verkligen kan betraktas som nyckeln till de ryska och turkiska besittningarna; så länge den förblir under turkiskt välde, kommer den alltid att vara en fara för Ryssland, men å andra sidan, när den befinner sig under rysk suveränitet, eller är oberoende av alla, så skulle inte bara Rysslands säkerhet vara tryggad och fast etablerad, utan då skulle även Azov- och Svarta havet vara under dess kontroll.”[356] I detta perspektiv uppfattades Ryssland som den bärande staten för civilisation medan den lokala befolkningen – tatarerna – betraktades som en främmande och destruktiv befolkning.

Under 1700- och 1800-talen samlades antikviteter och historisk forskning rörande Krim med ett enda syfte: att argumentera för dess inkludering i det ryska imperiet. Genom att eliminera alla spår av orientalisk kultur och uppmärksamma lämningar av klassiska antikviteter i dessa trakter betraktade Ryssland sig själv som en rättvis makt som återskapade sina antika europeiska kulturella rötter: ”Det har ännu inte gått ett halvt sekel sedan Krim anslöts till det ryska imperiet, men redan återfår denna ädla region, tack vare den outtröttliga uppmärksamheten från vårt hemlands regering, sin forna prakt. Jordbruket, handeln, industrin, de fasta grunderna för varje civiliserad nation, återuppstår; nya städer växer fram, nya militära hamnar och handelshamnar byggs; de gamla städerna tycks återuppstå ur askorna. Panticapaeum, den forna huvudstaden för den store Mitridates, kommer inom kort att rensas från de ruiner under vilka den begravdes som ett resultat av invasioner av chersonesiter, skyter och

355 Елена И. Дружинина, Северное Причерноморье в 1775–1800 гг. Москва : Изд-во Акад. наук СССР, 1959, 116; Ирина В. Тункина, Русская наука о классических древностях юга России (XVIII— середина XIX в.). Санкт Петербург: Наука, 2002, 59.

356 Citatet efter Андрей В.Мальгин,”Присоединение Крыма к России в свете мотивов имперской экспансии”, *История и современность*. Выпуск №1/17 (2013), 45–68, 54.

tatarer. Snart kommer denna stad åter att inta den plats som naturen själv har förberett för den, som en av de mest blomstrande städerna i Europa," skrev Rafail Scassi i sin uppsats *Fornlämningar på Kertj-halvön* daterad 1823.[357]

Det moderna Rysslands intresse för bysantinska Chersonesos historia är inte tillfälligt och har sina rötter i slutet av 1800-talet och fram till slutet av första världskriget. Det var en tid då bysantinska stats- och maktideal återupptäcktes och idén om translatio imperii utarbetades, där Ryssland framställdes som den enda rättmätiga arvtagaren till bysantinsk kristen civilisation. Rysslands erövring av Konstantinopel efter segern i kriget sågs som ett oundvikligt perspektiv, och flera projekt om Rysslands hantering av kyrkliga affärer i relation till den befintliga patriarken och den grekiska befolkningen har föreslagits. Männen bakom dessa projekt var kända forskare och bysantinister samt rådgivare till Rysslands dåvarande regering.[358]

För Ryssland har heliga datum och platser alltid haft stor betydelse. År 2015 firade Ryssland 1 000-årsjubileet av furste Volodymyrs död. Han utvidgade och kristnade Rus, och är därför en viktig historisk gestalt för både Ukraina och Ryssland. Jubileet markerades av Vladimir Putins besök i Sevastopol tillsammans med Italiens tidigare premiärminister Silvio Berlusconi, och året därpå med invigningen av en 16 meter hög staty av furste Volodymyr framför Kreml.[359] I Sevastopol uttryckte Putin sin avsikt att bygga ett nytt museikomplex i Chersonesos. Två år senare sade han att i denna stad, där Volodymyrs kristnande började, inleddes stärkandet av den centraliserade ryska staten. Något senare, kommenterade Michail Razvozjaev, guvernör i Sevastopol, Putins initiativ med följande ord: Chersonesos "är våra rötter, rötterna till våra andliga och moraliska värderingar, vårt historiska val, att vi blivit arvtagare till det antika Byzantium, att Moskva blivit Tredje Rom. Detta är en del av vår statliga ideologi, den andliga identiteten hos vårt folk".[360] I maj 2021 inleddes arkeologiska undersökningar i Chersonesos, utförda av Institutet för materiella kulturens historia vid Ryska vetenskapsakademien och Eremitaget, inom det område som valts för det nya museet. Projektet finansierades av det ryska oljebolaget Transneft, medan byggarbetet utfördes av militära byggnadsförband under ett år och åtta månader.

---

357 Översättning från ryska – Тункина, *Русская наука о классических древностях,* 157, 624.

358 Лора. А., Герд, Еще один проект «русского Константинополя». Записка Ф. И. Успенского 1915 г. *Вспомогательные исторические дисциплины*. Т. XXX. СПб., (2007), 424–433.

359 https://www.culture.ru/materials/151995/pamyatnik-knyazyu-vladimiru-na-borovickoi-ploshadi

360 https://www.vedomosti.ru/society/articles/2024/07/24/1051739-kak-i-dlya-chego-sozdali-novii-hersones

Resultaten blev ett 22,4 hektar stort nybyggt område bestående av tio byggnader, tre museer, två turistcentra, en amfiteater, en kyrkopark, kvarter med olika rekonstruktioner, ett hotell och andra anläggningar. Själva museikomplexet utgör 144 000 kvadratmeter. Samtidigt grävdes det ut 100 kilometer underjordiska kommunikationer. Bland de byggda museerna bör en konstskola, Museum för antik och Bysans historia, Museum för Krims och Novorossijas historia och Museum för kristendomens historia nämnas. Dessutom finns ett antal kaféer, områden för barnaktiviteter, kontor för registrering av äktenskap och en kyrka för vigsel i samma komplex som museerna. Enligt uppskattningar ska omkring 50 000 besökare årligen komma till detta ”ryska Mekka”.

Bakom hela projektet stod metropolit Simferopol och Krim Tyhon (Sjevkunov), tillsammans med fonden ”Min historia”. I samband med början av det fullskaliga kriget i Ukraina, vände sig, enligt den ryska tidningen *Vedomosti*, metropoliten till Rysslands president Vladimir Putin och till ledningen och aktieägarna i Transneft angående lämpligheten av att fortsätta projektet och använda medel till det: ”Och alla sa: ’Nej, vi fortsätter.’”[361] Detta innebär att Rysslands omfattande satsningar på kultur och även forskning om forntiden är bara en form av ”specialoperation” mot Ukraina. Samma militära byggförband blev involverade i både byggandet av museerna i Chersonesos och försvarsanläggningar i det ockuperade Zaporizjzjaområdet. Det har diskuterats planer för att instifta en institution för Bysans historia vid Sevastopols universitet och det nybyggda museet ska ledas av Sergej Karpov, Rysslands främsta bysantinist och president för den Historiska fakulteten vid Moskvas universitet.

Alexej Makarkin, expert på ryska ortodoxa kyrkans historia, citeras av samma källa: ”Nya Chersonesos bidrar till utvecklingen av den statliga idén om ’det oavbrutna landets historia’, enligt vilken varje epok i Rysslands liv anses vara viktig […] Legenden om furste Vladimirs dop i Chersones har en viktig ideologisk funktion för staten, eftersom den symboliserar föreningen av det världsliga och det religiösa livet […]”

Alexander Dugin, en annan rysk ideolog och politisk teoretiker, hävdar att Chersonesos är ”ett unikt område där det antika grekiska och det romerska imperiet förenas med Ryssland”; ”Detta är en unik återförening av folk, tider, kulturer och civilisationer”. Han betonar vikten av Rysslands inträde i arvsrätten till en storslagen civilisation – den grekiska och den romerska, som Ryssland betraktar som en del av sin kultur: ”Därför är Chersonesos för oss en möjlighet, en slags portal till vårt eget andliga förflutna”.[362]

---

361 https://www.vedomosti.ru/society/articles/2024/07/24/1051739-kak-i-dlya-chego-sozdali-novii-hersones

362 https://ria.ru/20240727/dugin-1962383917.html?in=t

Ryssland – projektet ”Det nya Chersonesos”

Museum för Krims och Novorossijas historia är en strukturell del av komplexet ”Det nya Chersonesos”. Den består av 20 utställningshallar med historiska rekonstruktioner och multimediainstallationer. Den totala ytan av byggnaden är 12 000 kvadratmeter (bild 103).

På museets webbplats står det följande: ”Museet berättar för besökarna om Krims och Novorossijas historia från antiken till nutid. En av de centrala punkterna i museet är de tematiska biograferna och interaktiva zoner, där man inte bara kan bekanta sig med arkivmaterial på egen hand, utan även göra en virtuell tidsresa. Museibyggnadens fasad är prydd med monumentala reliefer med scener från ”Krimhalvöns krönika”. Under flera år har 10 konstnärer och skulptörer från Vitalij Sjanovs ateljéer arbetat med dessa dekorativa reliefer. Detaljerat avbildas både händelserna kring kristnandet av Rus, ”den heroiska försvarskampen om Sevastopol” och till och med händelser från det senaste decenniet. På en av fasaderna kan man se både ”de artiga männen”, det vill säga ryska soldater som ockuperade Krim år 2014, Krimbron och till och med fragment från historien om byggandet av ”Nya Chersonesos”.[363]

Novorossijas historia var även tema för en speciell utställning på Statens historiska museum i Moskva, som visades från den 6 september 2023 till 11 november 2023.[364] Utställningen bestod av tre delar: ”Novorossija som en del av det ryska imperiet”, ”Novorossija som en del av Ukrainska SSR” och ”Novorossija i elden”. Enligt utställningens koncept är nuvarande Ryska federationen arvtagare till det gamla ryska imperiet. I detta sammanhang framstår nuvarande rysk ockupation av de södra och östra delarna av Ukraina som ett rättvist återtagande av dessa områden, som blev inkluderade år 1764 och sedan Krim år 1783 i det ryska imperiet. Fram till 1917 har Novorossija varit en viktig industriell och jordbruksregion, en av de mest utvecklade i imperiet. Från 1923 och fram till 1991 användes inte det gamla namnet utan ersattes av Ukrainska sovjetiska socialistiska republiken. Den postsovjetiska perioden i utställningen tolkas på det här viset: ”Efter Sovjetunionens upplösning 1991 genomgick de nyblivna ukrainska myndigheterna på kort tid en förändring från konceptet ’Ukraina är inte Ryssland’ till ’Ukraina är Antiryssland’, vilket inledde en process

363 https://xn–e1aaxdjgdz.xn–p1ai/muzej-kryma-i-novorossii

364 https://shm.ru/shows/35927/



Bild 103. ”Det nya Chersonesos” i Sevastopol. (Screenshot från dokumentären från 2024, Novyj Chersones.)

av nazifiering, militarisering och inträde i NATO. Termen ’Novorossija’ återvände till det offentliga rummet 2014, i samband med den akuta politiska krisen i Ukraina, då den konfederativa unionen av folkrepublikerna Donetsk och Luhansk trädde fram under det historiska namnet ’Novorossija’”.



Bild 104. Utställningen ”Miras – kulturarvet” i Skattkammaren på Nationalmuseet för Ukrainas historia. (Foto: NMIU.)

Ukraina – tatarernas arv och Krimskatternas återkomst

Nationalmuseet för Ukrainas historia reagerade på Rysslands fullskaliga krig mot Ukraina och annekteringen av Krimhalvön i mars 2014 genom två ukrainska projekt. Ett av dem, ”Miras – kulturarvet”, har Krimtatarerna och deras kultur som tema (bild 104).

Tatarerna är erkända som Ukrainas urbefolkning, med starka influenser från kulturer vid Medelhavet, i Mellanöstern och Centralasien. Den aktuella utställningen fokuserar på tatarernas kultur från 1800- och 1900-talen och presenterar genom ett urval av föremål manliga och kvinnliga aktiviteter. Utöver traditionella folkdräkter visas en rad föremål som berättar om bröllop och vardagsliv (kvinnosmycken, tobakspungar och dekorerade bälten). Utställda kopparkärl av olika typer belyser tvättritualen i det muslimska samhället samt kaffets betydelse i vardagslivet och den



Bild 105. Utställningen "Skatter från Krim. Återkomsten". (Foto: NMIU.)

sociala miljön. Ett helt rum tillägnas vackra gravyrer föreställande khanpalatset i Bachtjisaraj. Med hjälp av andra gravyrer kan besökare bekanta sig med hur Krim och dess befolkning föreställdes av resenärer och utlänningar.

Utställningen "Skatter från Krim. Återkomsten" (bild 105) handlar om tio år av rättsliga strider om äganderätt mellan Ukraina och museer i de ryskockuperade områdena på Krim.

Från februari till augusti 2014 hölls utställningen "Krim: Guld och hemligheter från Svarta havet" på Allard Pearson-museet i Amsterdam. Den visade föremål från Nationalmuseet för Ukrainas historia och fyra museer på Krim. Med anledning av Rysslands annektering av Krim, blev ägandestatuset av Krimmuseernas föremål utomlands föremål för en tvist med ukrainska staten. I december 2016 beslutade en domstol i Amsterdam att överföra de krimska skatterna till staten Ukraina enligt lagen om kulturarv. Den 9 juni 2023 avslog Nederländernas högsta domstol kassationsöverklagandet från Krimmuseerna och fastställde överklagandets beslut. Allard

Pearson-museet överlämnade föremålen till Nationalmuseet för Ukrainas historia, där de kommer att förvaras tills Krim blir avockuperat.

Utställningen har fyra mål: genom föremål, foton och texter berätta om olika historiska folk som bebodde Krim från femte århundrandet före Kristus till sjunde århundradet efter Kristus (greker, skyter, sarmater, goter och hunner); belysa samlingarnas historia i relation till den ukrainska statens historia och rättegångens förlopp och beslut om föremålens återkomst till Ukraina; uppmärksamma olagliga arkeologiska verksamheter på Krim utförda av Rysslands myndigheter för vetenskap och kultur och Rysslands utnyttjande av kulturarvet i propagandakrig mot Ukraina.

Huvudsponsor för utställningen blev Anna Butkevytj, tv-profil och BGV-fondens direktör. Utställningen invigdes i november 2023 av presidentfrun Olena Zelenska, dåvarande utrikesminister Dmytro Kuleba, verkställande kulturminister Rostyslav Karandeev, Nederländernas ambassadör Jennes de Mol och Olena Kovalska, biträdande chef för det ukrainska presidentkansliet, och utan tvivel hade utställningen stor betydelse för Ukraina.

Som det meddelades på museets webbplats, är ”Skatter från Krim. Återkomsten” en utställning som handlar om en kraftfull seger i kampen för Ukrainas kulturarv. Den fungerar som ett bevis på Ukrainas tusenåriga historia, som avslöjas genom många folks kulturer, och är en bekräftelse på rättsstaten.[365]

Sammanfattningsvis kan man notera följande: Det pågående kriget mellan Ryssland och Ukraina präglar utställningsteman i båda länderna, men det finns en tydlig skillnad. I Ryssland speglar utställningsteman en bred statlig politik och propaganda som går hand i hand med krigshandlingarna. I Rysslands regionala städer och i de ockuperade ukrainska områdena får relevanta museiprojekt med tydlig prorysk propaganda konstant finansiellt stöd. I Ukraina är de två utställningsprojekten resultatet av museernas initiativ att reflektera över det pågående kriget. Huvudbudskapen syftar till att förklara och upplysa befolkningen om Ukrainas förflutna i Krim, med en kritisk granskning av den rådande politiska manipuleringen av kulturarvet. Det fanns ingen direkt involvering av staten – varken ideologisk eller finansiell – i valet av tema eller någon form av ”politisk beställning” i de ukrainska utställningarna, vilket är en stor skillnad jämfört med Ryssland.

365 https://nmiu.org/events/exhibitions/226

Slutsatser

Forskningen visar att kulturarv är ett mångfacetterat konstruerat begrepp som kan ingå i komplexa identitetsberättelser. Idag gör man skillnad mellan ”kulturegendom” och ”kulturarv”. Det senare tolkas som ”monument och föremål av historisk, konstnärlig och religiös betydelse för befolkningen i det omgivande området, för den stat där platsen är belägen och för det internationella samfundet som helhet”.[366] Unesco definierar begreppet på följande sätt: ”Kulturarv är arvet av fysiska föremål och immateriella egenskaper från en grupp eller samhälle som ärvs från tidigare generationer, bevaras i nuet och ges för framtida generationers nytta.”[367] Samtidigt påpekar forskare att begreppet kulturarv syftar på identitetsförhandling och förståelse av individers och samhällens plats i nutiden. Därför är inte kulturarvet en statisk och oförändrad enhet, utan snarare ”ett komplext nätverk av olika saker, trossystem, platser och traditioner” som i sin tur kan leda till olika perspektiv och värderingar.[368]

Det pågående kriget i Ukraina har tydligt visat att kulturarv är ett konstruerat begrepp med rötter i nationalromantik och nationell bildning. Det kan även utgöra en del av större imperialistiska narrativ som används som en ideologisk grund för militära angrepp och territoriella anspråk. Hur angripare uppfattar det drabbade landet påverkar starkt deras beteende gentemot det lokala kulturarvet.

I dagens Ryssland har den ortodoxa kyrkan och Kyiv, med sina medeltida kyrkor där Rus först blev kristnat, en betydelsefull roll. Detta område kan liknas vid östslavernas Mekka, med ett starkt symboliskt värde. Ryssland betraktar detta kulturarv som sitt eget, som tillfälligt har hamnat i fiendens händer.

Den moderna förståelsen av kulturarv är djupt rotad i begreppet reliker, som går tillbaka till 400-talet när den tidiga kristendomen började förknippas med de fysiska kvarlevorna av heliga personer, deras gärningar och platser kopplade till deras liv och aktiviteter. Under denna period framträdde reliker som objekt för insamling, skydd och tillbedjan. Föremål som ben, kläder och personliga tillhörigheter av heliga personer var särskilt eftertraktade, eftersom de ansågs besitta extraordinära kraf-

---

366 Alberta Fabricotti, ”The Intentional Destruction of the Cultural Heritage of Humankind. What are the Remedies under International Law? Preliminary consideration” in Alberta Fabricotti (red.) *Intentional Destruction of Cultural Heritage and the Law. A Research Companion* (London-New York: Routledge, 2025), 1–21, 4.

367 Colin Breen, *Conflict, Cultural Heritage and Peace*. An Introductory Guide (London-New York: Routledge, 2024), 6.

368 Breen, *Conflict, Cultural Heritage and Peace*, 7.

ter på grund av sin koppling till dessa vördnadsvärda individer. Man trodde att innehavet av sådana reliker kunde ge makt, säkerhet och framgång till ägaren.[369]

Kopplingen mellan reliker och spridningen av kristendomen är avgörande för att förstå orsakerna och omständigheterna kring uppkomsten av historiskt intresse i Östeuropa. Praktiken att skriva historia i form av krönikor började i staden Kyiv under det elfte och tolfte århundradet. Författarna av dessa krönikor var främst munkar, som hade ett stort intresse av att dokumentera historien om kristendomens införande i Rus, samt de heliga minnesplatserna och monumenten kopplade till de första kristnas gärningar.

En särskilt betydelsefull plats var Tiondekyrkan. Som jag har visat är den minnesmässiga kopplingen till Tiondekyrkan inte bara en tillfällighet; den är faktiskt djupt symbolisk. Fynden från de arkeologiska utgrävningarna av Tiondekyrkan blev föremål för vördnad tack vare deras anknytning till den första kristna kyrkan och de första ryska helgonen. Den nya Tiondekyrkan grundades 1842 och blev en visuell symbol för det kejserliga Rysslands övertagande av det kristna arvet, samtidigt som den blev det första museet där arkeologiska föremål visades.

Det första offentliga museet i Kyiv öppnades betydligt senare. Anledningen var Ukrainas provinsiella status och den komplicerade etniska situationen med en politiskt aktiv polsk befolkning. Tydligt uppfattades museet som ett politiskt känsligt initiativ som fick vänta på bättre tider. I boken visar jag hur uppfattningen om offentliga museer i Ukraina, deras syfte och status har förändrats över tid, till exempel under tsariska Ryssland, Ukrainas folkrepublik och sovjetiska Ukraina. Vi diskuterade även hur dessa förändringar upplevdes av svenska forskare, såsom Fredrik Martin och Ture Arne.

I boken berättade jag om de människor som utgjorde personalen vid de ukrainska museerna under denna tid. Vi var vittnen till hur deras ukrainska identitet präglades, vilka relationer de hade med Sverige och svenska arkeologer samt hur deras öde påverkades av etableringen av totalitära stater och olika regimskiften.

Nazitysklands ockupation av Ukraina och etableringen av nya museer i staden visade den marginaliserade platsen för Ukrainas historia och kultur i deras kulturpolitik. Vi diskuterade också hur Sovjetunionens upplösning ledde till att den ”nationella” statusen för Ukrainas historiska museum återinfördes och hur detta

---

369 Charles Freeman, Ch. *Holy Bones, Holy Dust: How Relics Shaped the History of Medieval Europe*. New Haven, CT: Yale University Press, 2011; Cynthia Hahn and Holger A. Klein (red.), *Saints and Sacred Matter: The Cult of Relics in Byzantium and Beyond*. Dumbarton Oaks Research Library & Collection, 2015.

politiska skifte präglade idéerna om museets syfte och utställningens budskap. Jag försökte även argumentera för det europeiska perspektivet som en möjlig lösning på utställningarnas temaval och kontakterna mellan Sverige och Ukraina som ett exempel på hur man gemensamt kan uppmärksamma, tolka och vårda kulturarvet.

I likhet med den avgörande betydelsen av minnesplatsen Tiondekyrkan i Kyiv, hade Gamla Uppsala i Sverige en liknande symbolisk vikt för etableringen av en lokal, historisk tradition med sina stora kungliga högar och den medeltida kyrkan. Nästan samtidigt, i samband med gjorda arkeologiska fynd, har båda minnesplatserna blivit betraktade som viktiga för den nationella historien och heliga platser – ”Ryska Kapitolium” eller ”Ryska Forum” i fallet med Kyiv, och ”Ett svenskt Pantheon” i fallet med Gamla Uppsala. Den senare fick sin romantiserade förklaring i en speciell artikel av den kände svenska konstnären Carl Larsson, där han presenterar sin fantasibild av ”minnenas tempel” och ”gravarnas kult” kopplad till Gamla Uppsala.[370] Larssons idéer, liksom hans kända konstverk, till exempel ”Midvinterblot” (1914–15), har blivit föremål för kritik från professionella arkeologer[371], samtidigt som det inte fanns någon rumslig koppling mellan ”minnesplatsen” i Gamla Uppsala och Nationalmuseum i Stockholm. Båda representerar två olika minneskoncept – det mytologiska och det vetenskapliga. Även i Kyiv saknades denna koppling fram till 1940-talet, då platsen för museet valdes mer av praktiska än ideologiska skäl.

Som enskild institution med både forsknings- och publikinriktad verksamhet hade Statens historiska museer i Stockholm betydligt bättre och mer lysande förut-

---

370 *”… på en af högarna vid Gamla Uppsala skulle ett pantheon byggas. Här i grannskapet har det gamla templet legat, templet, som, enligt Adam af Bremen, var helt och hållet förgylldt och hvarinom Frös och Tors bilder voro uppställda. Utanför var den heliga lunden. Hit samlades hela Norden, hit till denna beundrade helgedom, som vid hedendomens sista dagar med afund nämndes af en norsk konung, ”att svearna där slicka sina blotstenar”. För mig, och förmodligen också för dig, är denna ort fortfarande helig. Låtom oss där begrafva våra stora döda! Vid stora nationella olyckor skola vi gå tid och bedja, vid stora nationella framgångar skola vi gå dit och jubla. Minnets tempel skall det heta, och lunden vi skola låta återuppväxa skall heta Lifvets lund. Ock klockorna skola klämta och ringa i den gamla kyrkan; processioner skola tåga från ungdomens stad längs Via Appia, jag tänker mig leda dit ut, förbi Milles’ genialiska och mäktiga Sturemonument. Denna väg skall heta Ungdomens väg, ehuru den på båda sidor är prydd med de dödes vårdar. (Ty hvem som vill skall längs denna vägs båda sidor få köpa sig grafplats: den rike och den fattige, högermannen och socialisten, hvem som helst, från Ystad till Haparanda, endast han anser fosterlandets kult som helig, nödvändig och oangriplig.)”* I detta fantasitempel hittar Larsson även plats för *”Fogelbergs tre väldiga marmorstoder, Odin, Tor och Balder och arkeologiska fynd: De härliga resterna från Vendelgrafvarna, där endast hjälmen – något af de skönaste jag vet i världen, – antagligen en forntida konungs, – kommer oss att tro på vår ras’ ursprungliga ädelhet och höghet”* - Carl Larsson, ”Ett svenskt Pantheon”, *Ord och Bild*. Sjuttonde årgången (1908), 27–29.

371 Hans-Olof Boström, *Carl Larsson. Monumentalmålaren*. Acta Universitatis Upsaliensis Ars Suetica 23 (Uppsala, 2016), 196, 206, 212–213.

sättningar än dess ukrainska motsvarighet. Vid mitten av 1800-talet var SHM:s materiella kärna bildad av kungliga och andra privata samlingar som under föregående decennier genomgått en ordentlig ”ordning” av dåvarande föreståndare och riksantikvarie Bror Emil Hildebrand. Tack vare hans personliga relationer med Christian Jürgensen Thomsen, dåvarande skapare och föreståndare för Oldnordiske Museum i Köpenhamn, blev treperiodsystemet implementerat även i Stockholm, vilket påverkade både inredningsprinciper och föremålsuppställningen i museets montrar. På så sätt har stenåldern, bronsåldern och järnåldern, tillsammans med den kyrkliga medeltiden, blivit idévärldar för nationens uppfattning om ”antikviteter”. Deras bildande och estetiska samband med konst och skriftkultur fick avspegling i det godkända projektet av byggnaden för Nationalmuseum, som år 1866 blev hem för konst, bibliotek, antikviteter och numismatiska samlingar, i enlighet med sitt förgyllda namn på fasaden – Antiquitatis Litterarum Artium Monumentalis, det vill säga ”[denna byggnad] för samlingar av antikviteter, litteratur och konst.”[372]

Vid denna tid betraktades ordnandet av det befintliga materialet som huvuduppgiften av museets föreståndare.[373]

Trots att kompletteringen av samlingarna och deras ”vetenskapliga ordnande” var en aktuell uppgift även under senare tid, bedömdes arkeologiska och komparativa kulturella kontexter som ett viktigt metodologiskt krav för museets arbete under Oscar Montelius och Bernhard Salins tid. Vikten och på många sätt exklusiviteten av de nordiska centralmuseernas storlek för nationell och internationell forskning har blivit ett faktum efter studiebesök av svenska arkeologer vid ”oordnade” och fragmentariska europeiska museisamlingar samt liknande besök av SHM av utländska arkeologer.[374] Noggrann grävningsteknik av vikingatida gravar utförda av Hjalmar Stolpe på Björkö och i Vendel, tillsammans med införandet av millimeterpapper i dokumenteringen av fynd, har skapat grunderna för etableringen av

---

372 Martin Olin, ”The Two (or Three?) National Museums of Sweden 1840–1910”, i: Beck M., Strunk Ch. (red.) *Spaces for Shaping the Nation. National Museums and Galleries in Nineteenth-Century Europe* (Bielefeld, 2024), 171–182,

373 Så här skrev Bror Emil Hildebrand i sina memoarer: ”Att jag något utförligt ordat om mitt arbete med inredningen af detta Museum må förklaras deraf, att jag anser mig genom detta arbete hafva fullgjort en af de viktigaste uppgifterna för min lifsverksamhet – att genom bildande och vetenskapligt ordnande af en rik antiqvarisk samling lägga en osviklig grund för en sund och tillförlitlig arkeologisk forskning, samt att äfven från en senare tid samla värdefulla historiska minnen. Min afsigt har varit, att för mitt fädernesland kunna åstadkomma detsamma, som min gamle vän Thomsen tillvägabragt för Danmark.” Kerstin Assarsson-Rizzi, *Bror Emil Hildebrand. Lefnadssteckning* (Stockholm: KVHA – Atlantis, 2014), 214.

374 Bo Gräslund, *Relativ datering. Om kronologisk metod i nordisk arkeologi, Tor* XVI (1974), Uppsala, 94–95. Se även bilaga 1 i denna bok.

vikingatiden som ett internationellt forskningsämne. Denna erfarenhet använde Ture Arne under sina grävningar av Saltovo gravfält i Ukraina 1912. Frederik Martins memoarer samt Ture Arnes dagböcker och tidningsartiklar har blivit en unik och intressant källa om Ukrainas arkeologiska identitet i relation till Rysslands vetenskap vid sekelskiftet 1899/1900 och under det första decenniet efter den ryska revolutionen. Samtidigt berättade ukrainska arkiv om Ture Arnes mottagande i Ukraina som person och forskare. Ritningar och anteckningar som Arne gjorde i olika museer inom det ryska imperiet, inklusive de som befann sig i Ukraina, har blivit en viktig och i vissa fall unik dokumentation rörande fyndens ursprung och datering. Som det visade sig efter talrika samlingsomflyttningar, plundringar och krigsförluster, är dessa uppgifter fortfarande en värdefull guldgruva för hela det östeuropeiska arkeologiska arvet.

Under större delen av Sovjetunionens tid betraktades och tolkades Ukrainas forntid som ett gemensamt arv för Sovjetfolket. Det tog mer än tio år efter Sovjetunionens upplösning innan de självständiga republikerna började associera sin identitet med de forntida kulturer som fanns inom republikernas gränser. Ryssland, som traditionellt har varit beroende av kontinuiteten av sin statliga kulturella symbolik och minnesplatser, har inte varit redo eller villigt att acceptera dessa förändringar, vilket ledde till förlusten av Kyiv och Krim, som har varit de största juvelerna i det ryska imperiets krona. Alla steg mot mer självständighet, särskilt i form av sociala rörelser (som ”den orangea revolutionen” 2004–2005 och Majdan 2014), har betraktats som fientliga mot Ryssland och den accepterade versionen av rysk historia som skrevs under Rysslands kejsardöme och Sovjetunionens tid.

År 2020 gjordes anmärkningsvärda ändringar i den ryska konstitutionen som har ett direkt samband med följande händelser i Ukraina. Den nya versionen av artikel 67.1 påstår följande: ”Den Ryska Federationen, förenad av tusen år av historia, som bevarar minnet av förfäder som har överlämnat oss ideal och tron på Gud, samt kontinuitet i utvecklingen av den ryska staten, erkänner den historiskt etablerade statliga enheten.” Som en av granskarna av de nya ändringarna påpekar: ”’Efterföljd’, ’enhet’, ’stat’, ’Gud’ i samband med ’tusen år av historia’ är en mycket specifik uppsättning nyckelord. De hänvisar inte bara till den ryska statens historia, inte bara till historien om kristendomen i de ryska länderna, utan också till Rysslands mest viktiga historiosofiska idé – Moskva, tredje Rom. Det var med denna idé som tankar om Ryssland som det enda landet med legitim kristendom formades, som efterträdare till den imperiala statusen av Rom och Bysans samt om ryssarna som ett guda-

bärande folk."[375] Så länge detta tankesätt är legaliserat i rysk lagstiftning, finns det existentiell fara för ukrainarna att bli utrotade som nation. I detta sammanhang är Kyiv och dess kristna kulturav ett omtvistat arv och ett existensargument för både Ryssland och Ukraina.

Jag ser en enda möjlig lösning i att undvika statlig politisering och "statlig personifiering" av kulturarvet. Statens historiska museer och andra svenska museer bevarar en mängd urkunder och föremål som har sitt ursprung i andra länder. Den exklusivt rika svenska numismatiska samlingen har stor betydelse för en rad muslimska och europeiska länder. Detsamma gäller arkeologi, där någon form av objektiv sortering av "egna" och "främmande" kulturella föremål är svårbedömd. Oavsett regionalt och kulturellt ursprung är Sverige skyldigt att bevara detta kulturarv och inkludera det i olika utställningsprojekt för att göra det tillgängligt för hela världen. Att använda kulturarv i propagandasyfte är en tydlig form av "statlig personifiering", särskilt när det involverar revidering eller omtolkning av andra länders riksgränser. Här är en källkritisk och balanserad vetenskaplig ansats det enda objektiva verktyget.

Avslutningsvis vill jag notera följande. Jag har en stark övertygelse om den medvetna internationella sammanhållningen när det gäller Ukrainas kulturarv. Detta bekräftar inte bara de historiska, institutionella och personliga relationerna mellan Sverige och Ukraina, utan även med andra länder, som till exempel Norge. Småningom efter krigets utbrott i Ukraina skickade Ståle Sigersvold från Kristiansand ett meddelande till den ukrainska ambassaden i Oslo, där han berättade om två kulor från Krimkriget som en sjöman i hans familj plockade upp från fälten på Krim efter att kriget var slut (bild 106).

Enligt hans berättelse fanns det många kulor på slagfälten då, men han tog med sig de två som "ett dystert minne av kriget och dess lidande". "Jag kan inte bekräfta historien, men det är så berättelsen har levt vidare i vår familj sedan sjömannen återvände hem till Norge någon gång 1860. Eftersom Ukraina är den rättmätiga ägaren av Krimhalvön, vill jag överlämna dessa kulor till den ukrainska ambassaden i Norge, där de med rätta hör hemma", avslutar han sitt brev. Kulorna, i en specialtillverkad låda, överlämnades år 2023 till Nationalmuseet för Ukrainas historia, där de ska representera föremål knutna till biografin av en utländsk sjöman vars personliga historia blev sammanflätad med Ukrainas och Krims historia.

---

375 Jakub Sadowski, "Amendments of 2020 to the Russian Constitution as an Update to its Symbolic and Identity Programme", *International Journal for the Semiotics of Law – Revue Internationale de Sémiotique juridique*, Volume 35 (2022), 723–736, 729.



Bild 106. Två kulor från Krimkriget hittades under 1800-talet i Sevastopol av en norsk sjöman och överlämnades 2023 till Nationalmuseet för Ukrainas historia. (Foto: Fedir Androshchuk.)

Bilagor

BILAGA I

Statens historiska museum[376]

Detta museum, som huvudsakligen omfattar förhistoriska och medeltida samlingar är i sitt slag det största i riket och därmed även centralmuseet för den art av samlingar, som det omfattar. Tidpunkten för dess grundande kan ej med bestämdhet uppgivas. Vanligen räknar man museets början från 1666, då konung Karl XI:s förmyndarstyrelse inrättade ett Antiqvitets Collegium, vilket bland annat erhöll i uppdrag att ”grunda ett förvaringsrum för de forntideskatter, som kunde i jorden upphittas”. Detta kollegium jämte dess samlingar flyttades 1690 från Uppsala till Stockholm och namnet ändrades 1692 till Antiqvitetes Arkivet. År 1786 förenades Arkivet med Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, under vars vård samlingarna fortfarande stå. Museets inventarium börjar med år 1670, men samlingarna innehålla förvärv, som redan tidigare upphittats. Det äldsta kända jordfynd lämnades redan år 1599 till hertig Karl och kom därefter under hand till Antiqvitets Arkivet. Fyndets art känner jag ej, men all sannolikhet talar för att det utgjordes av mynt, emedan dessa voro de enda fornföremål, som på denna tid studerades och därför blevo tillvaratagna, när de hittades i jorden.

Det är av riksantikvarien Bror Emil Hildebrand upprättade inventariet, som fortsätter vad hans föregångare Gudmund G. Adlerbeth och Th. Rosenhane begynt, upptager som första nummer ett stort kärl av agat. Den förres arbete omfattar nr 1–158, den senares 159–374. Sedan vidtager Hildebrands arbete och fortfar han därmed ända till och med år 1878, då han överlämnar detta åt andra. Av intresse kan det måhända vara att på grund av inventariet se de olika riksantikvariernas insats i Statens Historiska Museums utveck-

376 Bernhard Salins (1891–1931) manuskript ”Statens historiska museum” (ENSK 99-1, Dnr 2758/83 D i ATA) är daterat omkring 1923. Det består av 45 sidor, varav 34 är maskinskrivna. Den handskrivna delen av manuskriptet är skriven med gammalstavning, medan skrivmaskinstexten är utförd enligt nystavningsreglerna, det vill säga efter 1906. Sidorna 35–45, inklusive anmärkningar på s. 28 och sidan utan nummer mellan s. 38 och s. 39, transkriberades av docent Ingmar Jansson. Enligt hans observationer: ”Skrivmaskinstexten är ju skriven med nystavning, och på de handskrivna sidorna i slutet tror jag att det finns enstaka gammalstavningar, men de är i alla fall inte många. Det kan ju vara så att damerna som skrev rent Salins manus ändrade till nystavning enligt något centralt beslut, och att Salin, när han skrev s. 35–45, hade vant sig vid nystavningen” (meddelande till författare från den 18 maj 2025). I denna bok återges enstaka osäkra ord eller meningar inte, utan deras platser markeras med prickar. Överstrukna meningar tas med endast i de fall då de passar in i sammanhanget.

ling. Hallenberg som var riksantikvarie mellan åren 1803–1819 svarar för inventarienumren 375–430, Rutström 1820–26 för tillväxten 431–459, Liljegren 1827–1837 för nr 460–756, B.E. Hildebrand 1837–1880 nr 757–6478, Hans Hildebrand 1880–1907 nr 6479–13188, O. Montelius 1907–1913 nr 13189–14876, B. Salin 1913–1918 nr 14877–16042. T.F. riksantikvarien Otto Janse 1918–1923 för nr 16043– . Av dessa siffror framgår med all önskvärd tydlighet att museet först med Bror Emil Hildebrand började förete någon starkare tendens till utveckling, varför han med allt skäl kan anses för den egentlige skaparen av Statens Historiska Museum.

Sedan vi nu i korthet följt museets tillväxt kan det vara av intresse att skärskåda dess lokalfråga. Förmodligen fördes samlingarna vid deras överflyttning 1790 från Uppsala till huvudstaden direkt till Kungl. slottet, (varest riksarkivet vid denna tid förvarades) och uppställdes då i två stora rum i bottenvåningen av slottets östra sida. År 1830 flyttades de till två mycket små och två något större rum en trappa upp i den i den fritt liggande södra halvrunda flygeln, den s.k. kommendantsflygeln vid Kungl. Slottets yttre borggård. Från denna lokal överfördes de 1847 till det Ridderstolpeska huset i hörnet av Slotsbacken och Skeppsbron.
Den 4 maj 1847 skriver Hildebrand till Thomsen i Köpenhamn: ”i förra veckan flyttade jag på en dag allt det dyrbaraste våra samlingar förvara och hela Myntkabinettet. Allt gick lyckligt. Endast jag själf har tagit någon knäck därvid. Jag gick, stod, trampade och arbetade från kl. 6 på morgonen och till 8 på kvällen så ihärdigt, att jag gick sönder fötterna och kan ännu med möda gå.”

Då Bror Emil Hildebrand 1845, sedan han fått utsigt att få större lokaler, med all sin energi började arbeta på samlingarnas ökande, uppköpte han i Skåne en enskild samling av stenålders föremål huvudsakligen från denna provins. Men han hade otur med denna affär, ty vid Vitterhets Akademiens sammanträde den 26 april 1846 meddelade presidenten Skogman, att till kommerskollegium inkommit officiel underrättelse, att på Åland uppflutit en sönderslagen båt samt i denna en låda innehållande skonerten S:t Olofs skeppsdokument: på ett av dessa funnos upptagna ”Tre tunnor antikviteter”. Men B.E. Hildebrand lät inte denna motgång nedslå sitt mod, utan förskaffade sig nya samlingar, som också riktigt framkommo.

År 1837 då Bror Emil Hildebrand som riksantikvarie blev chef för samlingarna omfattade de blott 755 nummer i inventariet, när han 1880 avträdde från sin tjänst hade inventariet nått upp till den aktningsvärda summan av 6 478. Han hade alltså tillfört museet 5 722 inventarie-nummer. Bland dessa förvärv är att märka en mängd, ej

mindre än 31 stycken, privatsamlingar. Tjuguåtta av dessa finnas uppräknade i Montelius: Svenska fornsaker. De återstående tre äro följande:

Nu mera sedan vetenskapen i hög grad utvecklats hava privatsamlingarna med sina ofullständiga fynduppgifter i regel ej det värde för forskningen, som de onekligen tidigare haft. Men det var ej endast de förhistoriska samlingarna som genom B.E. Hildebrand i hög grad utvecklades utan han lade även grunden till de medeltida, och redan 1863 tillförde han museet den första altartavlan nämligen ifrån Å kyrka i Östergötland. Förvärvet är infört i inventariet under nummer 3155. Sedermera omhuldade hans son och efterträdare Hans Hildebrand specielt denna altarskåpssamling med allra störste intresse och gjorde den genom energiskt arbete till vad den ännu är nämligen den största samling av denna art i Europa, det vill med andra ord säga i hela världen. Hans Hildebrands största insats i museets utveckling var dock grundandet av det antikvariskt-topografiska arkivet. Varje socken i Sverige finnes representerat i detta, de flesta med var sin fascikel. De äro förvarade i stora skåp och ordnade landskapsvis, inom landskapet äro uppgifterna fördelade först på häradena eller motsvarande administrativ enhet. Inom dessa grupper äro dithörande socknar inordnade allt på lexikaliskt vis. Skemat är följande: varje lägre administrativ eller topografisk begränsning ligger instucken i närmast högre och varje helark, som omsluter flera enheter, bär såsom påskrift namnet på det område den omfattar. Således först ett omslag med häradets namn, om flera häraden förekomma i samma fascikel och sedan inne i detta de olika socknarna var och en i ett ark, som bär påskriften av socknens namn, vidare inne i socken-omslaget de olika gårdarna och orterna inom socknen. Varje anteckning är gjord på ett halvark, som upptill i högra hörnet är försett med landskapets, häradets och socknens namn, så att om det vid användningen skulle komma från sitt plats, det lätt åter kan inläggas i sitt rätta samband. Det enhetliga formatet underlättar i hög grad bläddrandet. Detta praktiska system är så följdriktigt genomfört att tidningsnotiser uppklistras på halvark. Av största betydelse är detta arkiv för utövandet av fornminnesvården. De uppgifter som finnas här kunna inbespara många tjänsteresa. Men även för rent vetenskapliga studier är det till stor hjälp och framför allt för hembygdsforskaren, som oftast ej är förhistoriskt skolad, men likväl gärna vill ha ett förhistoriskt kapitel i den hembygdsskildring, som han arbetar på. Funnes endast Statens Historiska Museums föremåls-samling skulle han stå sig ganska slätt. Ty att direkt från de utställde eller magasinerade samlingarna utföra en sådan skildring, som den

han med rätta önskar, torde i regel överstiga hans förmåga. Här i arkivet erhåller han vetenskapens bestämning av varje föremål, således får han utan nämnvärd ansträngning det bästa vetenskapen kan giva honom, och mer kan han rimligtvis aldrig begära. De bilagor av avbildningar till detta arkiv som upplades i en stor planschsamling omfatta förhistoriska föremål även ur andra samlingar, enskilda som offentliga, men framför allt kyrkor och kyrkliga inventarier. Huru många tusen avbildningar i fotografier och teckningar, ja även akvareller som detta arkiv innehåller kan jag ej angiva men antalet är högst betydligt. Härtill kommer en avsevärd samling av fotografiplåtar, som måst uppläggas, då fotografierna huru omsorgsfullt de än tvättas likväl med tiden hava benägenhet att blekna bort. En annan fara som hotar särskilt fotografierna bestånd är den, att de på grund av bristande medel äro så förvarade, att de nötas av det ovanpå dem vilande kartongarket. Kostnaderna för vidtagande av betryggande åtgärder häremot hava hitintills överstigit de begränsade medel som riksantikvarierna och Akademien haft till sitt förfogande. Det är att hoppas att tiderna i detta avseende komma att förändras till det bättre. Detta desto hällre som denna samling år från år blir allt mer ovärderlig, då enligt naturens ordning de avbildade föremålen antingen fördärvas av tiden och bristande vård eller helt försvinna. Det är endast helt naturligt att detta arkiv blivit en ofta använd och även mycket givande källa för våra inhemska forskare inom kultur eller konsthistoriens områden och även för utländska sådana som t.ex. företrädesvis velat studera tysk eller flamländsk medeltida konst. Svenskarna vände sig nämligen under medeltiden som bekant är i och för prydandet av sina kyrkor ofta till Tyskland och Nederländerna för erhållandet av där skapade konstverk. Krigets skövlingar och en nitisk men oklok restaureringslusta ha därute i konstverkens eget hemland till stor del förstört dem, men här finnas de ännu kvar orörda tack vare gynsamma omständigheter. Inga krig hava i avsevärd grad förhärjat vårt land, sedan krigen med Danmark avslutades och dessa berörde för övrigt endast en jämförelsevis liten del av riket och sedermera har en klok ledning, som visserligen utgått därifrån, att restaureringen kunde fördärva de kulturhistoriska detaljerna, skyddat konstverken mot all restaurering, men däremot låtit verkställa en försiktig konservering. Denna sida av Statens Historiska museums verksamhet förtjänar att beaktas i lång högre grad än vad hitintills skett.

Emellertid var det medan Hans Hildebrand var chef för museet, som det genomlevde sin vetenskapliga glans period. Då voro där anställda förutom Hans Hildebrand även Oscar Montelius

som förste amanuens och Hjalmar Stolpe som andra amanuens, var och en inom sitt område känd och aktad i den internationella vetenskapliga världen. Även Emil Eckhoff hörde vid denna tidpunkt till den vetenskapliga staben, ehuru hans förmåga då huvudsakligen toga i anspråk för rent fornminnesvårdande frågor framför allt av kyrklig art. Det stora flertalet av utgående skrivelser i dessa ärenden under nu avhandlat tid äro både vad det sakliga innehållet beträffar utredda av honom och hava till formen även flutit ur hans penna, således en högst betydande kulturinsats och en i sanning avsevärd arbetsprestation. Under sysslandet med dessa uppgifter lades nog grunden till hans djupgående kunskaper om medeltiden, som sedermera återfinnas i de betydande kultur och konsthistoriska arbeten, som under de senaste åren utgått från hans hand, bland vilka i främsta rummet må nämnas St. Clemens kyrka i Visby och hans mest betydande verk Visby stadsmur. Ingen stadsmur i världen har blivit så kärleksfullt, ingående och utförligt studerad som denna.

Genom Hildebrands och Montelius' besök vid arkeologiska kongresser på kontinenten hade utländska forskare blivit uppmärksamgjorda på den svenska stenålders höga kulturståndpunkt och tekniska fulländning vid bearbetandet av flintan, och då flertalet tvivlade på uppgifterna, i det de togo dem som uttryck för svensk chauvinism, foro många av dem hit för att själva taga föremålen i ögnasigte. Därför kommo en hel del lärda av olika nationalitet hit upp oftast för att studera stenåldern, men besöken kunde även gälla andra delar av samlingen, och då väl huvudsakligen medeltiden och myntkabinettet. Vikingatiden som utgör en av tyngdpunkterna hos oss, är ju i allmänhet ej föremål för studier av kontinentala forskare, men våra grannländer voro ofta representerade på detta område.

De kunde ibland hända att en verklig språkförbistring härskade i det stora arbetsrummet. Jag minns mer än ett tillfälle, då alla de tre stora kulturspråken samtidigt voro representerade där, och då gällde det att ha växlarna i hjärnan klara och låta tungan löpa in på ett nytt spår och som språkvirtuos stod nog Hildebrand främst. Vid besök i Tyskland har jag senare av äldre tyska arkeologer hört, att de aldrig träffat någon utlänning som talat deras modersmål så fulländat som Hans Hildebrand. Icke ens Oscar Montelius gick enligt deras mening upp emot honom. Hans Hildebrand frånträdde riksantikvarie-befattningen 1907 och dog 2 febr. 1913. Montelius blev riksantikvarie 1907 och kvarstod såsom sådan till 1913, ehuru han redan tidigare nådde pensionsåldern. Såsom museichef lade han an på insamlandet av kyrkklockor, och lyckades under sin

tid införliva så många med samlingarna att en dylik serie ej på något annat ställe torde kunna uppvisas. Han tillväga gick på så sätt, att av Akademien inlöstes framför allt de medeltida kyrkklockor, som av församlingarna insänts till någon klockgjutar-firma i och för omgjutning, den då enda kända metoden att på nytt få ljud i sprucken malm. Montelius utförde här en samlarbragd, som framtiden säkerligen kommer att prisa. Inom museet älskade han ej att göra några förändringar, utan förblev det i allt väsentlig såsom förut. Tillfälliga utställningar av museets egna föremål motsatte han sig, när det gälde något annat än ”årets förvärv”. Han utarbetade redan tidigt, jag tror i början av 1870-talet den första för den museibesökande allmänheten avsedda katalogen över Statens Historiska museum och sökte att i den samla alla uppgifter som vetenskapsmannen kunde behöva. Han redogjorde i den omsorgsfullt för innehållet i varje slutet fynd som helt eller delvis var exponerat. Då han en gång under min första amanuens tid önskade, att jag skulle hjälpa honom med granskningen av katalogen och se till att bokstäverna i montrerna stämmde med katalogens uppgifter, denna skulle nämligen komma ut i en ny upplaga, föreslog jag honom att i stället utarbeta en resonerade katalog. Montelius tog mig då i sitt arbetsrum och utvecklade sin ståndpunkt, att den katalog han utarbetat var att föredraga, emedan den, ehuru liten till såväl format som omfång och därför lätthanterlig, likväl just gav vad den museibesökande hälst önskade lära känna nämligen fynden från sin trakt, vilka han med katalogen i hand lätt kunde uppleva. Detta var en av de få gånger, då jag stod i bestämd opposition mot Montelius, men en tämligen nykommen extra ordinarie arbetskraft kunde jag ej driva min opposition allt för långt, och katalogen utkom i ny upplaga utan någon annan ändring än den samlingarnas ökande kunde föranleda. Det är först nu som en resonerade katalog över den förhistoriska avdelningen förbereds.

När Bror Emil Hildebrand gick att flytta samlingarna in i de nya lokalerna i Nationalmusei byggnad hade han också att för dessa anskaffa en helt ny uppsättning av montrer och är det huvudsakligen dessa som än i dag äro i användning. De äro i de flesta avseendet alldeles förträffliga, om de också nu efter i rund tal 60 år måste anses mindre lämpliga i synnerhet på grund av sin oförmåga att utestänga damm, vilket är en stor brist hos varje museimonter, även om det har till stor del endast gäller stenyxor och dylikt. Visserligen kunna ej dessa oömma föremål taga någon skada av dammet, men den besökande får på grund av damm i montrarna lätt intrycket, att museet ej är tillbörligt vårdat. I sitt eget hem skulle han eller hon ej tåla sådant

damm och här gäller det föremål som berätta om nationens utveckling. Dessa montrar böra därför ej, om det på något vis kan undvikas, medtagas till en ny museibyggnad.

Att en så kraftfull personlighet som B.E. Hildebrand även inom fornminnesvården skulle göra en betydande insats är endast helt naturligt, om än han här hade att övervinna större likgiltighet från det allmännas sida än hans efterträdare. Redan under sitt första ämbetsår hade han att taga upp striden för att hindra Kungelfs innevånare att bryta och bortföra sten och kalk från Bohusruin. Ärenden angående kyrkomålningar voro likaledes föremål för hans handläggning, men han gick ingalunda så långt som vår tid i sin pietet mot dessa, utan ansåg att målningarna i Litslena kyrka, Upland kunde ”få överstrykas, då deras råa och oanständiga föreställningar syntes mindre förenliga med närvarande tids religiösa begrepp och templets helgd”.

Med Statens Historiska Museum är, jag skulle vara frestad säga, oupplösligt förenad vården av landets fornminnen såväl de förhistoriska som de medeltida och den insats museet i denna hänseendet gjort förtjänade ensamt den en ingående redogörelse, som då bleve omfångsrik.

Även under B.E.H:s tid företogs en reparation av Riddarholmskyrkan och i maj 1839 får han i uppdrag av Akademien ”att tillse att vid omläggningen av golvet i kyrkan inga märkligare gravstenar må från sina platser bortflyttas samt att, om sådant inte undvikas, de må bliva tillvaratagna och på något passande ställe för framtiden uppsatte”. Ruinvårdaren ställde redan nu stora krav på riksantikvariens förmåga att finna utvägar, när det gällde att utan pängar och utan förståelse från vederbörandes sida ändå rädda ruinerna från fullständig undergång. Borgholm ruin påkallade sålunda mer än gång hans uppmärksamhet. De förhistoriska minnesmärkena voro säkerligen under hans tid lika mycket utsatta för förstörelse som under senare tider, men i det allmänna medvetandet krävdes nog ej samma skydd för dessa som för de från historisk tid härstammande. Undantaget gjordes dock alla minnesmärken försedda med inskrift då de redan nu även från allmänhetens sida voro föremål för stort intresse. Vid mer en ett tillfälle lät B.E. Hildebrand resa kullfallna runstenar och i övrigt skydda inskrifter. Så hade han mycket bekymmer för en apokryfisk runinskrift anbringad på en fast klippa benämnd ”Runamö”. Ett fall känner jag dock till, då genom hans ingripande ett förhistoriskt minnesmärke räddades undan förstörelsen. Det gällde en forntida stensättning, kallad ”Domsten”, belägen emellan Wennersborg och Munkstens gästgivargård, vilket fornminne hotades genom grustägt.

Bland den mängd ärenden av detta

slag som handlades av Hans Hildebrand, vill jag endast erinra om följande och rättvisan kräver därvid att framhålla huru som han hade större svårigheter att övervinna än vad fallet varit med hans efterträdare. Det vidlyftigaste och även det på grund av förhållandena svåraste ärendet torde hava varit skyddandet av det gamla hamnområde vid Falsterbo, då han därvid hade att strida mot ett mäktigt bolag och skånska särintressen. Det var den kulturhistoriskt intresserade språkforskaren, professor Sven Söderberg i Lund, som slog alarm angående denna sak och tack vare gemensamma ansträngningar blev faran lyckligen avvärjd. Falsterbos medeltida hamnområde var uppdelat på de olika städerna, vilka belägna vid Östersjökusten, företrädesvis bedrevo handel och framför allt handel med den vigtiga varan sillen. Denna gick nämligen under en lång tidrymd under medeltiden till vid den sydskånska kusten, och det var på grund härav, som Skanör och Falsterbo blevo stora och viktiga handelsstäder. Och liksom än idag i Norge stora sillhandelsort Bergen vissa områden av dess hamn bära namn efter hanseatiska städer, som där drevo köpenskap, så bära vissa områden vid Falsterbo ännu namn av likartad anledning. Här voro således inga i ögonen fallande minnesmärken som skulle skyddas utan endast platserna, som på grund av det namn som häftade vid dessa hade kulturhistoriskt intresse, en omständighet som visserligen försvårade uppgiften att rädda dem undan förstöring. Hildebrand ådagalade här ett brinnande intresse och synnerligen en stort nit och lyckades även avvända den svårt hotande faran. Den bestod däri att en konsul Person i Helsingborg ville anlägga ett strandbad vid Falsterbo och göra den till en stor badort, en onekligen synnerligen god idé från affärspunkt. Jag minns ej säkert, men jag tror att ett bolag hade bildats för exploatering av området och dessutom skulle tomten försäljas till enskilda, således ett så fullständigt förstörande av platsen i dess egenskap av fornminne som gärna tänkas kunde. Trots ett energiskt och skickligt ledt motstånd, lyckades Hildebrand slutligen förhindra verkställandet av konsul Perssons plan. De skulle dock ännu en gång komma att mäta sina krafter med varandra. Det gällde då ”svarta jorden” på Björkö. Konsul P. Hade hört talas om att där mycket ofta anträffade skelett i jorden och kom då på den luminösa idéen att låta uppgräva dem och förvandla dem till gödningsämnen. Här var det lätt nog att förhindra förslaget. Bland de medeltida minnesmärkena är det annars våra kyrkor som företrädesvis behöva skydd mot en ofta nog välment, men ändock högst fördärvbringande restaurerings lust. Det märkligaste företaget av denna art under H:s tid var onekligen den olyckliga restaureringen av Uppsala

domkyrka, och det länder de ledande inom ecklesiastik departementet under denna tid till en evig nesa att de ej underställde dessa restaurerings åtgärder akademiens prövning; säkerligen hade dessa då ej erhållit den så helt och hållet ödeläggande karaktär som den nu fingo till stor sorg för alla kommande generationer, så länge de vidtagna åtgärderna komma att äga bestånd. Lyckligtvis torde detta ej bliva allt för länge, då de i cementen utförda detaljerna ej torde stå sig i vårt klimat. I någon liten mån lyckades Hildebrand rädda Skara domkyrka från samma öde som Uppsala. Att han ej helt lyckades nå de resultat som nutiden skulle gilla var helt säkert beroende på tidsandan. Så som erkänsla för vad samtiden hade honom att tacka, när det gällt räddandet av konstnärliga värden, valdes han till hedersledamot av Kongl. Akademien för de fria konsterna.

Hildebrand lyckades genomdriva att alla ärenden, som berörde äldre kyrkor och inkommo till Ecklisiastik departementet, remitterades till Akademien. Den kyrkliga fornminnesfrågan var genom dessa Hildebrands åtgöranden principelt ordnad. När det gällde den profana fornminnesvården var Hildebrand mera benägen än hans efterträdare att anställa åtal för överträdelse mot Kungl. förordningen angående forntida minnesmärkens skyddande och bevarande av den 26 nov. 1867, och han klagade ofta över att domarne ej på de av riksanrikvarien till åtal anmälde lät lagens hela stränghet gå i uppfyllelse utan ofta till och med helt frikände dem. Onekligt är att detta förhållande måste inverka ofördelaktigt på fornminneslagen ej handlades med samma allvar och stränghet som rikets övriga lagar och således utan synnerlig risk kunde åsidosättas, när den egna fördelen därigenom främjades. Förhållandet är nog så belysande för det faktum att alla lagar, som ej uppbäras av det allmänna rättsmedvetandet äro ineffektiva, men tack vare Hildebrands och Montelius' vetenskapliga och i detta hänseende även agitatoriska verksamhet spriddes kunskapen om våra fornminnen allt mer bland allmänheten. Enligt mitt förmenande är det dock framför allt mer Artur Hazelius' livsgärning, som väckt hämbygdsrörelsen till liv och därmed även intresset för våra fasta fornminnen, och detta i vida kretsar utbredda intresse är det bästa skydd fornminnena kunna få.

Med Statens Historiska Museum har Kungl. Myntkabinettet allt ifrån 1727 varit förenat och det i den grad att de hava gemensamt inventarium. Även för denna samling var Bror Emil Hildebrands verksamhet av synnerligen stor betydelse. Han hade nämligen under sin vistelse vid universitetet i Lund egnat sig åt numismatiken och tjänstgjorde som docent i detta ämne. Det var den bekante numismatikern och museimannen Thomsen i Köpenhamn

som under denna tid utövade stort inflytande på honom och även torde hava väckt hans intresse för fornkunskapen. Mellan de både männen växte upp en vänskap som alltjämt var lika livlig intill dess döden slutligen avbröt den. På grund av de utomordentligt talrika fyndnen av angelsachsiska mynt i vårt land, och då alla myntfynd enligt gällande lag måste hembjudas staten, erhöll museet och myntkabinettet om och ej alla dessa fynd likväl det stora flertalet. En och annan hittare torde måhända av okunnighet eller annan anledning ej hava fullgjort hembudsskyldigheten. I stort sätt har lagbudet dock iakttagits i följd varav Kungl. Myntkabinettet torde vara den rikaste samling i världen när det gäller angelsachsiska mynt från 800-talet till framemot 1100-talet. Det är helt naturligt, att denna samling skulle alldeles särskilt tilltala B.E. Hildebrand varför han också var mycket verksam inom denna avdelning och ej blott mönstergillt ordnade den utan även utarbetade en förteckning över angelsachsiska mynt, som åtminstone för några år sedan, medan jag ännu var i arbete ansågs vara ”ett standard work” som ej ställts i skuggan av någon senare. Över svenska medaljer utarbetade han tvänne förteckningar som trycktes nämligen: Svenska konungahusets medaljer och Medaljer över enskilda svenska män och qvinnor. I dessa utförde han beskrivningarna med en exakthet som vida övergår allt vad utlandet i detta avseendet under motsvarande tid har att uppvisa, en uppgift, som jag erhållit av en framstående svensk numismatiker, vara ingående kunskaper och personlighet berättiga mig att fullt lita på hans omdöme.

I alla tider har en betydlig del av arbetet vid Museet utförts av extra ordinarie arbetskrafter. Så biträdde ju Bror Emil Hildebrand riksantikvarien Liljegren med ordnandet till en början av mynten och sedan vid uppsättandet av skrivelser m.m. och såväl Hans Hildebrand som Oscar Montelius började sin tjänstgöring vid museet som extra ordinarie liksom alla manliga tjänstemän även sedermera gjort det med undantag av nuvarande riksantikvarien professor Sigurd Curman.

En mycket dryg del av arbetet inom institutionen utföres numera av kvinliga arbetskrafter. Dylika funnos ej under Bror Emil Hildebrands tid, men Hans Hildebrand anställde ett kvinligt skrivbiträde redan 1881 i och för antikvariskt-topografiska arkivet. Det var en fröken Maria Boije af Gennäs. Hon kvarstod till 1886 i oktober då hon erhöll lärarinneplats vid en skola i Stockholm. Fröken Böije skulle i främsta rummet göra avskrifter ur inventariet, varje fynd på ett halvark. Hon efterträddes av fröken Elna Nordlund, svägerska till Oscar Montelius’ broder häradshövding Wilhelm Montelius, riksbankens ombudsman.

Huru lång arbetstid hon egentligen skulle hava känner jag ej men hon kom samtidigt med oss andra och gick även vid samma tid, således från kl. 11-4. Hon dog år […] Efter henne kom (stycket över) fröken Märta Lejonhufvud, som år 1909 ingick äktenskap med doktor Emil Eckhoff. Hon ersattes på museet av fru Elma Nordlund som innehade denna befattning till 1917 då hon tog tjänstledighet på ett år (och sedan hon avgick) och ersattes genom Maj Sondén. Men Montelius skapade ännu en kvinlig plats. Han behövde nämligen som riksantikvarie hjälp med åtskilliga skrivgöromål och anställde därför en särskild riksantikvariens amanuens och till första innehavare av denna plats utsåg han fröken Fanny von Haartman, som kvarstod på denna post intill dess hon år […] ingick äktenskap med notarien A. Tondén. Till hennes efterträdare utsåg han fröken Elsa Broman som då var amanuens vid Nordiska Museet. Tack vare sin begåvning blev hon satt föra diariet och kom härigenom, då alla handlingar skulle passera genom hennes händer att utöva ett ej ringa inflytande, vilket alltid gick ut på institutionens bästa. Hon blev så att säga institutionens förkroppsligade samvete. En annan kvinna fröken Sigrid Leijonhufvud innehar en för Akademiens verksamhet särskild utåt synnerligen vigtig post sedan år 1901 i egenskap av bibliotekarie. Fröken L. är filosofie kandidat och har företrädevis idkat historiska och filologiska studier. Hon är en utmärkt författarinna och har utgivit flera förträffliga studier över kulturhistoriskt intressanta personligheter. Främst bland dessa bör nämnas en levnadsteckning över Carl Gustaf Tessin. I följd av denna sin författarverksamhet tilldelades hon av KV-Akademien pris avsett för en förtjänstfull historisk skriftställarverksamhet.

Den största insatsen Montelius gjort i museets utveckling förutom sin rent vetenskapliga gärning torde ha varit den organisation han år 1908 uppgjorde och lyckades genomdriva så att den kunde träda i kraft i januari 1910. Förut hade riksantikvarien och chefen till medhjälpare två ordinarie amanuenser; nu erhöll han tre antikvarier, som var och en blev föreståndare för en avdelning av museet. De första innehavare av dessa befattningar blevo: dr Otto Frödin för sten och bronsåldern, dr Ture J:son Arne för vikingatiden och doktor Otto Janse för medeltiden och nyare tid. Montelius förslog även betydande löneförhöjningar men dessa blevo i hög grad nedprutade av höga vederbörande liksom hans förslag till titulatur ej häller antogs. Han hade föreslagit att benämningen intendenter, emedan för utlandet antikvarietiteln lätt kunde missförstås. Speciellt i Tyskland, dit våra förbindelser så ofta gå, är antikvarie snart sagt liktydigt med antikvarisk bokhandlare. Men det hjälpte ej, titeln blev antikvarie. Att den i utlandet

kunde misstolkas fästes intet avseende vid. I Sverige kunde den ej missförstås och detta ansåg man väl vara det vigtigaste, då den i övrigt på ett lyckligt sätt angav ämbetets art och innebörd. Oaktat denna utvidgning av arbetskrafterna är arbetsbördan alltjämt för stor så att en hel del viktigt musealt arbete ej kan medhinnas av dem ordinarie tjänstemännen, varför alltjämt extra ordinarie manliga arbetskrafter tagas i anspråk. Montelius antog samtidigt tre stycken ex.o. amanuenser eller ”biträden vid vården av samlingarna”, som det visst officielt heter: nämligen Gustaf Hallström och Sune Lindqvist för att arbeta inom den förhistoriska avdelningen och Andreas Lindblom för den medeltida. De två senare sedermera blivit docenter vid Stockholms högskola. Avsigten med Hallström var att han skulle gripa sig an med beskrivningen av Björköfynden. På Björkö hade dr Hjalmar Stolpe under en lång följd av år gjort utomordentligt intressanta och betydelsefulla utgrävningar. Men han var synnerligen kritisk lagd man, och då han utövade denna kritik ej blott mot andra utan även mot sig själv, blev resultat att allt var han gjorde blev utmärkt för ej säja mönstergillt, men till kvantiteten ganska obetydligt. Han kom sig på grund härav aldrig för med att ordentligt beskriva Björköfyndet ens för inventariet, än mindre att bearbeta dem för publikation.

Ingen kunde mer än Montelius beklaga detta förhållande, och då han med rätta ansåg att Björkömaterialet ej blott var av vigt för oss utan snart sagt för hela Europa, emedan på kontinenten ytterst litet finnes bevarat från denna tid, 800-talet till 1100-talet, anställde han Hallström för att utföra denna publicering. Men det uppkom snart stridighet mellan M. och H. angående sättet för publiceringen. H. ville att det skulle ske grav för grav med Stolpes gravkartor. Det var det sistnämnda M. satte sig emot, då han av sparsamhetsskäl ansåg att man endast behövde publicera en eller annan gravplan. Härigenom blev H. ohågad för uppgiften, och då det låg fullt med andra arbetsuppgifter, som ropade på en arbetskraft att taga hand om dem, kom H. snart in i malströmmen och Björköfyndet ligga än i dag opublicerade till stor skada för forskningen. Hade de kunnat komma ut, hade säkerligen blivit av allra största betydelse även för utlandet. Det är ej minsta tvivel om att Montelius hade rätt i detta, och Hallström hade gjort sig ett namn inom den vetenskapliga världen.

Men Hallström är framför allt en friluftsmänniska. Ute i fältet är han på sin rätta plats. Han hör till s.k. ”rödskinnen” och själv full av idéer, som han ville utarbeta, var han ej rätta mannen att i åratal sitta stilla vid skrivbordet och helt gå upp i en annans arbete. Nu är tillfället försutet och jag tror ej att det kan bliva möjligt att få ut

Björköfyndet på ett tillfredsställande sätt. Och därmed ligger ett det omsorgsfullaste under många år utförda arbete till ingen nytta. Mitt kulturhistoriska hjärta blöder vid tanken på detta.

För Lindqvist och Lindblom lågo inga sådana begränsade arbetsuppgifter och väntade, den förre skulle arbeta inom det förhistoriska den senare inom det medeltida området.

För Lindblom inträffade det gynsamma att medeltiden ansågs vara på otillfredställande sätt ordnad. L. var utbildat till konsthistoriker och kom från konststudier in på medeltiden. Vid museet hade förut såsom jag i det föregående framhållit, den kulturhistoriska synpunkten varit den allena rådande. Nu ville han låta den konstnärliga göra sig gällande, och, då det här gäller verkliga konstverk, har hans åsygt synnerligt stort berättigande. Altartavlorna äro ju tillkomna för att väcka religiösa känslor till liv och åsyfta således att mana fram en känslostämning. Att denna deras egenskap betonas genom utställningen i museet är därför endast fullt logiskt och en förtjänst hos den utställning som förmår detta. Å andra sidan kan en museisal aldrig bliva en kyrka. I samma mån den försöker göra detta går den utanför sin befogenhet och misslyckas. Det måste här bliva ett kompromissande, vilket alltid är en tråkig historia. Men då nu museet allt från sin första tillblivelse helt och ensidigt dyrkat den kulturhistoriska sidan kunde det för en gång vara skäl i att gent emot dessa konstverk låta det konstnärliga bliva utslagsgivande vilket och blivet fallet med den av honom under Jansens chefstid nyordnade medeltidsutställningen.

Lindqvist har jämte ett mångsidigt deltagande i de löpande ärendena koncentrerat sig på den förhistoriska forskningen och utöver såsom docent i jämförande fornforskning en betydande och mycket uppskattad lärarverksamhet vid Stockholms högskola. Även Lindblom är docent vid samma högskola, men då professorn i konsthistoria ännu är i full verksamhet, utövar han ingen ordinarie föreläsningsverksamhet, men han har tjänstgjort som t.f. Professor och demonstrerat museet och därstädes hållit föreläsningar på grunden av det material museet besitter. Samtliga antikvarierna och de manliga amanuenserna företaga dessutom understundom föreläsningsturneer, vilket sker i full överenstämmelse med för dem gällande av Kungl. Majt. fastställda instruktioner. Även Montelius företog ofta dylika färder till och med som äldre, emedan han ansåg dem ej blott vara av betydelse för det allmänna bildningens höjande utan framför allt emedan de i hög grad bidroge till höjandet av intresset för våra fornminnen och på så sätt även till deras skydd.

Det förefaller som om varje generation av tjänstemän vid Staten Historiska

Museum skulle hava bland sig även en med skarpt betonade etnografiska intressen. På sin tid var ju Stolpe kanske mer etnograf än förhistorisk forskare. I den nuvarande uppsättningen är det framför allt Hallström som företräder de etnografiska intressena. Den allomfattande Arne sneglar nog också åt detta håll. Men den förhistoriska forskningen har sedan genom Montelius' dess kronologi i huvudsak, åtminstone den relativa, blivit fastställd om än vad den absoluta beträffar ett och annat ännu torde vara att säga, denna forskning har nu att taga up den etnografiska sidan och se till att bestämma förhistoriska föremålens användning och härstamning. Här föreligger ett stort och rikt arbetsfällt ännu till största delen så gott som oupplöjt. Det är nog Sune Lindqvist, som ivrigast arbetar efter denna linje i och för sina föreläsningar; så minnes jag att han genomgått Vendelfynden och bestämt en del fragment, som förut ej varit klassificerade. Vid utförandet av detta arbete klippte han ut fotografier av föremålen och anpassade dessa efter varandra, en arbetsmetod som jag ej förut känt till, men som onekligen har flera stora fördelar. Bland annat behöver man ej i samma grad som förut handskas med originalen, vilket ju alltid medför en vis risk och brottytorna taga ej någon skada genom att oupphörligt att anpassas mot varandra. Idel fördelar, några nackdelar kan jag ej se. Denna metod bör därför vinna efterföljd.

Räkenskaperna sköttes under BEH:s tid av honom själv personligen men Hans H:s läggning låg ej alls åt det hållet varför Montelius övertog den[377] allt ifrån? Han var en synnerligen god finansman och till de många svårigheter han hade att övervinna var även Hans H:s förakt för pänningar i det han aldrig räknade med vilka tillgångar Akademien och museet ägde utan endast strävade efter dessa institutioners största möjliga utveckling. Det blev kassaförvaltarens ensak att ordna så att allt[378] gick ihop, vilket vållade denna ej så litet bryderi och mycket arbete, men för sådana uppgifter var OM som klippt och skuren. Också lyckades han att hålla allting flott utan att törna mot någon stans, men naturligtvis måste det ske genom att påföra mindre belastade konti utgifter som rätteligen ej hörde dessa till och jag hölls[379] med honom att han genom sin metod att aldrig vilja låta en brist på ett konto bliva synligt i själva verket motarbetade en sund utveckling i det Conti att det aldrig

377 Osäkert tolkade ord.

378 Osäkert tolkade ord.

379 Osäkert tolkade ord.

blev möjligt att direkt ur räkenskaperna påvisa ett anslags otillräcklighet. Men han utgick från den onekligen mycket sunda principen, att det var varje statens verks skyldighet att se till det staten ekonomiskt belastades i minsta möjliga grad under det jag i min ungdomliga iver ville söka tillskansa våra intressen det största möjliga stycke av den stora allmänna kakan. ”Den ginge i alla händelser åt” var min tankes gång varför skulle ej vi, som visste med oss att vi intet förslösade utan tvärtom voro nästan överdrivet sparsamma söka få fullt ut vad vi behövde och därigenom slippa avstå från nödiga resor på grund av bristande medel. Emellertid lät[380] han snart nog fröken Elna Nordlund hjälpa sig med räkenskaperna och även fru Rosa Norström. När Montelius 1907 blev riksantikvarie kunde han ej längre sysselsätta sig med förande av dessa, utan övergick då denna uppgift till fru Norström som dessutom var afdelningsföreståndare för K. Myntkabinettet … Kassörsbefattningen som hon äfven skötte på ett synnerligen förtjänstfullt sätt innehade hon till hösten 1923 då fröken Marit Widén blev anställd som hennes efterträderska […] Det antikvariskt topografiska arkivets planschsamling växte allt jämt vilket gjorde det nödvändigt att någon fick i uppgift att sköta denna. Hildebrand anställde då en[381] fröken Andersson, men då hon var obildad och ej hade några som hälst förutsättningar för denna uppgift lämnade hon museet efter Hildebrands död och åter gick till näringarna. Skötseln av planschsamlingen övertogs då av fröken Agda Reuterskiöld som kommit till museet för att kopiera sådana kyrkritningar som medföljde remisser och voro av den nature att de borde med arkivet införlivas. Hon fick till medhjälperska eller rättare negdi biträde för upprättandet av fotografier och andra avbildningar en[382] fröken Siri Sörling.

Familjen Sörlings insats i Statens historiska museum har ej blivit berörd i det föregående men den är av högst betydande art. Bror Emil Hildebrand utgav i litograviska avbildningar en hel del medeltida sigill som funnos under handlingar i Riksarkivet och anställde för detta ändamål en tecknare vid namn Lindberg, som jämväl utförde en hel del avbildningar av föremål i Statens Historiska museum och erhöll titeln av Akademiens tecknare. Han utförde jämväl original teckningar [383] en hel del

380 Osäkert tolkade ord.

381 Osäkert tolkade ord.

382 Osäkert tolkade ord.

383 Osäkert tolkade ord.

avbildningar som inflöto i Akademiens publikationer. De för honom utmärkande egenskaperna var en stor exakthet i varje den minsta detalj i förening med ej ringa mått av konstnärlig känsla. Efter hans död anställde Hans Hildebrand en ritlärare herr Olof Sörling som Akademiens tecknare. Denne besatt ett skarpt utveckladt sinne för detaljer och fattade snart en hän[…]de[384] kärlek till sin uppgift liksom han tidigt greps av en kärlek till fornsakerna, som ingen behandlade med större försigtighet och vördnad än han. Ofta nog hände det att han å föremålen under arbetet med avbildningen upptäckte och klarade ut detaljer, som tidigare ej blivit iakttagna. Hans glädje och tillfredsställelse var vid sådana tillfällen stor och han lyste av belåtenhet. Han ägde en otrolig arbetsförmåga och den arbetsglädje som alltid besjälade honom bidrog nog i sin mån att stärka krafterna. Utan tvivel överansträngde han sig likväl. Han talade i sin krafts dagar med längtan om den tid då han skulle bliva pensionerad, huru han då skulle gå ner till museet för att endast fröjdas åt de ny inkomna fynden. Men när den tiden slutligen kom, då han skulle ha njutit av sin väl förtjänta glädje, var han tragiskt nog en bruten man, som ej hade förmågan kvar att rigtigt glädja sig åt någonting. Hans krafts bästa dagar inträffade samtidigt med det[385] Montelius forcerade utgivandet av sitt stora arbete: La civilisation primitive en Italie. Alla nya teckningar för detta är av O.S. hand. I Akademiens publikationer hade sedan gammalt träsnittet varit det enda saliggörande reproduktionssättet, men autotypien började nu sitt segertåg genom världen och erövrade slutligen även den konservativa Akademiens landamären. Med rätta framhöll både Montelius och Sörling att det för autotypien nödvändiga nätet, det må nu göras aldrig så fint likväl i viss mån bröt sönder detaljerna eller åtminstone försvårade ett ingående studium av dem.

På grund av denna omkastning av reproduktionsmetoden tvangs Sörling att från blyertsteckningen på den kriderade träytan övergå till penntecknigen eller lavyren på papper och framför allt till retouchering av fotografier ett jämförelsevis intresselöst och mekaniskt arbete för den som hela sitt liv utövat den fria teckningens stora och svåra konst. Även denna omständighet bidrog att göra hans ålderdom till något helt annat än vad han i sin krafts dagar drömde om. Under årens lopp uppstod mellan honom och mig ett mycket starkt vänskapsband, som ingalunda

384 Osäkert tolkade ord.

385 Osäkert tolkade ord.

minskades under min riksantikvarie tid om än han nere på ämbetsrummet då drog sig mer inom sitt skal gentemot mig. Men på botnen av hans person låg nog vänskapen kvar orubbad det är åtminstone min tröst att tänka så. – Montelius skaffade honom Vasaorden, vilken utmärkelse i hög grad gladde den gamla arbetsmyran. Någon efterträdare efter honom har det aldrig blivit. Fotografien har trädt i stället, men den enögde fotografikameran försedd även med den allra utsöktaste lins kan aldrig ersätta en god teckning. Sannt är att kameran borde vara mera objektiv än teckningen, men åtminstone så snart det gäller ornament å förhistoriska föremål kan fotografien ej användas utan en genomgående retouchering, ty kameralinsen har ej förmåga att skilja det väsentliga från det oväsentliga. En tillfällig repa å en yta återger den med samma betoning som en avsigtligt ristning. Den av en del yngre forskare uttalade åsigten att fotografin är ett mer objektivt återgivande av originalet än teckningen är nog en sanning med modifikation, ty varje lins kan ej teckna korrekt mer än i ett plan. I alla andra plan framträder missteckning i högre eller lägre grad, vilken i och för erhållandet av en fullt korrekt bild måste bortretoucheras, således en återgång till det mennskliga ögat och människohandens förmåga att troget återgiva vad ögat ser.

Men vi återgå till Sörling. Hans bästa och kraftfullaste mannaålder sammanföll med den tidpunkt då Montelius arbetade som ivrigast på sitt monumentala arbete ”La civilisation primitive en Italie” och Sörling utförde alla avbildningar för detta arbete. Han räknade med att han sammanlagdt utfördt inemot 30,000[386] teckningar eller ”gubbar” som han kallade dem alla för museets räkning. Alla dessa voro ej direkt avsedda för reproduktion utan en del voro nog arkivritningar. Då järnets konservering aldrig blir fullt effektiv ritade han varje gång järnföremål inkommo till museet dessa i konturer i naturlig storlek. När konserveringen sedan var slutförd kompletterade han dessa teckningar efter det konserverade originalet. Ett fult nöjaktigt tillvägagångs sätt, ja i själva verket det bästa som kan Tänkas.

Den Sörlingska familjens insats i Statens historiska museum är högst betydande då även 3 av hans barn egnat sina krafter åt museet. I främsta rummet måste då sonen Erik omtalas. Han blev konservator år [plats lämnad för ett årtal]. Konserveringsfrågan hade blötts och stötts många, många gånger innan det slutligen blev något resultat av. Det Oldnordiske museet i Köpen-

386 Över *30* står med blyerts *50*, och i marginalen finns ett frågetecken skrivet med blyerts.

hamn hade ju redan länge haft utomordentligt skickliga konservatörer, men vi hade inga och jag för min del tror nog att önskemålet att genast kunna driva upp en man lika skicklig som den i Köpenhamn i viss mån bidrog att förskjuta frågan. Slutligen stod man ej längre tillsvars med att låta vetenskapligt material förfaras på grund av brist på en konservator och en son till Olof Sörling, Erik blev anställd som konservator och arbetar allt fortfarande som sådan. Tvenne döttrar till O. Sörling hava även varit anställda museet i och för att biträda vid uppsättningen av fotografier och andra avbildningar å stora kartongblad i och för den ovan omtalade planschsamlingen. Den äldre av dem slutade på grund av giftermål. Den yngre arbetade där intill sin död. Hon avled efter några års tjänstgöring. Såsom biträde vid planschsamlingen har sedan antagits en fröken Öberg vilken även är fotograf. Då nu mera den som innehar den plats fröken Nordlund skötte ej kan medhinna den renskrift för topografiska arkivet anställdes redan under Montelius riksantikvarie tid såsom skrivbiträde fru Lillvi Hildebrand gift med en broder til Hans och hon har full sysselsättning. Arbetsuppgifter saknas aldrig.

Härmed har jag slutförd min skildring av Statens historiska museum. Visserligen lider min framställning av stora brister, men mitt stora intresse för museet får överskyla dessa. Min tanke har varit att mina anteckningar om även ofullständiga dock äro bättre än inga.

BILAGA 2

Ture J. Arnes rapport till Letterstedtska stipendiefonden resestipendiet från 1 oktober 1912–23 mars 1913. ATA.

Letterstedtska
Stipendiet
Reseberättelser.
Utrikes resor.

Till
K. Vitterhets Historie
och Antikvitets Akademien.

Efter att såsom innehavare av det större Letterstedtska resestipendiet ha tillbrakt tiden 1 oktober 1912–23 nov. 1913 i utlandet får jag härmed vördsamt avgiva följande reseberättelse.

Den 1 okt. 1912 avreste jag från Stockholm över Åbo och Helsingfors till St. Petersburg. I de båda förstnämnda städerna gjorde jag några dagars uppehåll, i Helsingfors särskilt för att studera de av Europeus för över 50 år sedan sydöst om Ladoga vid floden Ojat-utgrävda fornsakerna, som vittna om en dåvarande, svensk bosättning. Efter att i St. Petersburg ha skaffat mig en del rekommendationer och tagit del av några till olika museer nyinkomna fynd, for jag den 10 okt till en i guvernementet Charkow nära floden Donets belägen egendom, Rubesjnoje, dit jag av överförvaltaren, herr F. Höltzemann inbjudits för att deltaga i utgrävningar å ett flat, vid byn Verchnoje Saltovo liggande gravfält. Detta gravfält, som räknar tusentals, under flat mark befintliga s.k. Katakombgravar, grävda i lösleran, härrör väsentliga från 700 och 800-talen och tillskrives de vid denna tid i sydöstra Ryssland härskande kasarerna. Sedan ett decenium tillbaka har här en folklärare Babenko verkställt utgrävningar, och i hans sällskap hade jag tillfälle att i 3 veckors tid utgräva ett antal av dessa ”katakomber”. Såväl en del av de härvid hittade föremålen som en stor mängd fornsaker, utgrävda av Babenko 1909–1911, lyckades jag inköpa för den summa av 1000 kronor, som ställts till Akademiens förfogande av fabrikör A. Lindahl. Dessa föremål befinna sig nu i Statens Historiska Museum. Fynden äro av stor betydelse, emedan de visa, att i dessa sydliga trakter låg ett centrum för en kultur, med vilken svenskarna kommo i berörning redan i början av 800-talet under sina färder utefter Wolga. En stor

grupp av med växtornament prydda beslag träffas blott vid V. Saltovo och några andra fyndplatser i sydöstra och östra Ryssland, hörande till det kasariska kulturområdet, men därjämte på Björkö i Mälaren (samt i Västergötland). De vittna om en omedelbar beröring mellan Mälardalen och östra Ryssland redan före den tid, då enligt den ryska krönikan det ryska rikets grundläggning skulle ha ägt rum.

Sedan dessa grävningar slutats, studerade jag under en veckas tid de arkeologiska och etnografiska samlingarna i universitetsmuseet i Charkow. De äldre grävningarna vid V. Saltovo äro här rikt representerade. Dessutom föreligga här de östligaste i Ryssland gjorda fynden av Latèneföremål. Bronsåldern är representerad genom en rik och egenartad keramik.

Från Charkow skulle återresa direkt till St. Petersburg, där jag uppehöll mig i sju veckor, fram till nyåret. Jag studerade här … ingående samlingarna i Arkeologiska Kommissionen, Arkeologiska Sällskapet, Vetenskapsakademiens museum för antropologi och etnografi, Artillerimuseet, Eremitaget och Alexander III-museet, vilka samtliga innehålla arkeologiskt material. Därjämte hade jag tillfälle att taga kännedom om några privatsamlingar, bland vilka den märkligaste tillhörde Arkeologiska Komissionens ordförande, greve A.A. Bobrinskoj. Enstaka föremål av arkeologisk betydelse förekommo även i […]- museet och hemslöjdmuseet vid Morskaja-gatan.

Från nyåret till den 12 april uppehöll jag mig i Moskva. Här ligger Rysslands viktigaste, förhistoriska museum, ”Historiska Museet”, innehållande ett kolossalt studiematerial, av vilket dock ej allt kunnat utställas. I detta museum förvaras de rikhaltigaste resterna av en svensk bosättning i Ryssland, nämligen fynden från Gnezdovo vid Smolensk och från området sydöst om Ladoga. Det i samma stad belägna Rumjantseff-museet innehåller bl.a. resultaten av greve Uvaroffs undersökningar i guvernementen Vladimir och Jaroslav, till en stor del skandinaviska typer.

Av störst intresse äro de egyptiska och byzantinska samlingarna i Alexander III-museet. En vacker utställning av gammalrysk konst beredde mig tillfälle att taga kännedom även om senare perioder, särskilt ikonmåleriets utveckling alltifrån 1200-talet.

I slutet av mars och början av april företog jag utflykter till städerna Rjasan, Tver och Vladimir, vilkas museer äro ganska rikhaltiga och även innehålla föremål av skandinavisk karaktär, funna inom resp. guvernement. Från Moskva avreste jag till Smolensk, där tvänne museer äro förhanden, det ena ett mönstergillt konstslöjdmuseum, upprättat av furstinnan Tenischeva, det andra tillhörande staden. I det första museet, som numera tillhör Arkeologiska Institutet i Moskva, förekomma även

arkeologiska samlingar, bland vilka märks fynd från Gnezdovo.

Från Smolensk fortsatte jag till Warschau, där två större samlingar äro av vikt för en förhistoriker att studera. Den ena är inrymd i museet för agrikultur och industri och innehåller rika gravfynd från Polens förhistoriska tid. I ”Konstmuseet” inrymmes ett par större samlingar, nämligen Majewskis av stenåldersföremål och Chojnowskis av fynd från Sydryssland. Den senare innehåller enstaka svenska pjäser.

Tiden 19 april–26 maj, under vilken den ryska påsken med dess 14 dagars stängning av museerena infäll, tillbrakte jag i Wien, sysselsatt med studier i dess olika museer och i det av Strzygowski upprättads Konsthistoriska Seminariet, vilket omfattar särskilda avdelningar för studiet av Orienten och Ryssland.

Den 27 maj–3 juni uppehöll jag mig i Krakau, den 4–10 juni i Lemberg. I Krakau besöktes Vetenskapsakademiens samlingar, Czartoryski museet, Czapskimuseet, Universitetsmuseet samt flera konstindustriella samlingar. Museerna innehålla talrika föremål även från Ryska Polen. Särskilt intressanta är de rika hacksilverfynden från vikingatiden med former, som i en del fall fått sin utbildning i Västryssland och Galicien och även importerats till Sverige. I Lemberg förvaras förhistoriskt material i Universitetet, Dzieduszytcky museet, Sjewczenko-museet och Stauropygiska institutets museum. Enstaka förhistoriska fynd förvaras även i Lubomirski museet.

Den 11 juni till 22 juli uppehöll jag mig i Kiew eller företog härifrån utflykter till fyndplatser i områden. Det bäst ordnade museet i Ryssland och i en del avseenden synnerligen rikt försett är Kievs stadsmuseum. Utmärkta vackra är de paleolitiska fynden från Kirillowskaja Stojanka i Kiev, den yngre stenålderns målade keramik från Tripolje och andra fyndplatser, de sydryska bronsålders fynden, de skytiska bronserna, gravfynden från 200-och 300-talet e.Kr. med rik keramik, fibulor och andra fornsaker, till dels av gotiskt ursprung, vidare senare, ”gotiska” emaljerade bronsföremål och slutligen resultaten av Chwoikas utgrävningar i Kiew och Bjelgorodka med fynd tiden omkring år 1000. I Kiew äro ej få svenska gravar upptäckta.

Ganska betydande äro även universitetets arkeologiska samlingar, som jag hade tillfälle att studera blott ett par dagar. Arkeologiska fynd förvaras även i Mikaels- klostret. En del av (den) riksrådsledamoten Chanenkos samlingar hade jag även tillfälle att här studera.

Från Kiew fortsatte jag utefter Dnjeprfloden på ångbåt till Cherson och från Nikolajew på ångare till Odessa. Under denna färd gjorde jag från Krementjug en avstickare till Poltava, som äger tvänne intressanta museer, det ena med förhistoriska samlingar. Dessa senare ha ursprungli-

gen sammanförts av en dam, fröken Skarzjinskaja, och förvaras nu i den vackra Semstvobyggnaden i Poltava. Bland samlingarna märks en kollektion bronsåldersföremål, ett korintiskt lerkärl från en gravhög inom guvernementet – ett bland de nordligaste och tidigaste fynden av denna art – några latenefibulor samt enstaka gotiska föremål.

De sista dagarna i juli månad tillbrakte jag i Jekaterinoslav. Därvarande museum har en betydande samling av yxor, celter, skäror och spjutspetsar från bronsåldern samt rika fynd ur de kurganer, som anlades av nomadfolken i Sydryssland under århundraden närmast efter år 1000. Museet var det enda i Ryssland, vars föreståndare ej tillät att studera och rita de i detsamma förvarade föremålen.

I Jekaterinoslavs museum förvaras en präktig skandinavisk ringnål av brons, troligen funnen inom guvernementet.

Från Jekaterinoslav gjorde jag en utflykt till de berömda Dnjeprforsarna, om vilka kejsar Konstantin Porfyrogennetos berättar, att de boro slaviska och ”ryska” = svenska namn.

Jag fotograferade här bl.a. den offersten med fördjupning i, som av somliga forskare förmodas vara identisk med den å den gotländska Pilsgårdstenen omtalade Rufstain, liggande vid forsen Aifur-Nenasytjets.

Staden Cherson äger ett välordnat museum med goda bronsåldersfynd, däribland ett depotfynd av dubbelyxor, samt några värdefulla föremål från vikingatiden. Dessutom stora samlingar av keramik m.m. från de grekiska kolonierna vid Svarta havet och nedre Dnjepr.

Odessa-museet är ett av de största och äldsta museerna i Ryssland och särskilt rikt på alster av klassisk konstindustri. Här förvaras den hittils enda i Ryssland funna svenska runsten från ön Berezan i Dnjeprmynningen. Märkliga äro vidare de gotiska gravfynden på Souk Su på Krim och den persiska och kinesiska keramiken, som funnits vid Akkerman i Bessarabien i lämningarna av en turkisk stad.

Från Odessa avreste jag den 11 augusti till Sevastopol. I närheten av denna stad ligga ruinerna av det gamla Chersonesos-Cherson med ett litet, men mycket rikhaltigt museum, i vilket stadens 1500-åriga historia kan följas. I detta museum anträffade jag ett par nordiska svärdsdoppskor, de sydligaste i Ryssland funna föremålen av skandinaviskt ursprung. Efter ett kort besök i Jalta, där jag lyckades för Statens Historiska museum förvärva några intressanta fornsaker från Kertch och norra Kaukasus, avreste jag direkt till Jaroslavl, norr om Moskva, för att i denna stads närhet företaga utgrävningar å ett förmodat skandinaviskt gravfällt. Först i Cherson hade jag mottagit den skriftliga koncession till utgrävningar, som jag i april anhållit om och vilka förskaffat mig från arkeologiska

komissionen genom direktören för ryska vetenskapsakademiens museum, excellensen Radloff. I juni hade jag i Kiev erhållit underättelse om, att den svenska regeringen beviljat mig ett anslag för utgrävningar och därmed förenade kostnader.

Det av mig undersökta gravfälltet ligger på kyrkans jord i byn Michailovskoje, 7 km norr om staden Jaroslavl. Jag utgrävde här under senare hälften av augusti ett 20-tal kurganer. Det ursprungliga antalet ha uppgått till minst 250, men av dessa voro de flesta redan undersökta eller eventuellt plundrade. Fem av gravarna innehöllo resterna av eldbegängelse, tio skelett, de övriga voro förut undersökta. Brandgravarna torde med säkerhet vara skandinaviska, skelettgravarna kunna vara det. En närmare redogörelse för detta gravfällt kommer inom kort att inflyta i ”Fornvännen”.

Talrika föremål av svenskt ursprung, funna i Michailovskoje, förvaras i Arkivkommisionens Museum i Jaroslavl. Några skandinaviska pjäser anträffade jag även i museet i Kostroma Museet i Rostoff, som jag besökte, innehöll huvudsakligen kyrklig konst.

Från Jaroslavl avreste jag den 4 september till Vologda som äger 4 smärre museer, dock med ytterst få fornsaker. Rikare på sådana var det till realskolan i Vjatka hörande museet, vilket utom alster från sten- och bronsåldern innehöll en del föremål från vikingatiden, överenstämmande med sådana, som man eljest finner i Sydöstra Ryssland och som under 800-talet även importerades till Sverige.

I guvernementet Vjatka finns ännu ett museum i staden Kukarka vid Vjatka floden. Det är grundat av en förvisad student och lär vara mycket rikt på stenåldersfynd. Tyvärr fick jag ej tillfälle att besöka detsamma.

Staden Perm äger ett rikthaltigt museum, innehållande även förhistoriska samlingar. Bland dessa märkas depotfynd från bronsåldern samt föremål av gotisk karaktär, liknande den, som träffas på Krim och i Kaukasus.

Gärna hade jag velat anställa undersökningar på ett stort gravfällt vid byn Polon i guv. Vjatka ej långt från gränsen till guvernementet Perm. Koncession härtill hade jag erhållit, men det ihärdiga regnande, som från början av september vidtog i dessa trakter, omöjliggjorde för denna gång varje försök till utgrävningar.

Från Perm reste jag medels ångbåt på Kama-floden ned till staden Kazan. Den förhistoriska vetenskapen äger här en rad intressanta idkare och goda samlingar. Offentliga äro de arkeologiska samlingar, som tillhöra Stadsmuseet, Universitetet och Arkeologiskt-etnografiska sällskapet. De bekanta fynden från Bulgar och Biljarsk befinna sig i Stadsmuseet och i Arkeologiska sällskapets samlingar. De äro dock i allmänhet senare än vikingatiden. Stenåldern är mycket rikt representerad i Universitets samling, där den på

ett högst förtjänstfullt sätt blivit ordnad av professor Brunno Adler.[387] Bland enskilda samlingar hade jag tillfälle att ta kännedom om läraren Ponomarjews och fransmannen Sichlers. Den förra har utgrävt några skandinaviska gravar i distriktet Spassk. Sichler äger förutom gjordfynd från Bulgar den största existerande samlingen av tatariska etnografica, särskilt smycken och dräkter. Denna samling är oerhört rik och väl enastående. Den kan förvärvas av ett svenskt museum till ett pris av omkring 15.000 rubel. Förutom tatarica innehåller den även en del tschuvaschiska, tscheremisiska och mordvinska dräkter och textiler.

Den 23 sept. avreste jag med en Volgabåt till Simbirsk. Därvarande arkivkommisions museum är ej synnerligen rikt på fornsaker, men enstaka bronsålderspjäser och fynd från ett större finskt gravfält märkas dock.

Intressantare var museet i Samara och överraskande rikt arkivkommisionens museum i Saratow. Guvernement Saratow är utmärkt genom en rikt utvecklad koppar och bronsålder, hittils tämligen obekant. Intressanta voro flera stridsyxor av sten, som starkt erinrade om liknande från Danmark och Sverige.

Det östligaste fyndet av romerska bronser (skopar, sil, keramik m.m. från 200-talet) är gjort i närheten av Saratov och förvaras i detta museum. Vid Danilovka, söder om Saratov i distrikten Kamyschin, är en svensk svärdsdoppsko anträffad, det sydöstligaste nordiska föremål, som kännes från Ryssland.

Mycket rik är den avdelning i museet, som innehåller fynd från den gamla tatariska staden Uvek, belägen en mil från Saratov. Enstaka förhistoriska föremål finns även i Radisjtjevski museet i Saratow, som eljest anträffar konst och konstindustri.

Den 5 oktober anlände jag till Astrachan. Tack vare dimmor och lågt vattenstånd hade jag hinder flotresan från Perm till Astrachan åtskilliga gånger blivit starkt försenad och förlorat mycket tid. Efter att hava besökt det i fråga om arkeologiska samlingar obetydliga museet i Astrachan, vidtog jag förberedelser till utgrävningar å en plats, Scharanni Bugor 15 km norr om Astrachan och vid Volga, som förmodat gömma resterna av den kasariska huvudstaden Itil. Jag vistades kongligt av Sveriges dåvarande konsul i Astrachan, K. Widerström och erhöll all möjligt hjälp av guvernören.

Grävningarna, som utfördes med arbetsstyrka av 10 men, ryssar och kalmucker, bragte bland annat i dagen ett tatariskt privathus från 1200- eller 1300-talet, djurben inhemsk, persisk och kinesisk keramik samt tatariska mynt.

---

387 Arnes anmärkning: ”Förvisad till Obdorsk (1937)”.

Resultat blev på sätt och vis negativt. Itil har ej legat på denna plats men möjligen det gamla Astrachan, som förstördes av Tamerlan. Ty staden var tydligen tatarisk och hade existerat ungefär mellan 1250 och 1400. Tvivelaktigt är, om man någonsin skall finna det gamla Itil. Årligen skär Volga vid vårfloden bort ett par, tre meter av den högra stranden och har alltså på 800–900 år kunnat utföra ett betydande förstörelsearbete.

Den 16 oktober lämnade jag Astrachan och for med järnvägen över steppen tillbaka till Saratow, där jag hade arbete ytterligare några dagar. Snöfall omintetgjorde hoppet att denna höst kunna företaga några vidare grävningar. Från Saratow avreste jag till Moskva, där jag i 10 dagar studerade de stora, dittills magasinerade samlingar, särskilt från St. Petersburgs guvernementet, som nu hölls på att uppackas i det Historiska museet. Från Moskva avreste jag till Smolensk, vars museer jag ånyo studerade. Därjämte företog jag nu en utflykt till den måhända största … svenska gravplatsen i Ryssland, den vid Gnezdovo, 12 km v. om Smolensk. Här finns ett gravfällt med omkring 3000 högar och 2 borgar. Ca 250 gravar har tidigare undersökts på platsen. Den godsägare, som äger gravfälltet, gav mig löfte att, då jag önskade, här på anställa utgrävningar.

Från Smolensk for jag vidare till Warschau, där jag nu kunde ägna mera tid åt samlingarna, särskilt i Museet för agrikultur och industri, än förra gånger.

Den 1 November lämnade jag Ryssland och idkade under de följande 3 veckorna studier i museerna i Wien och Berlin. Den 23 nov. återkom jag till Stockholm.

Under resan har jag för Statens Historiska Museums räkning knutit […] förbindelser med en mängd ryska och polska institutioner samt även eljes kompletterat dess samlingar av rysk och polsk arkeologisk litteratur. Museet har likaledes övertagit ett stort antal plåtar och fotografier med bilder av minnesmärken och fornsaker från Ryssland.

Vetenskapliga resultat av större värde […] jag mig kunna draga ur det material, som rör svenskarnas forna utbredning i Ryssland och förbindelser med kasarerna och Bysans, därnäst beträffande det gotiska rikets utbredning och kultur, romerska fynd i Ryssland, latènetiden och bronsåldern i Sydryssland. Redan till en del bearbetat är mitt nya material rörande svenskarnas förbindelser med Ryssland och jag tillåter mig att härmed bifoga rentryck av de 4 första arken av ett snart avslutat arbete om *La Suède et L'Orient pendant l'âge des vikings*, i vilket detta material inarbetats, och också blott i korthet.

Stockholm den 23 febr. 1914.
T.J. Arne

BILAGA 3

De ryska museerna under boljsevikväldet [388]

Femårsdagen av det ryska sovjetväldets tillkomst har nyligen firats under en stämning, som antyder, att hoppet om bättre tider åter börjar att spira. Man synes få klart för sig vad som är möjligt att utföra och vad som måste förbli ett fruktlöst experimenterande. Den idealism, som otvivelaktigt funnits på en del håll, har befunnits otillräcklighet sträva att återföra samhället in på gamla hjulspår. En del förnuftiga reformer komma säkert att slå igenom och stå sig; mycken vanvettighet har man säkert genomskådat och avfört från dagordningen i den mån det låtit sig göra.

Dessa iaktagelser kan även göra på det vetenskapliga och konstnärliga området. Vad särskilt de museala förhållandena i Ryssland angår, har man i Västeuropa fruktat, att museerna råkat i rövarehänder och gått sin undergång tillmötes, dels genom rov och plundring, dels på grunds av sådana futuristiska teorier, som föräkta all gammal konst och kultur, så mycket mera som den varit borgarnes tillhörighet.

Så illa är det emellertid inte ställts. Om också boljsjevismen fört mycken förstörelse i släptåg, så har den även verkat bevarande och nyskapande. Bolsjevismen motsvarar så att säga den hindiska treenigheten med den förstörande Civa, den uppehållande Vishnu och den skapande Brahma.

Museer funnos före krigsutbrottet i ett flertal ryska städer, de förnämsta i Petersburg, Moskva och Kiev, men av betydande värde även i Smolensk, Tver, Perm, Saratov, Poltava, Charkov, Odessa, Cherson och Tiflis. Eremitaget i Petersburg, Historiska museet, Livrustkammaren (Orusjeinaja Palata) och Tretjakovskijgalleriet i Moskva ägdo världsryckte.

Kriget medförde i allmänhet, tack vare mobiliseringen transport- och resesvårigheter samt bristen på nödvändig material en nedsättning i museernas verksamhet. Någon tid efter februarirevolutionens utbrott blev faran för ett tyskt angrepp mot Petrograd hotande. Kerenskis regering beslöt då att låta evakuera därvarande museer och skacka samlingarna till Moskva. Så skedde med stora delar av Eremitagets samlingar och likaså med det tyska Alexander III museets (numera Ryska museets).

---

388 T.J. Arnes arkiv, ATA vol. 17.

Den första transporten skedde den 16 september, den andra den 5 oktober. Den 3 transporten, som skulle äga rum den 29 oktober, inställdes genom bolsjevikrevolutionens utbrott. Sovjetmakten avbröt evakueringen.

Inalles hade emellertid över 800 kistor avsänts. I dessa befunno sig den bästa delen av tavelgalleriet – däribland de dyrbara Rembrandttavlorna – de bästa föremålen från skytisk-hellenisisk tid och från medeltiden, porslins- och silveravdelningarna, alla miniatyrer, kaméer och intaglier samt en betydlig del av mynt-, gravyr och teckningssamlingarna.

Kistorna deponerade i Moskva dels i Kremlpalatset (Bolschoj dvorets), dels i Livrustkammaren och Historiska Museet.

Det dröjde inte länge förrän Eremitagets förvaltande myndigheter önskade återföra sina skatter, men inbördeskriget lade hinder i vägen. Slutligen föredrogs frågan i juni 1920 inför Folkkommissariatets råd. Man beslöt att återförandet skulle ske, så snart freden med Finland avslutade och överlämnade i kommisarien Lunatjarskis händer.

Omedelbart efter fredsslutet reste en representant för Petrograds museiförvaltning till Moskva och erhöll Lunatjarskis tillstånd till återsändandet.

Ännu återstodo en del svårigheter, nämligen utskiljandet av Eremitagets lådor från andra museers, samt anskaffandet av transportmedel. Slutligen erhöll man från Pterograd 10 lastautomobiler, på dessa lastades kistorna den 15–17 november och framkomo den 20 november välbehållna till Petrograd.

Samma afton började avlastningen och pågick hela natten till kl. 7 den 19 nov.; mer än 900 kistor räknades. Det är klart att uppackningen och återplaceringen krävde ett oerhört arbete. Men det gick hastigt. Den 22 nov. började uppackningen, på 4 timmar öppnades 27 kistor, innehållande tavlorna, den 26 november var Rembrandsalen upp – och öppnades den 2 januari 1921 och övriga avdelningar ha sedermera följt.

Föremålen synas i regeln ej ha lidit någon skada av nedpackningen.

Trots alla svårigheter ha arbetena i Eremitaget oavbrutet fortsatts. Lokalerna ha betydligt utvidgats därigenom att det bredvidliggande Vinterpalatset överlämnats till museala ändamål.

Museets olika avdelningar ha helt omgrupperats; skulpturerna ha nyuppställts, den egyptiska avdelningen har flyttats till salen för antika bronser, och de dyrbara sydryska gravfynden ha fått lämpligare lokaler.

I slutet av 1921 öppnades två nya gallerier, det ena för medeltiden och renässansens konstslöjd, det andra för porslin. Den sistnämnda avdelningen lär numera vara den främsta i världen såväl i fråga om fullständighet som kvalitet. Detta framryckande i första ledet beror naturligtvis på, att museet kompletterats genom nationaliseringen

av de kejserliga samlingarna och en del privatsamlingar.

I fråga om målningarna har en plan utarbetats för omhängning, varvid man börjat med den holländska avdelningen. Den holländska skolan synes inom parentes sagt vara synnerligen gouterad i Sovjetryssland på grund av sin realism och sina skildringar ur böndernas liv.

En mängd tavlor ha överflyttas till en särskild ”Studiesamling”, som är tillgänglig endast för forskare.

Alldeles nytt är galleriet för västereuropeisk skulptur. Den fruktan, som man hyst för att Eremitagets skatter skulle förstöras eller förskingras, synes alltså vara oberättigad.

År 1895 grundades i Petersburg ett museum, som fick namnet ”Ryska Alexander III-museet”. Det blev för Ryssland en motsvarighet till Nordiska museet i Stockholm. Numera kallas det endast Ryska Museet.

I detta finnes en avdelning för rysk konst och en annan för rysk etnografi. Man finner här ryska målarens tavlor, som överförts från Eremitaget och konstakademien, men även en samling gammalrysk, kristen konst, som är fullkomligt enastående.

Den etnografiska avdelningen utsände till 1910 talrika samlarexpeditioner och räknade vid 1914 års slut 3200 dylika samlingar med […] 164 000 föremål och ett fotografiskt arkiv med över 27 000 negativer och kopior samt ett specialbibliotek på 15 000 volymer.

Under kriget avstannade arbetet i museet nästan helt och hållet, och man var redan 1915 nära att stänga detsamma. De båda revolutionerna 1917 medförde, att nästan allt arbete koncentrerades på skydd av museets skatter. Nu framlades även en plan att utvidga museet med en tredje avdelning, omfattande föremål, som belyste livet i städerna och på lantgodsen, d.v.s. i huvudsak de högre ståndens tillvaro. Planen sattes i verket först 1918 och synes ju vara synnerligen tidsenlig, då den gamla borgarklassen satts på indragningsstat och åtminstone bör få en fristad i museerna.

Under Kerenskijs regim evakuerades även Ryska museets arbete alltmera omöjliggjorts genom de svåra inre och yttre förhållandena. Allt saknades: material, arbetare och tjänstemän, som delvis voro mobiliserade. De tekniska verkstäderna måste stängas, desinfektionsugnen upphörde att fungera, tak och lanterniner, som ej reparerades under åratal, släppte in regnvattnet, det inre telefonnätet inskränktes till hälften, eldsläckningsredskap och brandsignalsystem blevo obrukbara, den elektriska belysningen inskränktes betydligt och försvårade bevakningen.

Lönerna utbetalades sällan och medförde en utvandring av tjänstemännen dels till andra företag, dels till landsbygden. Några av tjänstemännen avledo.

Museet begränsades också starkt i sina rättigheter till inköp av nya föremål. Etnografiska expeditioner omöjliggjordes nästan helt och hållet. Likväl förökades museet ansenligt genom överlåtelse av (nationaliserade) föremål från olika regeringsorgan.

Värst av allt var kanhända förminskningen och slutligen det fullständiga uteblivandet av all bränsletillförsel. Under flera vintrar måste arbete i museet utföras i omkring 5 grader kyla, och de gamla ikonerna, metall- och skinnsaker ledo starkt under temperaturförhållanden.

Under loppet av år 1920 lyckades man åter organisera några etnografiska insamlingsexpeditioner, och sedan man åter fått elektrisk energi och en del andra förmåner, har arbetet på nytt tagits fart. En hel rad salar i den etnografiska avdelningen ha öppnats för allmänheten.

I allmänheten kan man om de stora äldre museerna säga, att de haft stora svårigheter under krigs- och revolutionsåren, men deras samlingar ha ej förminskats utan snarare ökats i hög grad genom ”nationalisering” och ”municipalisering”.

Bristen på alla metaller har på sista tiden medfört en indragning av kyrkornas och klosterns lösa gods och rikedomar. Gustav Vasa utförde som bekant en liknande reduktion i vårt land, dock utan att ta hänsyn till de fornminnesvårdande myndigheterna. En konsthistorisk kommision har emellertid tillsats, som har att skydda konstnärligt och antikvariskt värdefulla föremål mot förstöring och nedsmältning. De instruktioner, som utsänts till museimän och andra fackman, som deltaga i bedömandet av dyrbarheterna innehålla bl. a., att alla föremål äldre än 1726 äro undantagna från reduktionen. Föremål från och med 1726 till och med 1835 likvideras endast undantagsvis, men allt som härstammar från tiden efter 1835 tagos med rub och stubb, om det ej äger särskilt högt konstnärligt eller kulturhistoriskt värde. Gamla kyrkor, som tillsammans med sina inventarier bilda ett hel med konsthistorisk betydelse, undantagas fullständigt från likvidationen.

Någon betänkligt synes det, att man vid Eremitaget och Ryska museet tillsatt en konsthistorisk kommission med uppgift att avsöndra ädla metaller till hjälp åt de hungrande. Avskiljas böra blott sådana saker som ha högt metalliskt värde men sakna större konstnärlig betydelse. Det är inte osannolikt, att dessa förvärvat en mängd dyrgripar, som besitta just dessa egenskaper, men uppgiften att skilja bort det mindre värdefulla torde vara synnerligen känslig.

Det är bekant, att under de revolutionära oroligheterna 1917 och det följande inbördeskriget 1918, arkitektoniska minnesmärken skadades eller helt förstördes, såsom delar av Kreml i

Moskva och en del kyrkor i staden Jaroslavl.

Patriarkskattkammaren i Moskva och museet i Jaroslavl ledo svår förödelse och åtsilliga privatsamlingar förstördes. Enskilda konsthistoriker och museimän sammanslöto sig vid denna tid såväl i Petrograd som i Moskva för att rädda de hotade gamla palatsen med deras konstskatter, och det skall inte bestridas, att folkupplysningskommissarien Lunatjarskij beredvilligt skänkte sitt bistånd och själv underhandlade med de föga upplysta lokala sovjet, som genast ville företaga en delning av möbler, husgerådssaker och konstverk. Man hade all svårighet i världen att klargöra, att det ryska folket nu övertog denna egendom och att socialiseringen inte bestod i, att första bästa person lade sig till med vad som föll inom räckhåll för honom.

De kejserliga lustslotten i Petrograds närhet, Gatjina, Pavlovsk m.fl. med sina ytterst dyrbara inventarier – ensamt i Gatjina finnas nära 4000 tavlor – ställdes under uppsikt av konsthistoriska kommissioner, som fullständigt förtecknade och studerade deras konstskatter. Slotten äro nu verkiga museer.

Tsarskoje Selo omdöptes till Deskoje Selo (från Tsarbyn till Barnbyn). Här hade Lunatjarskij installerat sig med sin fru i Alexanderpalatset, och den senare upprättade i palatset en barnuppfostringsanstalt. Lunatharskij lät till barnen utdela de kejerliga princessornas leksaker, men tronföljarens med ex-libris försedda böcker skonades.

De kejserliga slotten i Tsarskoje Selo ha bevarats som museer till sina väsentligaste delar.

Den kommission, som 1917–18 arbetade i Djetskoje Selo och under vars tid även princessan Paleys palats – hon var gift med storfursten Pavel – på hennes egen begäran förvandlats till museum med henne själv som intendent, måste på hösten 1918 uppgiva sitt arbete. I Petrograd grundades en ny kommission till skydd och inregistrering av konstskatter. Denna sammanförde i Paleys palats en mängd konstverk från de ryska adelspalatsen i Tsarskoje Selo, som nu nationaliserades. Kotjubej, Stenbock-Fermor, Kuris, Serebriakova, Rüdiger-Bjeljujeff, Vavelberg och Osten-Sacken fingo sina möbler, tavlor, fajanser och porsliner, gravyrer, miniatyrer och medaljer så småningom socialiserades. En del av dessa föremål skadades under krigshändelserna i oktober 1919.

I Petrograd ägde flera medlemmar av högadeln palats med dyrbara konstsamlingar. Faran låg ju nära till hands, att dessa skulle bli plundrade men sovjet eller dess konshistoriska rådgivare lyckades förvandla dessa till ”Konstermuseer”. Det är därför skäl att antaga, att Bobrinskij, Scheremetieffe, Schuvaloffs och Stroganoffs samlingar finnas i gott behåll.

I Moskva nationaliserades pantban-

ker, antikvitetsaffärer och privatsamlingar, i främsta rummet de, vilkas ägare flytt eller dödats. Med användning av det material, som härigenom kom att stå samhället till buds, upprättades 8 s.k. proletärmuseer i olika delar av Moskva. Man har i Ryssland mycket diskuterat, vari det proletäriska egentligen består. Varken lokalerna eller föremålen ha något proletäriskt i och för sig. Namnet bärn de emedan de skapts av proletärrevolutionen, som ryckt dyrbarheterna ur händerna på deras förra ägare och gjort dem till hela folkts egendom. Meningen är att föra ut konsten till folket, att i avlägsnare stadsdelar upprätta smärre ”förberedande” museer, dit arbetarna lätt hitta in, där de kunna orientera sig lättare än i de stora jättemuseerna, som det också drar lång tid att uppsöka i en storstad. I dessa små museer skola de lära sig aktning för konstverken och förstå, att många av de konstnärer och hantverkare, som åstadkommit dessa tavlor, möbler och porsliner, voro deras egna livegna förfäder. Proletärmuseerna i Moskva började upprättas 1918, de flesta tillkommo 1919 och hade 1920 över 60 000 besökare och under första halvåret 1921 över 50 000.

Jag vill här ej närmare ingå på proletärmuseernas inventarium, blott nämna att flera äro specialiserade på vissa grupper av konstföremål, t.ex. vapen och orientalisk konst eller 1600-talets ryska målare eller utländska målare, som verat i Ryssland, såsom Roslin.

Det 3:e proletärmuseet innehåller nästan uteslutande en enda privatsamling, brokars, näst bestående av holländska och flamländska tavlor samt några italienare. Samlingens gravyrer ha blivit barbariskt sönderslitna men väcka i sitt restaurerade skick stort intresse.

Det är inte lätt att säga, om proletärmuseerna komma att äga bestånd så synnerligen länge. Bakom deras upprättande ligger otvivelaktigt en god portion idealism och rätt så förnuftiga synpunkter.

Men den hårda tiden och den nya ekonomiska kursen ha medfört, att två redan blivit indragna år 1921. Jag förmodar, att deras värdefullaste innehåll överlämnats till ett centralmuseum och resten antingen försålts eller deponerats i något provinsmuseum.

En revolutionär museiskapelse framför alla andra är ”Revolutionsmuseet”, som grundades av Petrograds sovjet i oktober 1919. I spetsen för detsamma står ett valt kollegium, bland vars medlemmar märkas Sinovjeff, Lunatjarskij och Vetenskapsakademiens sekreterare Oldenburg.

Revolutionsmuseet, vill bli en central för minnet och studiet av den ryska revolutionen alltifrån dess första förelöpare Radisjtjev och Novikov över dekabristerna, 60-talets revolutionärer, ”Folkviljan”, pariskommunen, 1905 års revolution och fram till den nuvarande

tiden. För att utvidga och befästa minnet av revolutionsrörelsens historia har museet avhållit stora fester till dekabristernas och Bergens ära. Museet samlar och bevarar alla materialier, som tjäna till revolutionens historia, det äger ett revolutionshistoriskt bibliotek, en historisk utställning av revolutionsminnen, anordnar utställningar och kurser, utger en tidning, broschyrer och ett biografiskt lexikon över revolutionens män.

Särskilt rikt representerat är naturligtvis det material, som berör den senaste revolutionen. Här tillkommer även tryck och handlingar av alla slag, som hänföra sig till kontrarevolutionen. I museets handskriftsavdelning förvaras handskrifter av såväl revolutionens veteraner som av dess nuvarande banérförare, memoarer, dagböcker, även handlingar, litografier o.s.v. Man finner också ett rum med agitationsplakat, en ”den vita terrorns sal”, och slutligen en stor fotografisamling med bilder, som hänföra sig såväl till den ryska som den. s.k. världsrevolutionen.

Nya museer ha för övrigt uppstått litet varstans. De gamla klostren ha delvis förvandlats till museer. I det berömda Troitsko-Sergejevska klostret utanför Moskva har inrättats ett bokmuseum, som i handskrifter och tryck visar den ryska bokens utveckling. Jungfruklostret utanför Moskva skall visa gammal rysk konst, särskilt från tsarevnan Sofias tid, hon som var Peter den stores halvsyster och av honom sattes i kloster.

Revolutionen och bränslebristen ha medfört stora skador å många värdefulla arkitekturmonument, men också äldre restaureringar ha ibland verkat ogynnsamt. På sista tiden har man flitigt restaurerat Kremlbyggnaderna i Moskva och de gamla murtornen samt borttagit vanprydande 1800talstillägg.

I Novgorod utsattes Sofiakyrkans inre för svår förödelse genom bristen på bränsle och värmeledningens förstöring. Fukten förstörde väggmålningar och ikoner. Här liksom i Spaso-Nereditsa-kyrkan utanför Novgorod började mögel att härja. Sedan 1918 har staden besökts av olika kommissioner från Moskva och Petrograd, som drivit ett ivrigt konserveringsarbete samt även framknackat högintressanta väggmålningar och rentvättat gamla ikoner, varigenom man fått en helt ny föreställning om det äldsta ryska måleriet.

År 1859 upprättades den arkeologiska komissionen som skulle utföra utgrävningar och vårda de förhistoriska fornlämningarna. Ett 30-tal år senare fick den även i uppdrag att granska restaureringsförslag rörande äldre byggnader. Efter revolutionen har komissionen förvandlats och utvidgats till Akademien för den materiella kulturens historia.

Vid denna har inrättats ett institut för teknisk undersökning av materialet i förhistoriska och senare produkter.

Detta institut har redan börjat sin

publikationsverksamhet med utgivandet av en tidskrift, som innehåller intressanta undersökningsresultat. Prof. Farmakovskij har skrivit om de romerska glasugnarna, vilkas sista utlöpare fortlevat i Ryssland och Sverige in på 1900-talet och en mineralogisk undersökning har påbörjats av de olika mer eller mindre ädla stenarter, som använts under forntiden.

Den nya ekonomiska kursen har medfört återuppståndet ej bara av spekulanter utan också av samlare. F.d. rika samlare gå nu från hus till hus, till kännare och gulascher och söka uppehålla livet genom att sälja de sista resterna av sina forna kollektioner eller och ha de blivit mellanhänder och antikvitetshandlare.

Offentliga konstauktioner ha inrättats, och prisen äro oerhörda efter ryska förhållanden – 300 millioner för en servis Gardner-porslin med 17 föremål; 150 millioner för en rysk matta o.s.v. men reducerade till svenskt mynt äro de ej synnerligen höga.

Beundransvärda äro de ryska museimän och vetenskapsidkare, som hållit ut under de svåra tiderna. Under de 3 åren 1918–1921 dogo omkring 180 av nöd och umbäranden med följande sjukdomar. Några blevo också skjutna eller försvunno helt enkelt. Vetenskapsmännen sattes ju också i början i tredje klass vid utdelningen av näringsmedel, såsom varande skäligen onyttiga ”bursjujer”. Då dödligheten blev alltför förfärande anordnade sovjet utdelning av en extraportion, som säkert räddat många liv och förskaffade de frysande stackarna en värmestuga i ”De lärdas hus”. Fortfarande leva dock de ryska vetenskapsidkarna och museimännen unter ytterst svåra materiella förhållanden.

BILAGA 4

Brev från Vasyl Danilevitj till T. Arne

Kyiv, 19 december 1913
Ärade doktor, [389]
Jag vill gärna uttrycka min djupaste tacksamhet för er mycket intressanta forskning om svärdsdopskor från vikingatiden. Jag märker att ni alltid har ett stort intresse för ryska antikviteter.

Jag ber om ursäkt för det sena svaret. Jag har varit mycket upptagen med det offentliga försvarandet av min avhandling.

Jag har aldrig publicerat mina föreläsningar. Boken som ni nämner publicerades under mitt namn av min elev och utgör anteckningar som hon gjorde under mina föreläsningar. Dessa korta noteringar innehåller många fel. Just nu ger studenterna ut en andra upplaga, eftersom den första helt har sålt slut och blivit mycket sällsynt. Den andra upplagan kommer att ges ut utan mitt namn. När den publiceras ska jag skicka er en kopia.

Med vänliga hälsningar,
Med respekt, Er tillgivne, V. Danilevitj

– – –

UTAN DATUM (EFTER 1914)
Ärade doktor! [390]
Jag tackar er mycket för den vänliga sändningen av ert intressanta och [...] arbete inom arkeologi, ”La Suède et l’Orient”. Eftersom ni har för avsikt att fortsätta er forskning inom detta område, skickar jag er särtryck av två av mina arbeten, som nu är sällsynta och innehåller vissa uppgifter om östliga mynt. Tyvärr har jag inga särtryck av andra av mina arbeten som är relaterade till det ämne som intresserar er. Jag skickar också ”Rapporten från Arkeologiska museet vid Högre Kvinnokurser”. Jag kan tyvärr inte skicka er en publikation av samlingen från samma museum, eftersom den enligt museets regler sänds i utbyte mot andra publikationer. I denna bok finns en artikel av V.E. Kozlovskaja, ”De slaviska gravhögarna och boplatsen som historisk källa”. Denna artikel innehåller vissa uppgifter om rester av spår av arabiskt inflytande på Kyiv-området.

---

389 Översättning från tyska.

390 Översättning från franska.

Jag är för närvarande mycket upptagen och kan inte gå igenom allt som rör frågan som intresserar er. Jag vill uppmärksamma er på arbetet av den lwowska professorn Szelagowski, ”Najstarsze handlowe drogi na Wschód”. Hans slutsatser om de gamla Rysslands och Sveriges förbindelser genom vägen ”från Varjager till Greker” bekräftas helt av era slutsatser (s. 204 och framåt).

Vad gäller bilderna nr 331 och 332 och era ord på sidorna 197 och 198, vill jag påpeka att det finns exakt sådana kärl i sarmatiska gravhögar. I varje museum som har sarmatiska antikviteter kommer ni att hitta en mängd sådana muggar. För övrigt är de fortfarande kända i Stor-Ryssland, men de tillverkas av trä. I Lilla-Ryssland har de försvunnit, och gamla muggar har blivit sällsynta.

Angående bild nr 365 och era ord på sidan 217, måste jag säga att datumet för dessa kakel är okänt. De hittades under utgrävningar av en kyrka som byggdes 1197, och Vladimir den Helige dog 1015, så de kan inte på något sätt relateras till 900-talet. För övrigt tillverkas dessa målade ägg fortfarande i hela Lilla-Ryssland, i Bessarabien, i Rumänien och i Bulgarien. Det finns en bok av Kulzhynsky om Lilla-Ryska målade ägg och en av Shukhevych om Galiziska.

Mottag mina försäkringar om uppriktig respekt,
V. Danilevitj

– – –

1922 06 21
Herr Professor! [391]

De sorgliga och tumultartade åren under världskriget och under anarkin i Ryssland avbröt de kontakter som vi inledde i Nowgorod (d.v.s. på kongressen 1911). Jag tar inte upp dem på nytt för en bön utan för en bönfallan från en människa, som är helt uttömd och förtvivlad, att hjälpa mig att få tillåtelse att lämna det bilsjovikiska helvetet och resa härifrån till främmande land. Kanske skulle jag utomlands ännu kunna göra nytta både som forskare och som en människa med djup kännedom om livet här. I Bilsjovistien är jag fullständigt onyttig, eftersom man inte har behov av vetenskap här. Ändå kommer bilsjovikerna inte tillåta att jag ger mig av utan ett bra utländskt pass. Om det är omöjligt att ordna ett sådant pass genom Svenska Statens förmedling, är det kanske möjligt att erhålla det via Nordamerikas Förenta Stater. Amerikanerna har en omfattande handel med bilsjovikerna under Röda Korsets täckmantel. Denna handel berikar amerikanerna mycket. Bilsjovikerna har också behov av denna handel, som stöder dem, och de

391 T.J. Arnes arkiv i ATA. Översättning från franska av Ingmar Jansson.

kommer aldrig att våga säga nej till amerikanerna. Genom denna handel har situationen för oss ukrainare blivit ännu dystrare, och jag är ukrainare. Kanske kommer amerikanerna därför att vara lite generösa mot mig och hjälpa mig att ordna passet. Men jag skulle föredra att få svensk hjälp (ordagrant: ”Visserligen är den svenska hjälpen mycket mer att föredra för mig”). Den tjeckiske representanten i Kiev är införstådd med att ge mig passet ifall Tjeckiska Staten eller någon annan stat via Tjeckiska Staten kommer be honom att ge mig passet.

Jag skall inte beskriva livsvillkoren i Bilsjovistien. Det är absolut omöjligt att beskriva allt i ett brev. Jag skall säga kort, att livsvillkoren här är sådana att min hälsa är fullständigt nedbruten. Läkarna insisterar på att jag skall lämna Bilsjovistien, och man varnar mig, att jag kommer att dö i höst om jag blir kvar. Det är dessa förskräckliga livsvillkor som dödar den enorma mängden personer här bättre än alla sjukdomarna som finns här. Det är fullständigt omöjligt att ändra dessa villkor, eftersom de bildar en sorts trollcirkel som man inte kan rädda sig ur. Genom den blir nästan varje sjukdom här dödlig. Det är helt lönlöst att hjälpa oss med pengar, mat eller saker. Jag klipper av mina sorgliga jämmerrop. Men jag fattar mod och bönfaller Er ännu en gång att rädda mig ur detta helvete. Om jag blir kvar här till hösten, kommer jag att dö mycket fort.

Bilsjovikerna har berövat mig allt det lilla goda jag haft. De har plundrat hela mitt bibliotek, som var magnifikt, liksom även alla mina samlingar, nästan all min korrespondens och det mesta av mina tillhörigheter. Jag äger för närvarande inte något av mina vetenskapliga arbeten, inte heller av mina kurser som mina studenter har publicerat. Nästan allt vetenskapligt material, som jag har samlat under mer än 30 år av mitt forskarliv har förstörts av dumhet. Manuskripten till mina arbeten (tryckta och otryckta) har rönt samma öde. Ett liknande öde har också manuskripten från mina kurser fått, bland vilka mycket aldrig var publicerat. På det hela taget har dessa vilddjur nästan fullständigt röjt bort resultaten från hela mitt forskarliv. Ack, om Ni visste hur mycket av hälsa och ansträngningar mitt bibliotek och mina samlingar har kostat mig. Jag är och har alltid varit mycket fattig och har som ukrainare under hela mitt liv blivit förföljd, inte mindre av tsarismen än av bilsjovismen. Jag funderade på att organisera mitt bibliotek och mina samlingar på en ukrainsk vetenskaplig institution, och bilsjovisterna har förstört nästan allt likt vilda djur. Tänk hur lätt det är för kultiverade människor att vänja sig vid allt detta barbari. Jag, som ännu inte nått mitt 55:e levnadsår, ser ut som en åldring på åtminstone 65–70 år, till och med mer. Känslorna som vi upplever här, liknar mycket känslorna hos en människa, som man spärrat in i samma bur som vilda djur. Sakerna som händer här utgör ett brott och en skam för hela världen. För vårt elände, för våra

förödmjukelser, för våra lidanden, för våra döda är alla civiliserade folk ansvariga. Sannerligen, om man på allvar ville, skulle man kunna avsluta allt detta mycket fort, och i stället för detta förlänger man detta sakernas tillstånd utan ände.

Kanske minns Ni hur många böcker och antikviteter jag köpte i Nowgorod. Men för närvarande köper jag nästan ingenting, eftersom livet är sådant att pengarna ofta inte ens räcker till enkel föda. I stället för mitt vetenskapliga bibliotek äger jag för närvarande en mängd helt tillfälliga böcker. I stället för mina systematiska samlingar äger jag för närvarande några mynt och några antika småprydnader av obetydligt vetenskapligt värde. Men bilsjovikerna kommer att plundra mig även på allt detta, när de får veta att jag lämnar detta ”paradis”. Det är ett stort brott att vilja rädda sig från detta inferno. Bilsjovikerna ger i allmänhet nästan aldrig tillåtelse att exportera biblioteket eller samlingar. De föredrar att plundra folk på allt detta.

Resa hit kan man bara under sommaren och början av hösten, när det inte finns någon tyfus. Här består tågen av vagnar för handelsvaror och vagnar med fönster utan glasrutor. Jag har inte tillräckligt varma kläder.

Jag ber Er att inte svara mig via vare sig posten eller polska ambassaden. Polackerna skickar breven via posten. Den bilsjovikiska censuren öppnar breven som kommer med posten. I så fall riskerar jag att bli tagen till Tjeka (= Hemliga polisen) i stället för att lämna landet. Jag har redan varit där en gång. Det är tillräckligt för mig för hela mitt liv. Min hälsa kommer ihåg detta väl. Jag skriver till Er via den tjeckiska kommissionen för repatrieringen i Kiev. Tjeckerna skickar korrespondensen med en tjeckisk agent utan (= förbi) den bilsjovikiska censuren. Om Ni skulle vilja svara mig, ber jag Er skicka svaret via Tjeckiska Ambassaden.

Med samma bönfallan vänder jag mig också till Professor O. Almgren.[392]

Man har sagt mig, att den fattiga grevinnan P. Ouvaroff bor med sina två döttrar i något litet samhälle i Kaukasien. De lever i stor misär.

Tag emot mina uppriktiga känslor av fullständig högaktning.

Professor Basile Danilevitch
Kieff
Proreznaia, 26, bostad 8.
21.VI.22.

392 O. Almgren var på Arkeologiska kongressen i Novgorod 1911.

14. IX. 22.

Ärade Professor! [393]

Idag har jag fått en kopia av ert vänliga brev adresserat till F. Nansens kommitté. Jag är uppriktigt tacksam för det paket som ni vänligt skickar till mig varje månad. Vänligen, sluta skicka dem. Jag har inte bett om ekonomisk hjälp, och jag känner mig skamsen över att ha tvingat er att spendera era pengar för att hjälpa mig. Varken mitt bibliotek eller mina samlingar kommer att återvända till mig. De finns inte längre. Även om det skulle vara ett mirakel att få tillbaka allt detta, är livsvillkoren här sådana att jag inte skulle kunna arbeta. Jag vill inte åka till Sverige, och även som ukrainare har jag ingen anledning att göra det. I Prag finns det ett ukrainskt universitet där jag kan hitta alla nödvändiga förutsättningar för mitt arbete som lärare och forskare. För närvarande kommer min vän, den polske professorn vid universitetet i Poznań, Herr Witold Klinger, att vända sig till den polska staten med en begäran om att utfärda ett pass till mig. Jag har rätt till detta pass enligt Riga-överenskommelsen. Om min begäran stöds av den svenska staten, kommer svaret att vara snabbare och mer pålitligt, och då kommer mitt liv att räddas och jag kommer att bli evakuerad från detta helvete. Om det lyckas, kommer jag att stå i er eviga skuld resten av mitt liv. F. Nansens kommitté, när den skickade hit en kopia av ert brev, tänkte inte på den fara som jag utsattes för.

Vänligen, ta emot min uppriktiga tacksamhet och uttryck för full respekt.

Kyiv, 14. IX. 22.

Prof. Vasyl Danilevitj

28.III. 28. – – –

Ärade Herr! [394]

Jag tackar er hjärtligt för den mycket intressanta bok ni har skickat, ”La nécropole de Vendel”. Boken är särskilt intressant för mig, eftersom jag hittar flera liknande föremål som de som har hittats i Ukraina, till exempel: svärd (Pl. XXIII, 2), hakke-la hakke (Pl. XXIV, 5), saxar (Pl. X, 3, XIV, 4; XVVI, 3 tek.), pärlor i rad (Pl. XII, 9–17) och så vidare. Dessa glaspärlor är av asiatisk härkomst. Jag hoppas snart kunna skicka er min lilla studie ”Om skäror från eneolitikum”. Denna studie kommer att publiceras i den nya tidskriften för Ukrainas Fedir Vovk antropologiska museum.

Vänligen, ta emot uttryck för min uppriktiga respekt.

Kyiv, 28. III. 28.

---

393 T.J. Arnes arkiv i ATA. Översättning från franska av Ingmar Jansson.

394 T.J. Arnes arkiv i ATA. Översättning från franska.

Brev från Viktor Hosjkevytj till Ture Arne [395]

Viktor Hosjkevytj var statsråd och en ivrig samlare av antikviteter, som utgjorde grunden för det kommunala museet i Cherson. Enligt hans egna ord började museet 1890 med en specialgjord låda där han samlade de antikviteter han fann medan han arbetade som sekreterare för den guvernementala statistiska kommittén. Vid överlåtelsen av samlingen till Chersons stadsfullmäktige den 18 april 1909 bestod samlingen av 16 410 föremål. Tidsperioden fram till 700-talet f.Kr. var representerad av 1 316 föremål, antikviteter från den grekiska och sarmatiska perioden uppgick till 5 589 enheter, nomader från 300–1300-talen till 544 enheter, och från den tatariska perioden 1200–1700-talen fanns det 2 183 enheter, samt från den ryska kolonisationen av området under 1700–1800-talen 6 778 enheter.

Fram till 1910 förvarades samlingen i tre rum i lokalerna för Chersons offentliga bibliotek, i 10 väggskåp, 5 väggmontrar och två montrar vid skåpen, 4 vitrinskåp och 3 hyllor som var fästa vid väggarna. Dessutom förvarades en del av samlingen på vinden – ”chorah”, och en del var helt oöppnad.

På sidorna i museets krönika publicerades listor över ”medarbetarna” i museet, det vill säga de som överlämnat antikviteter och mynt till samlingen. Bland dem fanns bland annat jordbrukaren D.F. Burljuk och hans son, studenten V.D. Burljuk från Sankt Petersburg, som donerade 10 mynt till museet – fadern och brodern till den berömda konstnären David Burljuk, borgmästaren M.I. Blazjkov, kaptenen på fartyget ”Svetlana” O.O. Bogolepov, arkeologerna K.V. Bolsunovskyj, V.O. Gorodcov, B.V. Farmakovskyj, den brittiska vicekonsuln E. Caruana, samlaren B.I. Chanenko och löjtnant F.V. Fabritsius, som utan kostnad gjorde 18 kartor över fornlämningar i Chersonregionen för museet. Lite senare erkändes barnen från den kommunala skolan i byn Radenka som ”medarbetare i museet”, då de tillsammans med sin lärare L.Y. Torsky överlämnade arkeologiska fynd som de hittat 1913 i närheten av sin by.

Samlingen av Viktor Hosjkevtj överlämnades till Chersons stadsfullmäktige tillsammans med biblioteket, som den 1 januari 1912 bestod av 300 titlar. Stadsfullmäktige tillhandahöll inga medel för inköp av böcker; i stället fick museet böcker i utbyte mot skrifter skrivna av museets direktör Hosjkevytj. Museet fick disponera den andra våningen i en tvåvånings stenbyggnad på Howardgatan. I det första rummet i museet fanns en samling av fossila djur och verktyg från den tidigaste

395 T.J. Arnes arkiv i ATA. Översättning från ryska.

människan. Det andra rummet omfattade perioden från 700-talet f.Kr. till 1 e.Kr. och innehöll föremål från sarmatiska och antika kulturer. Under fönstren på andra våningen ställdes stenbilder av medeltida nomader från Cherson, och i en lång monter mitt emot fanns skallar från deras gravar. Den motsatta sidan av det andra rummet upptogs av utställningen från den tatarisk-turkiska tiden – 1200–1700-talen. Slutligen visades i det tredje rummet minnesmärken från Zaporizjzja samt tiden för den ryska kolonisationen av Chersonregionen, tillsammans med en numismatisk samling.[396] År 1923 togs museet under ledning av Folkkommissariatet för utbildning. Från och med då arbetade förutom direktören tre vetenskapliga medarbetare (I.V. Fabritsius, O.V. Dobrovolskyj och Yu.P. Krysin) och en vakt i museet. Under den sovjetiska tiden arbetade systern till den nämnda löjtnanten Fabritsius, Iryna, i museet och undersökte fyndplatsen för Keleheyskyjs skatt.[397]

I Ture Arnes arkiv finns flera intressanta brev skrivna av Hosjkevytj. I ett av dem, daterat den 8 maj 1913, skriver han att han ännu inte vet när han ska påbörja utgrävningarna i sommar, eftersom det beror på markägarna som har erbjudit honom att utföra utgrävningar på deras marker och lovat att tillhandahålla arbetskraft.

I ett annat brev, daterat den 10 september 1913, bjuder Hosjkevytj in Arne att komma på våren nästa år och lovar att välja en intressant fornlämning med gravfält. Genom deras gemensamma bekant, vicekonsul Edvard Caruana, lovade Arne att köpa några svenska mynt till den numismatiska samlingen vid Chersonmuseet.

I slutet av det året skickade Hosjkevytj en festlig nyårshälsning till Arne för det nya året 1914 och bjöd in honom och hans fru att komma till Cherson på sommaren.

Det sista brevet från Hosjkevytj till Ture Arne är daterat den 26 maj 1924, och dess innehåll finns översatt från ryska nedan.

Kära Ture Ivanovitj!
I går läste jag i en moskvabaserad tidning om grundandet av det rysk-svenska sällskapet och blev glad över att se er omnämnd som dess vice ordförande. Jag mindes de avlägsna dagarna av ert arbete vid Chersonmuseet och ville skicka er nyheter om min skapelse.

---

396 *Херсонский городской музей. Летопись музея. Выпуск 2-й за* 1909, 1910 и 1911 гг. Херсон 1912, 50-57, 59; Херсонский городской музей. Летопись музея. Выпуск 5-й за 1913 г. Херсон 1914,15.

397 рина В. Фабріціус, *Херсонський історико-археологічний музей. Випуск 8-й. Літопис музею червоні роки* 1917-1927. Херсон, 1927, 2.3, 15-16.

Allt är i gott skick här, men byggnaden har ”förfallit”. Det enda jag åstadkommit under åren 1918–1922 har varit att bevara samlingen intakt. Det krävde en stor del av de krafter jag fått av naturen. Jag har nästan inte arbetat. Nu [...] börjar vi arbeta sakta men säkert [...] Vi planerar att göra några utgrävningar och forska vidare. Och viktigast av allt, vi har börjat sammanställa resultaten, något jag inte haft tid under insamlingen av museets samling. Museets ekonomiska situation är blygsam. Museet har inte tillgång till vetenskapliga resurser. Cherson har nästan drunknat, och intresset för provinsen har ännu inte vaknat i centrum. Jag hoppas att utvidgningen av regionen också kommer att gynna mitt arbete. Ni vet själva – vår arkeologiska sida är stor och riklig, men det finns inga arbetare där.

Hälsningar till er,
V. Hosjkevytj.

– – –

Brev från Kostjantyn Grinevytj till Ture Arne

Ture Arnes kopplingar till Sevastopol framgår av ett långt brev från Kostjantyn Grinevytj, daterat den 15 december 1926.

Ärade Ture Ivanovitj!
Jag har just mottagit två volymer av ”Järnåldern på Gotland” och en broschyr om de antika germanernas fälttåg från professor B. Nerman. Det råder ingen tvekan om att jag har er att tacka för detta, Ture Ivanovitj, och jag ber er ta emot min tacksamhet. Jag ber er också att framföra min djupa tacksamhet till professor Birger Nerman för de böcker han skickat till mig, som är viktiga både för mig och Chersonesmuseet. Jag ber er att informera honom om att jag inom kort, efter min återkomst till Krim, kommer att skicka mina kommande arbeten: ”Murar av Chersones” – en illustrerad guide till Chersones, samt ”Erfarenhet av metodologi inom arkeologisk vetenskap”.

Jag är mycket glad över att det mellan oss, och genom ert vänliga stöd, knyts de mest intima band mellan Chersones och Stockholm! Jag värdesätter detta högt och kommer att göra allt för att främja den fortsatta utvecklingen av våra vänskapliga vetenskapliga relationer!

Jag och min fru lämnar Leningrad om 4–5 dagar för Sevastopol i tre månader. Anledningen är att jag har etablerat de mest intima band med Akademin för

historia av materiell kultur för gemensam publicering av chersonesiska minnen. Jag åker just nu till Chersones för att förbereda jubileumsutgåvan. Just nu arbetar den permanenta Chersonesiska kommissionen vid Akademin för historia av materiell kultur. Vi har redan nästan sammanställt innehållet för det jubileumsnummer av Chersones-samlingen. Den kommer att innehålla publiceringar av minnen från Chersones, utförda av mig tillsammans med en rad arkitekter och historiker. Sedan kommer en katalog över bysantinsk marmor från Chersones att publiceras (prof. Ainalov och Protasov), följt av en artikel av Ainalov: ”Topografi av det bysantinska Chersones”, N. Izmailov: ”Mosaiker från det korsformiga templet i Chersones”, M. Tyhanov-Klymenko: ”Kapitel om det bysantinska Cherson”. Slutligen ingår en ännu inte publicerad rapport av Petjenkin om utgrävningarna 1911 i området av det så kallade Straboniska Chersones. Som ni ser, från denna enkla lista kommer vår gemensamma antologi med Akademin att bli oerhört innehållsrik, och utan den kan ingen som arbetar med Chersones klara sig [...] Vi planerar att publicera den före sommaren. Därför måste jag snabbt åka till Chersones och börja arbeta på allvar för att hinna få materialet klart för tryck i Leningrad senast den 1 maj.

Dessutom, kära Ture Ivanovitj, har jag ännu inte tackat er för den utsökt utgivna och välskrivna boken om de gamla banden mellan Skandinavien och det forna Rus. Inom kort skickar jag ett särtryck av min rapport om utgrävningarna 1926 i Chersones, som ni har sett.

Era svenska arbeten har intresserat mig, och jag har allvarligt övervägt att studera svenska, särskilt eftersom jag kan franska, tyska och antika språk. Från min fru, Olga Klementievna, vill jag gärna framföra hjärtliga hälsningar. Just nu är det mycket varmt i Krim (jag har fått ett brev därifrån), solen skiner, medan här i dimmans land, i Leningrad, är vädret tveklöst likadant som i Stockholm – och den klibbiga fuktigheten gör livet svårt, även om jag har bott i Leningrad i nästan 12 år!

Skriv gärna detaljerat till mig om hur ni har det! Jag ser fram emot ett långt brev från er. För övrigt: Tauriska sällskapet för historia, arkeologi och etnografi (tidigare Tauriska vetenskapliga arkivkommissionen) kommer den 6 februari att fira 40 år sedan sitt grundande. Vi har planerat att publicera volym 58 (1) av våra ”Meddelanden” till denna dag. Om ni vill ha volymen, vänligen prenumerera genom att skicka 5–10 rubel till adressen Simferopol, Budyonnygatan (tidigare Markovska), hus nr 11, till kamrat ordförande för sällskapet, prof. V.I. Filonenko. Men skynda er!

Jag behöver förstås inte påminna er om betydelsen av Tauriska arkivkommissionens arbete i historien för studiet av krimska antikviteter och dess grundare Arsenij Ivanovitj Markevitj. Jag bör också tillägga att denna 58:e volym även kommer att

ägnas åt Arsenij Ivanovitj Markevitj 50-årsjubileum, som var i Kertj (ni minns ju det!) som kamrat ordförande för den arkeologiska konferensen.

Med uppriktig hälsning och tacksamhet för minnet,
Förblir jag hjärtligt tillgiven,
K. Grinevytj
Chef för Chersonesmuseum
Sevastopol-Krim-SSR
Leningrad, 15.12.1926

– – –

22 januari 1927
Prof. T.I. Arne, Stockholm

Ärade Ture Ivanovitj!
Jag har just mottagit ”La Suede et l’Orient” och den underbara pennan. För båda gåvorna ber jag er ta emot min uppriktiga tacksamhet.

Varför har ni inte skrivit på så länge? Jag har inte fått något brev från er på tre månader. Jag skulle bli mycket glad över att få ett långt brev från er. Olga Klementievna ber er att ta emot hennes bästa önskningar. Jag skickar professor Nerman våra publikationer. Jag är upptagen med att förbereda jubileet och, viktigast av allt, förbereda trycket av den södra delen av Chersones samt marmorhuvudet. Jag vill översätta det till tyska och skicka det till Jahrbücher eller något annat ställe.

Med uppriktig respekt,
K. Grinevytj

– – –

Chersones
1 februari 1927
Kära Ture Ivanovitj,
Jag känner mig mycket skyldig inför er, men jag ber er att hjälpa mig i min nöd: den penna ni skickade föll från bordet och gick sönder; snarare bröts den gyllene spetsen. Därför har jag en ödmjuk begäran till er: idag har jag genom Statsbanken överfört 8 rubel till er (ni får det i dollar enligt kursen 1 dollar – 1 rubel 95,5 kopek). Vänligen, köp mig en likadan penna igen, och om möjligt, en reservspets. Förlåt att jag belastar er med denna bagatell, men vi har inga pennor, och utan en känns det svårt för mig att arbeta.

Vi har ett jubileum i september och väntar på er. Vi förbereder oss med alla krafter. Jag arbetar med att sammanställa rapporten om de chersonesiska utgrävningarna för 1907, 1908, 1909, 1910, 1911 och 1912. Jag skriver en jubileumsbok

”100 år av chersonesiska utgrävningar”, samt en studie om huvudet av en pojke från Chersones (fynd från 1926).

Olga Klementievna skickar sina hälsningar och ser fram emot ert besök med er fru.

Med hjärtliga hälsningar,
Er tillgivne,
K. Grinevytj

Jag ber återigen om ursäkt för det besvär jag orsakat.
Jag har skickat våra publikationer till professor Nerman. Har han fått dem?

– – –

10 MARS 1927

Kära Ture Ivanovitj,

Jag kan inte förstå vad er envisa tystnad betyder. Nyligen skickade jag er ett särtryck av ”Utgrävningarna i Chersones 1926”, och för några veckor sedan skickade jag en liten summa pengar med en ödmjuk begäran att ni skulle skicka en evig penna, som av misstag gick sönder. Jag tillbringade nyligen två veckor i Odessa och återvände till Chersones sjövägen. I Odessa arbetade jag i arkivet för det tidigare Odessa-sällskapet för historia och antikviteter. Jag avslutar sammanställningen av den historiska översikten: ”100 år av chersonesiska utgrävningar” och förbereder en fullständig ”Rapport om utgrävningarna i Cherson under 1908–1912”. Jag har arbetat mycket, men jag tror att jag hinner klart till den 1 maj. Den 10 maj vill jag vara i Moskva.

Med uppriktig hängivenhet, K. Grinevytj

– – –

Brev från Oleksander Fedorovkyj till Ture Arne

I brevet från Oleksander Fedorovskyj till Ture Arne, daterat den 8 november 1926, tackar han honom för den skickade broschyren (namnet anges inte) och lovar att diskutera den på universitetets seminarium. Han informerar också sin svenske kollega om sitt arbete med att sammanställa program och instruktioner för kulturminnen, som ska publiceras så snart som möjligt, samt sina planer på att undersöka tatariska bronsskulpturer. Nästan en månad senare, den 2 december 1926, skickar Fedorovskyj ett annat brev till Arne, vilket vi här återger i sin helhet:
Charkiv

2. XII. 26
Ärade Ture Ivanovitj,
Låt mig uppriktigt tacka dig för den bok du skickade, ”Det stora Svitjod – Stora Sverige”, som jag just mottagit. Jag har nyligen återvänt från Kyiv, där jag vid den arkeologiska kommittén höll två föreläsningar: ”Om tidigmedeltida sländtrissor” och ”Program och instruktioner för registrering och beskrivning av arkeologiska minnen” – det senare arbetet är redan under tryck. I familjen Rudynskyj har vi med stor sympati nämnt ditt namn. Jag beklagar djupt att mina många åtaganden hindrar mig från att avsluta mitt arbete, men jag hoppas att jag under vintern ska kunna publicera 3–4 små artiklar, som jag omedelbart skickar till dig. Jag har fått A.M. Tallgrens arbete, som är viktigt för oss.

Med uppriktig hälsning, O. Fedorovskyj

Redan efter 20 dagar (den 24 december 1926) skriver Oleksander Fedorovsky ett annat brev till Ture Arne:

24. XII. 1926
Ärade Ture Ivanovitj,
Jag gratulerar dig till helgerna och det ”Nya Året”. Jag tackar hjärtligt för de skickade böckerna:

T. Arne ”Det Stora Sverige”;
N. Åberg ”Goter och langobarder i Italien”;
B. Salin ”Forngermansk djurornamentik”;
O. Almgren ”Den tidiga järnåldern på Gotland”.

Alla dessa böcker är av stort intresse för mig, och under helgerna planerar jag att ägna tid åt att studera dem. Jag är också mycket tacksam mot professor Birger Nerman, som skickade mig sitt värdefulla arbete tack vare din hjälp. Jag ber dig att framföra min uppriktiga tacksamhet till honom, och jag ska självklart tacka honom i ett brev. Jag trycker min broschyr ”Program och instruktioner för registrering av arkeologiska minnen”. Vänligen säg mig till vem den ska skickas. Den är inte särskilt intressant, men det kommer att finnas illustrationer. Tack igen.

Med uppriktig respekt,
O. Fedorovskyj

Redan efter två dagar (den 26 december 1926) skickade Oleksander Fedorovskyj ytterligare ett brev till Ture Arne:

26. xii. 26
Vi skålar för käre Ture Ivanovitj hälsa och minns våra vänliga kvällar, meloner, persikor, havet, fox-trotter, kappor och byxor, broderade tofflor och tegelstenar. Nu tillbringar vi tid tillsammans och hoppas återigen träffas i Cherson i september.

Vi kysser er varmt!!!
Olga Klementievna, Nonna Petrovna, K. Grinevytj, O. Fedorovskyj

Den 15 januari 1927 skickade Oleksander Fedorovsky ett nytt brev till Ture Arne:

15. i. 1927
Ärade Ture Ivanovitj,
Jag har mottagit ytterligare två av era arbeten: ”Österuropas och Nordbalkans förbindelser under förhistorisk tid” och ”La Suede et l’Orient”. Jag är mycket tacksam. Jag beklagar att jag inte kan svenska – ditt första arbete skulle vara mycket användbart för min artikel, som dock snart kommer att publiceras. Jag har tagit en svensk-tysk ordbok och läser de böcker du skickat. Har du fått fotografiet från Konstantin Eduardovitj? Alla blev bra (foto från konferensen i Kertj). Tack igen. Jag hoppas att du kommer att delta i kongressen i Cherson i sommar.

Din uppriktige, O. Fedorovskyj

I ett brev från Fedorovskyj till Arne, daterat den 21 januari 1928, får vi veta om den senares intresse för Pastyrske-fyndet[398] och viljan att genomföra gemensamma utgrävningar där. Först tackar författaren Ture Arne för den skickade monografin – publiceringen av gravfältet vid Vendel: ”[...] Jag minns ofta ditt deltagande vid kongressen och samtalen med dig, som gav mig så mycket. När det gäller utgrävningarna vid Pastyrske har de ännu inte genomförts, och jag vet inte om det kommer att vara möjligt att organisera dem i sommar. Självklart, om du skulle kunna delta – det skulle vara underbart. Men jag blir lite förvirrad över att du planerar att komma till USSR i mitten av augusti. Kommer du inte att delta i den internationella historiska kongressen i Oslo 13–20 augusti? Det intresserar mig

398 T.J. Arnes arkiv i ATA. Översättning från ryska.

mycket, eftersom jag nyligen fått en inbjudan att delta i denna kongress i sektionen för arkeologi, som representant för Ukrainas Golovnauka[399]. Det var planerat att jag skulle hålla två föreläsningar (för det mesta av informationskaraktär). En handlar om framstegen inom studierna av sten- och bronsåldern i Ukraina (inklusive vid denna tid trypilliakulturen och vår expedition i Dnipro-forsarna 1927). Den andra – ”Nya uppgifter om folkvandringstiden i Ukraina”. Jag planerade att visa nya fynd, som du delvis känner till, i form av diabilder, med mycket begränsade slutsatser. Jag har inte skrivit till dig om detta än, bara för att frågan om min tjänstledighet avgörs i Moskva, och inom kort får jag ett slutgiltigt svar om jag kommer att vara på tjänstledighet eller inte.

Efter kongressen i Oslo ska jag skickas till Oxford den 27.08-1.09. Där planerar jag att hålla en föreläsning om ”Gyllene hordens[400] antikviteter i Ukraina”. Du känner delvis till mina tidigare fynd. Just nu har de ökat avsevärt. Nyligen hittades en skatt av gyllene horden-mynt nära Charkiv. Jag har samlat mycket vapen, keramik och andra föremål under sommaren. Men här är också frågan om min tjänstledighet ännu inte avgjord. För sommaren hade jag som huvudmål att studera Gyllene horden-antikviteterna och att genomföra utgrävningar och exkursioner med detta syfte. Jag skulle gärna vilja besöka Pastyrske, men det finns inga pengar för dess utgrävningar, så det skulle bara kunna bli en rekognosering av denna plats. Men det viktigaste för mig är att få veta om din medverkan vid kongressen i Oslo. Kommer du att vara där? Om så är fallet, kan din resa till USSR vara före eller efter Oslo. Vänligen skriv om detta. I vilket fall som helst, allt som kan göras för att visa dig fornlämningarna och ge dig möjlighet att delta i utgrävningarna (det är oerhört värdefullt för mig) – allt kommer att göras.

Din hängivne och tacksamme, O. Fedorovskyj

Ett annat brev från Olexander Fedorovskyj, daterat den 7 oktober 1928, där han återigen nämner Pastyrske: ”I vilket fall som helst kommer allt att göras för att ge dig möjlighet att bekanta dig med arkeologin i detta fynd. Jag skulle vara mycket glad att träffa dig. Om du kommer till Ukraina, hoppas jag att du inte glömmer vårt museum. Jag har funnit mycket nytt från antikviteterna från folkvandringstiden. Jag sysslar med denna fråga.”

---

399 T.J. Arnes arkiv i ATA. Översättning från ryska.

400 T.J. Arnes arkiv i ATA. Översättning från ryska.

Källor och litteratur

OTRYCKTA KÄLLOR

Ukraina

Архів Національного музею історії України, Київ

Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, Київ

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України

Центральний державний архів громадських об'єднань та україніки (ЦДАГО України)

Центральний державний історичний архів України, м.Київ (ЦДІАК України)

Sverige

Antikvarisk-topografiska arkivet, ATA, Stockholm

Statens historiska museers arkiv, Stockholm

LITTERATUR

Александрович, Володимир. *Холмська ікона Богородиці з Емануїлом*. Студії з історії українського мистецтва. Том. 5. Львів: Інститут Українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України, 2018.

Алфёрова, Гали В., Харламов, Виктор А. *Киев во второй половине XVII века*, Киев: Наукова думка, 1982.

Ананьєва, Тетяна. "Десятинна церква: коло витоків археологічних досліджень (1820–1830-і рр.)" . *Церква Богородиці Десятинна в Києві. До 1000-ліття освячення*. Київ.: "Артек", 1996, 15–23.

Ананьєва, Тетяна. "Сей камень от церкви Десятинной": археологические находки начала XIX века - "древности ископаемые" и символические". *Opus Mixtum* № 4 (2016), 89–97.

Андрощук, Федір. "Велика Швеція" Туре Арне. До 120-річчя з дня народження. *Ант: Вісник археології, мистецтва, культури*. (2000), 56–60.

Андрощук, Федір. *Десятинна церква: відома і невідома*. Київ: Laurus, 2021.

Андрощук, Федір. *Музей і національний проєкт*. Київ: Національний музей історії України, 2024.

Архипова, Елизавета. *Резной камень в архитектуре древнего Киева*. Киев: Стилос, 2005.

Бабенко, Василий А. "Продолжение систематических раскопок в Верхнем Салтове". *Труды XIV Археологического съезда в Чернигове*. Том II. Москва, 1910, 238–254.

Бабенко, Василий А. "Дневник раскопок в 1910 г.". *Труды XIV Археологического съезда в Чернигове*. Том II. Москва, 1910, 245–254.

Бабенко, Василий А. "Памятники хазарской культуры на юге России". *Труды XV Археологического съезда в Новгороде*. Том I. Москва, 1914, 435–480.

Баран, Олександр. "Холмський єпископ Яків Суша - дослідник минувшини Холмської землі". *Kościoły wschodnie w Rzeczypospolitej XVI–XVII wieku: Zbiór studiów*. Gil Andrzej (redakcja) Lublin 2005, 21–29.

Білокінь, Сергій. *Музей України. Збірка П.Потоцького.Дослідження, матеріали*. Київ: Києво-Печер. іст.-культ, заповідник, НАН України. Ін-т історії України. Центр культурол. студій, 2006.

Библиотека российская историческая: Содержащая древния летописи и всякия записки, способствующия к объяснению истории и географии российской древних и средних времен. Санкт-Петербург: При Имп. Акад. наук, 1767 Ч. 1: [Летопись Несторова с продолжателями по Кенигсбергскому списку, до 1206 года].

Бліфельд, Давид І., *Давньоруські пам'ятки Шестовиці*. Київ: Наукова думка, 1977.

Бобринский, Алексей А. *Курганы и случайные археологические находки близ местечка Смелы*. Т. 1–3. Санкт-Петербург, 1887–1901.

Болховітінов, Євгеній, митрополит. *Вибрані праці з історії Києва*. Упор., вступна стаття та додатки Т.Ананьєвої. Київ: Либідь, 1995.

Булик, Наталя. "Діяльність Крайового археологічного товариства у Львові в останній чверті XIX ст.". *Археологічні дослідження Львівського університету* Вип. 6 (2003), 196–203.

Вельмин, Сергей, "Археологические изыскания Археологической комиссии в 1908 и 1909 гг. на территории древнего Киева". *Военно-исторический вестник,* №7–8 (1910), 121–144.

Виноградов Андрей Ю., Ёлшин, Денис Д. "Греческая эпиграфика Десятинной церкви". *Византийские очерки. Труды российских учёных к XXIII Международному конгрессу византинистов*. Санкт-Петербург: Алетейя, 2016, 43–60.

Герд, Лора. А. "Еще один проект «русского Константинополя». Записка Ф. И. Успенского 1915 г.". *Вспомогательные исторические дисциплины* XXX (2007), 424–433.

Гійом Левассер де Боплан. *Опис України, кількох провінцій королівства польского, що простягаються від кордонів Московії до Трансильванії, разом з їхніми звичаями, способом життя і веденням воєн*. Переклад з руанського видання 1660 р. Київ: ФОП Стебеляк, 2017.

Голубев, Сергей. "Материалы для истории западно-русской церкви". *Чтения въ историческомъ обществе Нестора Летописца*. Книга пятая. Киев, 1891, 144–227.

Гончарук, О. "Восточный путь привёл викингов в Киев. В Национальном музее истории Украины открылась уникальная выставка". *Комсомольская правда,* Киев. 11 февраля 2003 г., 15.

Грінченко, Володимир А. "Пам'ятка VIII ст. Коло с. Вознесенка на Запоріжжі". *Археологія* III (1950), 37–63.

Грушевський, Михайло С. *Ілюстрована історія України*. Львів-Київ: Друкарня С. В. Кульженко, 1912.

Дружинина, Елена И. *Северное Причерноморье в 1775–1800 гг*. Москва: Изд-во Акад. наук СССР, 1959.

Дубровський, Василь. "Чергові завдання сучасного музейного будівництва на Вкраїні". *Український музей*. Збірник перший за редакцією П. Курінного, Ф. Ернста, Д. Щербаківського, М. Рудинського, С. Гілярова. Київ: Київ-Друк, 1927, 15–26.

Єфремов, Сергій. О. *Щоденники. 1923–1929*. Київ: ЗАТ "Газета "Рада", 1997.

Ёлшин, Денис, Ивакин Глеб. "Церковь Рождества Богородицы Десятинная митрополита Петра Могилы: история, археология, изобразительные источники". *Ruthenica* IX (2010), 74–109.

Естественно-исторический музей Полтавского губернского земства. Описание коллекций. Полтава: Типо-лит. М.Л. Старожицкого, 1900.

Журба, Олег І. *Київська археографічна комісія. 1843–1921. Нарис історії і діяльності*. Київ: Наукова думка, 1993.

Закревский, Николай. *Описание Киева*. Москва: в типографии В.Грачева и Комп., 1868.

Залесская, Вера. Н., Львова, Зоя А., Маршак, Борис И. и др. *Сокровища хана Кубрата. Перещепинский клад*. Санкт-Петербург: Славия, 1997.

Затилюк, Ярослав, "Київські посольства XVII ст. з мощами Володимира до Москви". *Україна в Центрально-Східній Європі* Вип. 15 (2015), 165–190.

Затилюк, Ярослав. "Старовинні грецькі літери на фасаді Десятинної церкви та їх перші дослідники". *Ruthenica*. Seminarium (2023), 131–161.

Збірник присвячений 35 річчю Музею. Під редакцією В.Бендеровського, Я.Риженка, М.Гавриленка. Том. І. Полтава: 1-ша раддрукарня «Полтава –. Поліграф», 1928.

Зимин, Александр А. "Память и похвала Иакова Мниха и Житие князя Владимира по древнейшему списку", *Краткие сообщения Института славяноведения АН СССР,* № 37 (1963), 66–72.

Івакін, Гліб Ю. "До історичної топографії пізньосередньовічного Києва". Толочко Петро П. (ред.), *Археологічні дослідження стародавнього Києва*. Київ: "Наукова думка", 1976, 214–221.

Иконников, Владимир. С. *Опыт русской историографии*. Том первый. Книга Первая. Киев: Тип. Императорского Университета св. Владимира, 1891.

Иконников, Владимир. С. *Опыт русской историографии*. Том первый. Книга Вторая. Киев: Тип. Императорского Университета св. Владимира, 1892.

Ипатьевская летопись. Полное собрание русских летописей. Том второй. Москва: "Языки русской культуры", 1998, (ПСРЛ II).

Йолшин, Денис. "Палаци" на Старокиївській горі: відкриті питання реконструкції архітектурних форм", *Opus Mixtum* 8 (2020), 39–50.

Кадеев, Василий. И. "Украинский археолог, краевед и этнограф В. А. Бабенко (к 120-летию со дня рождения)", *Древности* (1996), 144–146.

Каргер, Михаил К. "Киев и монгольское завоевание". *Советская археология* XI (1949), 55–102.

Каргер, Михаил К. *Древний Киев. Очерки по истории материальной культуры древнерусского города*. Том I-II. (Москва—Ленинград: Изд-во Академии наук СССР, 1958–1961.

Кашуба-Вольвач, Олена. "Атрибуція твору Крістіана Крона", *Мистецтво. Музей. Діалоги* №1 (2021), 138–145.

Київський Атеней. Мистецький Київ XVII-XVIII ст. Київ: Родовід, 2015.

Килиевич, Стефания Р. *Детинец Киева IX-первой половины XIII веков*. Киев: Наукова Думка, 1982.

Коваленко, Георгий. "Киевский Пер Гюнт". *Народознавчі зошити*. Серія мистецтвознавча №6/120 (2014), 1231–125.

Ковтанюк Ніна, Шовкопляс Ганна. "Скарбниця історичної пам'яті України". *Київська старовина* 4 (1999), 63–80.

Ковтанюк, Ніна, Г. (Ред.). *Національний Музей історії України*. Київ: "Мистецтво", 2009.

Козюба, Віталій. "Східний" палац у давньому Києві: новий погляд на відому пам'ятку". *Opus Mixtum* 6 (2018), 27–40.

Козюба, Віталій. "Олександр Анненков і Десятинна церква: пристрасть чи розрахунок?" *Opus Mixtum* 8 (2020), 55–74.

Комар, Олексій, Козюба, Віталій. "Братські могили 1240–1241 років біля Десятинної церкви". *Opus Mixtum* 4 (2016), 122–137.

Кордт, Володимир О. *Чужоземні подорожні по Східній Європі до 1700 р.* Київ, Українська Академія наук, 1926.

Корзухина, Гали Ф. *Русские клады IX-XIII вв*. Москва-Ленинград: Издательство Академии Наук СССР, 1954.

Корзухина, Гали Ф. "Новые данные о раскопках В.В. Хвойко на усадьбе Петровского в Киеве". *Советская археология* XXV (1956), 318–342.

Корнієнко, В'ячеслав. (Ред.). *Відбудова Хрещатика в колекціях архітектурної графіки*. Київ: Саміт-книга, 2021, 21–24.

Косаренко-Косаревич, Василь. "Пропащі скарби". *Краківські Вісті* Рік III. Ч. 47 (494) 7 березня 1942 р., 3–4.

Кот, Сергій, Нестуля, Олексій. *Українські культурні цінності в Росії : перша спроба повернення 1917–1918*. Київ: Соборна Україна, 1996

Кузьминых, С. В., Саенко, В. М. «Я вошла в археологию ощупью»: письма И. В. Фабрициус А. М. Тальгрену. *Stratum plus* 2 (2023), 229–272.

Кукуішко, Артур. "Знесення Десятинної церкви в контексті заходів та подій антирелігійної кампанії кінця 1920–1930-х років". *Opus Mixtum* 9 (2021), 85–91.

Курінний, Петро. "Всеукраїнський державний культурно-історичний заповідник "Всеукраїнський музейний городок" . *Український музей*. Збірник перший за редакцією П. Курінного, Ф. Ернста, Д. Щербаківського, М. Рудинського, С. Гілярова. Київ: Київ-Друк, 1927, 212–215.

Курінний, Петро. *Історія археологічного знання про Україну*. Мюнхен: Українськтий Вільний Університет, 1970.

Кучерук, Олександр. *Українська Центральна Рада: історія будинку*. Київ: Наш формат, 2010.

Левіцкій, Орест. "Къ исторіи водворенія въ Кіеве уніи". *Чтения въ историческомъ обществе Нестора Летописца*. Книга пятая. К., 1891, 137–143.

Лисенко, Микола М. (ред.). *Київський державний історичний музей. (Путівник)*. Київ: Госполитиздат УССР, 1955.

Литовченко, Олександр В. "Художник Ю.Ю. Павлович - відомий і невідомий", *Праці Центру пам'яткознавства Вип*. 31 (2017), 170–176.

Макарова, Татьяна И. *Перегородчатые эмали Дреней Руси*. Москва: Наука, 1974.

Максимович, Михайло О. *Киев явился градом великим*…Вибрані українознавчі твори. Київ: Либідь, 1994.

Малолєтова, Ніна. "Діяльність німецького бібліотекаря та книгознавця Йозефа Бенцінга під час нацистської окупації України (1941–1944)". *Студії з архівної справи та документознавства* Т.15 (2007), 159–164.

Мальгин, Андрей В. "Присоединение Крыма к России в свете мотивов имперской экспансии". *История и современность* Выпуск №1/17 (2013), 45–68.

Михайлова, Наталія Р. "Історичний музей у 1948 році очима археологів", *Науковий вісник Національного музею історії України*. Вип. 2 (2017), 175–176.

Міляєва, Людмила, Гелитович Марія. *Українська ікона XI-XVIII ст*. Київ, 2007.

Моргуненко, Ф. *Днепровский пороги*. Ташкент, 1913.

Непомнящий, Андрей А. "Керченская археологическая конференция по воспоминаниям участников: крымоведческие коммуникации первого советского десятилетия", *Боспорские исследования*. Вып. XXXIX (2019), 404–423.

Освящение и открытие Киевского Художественно-Промышленного и Научного Музея Императора Николая Александровича. Киев, 1905.

Отчет Императорской археологической комиссии за 1903 год. Санкт-Петербург: Типография Императорской академии наук за 1903 г., 184–192.

Пекарська, Людмила В., Павлова Віра В. ”Процесійний хрест із Київського дитинця”, *Археологія* №4 (2004), 94–99.

Петрів, Віктор. ”Сучасний стан української поезії”, *Краківські Вісті*, Рік IV. Ч. 159 (897) 24 липня 1943 р., 3.

Попельницька, Олена О. ”Видання з автографами, екслібрісами та дарчими написами П.П.Потоцького та В.О.Щавинського у книгозбірні Національного музею історії України”. *Науковий вісник Національного музею історії України,* число 7 № 7 (2021), 305–321.

Пристайко, Володимир, Шаповал Юрій І. *”Спілка визволення України”: невідомі документи і факти*. Київ: Інтел, 1995.

Пуцко, Василий Г. ”Каменный рельєф из киевских находок”, *Советская археология* №2 (1981), 223–231.

Радієвська, Тетяна, Себта, Тетяна, Сорокіна Світлана. ”Документи свідчать: вивезення на захід збірок Крайового музею до-і ранньої історії в Києві у 1943–1945 роках”. *Український археографічний щорічник* 21/22 (24/25) (2018), 799–860.

Радієвська, Тетяна М., Сорокіна, Світлана А., Завальна, Оксана М. ”Мандри археологічних колекцій Національного музею історії України. *Праці Центру пам’яткознавства*. Вип. 29 (2016), 183–200.

Раппопорт, Павел А. *Русская архитектура X-XIII вв. : каталог памятников*. Ленинград : Наука., 1982.

Ростовцев, Михаил И. ”Сириск - историк Херсонеса Таврического”, *Журнал Министерства народного просвещения*. Отдел классической филологии № 4 апрель (1915), 151–170.

Савчук, Марія І. ”Акти передачі збірки П.П.Потоцького як джерело облікової інформації”. *Тематичний збірник наукових праць [Нац. муз. історії України]*. Київ: Такі справи, 2010, 289–316.

Сборник материалов для исторической топографии Киева и его окрестностей. Киев: Типография Е. Я. Федорова, 1874.

Свистун, Геннадий Е. ”Фортификация городища Верхний Салтов”, *Степи Европы в эпоху средневековья*. Том 7. Хазарское время. Ред. А.В.Евглевский. Донецк: ДонНУ, 2009, 459–478.

Себта, Тетяна М., Качан Роман .І. *Києво-Печерська Лавра у часи Другої світової війни*. Київ: ”Видавець Олег Філюк”, 2016.

Скрипник, Олександр. *Спецоперація ”Некро” - розсекречені історії з архіву розвідки*. Київ: Адеф-Україна”, 2023.

Митрополит Иларион. Слово о Законе и Благодати. Киев: LAURUS, 2015.

Сміленко, Алла Т. *Слов’яни та їх сусіди в степовому Подніпров’ї (II-XIII ст.)*. Київ: Наукова думка, 1975.

Сорокіна, Світлана, Безкоровайна, Юлія. ”Експонати Центрального історичного музею ім. Т.Г.Шевченка у статтях німецьких учених із журналу ”Спадщина германців” 1942–1943 років”. *Opus Mixtum* 8 (2020), 205–222.

Сорокіна, Світлана, Завальна, Оксана, Радієвська Тетяна. ”Діяльність Музею до-і ранньої історії в Києві у 1942–1943 рр. (За матеріалами НМІУ), *Археологія та фортифікація України*. V Всеукраїнська науково-практична конференція приурочена 125-й річниці заснування Кам’янець-Подільського державного історичного музею-заповідника. Кам’янець-Подільський, 2015, 288–295.

Стрельник, Марина. ”Серія акварелей ”Історія міста Києва в малюнках” художника Ю.Ю.Павловича (1872–1947) в експозиційній та виставковій роботі Національного музею історії України”. *Археологія і фортифікація України*. Кам’янець-Подільський, 2018, 357–364.

Терновский, Филипп А. ”Откуда ведёт своё начало обычай вешать княжеские одежды в храмах, о существовании которого упоминается в летописях под 1203 и 1237 гг.” *Труды Третьего археологического съезда в России, бывшего в Киеве в августе 1874 года*. Киев, 1878. Том 1 I, 111–113.

Ткаченко, М. ”Перебування експонатів Дрезденської картинної галереї в Києві (1945-1958 рр.), *Вісник Київського Інституту ”Слов’янський Університет”*. Вип. 1 (1998), 193–200.

Толочко, Алексей П. ”Порты блаженных первых князей”. К вопросу о византийских политических теориях на Руси. *Южная Русь и Византия*. Киев: Наукова думка, 1991, 34–42.

Толочко, Алексей П. ”Перечитывая приписку Сильвестра 1116 г.” *Ruthenica* VII (2008), 154–165.

Толочко, Алексей П. *Очерки начальной руси*. Киев, Санкт-Петербург: Лаурус, 2015.

Толочко, Алексей. *Киевская Русь и Малоросия в XIX веке*. Киев: LAURUS, 2012.

Тункина, Ирина В. *Русская наука о классических древностях юга России (XVIII— середина XIX в.)*. Санкт Петербург: Наука, 2002.

Фабріціус, Ірина, В, *Херсонський історико-археологічний музей*. Випуск 8-й. Літопис музею червоні роки 1917-1927. Хеосон, 1927.

Федорова, Лариса. *З історії пам’яткоохоронної та музейної справи у Наддніпрянській Україні. 1870–1910-і рр*. Київ: Інститут історії України НАН України, 2013.

Федотова, О.Ф., Федотова, О.М. ”Портрети військових Російської імперії у збірці НМІУ (з колекції П.П. Потоцького), *Тематичний збірник наукових праць. Національний музей історії України*. Київ: Такі справи, 2010, 275–288.

Феттіх, Нандор. *Київський щоденник (3.XII. 1941 - 19.I.1942)*. Київ: ”Софія А”, 2004.

Фундуклей, Иван. *Обозрение Киева в отношении к древностям*. Киев: Тип. И. Вальнера, 1847.

Хвойка, Викентий В. *Древние обитатели Среднего Поднепровья в доисторические времена*. Киев: Тип. ”Т-во Е. А. Синькевич”, 1913.

Херсонский Городской Музей Древностей. Выпуск 4-й, Летопись музея за 1912 г. Херсон, 1914, 42–43.

Чтения въ историческом обществе Нестора-Летописца, Книга 2, 1888.

Шаскольский, Игорь П. *Норманнская теория в современной буржуазной науке*. Москва- Ленинград: Наука, 1965.

Шероцький, Константин В. *Кіевъ. Путеводитель*. Кіевъ: Фото-литогр. тип. С. В. Кульженко, 1917.

Эристов, Дмитрий А. *Словарь исторический о святых, прославленных в российской церкви, и о некоторых подвижниках благочестия, местно чтимых*. Санкт-Петербург : В Тип. II отд-ния Собственной Е. И. В. Канцелярии, 1862.

Яненко, Анна. *Археологічний Музей Всеукраїнської академії наук: дослідження і матеріали* Київ: НКПІКЗ, 2017.

Aagård, Martin, ”Så här ser kulturell propaganda ut”. *Dagens ETC,* 22 februari 2024.

Adelung, Friedrich, *Kritisch-literärische Übersicht der Reisenden in Russland bis 1700*. St. Petersburg: Eggers & Co., 1846.

Amador de los Ríos, José, *Iglesia De San Miguel De Linio Y Palacio De Ramiro I, Actualmente Destinado Á Iglesia Parroquial, Bajo El Nombre De Santa María De Naranco*. Monumentos Latino-Bizantinos De La Monarquia Asturo-Leonesa. Madrid: Imprenta De T. Fortanet Y Calcografía Nacional, 1877.

Ambrosiani, Aron, ”Armémuseums Korsvägar leder fel”. *Utställningskritik #* 2, 2024.

Andersson, Aron & Ann Sandwall, *Guldet från stäppen: skytisk/sibirisk konst*. Stockholm: LT: Historiska museet: Medelhavsmuseet, 1979.

Androshchuk, Fedir, ”The Hvoshcheva sword”. *Fornvännen,* 98:1, 2003, 35–43.

Androshchuk, Fedir, *Vikings in the East. Essays on Contacts along the Road to Byzantium* (800–1100). Studia Byzantina Upsaliensia, 14. Uppsala, 2013.

Androshchuk, Fedir, ”From Vikings to Rus – the Danish Connections in Rus”. I: *Vikings in the East*. P. Asing (red.). Moesgaard Museum: Jysk Arkaeologisk Selskab, 2022, 89–109.

Arbman, H., ”Ture Arne”. *Vetenskapssocieteten i Lund*. Årsbok 1966, 111–116.

Arne T.J., *La Suède et l’Orient. Études archéologiques sur les relations de la Suède et de l’Orient pendant l’âge des vikings*. Uppsala, 1914.

Arne, T.J. ”Från Krim till Kiev”. *Svenska Dagbladet,* 21 februari 1927.

Arne, Ture J., ”Skandinavische Holzkammergräber aus der Wikingerzeit in der Ukraine”. *Acta Archaeologica,* 1931, 285–302.

Arne, Ture J., ”Fredrik Marin”. *Fornvännen,* vol. 30,1934, 129–136.

Assarsson-Rizzi, Kerstin, *Bror Emil Hildebrand. Lefnadssteckning*. Stockholm: KVHA – Atlantis, 2014.

Bardil, Jonathan, ”Visualising the Great Palace of the Byzantine Emperors at Constantinople. Archaeology, Text, and Topography” I: Bauer, F.A. (Hrzg.). *Visualiseringen von Herrshaft* BYZAS, 5, 2006, 5–45.

Boström, Hans-Olof, *Carl Larsson. Monumentalmålaren*. Acta Universitatis Upsaliensis Ars Suetica 23, Uppsala, 2016.

Breen, Colin, *Conflict, Cultural Heritage and Peace. An Introductory Guide*. London-New York: Routledge, 2024.

The Chronicon of Thietmar of Merseburg. Translated and annotated by David A. Warner. Series: Manchester; Manchester Medieval Sources, 2001.

Callmer, Johan, ”Ture J:sson Arne och vikingatiden i Östeuropa. Delar av ett forskarlov i 1900-talets Europa”, *Fornvännen* 117, 2022, 263–277.

Cotsonis, John. A., *Byzantine Figural Processional Crosses*. S. A. Boyd & H. Maguire (red.). Dumbarton Oaks Byzantine Collection Publications, No. 10. Washington, D.C., 1994.

Edberg, Rune, *Ingegerd – Olof Skötkonungs dotter. Ett kvinnoöde från vikingatiden*. Sigtuna museers skrifter 6. Stockholm, 2001.

Egorov, V.L (red.), *The Road from the Varangians to the Greeks and from the Greeks …* Moscow: State Historical Museum, 1996.

Engelhardt Tristram H., *The Foundations of Christian Bioethics*. Jr. Lisse/Abingdon/Exton, Penn/Tokyo: Swets & Zeitlinger Publishers, 2000.

Greenhalgh, Michael, *Marble Past, Monumental Present*: Building With Antiquities in the Mediaeval Mediterranean (The Medieval Mediterranean, V. 80). Brill, 2009.

Fabricotti, Alberta, ”The Intentional Destruction of the Cultural Heritage of Humankind. What are the Remedies under International Law? Preliminary consideration” I: Fabricotti, A. (red.) *Intentional Destruction of Cultural Heritage and the Law. A Research Companion*. London-New York: Routledge, 2025, 1–21.

Franklin, Simon & Jonathan Shepard, *The Emergence of Rus 750-1200*. London-New York: Longman, 1996.

Freeman, Charles, *Holy Bones, Holy Dust: How Relics Shaped the History of Medieval Europe*. New Haven, CT: Yale University Press, 2011.

Gordan, Rebecka, ”Konflikt på Armémuseum: ’Det är en enorm förtroendekris.’” *Magasin K,* 28 mars 2024.

Gräslund, Bo, *Relativ datering. Om kronologisk metod i nordisk arkeologi, Tor* XVI, 1974, Uppsala.

Hahn, Cynthia & Holger A. Klein (red.), *Saints and Sacred Matter: The Cult of Relics in Byzantium and Beyond*. Cynthia Hahn & Holger A. Klein (red.). Dumbarton Oaks Research Library & Collection, 2015.

Hegardt, Johan, ”Från Folk och Försvar till Korsvägar: svensk försvarspolitik i museiutställningar”. *Utställningskritik #* 2, 2024.

Hildebrand, Bengt, ”Hans Hildebrand: Ett sekelminne 1842–1942”. *Fornvännen,* 38, 1943, 1–27.

Ingelman-Sundberg, Catharina, ”Ingegerd – en bricka i det politiska spelet”, Olga & Ingegärd – Vikingafurstinnor i öst. *Historiska Nyheter* 2004–2005, 21–25.

Jansson, Ingmar (red.), *The Viking Heritage – A Dialogue between the Cultures*. Borås, 1997.

Jansson, Ingmar, ”Ture Johnsson Arne (1879–1965)” I: *Svenska arkeologer.* A-S. Gräslund (red.). Uppsala, 2020. Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi, 158, 137–146.

Jansson, Ingmar, ”Ture J. Arne och Orienten” I: *Längtan till Orienten. Svenska Orientsällskapet 100 år.* Jan Romgård (red.). Halmstad: Makadam, 2023,149–179.

Jiménez, Martínez, Sastre de Diego, Isaac & Carlos Tejerizo García (red.), *The Iberian Peninsula between 300 and 850*: An Archaeological Perspective (Late Antique and Early Medieval Iberia). Amsterdam, 2018.

Klee, Ernst, *Das Personenlexikon zum Dritten Reich: Wer war was vor und nach 1945?* Edition, 2. Frankfurt am Main: Fischer, 2003.

Larsson, Carl, ”Ett svenskt Pantheon”. *Ord och Bild*. Sjuttonde årgången, 1908, 27–29.

Lien, Kari, *Liv og kunst: kosmopoliter i medgång og motgång*. Bergen: Bodoni, 2015.

Lyman, Igor & Victoria Konstantinova, ”British consulates in port cities of the Northern Black Sea and Azov region of the second half of the 19th – early 20th centuries”. *Skhidnoievropeiskyi Istorychnyi Visnyk* [East European Historical Bulletin], 12, 2019, 44–53.

Martin, Fredrik R., ”Fibulor och söljor från Kertch samlade av F.R.Martin”. *Månadsbladet,* 1894, 3–27.

Martin, Fredrik R., *Sett, hört och känt: Skisser från Turkiet, Ryssland, Italien och andra land*. Stockholm: Bonnier, 1933.

McCormick, Michael, *Eternal Victory. Triumphal Rulership in Late Byzantium and the Early Medieval West*. Cambridge, 1990.

Meclewska, Maria, ”Cabinet starożytności oraz królewska kolekcją numizmatyczną, I jej księgozbiór”. *Splendor I wiedza. Biblioteka królewska Stanislawa Augusta*. Warszawa, 2022, 209–227.

Nerman, Birger, ”Ture Arne”, *KVHAA Årsbok 1966*. 55–72.

Nestorskrönikan. Översättning av Gabriella Oxenstierna, förord av Per-Arne Bodin. Stockholm/Stehag: Brutus Östlings Bokförlag Symposion, 1998.

Noack-Haley, Sabine & Achim Arbeiter, *Asturische Königsbauten des 9. Jahrhunderts: Abbildungen, Tafeln und Beilagen*. Mainz am Rheim, 1994.

Nordström, Patrik (red.), *Arkeologi och livet. Ett dubbelporträtt av paret Agda och Oscar Montelius genom deras brevväxling 1870–1907.* Stockholm: Atlantis, 2014.

Olin, Martin, ”The Two (or Three?) National Museums of Sweden 1840–1910”. I: Beck Marina, Strunk Christina (red.), *Spaces for Shaping the Nation. National Museums and Galleries in Nineteenth-Century Europe*. Bielefeld, 2024, 171–182.

Panchenko, Natalia (red.), *Treasures of Crimea. Return*. Kyiv: The National Museum of the History of Ukraine, 2024.

Persson-Lahusen, Fredrik, ”Mot slutet spårar det ur och blir en ren kampanj. Armémuseums utställning blandar och ger – men det gör också vänstern”. *Aftonbladet,* 6 mars 2024.

Reuterskiöld, Edgar. H. C., *Till frågan om uppkomsten av sakramentala måltider med särskild hänsyn till totemismen*. Uppsala, 1908.

Sadowski, Jakub, ”Amendments of 2020 to the Russian Constitution as an Update to its Symbolic and Identity Programme”. *International Journal for the Semiotics of Law – Revue Internationale de Sémiotique juridique*, Volume 35, 2022, 723–736.

Sastre de Diego, Isaac, ”La construccion de Santa Maria del Naranco (Oviedo). Su función y significación a través del análisis arquitectónico”, in *Iglesias altomedievales en Asturias: arqueología y arquitectura*. Utrero Agudo, Mariá de los red.). Madrid, 2016, 63–80.

Savchuk, Yuri. (red.), *Ukraine-Sweden: at the crossroads of history (XVII-XVIII centuries)*. Catalogue of the exhibition. Kyiv: ”Taki spravy”, 2008.

Seitz Reinhard. H., *Das Fürstliche. Renaissanceschloß zu Höchstädt a. d. Donau – seine Baugeschichte und seine (ost)europäischen Bezüge*. Weißenhorn: Anton H.Konrad Verlag, 2009.

Ševčenko Ihor, *Byzantine Roots of Ukrainian Christianity*. Cambridge, Mass: Ukrainian Studies Fund, Harvard University, 1984.

Susza, Jan, *Phoenix redivivus albo obraz starożytny chełmski Panny i Matki Przenajświętszej*. Zamość, 1646.

Svenska regenters gåvor till tsaren under stormaktstiden. Katalog sammanställd av Astrid Tydén-Jordan. Utställning, Livrustkammaren, Stockholm 4.6 1997–7.9 1997. Stockholm: Livrustkammaren 1997.

Thrane, Henrik, *Steppens nomader – skovens bønder. Ukraines arkæologi i 2000 år (900 f. Kr.–1240)*. Forlag: Fyns Oldtid, Hollufgård, 1994.

Wreglesworth, John, *The Chronicle* of *Alfonso III* and *its Significance* for the *Historiography* of the *Asturian Kingdom 718 – 910 A.D.*, A *Critical Study* of *the Content*, *Purpose and Themes of a Late 9th Century Historical Text*, unpublished PhD thesis. Leeds University, 1995.

Zhluktenko, Varvara, ”The Varangian Ballad”. Day 2003-02-11.

WEBBPLATSER

https://aid-magazin.de/2022/03/01/museumsdirektor-fedir-androshchuk-zur-lage-im-historischen-nationalmuseum-kiew/

https://app.raa.se/open/runor/inscription?id=1f56dea2-6cd8-4e16-8493-19446d354fce

https://www.artnet.com/artists/xan-christian-cornelius-krohn/

https://www.artribune.com/attualita/2023/04/cultura-guerra-national-museum-of-the-history-of-ukraine-di-kiev/

https://www.culture.ru/materials/151995/pamyatnik-knyazyu-vladimiru-na-borovickoi-ploshadi

https://goldenukr.com.ua/ffiles/afisha/2008_events/1_2008_ukr-swed/2008_ukr-swed_5.jpg

https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwipufWU8d6CAxUGSvEDHTETBnw4KBAWegQICRAB&url=https%3A%2F%2Fwww.archaeologyuk.org%2Fasset%2F12DE3F33-2F10-405C-8D6F86A90A63EFFD%2F%2520%2F&usg=AOvVaw17lFCMovTq2r2ZSWgpX6Tq&opi=89978449

http://kremlin.ru/acts/news/73989

https://libraria.ua/issues/921/44566/

http://lostart.org.ua/ua/research/570.html https://www.mynewsdesk.com/se/nordiska_museet/pressreleases/nordic-museums-launch-fund-to-save-ukrainian-cultural-heritage-3166110

https://pravoslavie.ru/93220.html

http://prostir.museum/ua/post/27662

https://rg.ru/2022/06/22/kartina-mira.htm

https://ria.ru/20240727/dugin-1962383917.html?in=t

https://www.s-bilokin.name/Personalia/Potocky/Images/05.html

https://www.sciencesetavenir.fr/archeo-paleo/patrimoine/le-patrimoine-culturel-ukrainien-sous-la-menace-de-la-guerre_161959

https://sfhm.se/ukrainas-president-zelenskyy-invigningstalade-for-ny-utstallning/

https://shm.ru/shows/35927/

https://sok.riksarkivet.se/?Sokord=Malfride&EndastDigitaliserat=false&AvanceradSok=False&page=1&postid=sdhk_180&tab=post

https://www.svd.se/a/9960b3ca-6667-3187-90e7-a01196cd2eb7/runstenar-i-plast-pa-turne-i-osterled

https://ukraine-21century.com/projects/mizhnarodna-vystavka-ukraina-shvetsiia-na-perekhrestiakh-istorii-xvii-xviii-st-u-kyievi/

https://utstallningskritik.se/2024-2/armemuseums-korsvagar-leder-fel/.

https://utstallningskritik.se/2024-2/fran-folk-och-forsvar-till-korsvagar-svensk-forsvarspolitik-i-museiutstallningar/#739dfe37-92b1-4788-b254-a55729dfa31d-link

https://www.vedomosti.ru/society/articles/2024/07/24/1051739-kak-i-dlya-chego-sozdali-novii-hersones

https://www.youtube.com/watch?v=Cv9RRAdfZbc&t=1s

https://hiddenarchitecture.net/church-of-santa-maria-del-naranco/

https://xn--e1aaxdjgdz.xn--p1ai/muzej-kryma-i-novorossii

https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/587/94#Text-



MUSEER OCH OMSTRIDDA KULTURARV är skriven i samband med den fullskaliga ryska invasionen av Ukraina. Fokus ligger på kulturarv och dess roll i skapandet av nationell identitet samt dess manipulering i politisk propaganda. Författaren berättar om det kulturarv som sammanflätar både Ukraina och Sverige och beskriver hur och varför historiska museer grundades i dessa länder, samt hur museernas medarbetare bidrog till kunskapsbildningen om länderna och deras historia och kultur. Boken är illustrerad och bygger på ett rikt och hittills okänt material, samt författarens personliga erfarenheter från arbetet vid dessa institutioner.

Doktor Fedir Androshchuk är forskare vid Statens historiska museer och Centrum för studier av den vikingatida världen (WIVA) vid Uppsala universitet. Han var tidigare föreståndare för Nationalmuseet för Ukrainas historia i Kyiv och är expert inom vikingatida historia och arkeologi med fokus på kontakterna mellan Norden och Östeuropa.

Han är författare till ett antal böcker, bland annat *Vikings in the East* och *Viking Swords* som har publicerats av Uppsala universitet och Statens historiska museer.

Kulturhistoriska Bokförlaget
ISBN 978-91-87151-23-1